

МИГЕЛЬ
ДЕ КАРРИОН

МІГЕЛЬ де КАРРІОН

ГРІШНИЦІ

*

С Ф І Н К С

Романи

Переклад а іспанської

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»

КИЇВ — 1966

Переклад і післямова *Михайла Литвинця*

Перекладено за виданнями:

Miguel de Carrion. Las impuras.

Segundo Festival del Libro Cubano.

Miguel de Carrion. La esfinge.

Publicación de la Comisión Nacional

Cubana de la UNESCO, 1961.

Мигель де Каррион. ГРЕШНИЦЫ. СФИНКС

Романы

(На українском языке)

Видавництво «Дніпро», Київ, Володимирська, 42.

Редактор *В. І. Митрофанов*, художник *К. Бобровніков*, художній редактор *Б. Л. Тулін*, технічний редактор *В. К. Лопата*, коректори видавництва *О. С. Назаренко*, *С. І. Шевцова*.

Книга видана методом оригіналу-макету. Оператор *Р. Ф. Молодик*.

Виготовлено на Київській фабриці набору Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР. Київ, вул. Довженка, 5.

Лінотипіст *С. Н. Смоляр*, верстальник *І. П. Кирилов*, друкар *М. І. Бєлік*, керівник палітурно-брошурувальних процесів *Є. А. Волкова*, коректори *М. О. Глухенька*, *К. Я. Спориш*.

Здано на виробництво 7.IX 1966 р. Підписано до друку 27.VIII 1966 р. Папір № 3. Формат 84X108^{1/32} Фізичн. друк. арк. 9,75. Умовн. друк. арк. 16,38. Обліково-видавн. арк. 17,237. Ціна 1 крб. 2 коп. Замовл. 1868. Тираж 65 000.

ГРИШНИЦІ

I. ІМПРОВІЗОВАНЕ МІСТЕЧКО

Одного дощового жовтневого вечора 19.. року кілька пасажирів, що зійшли останніми з поїзда на станції Гавана, зупинилися на пероні, замилювавшись вродливою жінкою, яка стояла в тамбурі спального вагона, неначе боялася вийти під дощ.

Була вона висока на зріст, білолиця, з чорними очима й волоссям. У руках тримала невеличку валізу і саквояж. Легенький сірий плащ гарно окреслював струнку постать. Та не лише вродою привернула вона увагу пасажирів на пероні. Всю дорогу до Гавани двері купе, з якого вона щойно вийшла, були щільно зачинені й прочинялися тільки тоді, коли негр в уніформі з галунами послужливо заносив до купе тацю з наїдками та питвом. Знуджені пасажири спального вагона робили з цього приводу безліч пікантних припущень і сподівалися після прибуття поїзда побачити пару закоханих, які не знатимуть, де подіти очі від сорому. Але натомість уздріли цю вродливу жінку з гордовитою поставою, вдягнену просто, ба навіть біднувато, що їхала сама-одна. Незнайомка, здавалося, не помічала тих звернених на неї нескромних поглядів і трималась природно й невимушено.

Густа мжичка нудно сіялась над пероном, тьмяно освітленим підсліпими ліхтарями комунального господарства, і все довкола видавалося невиразним і примарним. Трохи далі сумовито виблискував незграбний будинок Об'єднаної залізничної компанії, вкритий червоною черепицею і схожий на індійський храм. Та наші пасажири бачили тільки одну його стіну та ще поїзд з освітленими вікнами, яким вони приїхали. Десь попереду, мов стомлений звір, хрипко відсапувався паровоз. Скоса поглядаючи на загадкову красуню, цікаві пасажири, що затримались на пероні, неквапливо розгортали парасольки й надягали плащі. Повз них сновигали швидкі поштові та багажні візки, бігали носії і снували туди-сюди залізничні чиновники у формених кашкетах.

Молода жінка, як видно, сподівалася, що її зустрінуть, бо весь час розглядалась навколо, наче шукаючи когось очима. Занепокоєно обвела поглядом спорожнілий уже перон, що, мов озеро, виблискував проти світла,

темне небо й довгу низку екіпажів та автомобілів за станційною огорожею. Здрігнулась, ніби їй за комір упала холодна краплина. Тоді, взявши в одну руку валізку і саквояж, а другою щільніше запнувши свій легенький плащ, рішуче зійшла на перон.

Жвавий опецькуватий журналістик, із тих, що завжди вештаються на станціях, миттю підскочив до неї з сомбреро під пахвою та записником і олівцем у руках. Усміхнувся і, запопадливо вклонившись, стиха вимовив назву великої ранкової газети; потім чемно попросив сказати прізвище: він, мовляв, додасть його до списку пасажирів, які прибули цього вечора. Молода жінка почервоніла і розгубилась, але зараз же опанувала себе і, холодно похитавши головою, пішла далі. Пронозливий репортер тільки іронічно посміхнувся.

Граціозна незнайомка квапливо простувала до виходу в місто. Була видимо невдоволена — між її красивими бровами, суворо зведеними докупи, пролягла глибока зморшка.

Раптом один чоловік, що досі сперечався з поліцаєм, який заступив йому дорогу,— пасажирка не помітила його за огрядною постаттю охоронця порядку,— радісно гукнув:

— Тереса!

Жінка рвучко обернулась, і він кинувся до неї з розкритими обіймами. І хоч вона була горда й не любила виявляти почуття при людях, проте, впізнавши чоловіка, який її зустрічав, не могла стримати радості: схопивши його руки, вона гаряче стиснула їх.

Усе ще розшарілий од гніву чоловік, скоса позираючи на поліцая, почав вибачатися за спізнення.

— Ти не уявляєш собі, що наробила ця клята злива! Скільки я попобігав, поки знайшов машину!.. А ще ці бісові цербери! Чіпляються до чесних людей, замість того щоб ловити шахраїв та злодіїв...

Він говорив зумисне голосно, з тою неприязню, яку викликають у кожного кубинця представники влади. Але поліцай, незважаючи на блакитну уніформу та величезний револьвер при поясі, мав, як видно, доволі миролюбну

вдачу: він тільки знизав плечима і спокійно відійшов убік. Жінка, ім'я якої ми вже знаємо, перепинила свого супутника й занепокоєно спитала:

— А як діти?

— Все гаразд. Вони в школі. Вчора я їх бачив і навіть думав був забрати, але...

— Ти правильно зробив. Не треба забирати їх у такий час. А як наша чорна Домінга?

— Як завжди — тільки й мови, що про тебе... Вранці побачиш її. Вона здивується, бо я не казав, що ти сьогодні приїздиш.

— А я вже думала, що ти не зустрінеш мене, і хотіла сама шукати будинок на вулиці Віртудес, про який ти мені писав. Ти там найняв квартиру?

— Так. Не було нічого іншого. Я поясню тобі.

— Що ж, пішли?

— Так, ходімо. Отам чекає автомобіль. А де твій багаж?

— Прибуде ранковим поїздом. Ми можемо їхати.

Вони вийшли на привокзальний майдан. Пронизливий вітер, крутячи дощові вихори, боляче стьобав їм в обличчя. Вони квапливо повідгортали коміри. Чоловік сердито вилаявся, схопив Тересу за руку і майже потягнув за собою. Ставний і міцно збитий, він був, проте, не вельми молодий — десь уже за тридцять,— але безжурне обличчя і хвацькі вусики скрадали йому роки. Пошитий за останньою модою костюм свідчив про те, що його власник ревно дбає про свою персону. Ця риса його вдачі проявлялась навіть у тому, як він обережно переступав через калюжі, ведучи Тересу, і як нервово щулився під дощем — мов той кіт, що його вигнали з теплої хати.

Автомобіль стояв неподалік, і водій тримав над відчиненими дверцятами гумову завіску. Вони швидко добігли до машини, впали на сидіння і розсміялись, як діти. Завіска затулила бічне віконце, і їх огорнула темрява.

Нарешті вони були самі. Одразу міцно пригорнулись одне до одного і припали губами до губів... Тереса перша розімкнула обійми:

— Ти одержав листа від мого брата?

Губи чоловіка зневажливо скривились, але він стримався: не хотів порушувати інтимності. Тільки ущипливо мовив:

— Гладкий і здоровий, як ніколи. І на твої гроші вже два місяці тримав тілисту коханку.

Між ними наче запала тінь невдоволення, і вони мовчки відхилились одне від одного. Машина повільно їхала вулицею Ехідо, краплини дощу розбивались об вітрове скло, і бризки залітали всередину. Зустрічні трамваї одкидали миготливе світло, і в машині раз у раз ставало видно. Тереса вже шкодувала, що завела розмову на таку дразливу тему. Чоловік мовчав.

— Не маєш нічого сказати мені, Рохеліо? — з м'яким докором спитала вона.

Той махнув рукою: мовляв, нічого нового немає. Тереса вагалась. Її голос злегка тремтів:

— А твоя сім'я?

Та Рохеліо ще дужче спохмурнів.

— Чому кажеш «твоя сім'я»? Адже знаєш, що не маю ніякої сім'ї, окрім дочки, тебе та двох наших синів. А інших не хочу й згадувати, мені прикро говорити про це з тобою... А якщо хочеш знати про Ліліну, скажу. Їй з кожним днем усе гірше й гірше...

Чутливим жіночим серцем Тереса зрозуміла, що він чомусь розгнівався, бо знову став похмурий і колючий, хоч звичайно ніколи не суперечив їй. Може, в нього скрута з грішми?.. Мабуть, не слід було згадувати його сім'ю і цим завдавати йому болю. Треба якось розвіяти його поганий настрій. Зрештою, вони ще встигнуть про все поговорити... Вона зітхнула:

— Ти такий сердитий...— І ледь чутно додала: — Ніяк не можу догодити тобі.

Вони завели розмову про Ліліну — п'ятнадцятирічну дочку Рохеліо. Ще в ранньому дитинстві у неї на стегні утворилася виразка. То був туберкульоз. Хвороба зробила дівчинку горбатою і помалу висотувала з неї життя. Батько проклинав долю і бога...

Тереса ніжно стискала руку коханого. Вона ніколи не давала волі почуттям так театральню, як Рохелію, але в душі потерпала не менш за нього.

Ця розмова знову зблизила їх. Вони ж бо так скучили одне за одним — цілих півроку не бачились!.. Тереса жила в провінції Орієнте в готелі, а він був у Гавані, готував усе до її переїзду в столицю.

Вони трохи помовчали. Потім Рохелію знову міцно пригорнув Тересу і ніжно прошепотів їй на вухо:

— Навіщо говорити про сумне в такий день? Вона заплющила очі й завмерла у нього на грудях.

Обоє опам'ятались лише тоді, коли машина зупинилася біля будинку на вулиці Віртудес, і водій, не повертаючи голови,— безперечний доказ того, що він усе бачив і чув,— із стуком відчинив дверцята й підняв завіску. Дощ лив як з відра, і обшарпаний, похмурий під'їзд будинку здавався у темряві входом до льоху. Рохелію заплатив водієві, що поблажливо дивився на них, і, перескочивши через калюжу, підхопив Тересу, яка легко стрибнула за ним. Вони були вдома.

Під'їзд справляв таке гнітюче враження, що Тереса мимоволі зупинилася, налякана бридким виглядом голих і брудних стін, по яких точились іржаві патьоки води. Рохелію, здавалося, був так само прикро вражений. Над дверима вітер гойдав обшарпану табличку, на якій у світлі вуличного ліхтаря можна було розібрати, напис:

«КВАРТИРИ ДЛЯ ОДИНАКІВ ТА БЕЗДІТНИХ СІМЕЙ»

В глибині вестибюля виднілися відчинені двері в патію. Там самотньо блищала під дощем електрична лампочка, сіючи тьмяне й сумне світло. Від цього холодного півморюку в Тереси стискалося серце. Вона боялася зрушити з місця. Рохелію взяв її за руку, і вона покійрно пішла за ним. Попереду в темряві чути було голоси. Хтось там сварився чи, може, бився. Тереса і Рохелію знову зупинились.

Нарешті вони розгледіли чоловіка, що виривався з рук жінки. Якийсь час ті двоє мовчки боролися, потім чоловік щосили штовхнув слабшого

супротивника й кинувся до дверей. Жінка пронизливо закричала, почала гидко лаятись. З цього було видно, що за люди тут мешкали.

— Тікаєш, падлюко!..

— Іди ти під три чорти! — ревнув чоловік з вулиці, навіть не затуляючись від дощу, який лив йому на голову.— Ти думала, я зганьблю себе і вб'ю тебе, стара шкапо?..

Тереса здивовано глянула на Рохелію.

— Я тобі все поясню,— винувато обізвався він. Вона мовчки попрямувала до сходів, що видніли ліворуч. Покинута жінка ридала і рвала на собі одержу, проклинаючи весь світ.

Старими вичовганими сходами вони піднялися на другий поверх. Там хоч було світло. Двері квартири, яку найняв Рохелію, виходили в коридор кроків за десять від сходів. Рохелію зупинився, шукаючи в гаманці ключа. Тереса розглядалася навколо. Певно, колись тут була велика вітальня, а тепер з неї зробили ряд кімнат, поставивши дерев'яні переділки. Двері кімнат виходили у вузький коридор, де світилась підвішена попід самою стелею лампочка. Коридор повертав ліворуч і вів до заскленої галереї, що огинала патію, а далі знову тяглися маленькі жалюгідні кімнатки. Як видно, власники будинку хотіли якнайвигідніше використати всю можливу площу, ба навіть і горище. У квадратному, викладеному кам'яними плитками патію стояли старі діжки з землею, в яких гібїли кволі рослини.

Переступивши поріг свого нового житла, Тереса трохи заспокоїлась: усередині все було доволі пристойно. Квартира складалася з спальні та маленької вітальні з балконом на вулицю. Тут стояли дешевенькі, але нові й чисті меблі, було світло, вода, ванна. Тереса подумала, що зможе створити затишок у цьому маленькому гніздечку, а надто коли відчинити вікна та балкон і замкнути двері в коридор. Тоді обернулась і глянула на коханого з німим запитанням, в якому, проте, не було докору. Рохелію ввімкнув усі лампочки, і в кімнатах одразу стало веселіше.

— Квартира поганенька, правда ж? Але я не зміг знайти кращої!..

Його голос не здригнувся, а тим часом то була неправда. Заклопотаний іншими справами, він доручив своєму другові, веселому й послужливому горбаневі, якого прозивали Ріголетто, щоб той підшукав йому дві кімнати для жінки. Кмітливий горбань не став питати, хто та жінка, і, подумавши, що йдеться про якусь дрібну пташку, найняв абияке помешкання. Сам Рохеліо побачив кімнати лише за два дні до приїзду Тереси, коли вже було пізно шукати чогось іншого.

Тереса, думаючи про щось своє, мовчки похитала головою.

Якби він найняв кімнати десь у дорогому будинку, вибачливим тоном пояснив Рохеліо, то цим поставив би її в непевне становище — адже всі звертали б на них увагу.

— Ти добре зробив,— холоднувато мовила вона.— Я згодна й на цю квартиру. Ніякий бруд ніколи не пристане до мене.— І, щоб закінчити цю неприємну розмову, додала вже іншим тоном: — Як важко було їхати із Сантьяго! Думала, що й не витримаю.

Вона вже опанувала себе. Швидко роздяглася, бо все на ній було мокре. У Рохеліо нетерпляче здригалися руді смужки вусів. Він підійшов і поцілував її в плече. Але Тереса, захоплена милими дрібничками домашнього вогнища, здавалося, забула про коханого. Видобула з саквояжа гребінець, сіточку для волосся, пудреницю й невеличкий настільний годинник, який поставила в головах над ліжком, між свічником і вимикачем. Потім зупинилась перед охайним, гарно застеленим ліжком з пишно збитими подушками. Певно, людина, яка тут порядкувала, була сумлінна й дбайлива. Розстеливши ліжко, Тереса задивилась на маленьку подушечку — зовсім таку саму, як та, що її вона, за звичкою, ще з дитинства, лягаючи спати, клала під щоку.

— Хто прибирав у кімнатах? — спитала вона, усміхаючись.

— Я дав ключа Домінзі, і вона щоранку приходить прибирати,— відповів Рохеліо, ледве приховуючи роздратування.

— Моя бідна негритьяночка! — розчулено мовила Тереса, гладячи подушечку тремтячою рукою.— Але чому ти не написав мені, що вона робить десь куховаркою?

— А навіщо?.. Вона приходить сюди перед роботою. Очі Тереси зволожніли.

— Бідна Домінга! — прошепотіла вона.

Щоб заспокоїтись, вона рвучко відгорнула ковдру і, діставши з комода свіжі пошивки, наділа їх на подушки, їй не треба було питати, де що лежить,— її старенька годувальниця любила лад у домі.

Постеливши постіль, Тереса стала посеред кімнати в мокрій сорочці, яка липла до тіла. Рохеліо обняв її, але одразу ж відсахнувся.

— Ти маєш у валізці іншу сорочку?

— Вона теж мокра. Я надягла її, виїжджаючи з Сантьяго. А там також був великий дощ.

— Але ж ти не можеш так лягти.

Вона мовчки усміхнулась і, здвигнувши плечима, скинула сорочку, Стояла посеред кімнати, граціозна, мов статуетка із слонової кістки. Це завжди було початком солодких любовців — ще відтоді, як їхнє кохання буйно розквітало. Рохеліо знов обняв її...

Одноманітний шум дощу навівав сон. Довгі чорні вії Тереси зімкнулись і сховали полум'я очей...

Рохеліо спав. Тереса раз у раз підхоплювалась у ліжку. Їй чогось було страшно. Вулицею проносились автомобілі, розтинаючи тишу різноголосими сиренами. Ці звуки були незвичні для Тереси, особливо після спокою східного міста, де вона прожила останні роки, і вона щоразу злякано прокидалась. У будинку за блаженськими дерев'яними переділками весь час ходили, грюкали, тупотіли, щось насвистували, анітрохи не турбуючись про сон сусідів. Звідусіль долинали хрипкі чоловічі голоси та сміх і вереск жінок. Часом Тересі починало здаватися, що вона лежить у коридорі і що всі ті люди ходять, переступаючи через неї,— так близько й виразно чулись їхні голоси.

Десь о пів на третю її знову, вже в котрий раз, розбудив шум — на сходах сварилися двоє. Тереса впізнала голос тієї жінки, яку вони бачили ввечері. Подумала, чи не скоїлось якого лиха, і засвітила світло. Жінка лаялась і погрожувала. Нараз її мову обірвав лункий звук ляпаса, потому загупали важкі

кроки й почулося приглушене ридання. Тепер жінка просила пробачення, тужила, як горлиця, називала когось батечком рідним і клялася, що більше ніколи не ображатиме його. Тереса, вже не сподіваючись знову заснути, сиділа в ліжку й не вимикала світла.

Рохелію спав, поклавши голову на зігнуту руку. Тереса ніжно відгорнула йому з чола непокірне рудувате пасмо волосся. Як безтурботно він спить, який він гарний і молодий!.. У нього було випещене обличчя з повними сласними губами. І хоч йому вже минуло тридцять п'ять років, виглядав він не більш як на тридцять. Так само і їй ніхто не давав більше двадцяти п'яти — на шість років менше, ніж було насправді.

Тересі хотілося припасти губами до білої шиї коханого, але боялася розбудити його і тихо милувалась його вродою. Раптом їй впала в око голуба шовкова сорочка Рохелію, на якій мінілися золотаві гудзики з монограмою. Не знати чому, їй нараз стало боляче. Здалося, що є якийсь зв'язок між цією деталлю і його спізненням на станцію та поганим настроєм увечері. Нервово труснула головою, намагаючись відігнати настирливу думку, що він зустрів її тільки з обов'язку, і, щоб хоч якось розвіятись, почала лічити хвилини, стежачи очима за рухом годинникової стрілки.

О третій годині вона легенько поторсала коханого за плече:

— Рохелію, Рохелію...

Він підвів голову й розгублено закліпав очима.

— Га? Що таке?..

— Вже третя, вставай.

Рохелію знизав плечима і знову відкинувся на подушку.

— Ет, то байдуже. Дай мені поспати... Тереса терпляче будила його.

Нарешті він устав з ліжка й, буркочучи, почав одягатись. Був похмурий і невдоволений. Раптом він зупинився перед ліжком, на якому, загорнувшись у простирadlo, лежала Тереса, і сказав:

— Треба раз і назавжди покінчити з цією комедією. Якого біса мені схоплюватись перед світанком, коли так солодко спиться, й тікати від тебе? Краще сміло скинути маску і все розв'язати.

Тереса лагідно заперечила:

— Хто краще за мене знає це, друже? За стільки років я ніяк не звикну до того, що ти йдеш від мене серед ночі. Ти ніколи не зустрівач світанку в моєму домі й не повинен цього робити. Неси свій хрест, як я несу.

Він сердито махнув рукою і, надягаючи ще вологу сорочку, яку ввечері повісив сохнути на спинку стільця, вигукнув:

— Тільки бог знає, що я терплю таке безглуздя лише заради своєї дочки!

— Заради дочки і... дружини, Рохелію. Заради них обох,— сміливо сказала Тереса і, насупивши брови, вимовила ім'я іншої жінки.

Вона поклала щоку на долоню і байдуже дивилась, як одягається ще сонний Рохелію. Коли коханому наставав час іти, вона завжди впадала в глибоку тугу, але мусила приховувати свій настрій, аби не відривати його від законної сім'ї. Вважала це за свій обов'язок. А тої ночі їй особливо тяжко було розлучатися з ним — адже вона лишалася сама серед чужих людей, від яких не сподівалась нічого доброго.

Поринувши в свої невеселі думки, Тереса машинально підставила губи для прощального поцілунку. Чула, як Рохелію навпомацки йшов темним коридором, як невпевнено відлунювали його кроки на сходах, і чекала, коли серед нічної тиші, яка нарешті запала в будинку, грюкнуть за ним двері. Вона була сама у величезному місті й незнайомому будинку.

Відчуваючи в душі цілковиту порожнечу, вона довго лежала непорушно, немов залякла в ліжку. Потім зітхнула і погасила світло. Але ще довго переверталася з боку на бік — ніяк не могла заснути.

Розбудив її верескливий голос. Посеред кімнати, радісно простягаючи руки до ліжка, стояла вбрана в усе чорне негритянка.

— Святий боже! — вигукнула вона.— Та це ж моя Тересіта! Приїхала собі нишком, а бідна негритянка нічого не знала й не зустріла її на станції... Боже ж ти мій, яка вона гарна! Милостива свята Барбаро, захисти її від біди!..

— Домінго! Моя негритяночко!

Тереса зіскочила з ліжка і, плачучи, кинулась в обійми вірної служниці.

II. ТЕРЕСА І РОХЕЛІО

Справжнє ім'я жінки, яка схвильовано кинулась в обійми старої годувальниці, було Марія-Тереса Требіхо, а не Тереса Вальдес, як називали її відтоді, коли вона покинула рідний дім, залишивши всю маєтність братові. Требіхо належали до найвизначніших сімей колоніальної доби й були в родинних зв'язках з верхівкою тодішнього суспільства. Батько Тереси, славний Хуан Хакобо Требіхо, власник цукрової плантації, член великої комерційної фірми і вельми впливова персона, помер за два роки до розриву між братом і сестрою, коли Тереса була ученицею церковної школи. Мати померла ще раніше за батька, не залишивши по собі ніякого сліду, і дівчина пам'ятала тільки її довгасте бліде обличчя, чорні коси, красиві руки і різкі парфуми, якими пахли її хусточки, сукні і все, до чого вона доторкалась. Її звали Ісоліна. Вона завжди була лагідна з дітьми. Тереса пригадувала, як мати часто пригортала її до грудей, як мліла й зітхала, милуючись дочкою. Коди ця меланхолійна жінка померла, так само тихо, як і жила, Тереса була в школі і дізналася про нещастя аж після похорону. Дівчинку вдягнули в чорне, але з пансіонату не забрали, і вона кілька днів плакала по кутках, твердячи сама собі: «Нема тепер у мене мами».

На той час, коли народилася Тереса, батьки вже давно збайдужіли одне до одного. Величезна земельна власність сім'ї Требіхо непомітно спливала: між подружжям не було згоди, а до того ж і скасування рабства відчутно вдарило по землевласниках. Однак вони ще мали великі статки — адже посаг Ісоліни подвоїв родинне багатство, яке згодом судилось успадкувати дітям. Скупий та властолюбний Хуан Хакобо, незважаючи на свій релігійний фанатизм, був вельми діловою людиною. Дружина його, навпаки, була сентиментальна, ніжна і неосвічена, як майже всі кубинки за тих часів. Він ображав бідну жінку, примушував її шанувати рабинь, від яких мав незаконних дітей, і вона вагітніла від нього тільки через безглуздий подружній звичай спати разом, що ставить людину нижче від поганих звірів. Коли Себастьян і Тереса з'явилися на світ, між батьками вже не існувало ніякої приязні й поваги. Хлопчик помер від крупу,

коли йому не минуло й п'яти років, а дівчинка, на яку ніхто не звертав уваги, росла самотня у великому сумному будинку. Всю ласку батько віддавав схожому на нього Хосе Ігнасіо, який мав скрадливу й лицемірну вдачу.

Хуан Хакобо Требіхо був деспот, з такою самою грубою вірою і жадобою влади та багатства, як і його попередники — герої американської конкісти. Він вважав, що релігія необхідна, бо вона несе в собі непохитне утвердження соціальної реакційної влади, якій загрожують франкмасони, республіканці та сепаратисти. Отже, бог для нього був усемогутнім союзником, що узаконював чорне рабство, допомагав мати зиск на цукрі й брати собі в ліжку свіжих, принадних мулаток,— і через те його належало щиро шанувати. Хосе Ігнасіо, на відміну од батька, не вірив ні в бога, ні в чорта, але, бачачи, що ніхто його не наслідує, не наважувався голосно говорити про свій атеїзм. Він визнавав тільки те, з чого міг якось скористатися й був у душі такий самий жорстокий, як і батько. Старший за Тересу на чотирнадцять років, він після смерті маленького Себастіана не міг пробачити сестрі її появи на світ, що означала для нього втрату половини батьківської прихильності й маєтності.

Що ж до Тереси, то вона дістала від роду Требіхо тільки вперту й непохитну волю та міцну статуру. Від матері успадкувала безкорисливість, ніжність і горду зневагу до всього, що суперечило її поглядам. Уже в дванадцять років була, залежно від обставин, люб'язна й чарівна, весела й лагідна, байдужа й люта. Мала великі чорні очі, мрійливі, як у матері, і, кокетуючи, ховала їх під запоною гарних вій. Стрункий стан, красиві очі, виразисті, наче карбовані, риси обличчя — все говорило про те, що незабаром вона стане чарівною жінкою.

Відтоді, як померла мати, і до батькової смерті Тереса, що майже весь час жила в школі, не знала ніжності в домі Требіхо. Її серце жадало ласки, але сухий і стриманий батько, який під старість став мізантропом, ніколи не мав прихильності до дочки. Брат, набагато старший за Тересу, також не звертав на неї уваги. Слуги інколи бачили, як вона з розпуки плакала десь у куточку, але, помітивши їх, горда дівчинка одразу витирала сльози і, вдаючи безтурботну, потім весь час сміялась і шумно бавилась. Єдина людина, що зігрівала

бідолашну дитину своєю ніжністю, була її годувальниця, негритянка Домінга, яка любила дівчинку нестямно й дико, як усі жінки її раси, котрі вигодовують білих дітей своїм молоком. Обожнюючи Тересу, Домінга люто ненавиділа Хосе Ігнасіо і через це ворогувала з мулаткою Аною, давньою рабинєю дому і колишньою коханкою Хуана Хакобо, що вигодувала Хосе Ігнасіо разом із власним сином, якого народила від господаря. Ана любила Хосе Ігнасіо так само, як Домінга Тересу, і обидві служниці терпіти не могли одна одної. Мала Тереса не раз чула, як вони сваряться, і хоч нічого ще не розуміла, але болісно страждала. Коли дівчинка приходила зі школи на неділю чи на свята, негритянка забивалась з нею десь у куток і виливала свою душу тож Тереса звикла вважати її за найближчу людину в домі. Від неї вперше почула і про всі братові вади. Домінга любила згадувати ті часи, коли вона вийшла заміж за негра Хасінто, коли була дружиною мулата Естебана, який служив кучером у Тересиному батька. Розумна і мрійлива Тереса з цікавістю слухала розповіді про те, що діялось у їхньому домі ще за життя її діда.

У школі вона вивчала всі ті непотрібні предмети, з яких складається освіта новочасної кубинської панночки. Там викладали, власне, тільки релігію, філософію та античну історію. Крім того, дівчинка навчилася трохи малювати й грати на роялі, сяк-так белькотати по-англійськи і співати. Вона заприятелювала з дівчатами із багатих сімей, які вже знали весь бруд життя і, хоч були милі й чарівні, змалку привчилися кривити душею. Легковажні пташки, що взяли собі за ідеал розкіш і танці, діти суспільства, яке ще не завершило свого становлення, вони всотували в себе його непевність і каламуть. Слухаючи розповіді старших подруг, Тереса невиразно уявляла собі звабливий світ розваг і втіх.

Її врода й батькове багатство вже почали привертати до неї пильну увагу світських жевжиків. Злобліві й заздрісні жінки дивилися на неї зизим оком і кепкували з її наївності. Але Тереса лиш зневажливо знизувала плечима. Вона мала тверду вдачу і не звикла ні перед ким схилитися. Черниці-наглядачки побоювались її і, шануючи ім'я суворого Хуана Хакобо Требіхо, не наслідувались відкрито їй суперечити. Тереса рано дозріла. Вона мріяла про

фієсти, танці й компліменти, що їх чоловіки нашіптують на вухо дівчатам, тобто про все те, що знала тільки з розповідей інших, і сподівалася поринути у вир розваг, як тільки дозволять обставини і вік.

Коли приїхали по неї в школу й повідомили, що батько при смерті,— нехай вона швидше вдягається, якщо хоче побачити його живим,— вона відчула гостріший біль, ніж тоді, коли їй сказали, що померла мати. На той час їй уже сповнилося чотирнадцять років, і вона так швидко росла, що нової сукні їй вистачало не більш як на три місяці. Тереса ніколи не відчувала великої любові до того, хто зачав її життя, але вигляд батька на смертній постелі приголомшив її. А той, задихаючись від останнього нападу грудної жаби, вказав на неї пальцем Хосе Ігнасіо, ніби хотів дати йому прощальну настанову...

Потім була чорна труна, великі жовті свічки, що плакали серед дня восковими сльозами; сумні і врочисті друзі, що говорили півголосом; страшний позолочений катафалк, запряжений кількома парами коней у чорних попонах,— вся та звичайна данина, яку приносять людині, проводжаючи її у вічність. Пригнічена горем, Тереса щиро заплакала. Брат схвильовано обняв її. Ана, Домінга і всі давні слуги стояли півколом у головах труни, наполохані й заплакані, ніби разом з господарем відходила в небуття душа старого дому.

Через тиждень Тереса повернулася до школи, де, поринувши в болісні думи про своє нещасливе життя, пробула ще кілька місяців.

Після закінчення школи вона стала жити в батьківському домі, і її душу дедалі дужче заповнювало відчуття порожнечі. Брат майже не бував дома, і вона лишалась повновладною господаркою старезного будинку, де голоси відлунювали, як у підземеллі. Снідала та обідала здебільшого на самоті, а увечері облягалася, так і не побачивши за весь день Хосе Ігнасіо. Брат поведився з нею холодно і ввічливо, неначе з дівчинкою, котрій зробили велику ласку, дозволивши гратись у кутку, і, здавалося, зовсім не звертав на неї уваги. Але насправді ця панночка, яка жила з ним під одним дахом, заважала йому безоглядно тішитись парубоцькою волею і з кожним днем усе більше муляла очі. Хосе Ігнасіо хотів був послати сестру вчитись у Сполучені Штати —

мовляв, їй треба завершити свою освіту,— але Тереса рішуче відмовилась. Тоді він почав грубо дорікати дівчині, що вона надто вже непокірна й незалежна, і сказав, що такі жінки суспільству не потрібні.

— То виходить, щоб стати потрібною, мені слід поїхати в Сполучені Штати й зміцнити свою незалежність, еге ж? — іронічно спитала Тереса.

Хосе Ігнасіо прикусив губу. Він знав, що в цих суперечках сестра завжди візьме гору, і причаївся, чекаючи іншої нагоди.

Через кілька місяців після повернення із школи Тереса заприятелювала з сорокарічною вдовою Ріскосо, тіткою її подруги. То була ще свіжа жінка, чепурна, елегантна, жвава, з невимушеними манерами. Мала виразисте обличчя з трохи завеликим носом та гарні білі зуби, які весь час показувала

співрозмовникам. Прагнучи привертати до себе загальну увагу, вона голосно розмовляла і сміялась на вулиці і в трамваях, крадькома спостерігаючи, чи справляє це потрібне враження. Хосе Ігнасіо, звичайно дуже пильного щодо сестриних зв'язків, ця дружба не турбувала: він дізнався, що сеньйора Ріскосо — незалежна особа і що її скрізь приймають.

Вдова одразу ж заходила поповнювати соціальну освіту Тереси. Говорила вона щиро й просто, і це подобалось дівчині, яка слухала її жадібно, з широко розплющеними очима. Сеньйора Ріскосо довго зносила деспотичний норов свого старого чоловіка, який надто забарився на цьому світі, і тепер, здобувши, нарешті, волю, гуляла на всю губу. Повідаючи запальній Тересі свою філософію веселого й легковажного життя, вона прославляла флірт і розваги без прикрих наслідків.

Вони подружились, і тепер їх скрізь бачили разом. Після війни за незалежність місто було брудне, голодне й сумне, але нові подруги завжди знаходили, як і де розважитись. Коли вони, стрункі й одягнуті за останньою модою, гордовито виступали вулицею, чоловіки криво посміхались, задивляючись на вродливу дівчину, гарячі очі якої неспокійно блищали. До вдови Ріскосо знайомі ставились іронічно, гадаючи, що вона тільки похваляється і приписує собі неіснуючі гріхи. Та незабаром удова посвятила Тересу в таємниці свого життя. Разом з кількома іншими жінками вона за-

снувала невеличкий гурток обачливих гультяйок, до якого приймали тільки цілком надійних людей. Ця своєрідна масонська ложа складалася з удовиць, одначок і заміжніх жінок, що любили повеселитись. Зайшовши у спілку з кількома чоловіками свого кола, вони влаштовували сніданки, вечірки з танцями й виїзди у відлюдні місця на околицях Гавани. Чи то вони просто кокетували, чи розважались якось інакше — сказати важко, адже останнім часом розвелось чимало подібних гуртків і йди знай, хто там що робить!..

Одного вечора, місяців через три після того, як Тереса ввійшла до цього сумнівного товариства, подруги потрапили в дім багатого холостяка, де на них уже чекав знайомий дипломат і ще кілька приятелів. Зібралися буцімто тільки для того, щоб оглянути нові клітки для пташок, але згодом почали пити шампанське, розмовляти про всяку всячину і, як звичайно, дозволили собі деяку вільність. Дипломат упадав коло Тереси, яку вважав ласим шматочком, і сподівався завоювати її того ж вечора. Щира й недосвідчена дівчина швидко розпалилась. Залицяльник пригортав її, а відтак, сп'янілу від вина й бажання, потягнув у садок, до альтанки. Тереса вже ладна була здатись у цій сласній боротьбі, але вдова вчасно схаменулась і майже силоміць вирвала її з рук спокусника.

Повертаючись додому, сеньйора Ріскосо і Тереса, в яких пашіли щоки і блищали очі, довго мовчали. Нарешті вдова заговорила:

— Стережись, дівчинко! Сьогодні ти була на грані... Якби я вчасно не втрутилася, ти б накоїла дурниць. Не можна більш такого допускати, коли не маєш сили володіти собою.

І знов заходила повчати Тересу. Мовляв, той дипломат бідак бідаком, а до того ще й має в Сполучених Штатах дружину. Ніяк не годиться серйозно компрометувати себе з таким чоловіком. Розважатись — розважайся, а до всього іншого — зась! Треба матись на бачності...

Серед новачків гуртка вирізнявся один юнак, Рохеліо Діас, якого прийняли до товариства, незважаючи на зелений вік, бо він мав дачу за містом. Йому не минуло й двадцяти років, проте він був уже одружений і мав дочку. Єдиний син старого митного чиновника колоніальної доби, він успадкував від

батька велике багатство і тепер блискавично його розтринькував. Та Тересу не так вразили юнакові статки, як його хвацькі вусики й гарне рожевощоче обличчя. Він мав широкі плечі атлета і виразний гордий профіль, що, як відомо, вельми подобається жінкам. А сентиментальна історія одруження, яку він розповів, свідчила про щирі й великодушні вдачі — принаймні так здалося Тересі. І дівчина швидко заприятелювала а молодиком, хоч зовсім його не знала. Після прикрої пригоди з дипломатом вона стала поводитись обережніше, однак знайомство з Рохеліо непомітно переросло в близьку дружбу. Сеньйора Ріскосо з недовірою спостерігала цю ідилію і докірливо хитала головою.

— Ми, жінки,— казала вона,— повинні добре думати про те, що робимо. Чоловіків слід тримати на відстані. Ніхто ж бо потім не повірить, що ти відчинила двері тільки тому, що тебе про це попрохали... Ти що, не згодна зі мною? Авжеж, щоб розбиратися в цьому, треба мати життєвий досвід.

Тереса зрозуміла, що звірятися вдові не слід, і стала критись перед нею. Це розгнівило досвідчену жінку, і вона, щоб застерегти дівчину, розповіла про життя Рохеліо все, як було насправді. За її словами, він не був ані серйозний, ані постійний. Спочатку мав намір студіювати право, медицину чи агрономію, а потім сказав батькові, що його справжнє покликання — військова служба. Батько виховав його так, як виховують своїх одинаків іспанці, що розбагатіли на Кубі, і забезпечені кубинці: зовсім не привчав до праці і дозволяв хлопцеві робити все, що йому заманеться. Коли старий помер, усе одразу вплигло на поверхню. Рохеліо прижив дочку з бідною дівчиною, кволою і хворобливою, яку перед тим спокусив якийсь літній комерсант. Побожна мати, справжня свята, боялася, щоб син не занастив невинну душу, і наполягла на одруженні. Отож нехай Тереса знає, застерігала вдова, з яким вітрогоном вона хоче зв'язатися. До того ж він ще зовсім хлопчисько...

Говорячи про все це, сеньйора Ріскосо рознервувалась. Тепер вона стала пильнувати за кожним кроком молодшої подруги.

— Бережись! Ти ж бо ще дівчина! А одного разу сказала таке:

— Хоч одруження й безглуздя, але тебе нічого не варт обдурити, бо ти несповна розуму.

Тересу образила грубість вдови, і вона стала приховувати свої стосунки з Рохелію, чекаючи слушної нагоди. «Якщо я ніколи не захочу одружитись, то зможу робити все, що мені заманеться»,— думала вона, відкидаючи сумніви. Нетерплячий Рохелію казав, що покине свою сім'ю, і пропонував утекти кудись разом. Але Тереса не хотіла загадувати так далеко. Єдине, чого вона прагнула,— лишитися з ним наодинці, але це було важко влаштувати без допомоги сеньйори Ріскосо. Привести юнака до себе додому, коли не буде Хосе Ігнасію, вона боялась — адже могли виказати слуги. Нарешті згадала про Домінгу і якось при нагоді звірила їй таємницю свого кохання й попросила допомоги. Коли бідна негритянка почала заперечувати, дівчина сказала, що вже віддалась Рохелію, хоч насправді вона тільки двічі поцілувалася з ним при вдові. Запевняла годувальницю, що він неодружений і попросить її руки, як тільки зробить кар'єру. Вона благально дивилася на негритянку, і з очей її капали сльози. Домінга злякано відсахнулась і схопилася за голову. Ні, вона не хоче встрявати в такі справи... Кабальєро Хосе Ігнасію вб'є її, коли дізнається!..

Щоб заспокоїти перелякану годувальницю, Тереса витерла сльози.

— Але ж ти сама мені казала, що мала багатьох чоловіків, хоч і не була одружена. Що ж тут страшного, коли і я матиму одного?

Негритянка лукаво посміхнулась.

— Е-е, відколи це ви, білі, стали рівні з нами? Ти — сеньйорита Тереса Требіхо, а я — негритянка Домінга.

Але Тереса цілувала її, називала Мінгою та своєю негритяночкою, знаючи, що добра жінка не встоїть перед нею, і Домінга зрештою пом'якшала й сказала, що Хосе Ігнасію вб'є їх обох, якщо про все довідається. Непокоячись за долю дівчини, радила їй почекати, поки жених зробить кар'єру. Але Тереса, щоб заспокоїти сумління бідолашної негритянки, ще раз запевнила її, що вийде заміж не пізніше як через півроку...

Дівчина віддалась Рохелію в будиночку, який вона сама нашвидкуруч умеблювала й прибрала. Відтоді по четвергах і суботах о шостій годині вона спокійно виходила з дому разом з Домінгою. А незабаром перенесла до будиночка пудру, парфуми, шовкове кімоно й вишиті пантофельки. Тепер вона

забула про все на світі, навіть про себе саму. Перестала зустрічатися зі вдовою Ріскосо і майже не згадувала про неї. Коханий ставився до неї мало не з побожністю: він ще ніколи не володів такою вродливою дівчиною, яка до того ж віддалась йому першому. А Тереса думала, що за це солодке щастя можна пожертвувати цнотливістю і знести будь-який страх.

Два місяці Тереса не бачила сеньйори Ріскосо. І от одного вечора відбувся остаточний розрив. Довідавшись про все, що сталося, вдова прийшла до неї додому, одразу ж попередивши, що це її останній візит.

— Дівчисько, ти мене знеславила,— гнівно сказала вона.— Тепер усі звинувачують мене. Я прийшла сюди тільки тому, що не хочу за тебе відповідати.

Горда Тереса мовчки слухала її. Вдова, трохи збентежена холодним прийомом, сказала, що, оскільки всі вважають її за спільницю, їм необхідно оголосити про їхній розрив.

— Доручаю тобі все це зробити. Якщо вважаєш за потрібне, можеш дати оголошення в газетах,— сухо відказала дівчина.— Я не заперечую.— І повернулась до неї спиною.

Розлючена вдова вискочила, не попрощавшись.

Через два дні Хосе Ігнасіо знав усе. Від кого? Тереса про це не думала. Грім ударив з ясного неба. Брат, поважний і урочистий, як покійний батько, надвечір зайшов додому переодягнути костюм. Не глянувши, пройшов повз Тересу і зачинився у себе в кімнаті. Дівчина відчула наближення бурі й приготувалася зустріти її. А за хвилину перелякана служниця Ана тремтячим голосом передала Тересі наказ Хосе Ігнасіо негайно залишити дім, який вона зганьбила.

— А чому він сам не прийшов і не сказав мені? — мужньо спитала дівчина. Вона була сміливіша за брата.

— Каже, боїться, що не зможе стриматись,— боязко відповіла служниця. Потім сказала, що Хосе Ігнасіо вимагає, щоб вона виїхала з Гавани, аби уникнути скандалу. Сказала також, що Домінгу вже відпустили на всі чотири сторони.

Бідна мулатка стояла з очима, повними сліз. Бліда Тереса дивилась на неї, саркастично посміхаючись.

Що йому сказати? тихо спитала стара служниця, не знаючи, як бути.

— Хай щастить йому,— сухо і твердо відказала Тереса.

— І все?

— І все!

Ана вийшла плачучи. Знала вдачу Требіхо: коли брат і сестра зтялись, то нема вже ніякої надії на згоду.

Тереса не гаяла часу. Витягнула з шафи кілька суконь, взяла дещо з речей туалету і покvapно склала два пакунки. Хотіла піти якнайскоріше, поки ще не розлетілась по будинку лиховісна чутка. Прибігла перелякана Домінга, яка з горя не могла вимовити й слова: Ана вже тихенько розповіла їй про все. Перед лицем страшної драми старі служниці забули про взаємну неприязнь і навіть обнялися, наполохані й засмучені. Домінга допомогла господині зібратись. Обидві мовчали. Коли все було готове, негритьянка подалася шукати машину. З гордим і незворушним виглядом Тереса перейшла через вестибюль і, зачинивши по собі двері, навіть не озирнулась востаннє на старий батьківський дім, що його покидала назавжди.

Чи не була та сумна подія метою хитромудрого плану, що його уклав Хосе Ігнасіо, аби здихатися сестри й прибрати до рук усю маєтність? Хтозна... Але злі язики вперто плескали про це...

Тамуючи біль і смуток, Тереса поїхала до будиночка свого кохання. Вона знала, що Рохеліо прийде туди наступного дня, і тихо раділа, уявляючи собі, як коханий відімкне двері своїм ключем, зайде і здивується, побачивши, що вона вже чекає на нього. Тільки ця думка стримувала її сльози. І вона не помилилась. Рохеліо аж підскочив од радості, коли вона сказала йому новину. То був незабутній вечір палких любовощів, химерних планів і ніжних поцілунків, що, здавалося, сповнені були чарівної таємниці вічності. Рохеліо розповів про задум, який він плекав: придбати сучасне знаряддя і обробляти велику плантацію кави, за яку можна гребти мільйони. Тепер він був певен, що його справжнє покликання не право, не медицина, не військова служба, а тільки

агрономія, адже він завжди думав про неї; його доля — кава, про яку нинішні кубинці зовсім не турбуються і яка збагачує іноземців. Тереса нічого не тямилася в агрономії, але сама ідея їй сподобалася, бо належала коханому. І вони поринули в мрії, уявляючи себе володарями світу. Постановили, що через три дні вирушать до Нью-Йорка у весільну подорож, де принагідно нагледять машини для обробітки землі. Домінгу візьмуть з собою. Дружина й дочка Рохеліо залишаться в Гавані. Шкода тільки, що в Сполучених Штатах нема плантацій кави... Та винахідливий молодик швидко знайшов вихід: він вивчить, як сіють і обробляють бавовну, а тоді все це використає на своїй кавовій, плантації. Він розповість про свої наміри матері, і вона дасть потрібні гроші.

Тереса, котру вигнали з дому, наче служницю, зовсім забула горе та образу. Перед очима в неї ясніло високе небо, безмежні обрії, новий світ і життя, що грало хвилиною і сповнювало серце дівчини райдужними надіями.

Відтак вони взялися здійснювати свої плани. Не минуло й чотирьох місяців, а Рохеліо наробив чимало дурниць. Він зовсім забував писати матері й сім'ї, а коли й писав, то тільки для того, щоб заморочити їм голову своїми науковими проектами. За цей час Тереса народила хлопчика, який через три місяці помер од ентериту. Мати Рохеліо, гадаючи, що син серйозно взявся за діло, продала дачу, яку вони мали на околиці Гавани, і заставила землю. Згодом вона схаменулась, але було вже пізно. Коли Рохеліо знову попросив грошей, стара пристрашила його, що приїде до Нью-Йорка з невісткою і внучкою, якщо він негайно не повернеться. Рохеліо не міг далі обманювати матір, до того ж і Тереса вимагала, щоб він повернувся до законної сім'ї. Нарешті, урвавши ще кілька днів, закохані відпливли на Сантьяго-де-Куба, і звідти Рохеліо написав сім'ї, щоб його зустріли. Мати жажнулась, коли дізналася, що син розтринькав майже двадцять тисяч песо і не привіз навіть маленького парового плуга, про який писав у листах. Чого ж він їздив туди? Звичайно, вона мучилася і страждала, але мовчала, як і тоді, коли був живий чоловік. Рохеліо заорендував ферму недалеко від міста і влаштував там Тересу; мати, дружина й дочка, заспокоєні його поверненням, лишилися у місті. Так юнак, якому ледве сповнилося двадцять років, став двоєженцем. Рохеліо точно розподілив час між

обома жінками — сама ж бо Тереса вимагала цього. «Я беру собі те, що мені належить,— думала дивна дівчина.— І сплачую жертвою. Вона має сім'ю і права дружини... Я маю серце й кохання... Хай кожен бере своє. Це справедливо».

Такі міркування давали змогу Тересі жити спокійно, без докорів сумління. Чесно і щиро казала вона про це й коханому.

— Якщо чоловік розлюбить одну жінку, то його неодмінно привабить інша. Якби ти не зустрів мене, то покохав би схожу на мене... Я не виключаю й себе з цього правила. Якщо завтра ти зустрінеш кращу... що ж... так воно й буде. Я все роблю від щирого серця і бажаю тільки одного — щоб наша любов не була схожа на інші. Ми повинні сказати чесно і про розлуку, якщо дійде до цього. З жінками, котрі мислять так, як я, не треба лицемірствувати.— І, пильно дивлячись на юнака, наче хотіла зазирнути йому в душу, питала: — Клянешся, що скажеш, коли я тобі набридну?

Він усміхаючись клявся, а вона серйозно казала, ховаючи під віями вогонь гарячих очей:

— Я теж клянусь тобі в цьому!

Невдовзі Рохелію переконався, що жити по черзі у двох домах зовсім непогано. Він був задоволений собою. Люди заздрили багатству, яким він похвалявся, і гомоніли про дивовижну вроду його коханки, котру мало хто бачив, бо Тереса майже не виходила з дому. Про них розповідали легенди, і провінціальна молодь, зіпсута політиканством, розпустою та корупцією, вбачала в Рохелію такого собі романтичного героя і брала його за взірць для наслідування. Це загальне захоплення підносило молодика у власних очах. Він був безмежно щасливий і не відмовився б од свого життя навіть задля королівської корони. Кінець кінцем він і сам повірив у своє призначення вершити великі діла і тішився цим, ревно дбаючи, щоб його жовті черевики завжди блищали, костюми були пошиті за найновішою столичною модою, а сомбреро й панамы, в яких він особливо кохався, не мали собі рівних. Його милі юнацькі вусики стали бундючні й шорсткі, наче в справжнього завойовника. Маючи коханку, яка душі в ньому не чула, він, проте, заводив легковажні зна-

йомства й з іншими жінками і подеколи домагався в них успіху. Його анітрохи не турбувало те, що чутки про його амурні пригоди можуть дійти до Тереси й завдати їй болю.

Так минали тижні й місяці. Рохелію, немов у солодкому сні, не помічав, як збігає час, і не лічив годин. Навколишнє життя неначе проходило повз нього, зовсім його не зачіпаючи. А тим часом були в цьому житті прикрі й сумні події. Маленька дочка Рохелію захворіла і вже багато днів лежала в ліжку, безпорадна й немічна, із скарлюченою ніжкою, яку відтягувала важка свинцева плитка, підвішена на мотузці через коліщатко. За цей же час Тереса подарувала йому двійко міцних і здорових синочків.

Що ж до справ, то він ніколи не ставився до них поважно, і вони йшли все гірше й гірше, на превеликий жаль старої матері, яка страждала мовчки й не дорікала синові ані словом. Рохелію їздив верхи, розводив мисливських собак і бойових півнів, подовгу спав у гамаку під повіткою і не посіяв ще жодної зернини кави. Виправдувався тим, що взявся буцімто за безглузду працю, а насправді був цілковитий невіглас у сільському господарстві. Здоров'я — ось його багатство, казав тепер він. Нехай працюють інші, а він пожинатиме прибутки. Простодушна мати дуже хотіла б вірити тому, що він вигадував, але дедалі дужче мучилась від душевного болю, бо вже знала всю правду про життя свого одинака. Гідність не дозволяла їй говорити про такі речі, і бідолашна жінка робила все можливе, щоб невістка не дізналася про те, що було відоме всьому місту.

Дружина Рохелію сліпо наслідувала свекруху, дивилась на світ її очима й не мала власної думки в домі, до якого ввійшла тільки з її ласки. А тим часом добра бабуся марніла на очах, підточена таємним стражданням від невдач сина, якого вона примусила одружитись, та болем од страшного гріха, що його він вчинив, завівши коханку й приживши з нею незаконних дітей. І десь через рік після народження другого сина Рохелію на благородне обличчя цієї страдниці впала тінь смерті. Вона злягла і за кілька тижнів згасла так само тихо й спокійно, як і жила.

Рохелію трохи поплакав за матір'ю і незабаром знову подався на свою плантацію. Але він і сам уже стомився грати цю дурну комедію. І ось одного дня, зустрічаючи своє тридцятиріччя, виразно усвідомив, що остаточно збанкрутував і що його шкіра давно втратила звабливу свіжість, якою він так пишався замолоду. Він прокляв агрономію, поспішно згорнув свої справи і, підшукавши для Тереси нове помешкання, повернувся з нею до міста. Мав намір удатися в політику, сподіваючись у такий спосіб за короткий час вернути все, що втратив. Відтоді він почав ділити ночі між двома жінками. Уже не залишався на кілька днів по черзі в кожному домі, бо не міг посилатися на далеку дорогу. Гаяв надвечірні години, блукаючи по місту, а потім ішов до коханки. Невдовзі після півночі Тереса будила його, і він біг до найнятого на місяць автомобіля, що чекав на нього й відвозив додому. Покидав одне тепле ліжко, щоб лягти в друге. Попервах почувався трохи ніяково, потім звик.

Тим часом його дедалі дужче душила грошова скрута, і скоро він опинився на грані катастрофи. Щоб хоч трохи поправити становище, Рохелію продав усю маєтність і далі вів розгульне життя. У політиці він домогся не більшого успіху, ніж перед тим у сільському господарстві, й протягом року втратив усі ілюзії щодо своєї кар'єри на цьому терені. Не раз заводив мову про те, що Тереса повинна зажадати від брата свою половину спадщини,— йому давно вже кортіло прибрати до рук ті гроші, і він жив таємною надією, що зрештою йому таки дістанеться її багатство. Але Тереса розвіяла й цю його ілюзію.

— Не діжде мій брат такої радості. Ніколи я не скажу, що мені щось потрібне з його дому,— рішуче заявила вона.

— Але те, що твоє...

— Я не маю нічого й нікого, окрім тебе... поки ти не розлюбиш мене...

Рохелію добре знав ціну отому «ніколи», що його почув із уст коханки. Вій більше не наполягав, але в душі затаїв образу. Вважав, що віддав свої найкращі молоді роки, щоб зробити людям добро, а тепер, мовляв, вони не хочуть віддячити йому тим самим. Він самовдоволено думав про те, що ні його дружина, ні Тереса ще не бачили злиднів, і водночас боявся, що коли вони

взнають правду, то впадуть у розпач. Одначе Тереса, не згадуючи й словом про брата, радила жити ощадливіше і казала, що, коли буде потрібно, вона піде працювати.

— Але якби ти захотіла, то змогла б...— несміливо натякав він.

— Ні! Не можу. Це моя єдина примха.

На її красивому чолі пролягла вперта зморшка, а голос звучав твердо й гордовито. І таке чи приблизно таке повторювалось уже не один раз.

Тепер усі вже знали про невдачі Рохелію, хоч як він намагався приховати свою бідність. Його слава романтичного героя давно минулася, і принизлива роль жалюгідного невдахи завдавала йому ще більших страждань. Проте він і досі зберігав вигляд самовпевненого й елегантного улюбленця долі, в нього, як і раніш, гонористо блищали очі й хвацько стовбурчились рудуваті вуса. Він почав грати, але майже завжди програвав, бо, як казали його приятелі, не вмів цінувати гроші. Разом з розпукою в його душі зростала ненависть до міста, яке було свідком його поразки.

Коли спливла остання сотня песо, Рохелію плакав, як дитина, поривався накласти на себе руки (хоч то й була чистісінька комедія), кидався між дружиною та коханкою, просив пробачення, каюся, називав себе клятим дурнем і кожній присягався, що відтепер житиме тільки з нею. Щоб утішити його, дружина показала схованку, в якій зберігала сякі-такі заощадження, і Рохелію одразу ожив. Він уже шкодував, що дочасно признався в своєму банкрутстві, і вважав, що тепер йому випала нагода ще раз спробувати щастя. Він погодився переїхати до Гавани,— всі казали, що в столиці набагато легше жити,— і не минуло місяця, як був уже там. Продав будинок у передмісті Гавани, який за три роки перед тим дружина дістала в спадщину від тітки, й приготував квартиру для сім'ї. Тереса з дітьми, й Домінгою залишилася в Сантьяго і з тривогою чекала своєї черги.

Живучи далеко від коханого, молода жінка не мала спокою. Пославшись на епідемію, яка буцімто спалахнула в їхньому районі, вона вирядила до Гавани Домінгу з дітьми, а сама покинула будинок, в якому мешкала, й переселилася в готель. Рохелію надіслав їй листа, в якому докоряв за цей вчинок, хоч дітей

прийняв і влаштував до школи-пансіонату. Однак він і словом не обмовився, що забере до себе і її. Минали місяці, а вона все жила в Сантьяго, самотня й безпорадна. Не винуватила коханого, бо вірила в ті труднощі, про які він писав, і не сумнівалась у його щирості.

Нарешті Рохеліо вирішив забрати її,— однаково ж мусив колись це зробити,— і, доручивши Ріголетто знайти дві недорогі кімнати, з смутком чекав приїзду коханки, а сам думав, що скоро в нього не залишиться ні грошей, ані надії.

Він постарів серцем.

ІІІ. ВЕЛЬМИ ВТІШНИЙ ДЕНЬ

Вийшовши з квартири коханки, заспаний Рохеліо машинально повернув праворуч і, крокуючи попід будинками, немов автомат, за хвилину опинився на проспекті дель Прадо. На цій велелюдній увечері вулиці зараз не було ні душі. Чистий, вимитий дощем тротуар видавався дуже широким під яскравим світлом, що горіло під кафе, двері якого були тепер надовго зачинені. Трохи далі під деревами, поміж рядів монументальних колон навколишніх будинків, мов еспланада старого колізею, оточеного гігантськими руїнами, розкинувся парк Сентраль.

Рохеліо обвів понурим поглядом сонне місто. Він жив на околиці, на вулиці Окендо ¹, сама назва якої завдавала йому, болю, немов шпичка, встромлена в його горде серце. З гнівом і острахом думав він про невеселе життя двоєженця, яке знов починалося для нього, несучи з собою всілякі клопоти. Проклинаючи сам себе, він зупинився на розі Нептуно і, прихилившись до колони, став чекати трамвая. Тричі позіхнув і відумці лайнув ділків, з ласки яких після другої години ночі трамваї ходили через півгодини. Йому бракувало сміливості перейти вулицю й розбудити одного з візників, що куняли

¹О к е н д о , Антоніо (1577—1640) — славнозвісний іспанський мореплавець.

на козлах біля парку. Крім того, він поклав собі заощаджувати гроші: проїзд на трамваї коштує дві песети, екіпажем — аж десять сентаво.

Йому здалося, що він засинає, обіпершись об вологу від дощу колону. Спина швидко змокріла. Він зіщулювся від холоду. Кляте життя!.. Ще раз позіхнув і здригнувся — повіяв свіжий вітерець. Рохеліо відкинув усякі вагання, притьмом перебіг вулицю і вскочив в екіпаж, що стояв найближче. Розбудивши візника, сказав, куди та як їхати. А сам уместився в кутку, щоб хоч трохи подрімати.

Екіпаж зупинився навпроти облупленого будиночка, вкритого черепицею. Рохеліо розплющив очі і впізнав свій дім по старих, пофарбованих у червоне дверях та вузькому заґратованому віконцю з вицвілою фіранкою. Тримавши в руках ключа, зіскрив на тротуар і розплатився з візником. Зітхнувши, одімкнув двері. Меблі в передпокої, як і в усьому домі, були жалюгідні: кілька стільців, стара мармурова консоль і маленьке дзеркальце — оце, власне, й усе. Рохеліо навшпиньках пішов до кімнати. Двері штовхнув легенько, щоб не зарипіли. У кімнаті стояли два ліжка із сітками від москітів, посередині на консолі перед образом святого Роке горіла лампадка. Тут спали. У тиші виразно чулося розмірене дихання на великому ліжку і стомлене, уривчасте — на малому.

Рохеліо, боячись розбудити дочку і дружину, хутко перейшов до своєї кімнати, роздягнувся і впав на ліжку.

Близько одинадцятої години його розбудив голос дружини, яка балакала в їдальні з сусідкою. Вони так швидко торохтіли, що Рохеліо не міг добрати, про що йде мова. Вловив тільки окремі слова — «страх», «лікар», «кров» — і подумав, що говорять про якийсь злочин, описаний у газетах. Узяв сигарету й закурив. Лежав горілиць у ліжку, спостерігаючи, як кілечка диму, звиваючись, піднімаються вгору і розбиваються об стелю.

Нараз двері відчинились, і на порозі з'явилася висока, суха постать дружини. Одежа на ній була бідна, мов на служниці. Волосся від поту прилипло до лоба. Зайшовши до кімнати, вона з несміливим докором глянула на чоловіка.

— Вночі Ліліна мало не померла,— мовила так, ніби звинувачувала Рохелію.— Я пішла до лікаря, і він сказав, що їй погано.— І покійно опустила очі, даючи тим зрозуміти, що говорить від імені дочки.

Рохелію зустрів її владно й грубо. Так він робив завжди, коли не хотів вислухувати її скарги та нарікання.

— А зараз як? — спитав різко, намагаючись приховати хвилювання за долю дочки.

— Зараз краще. Але лікар каже, що їй не можна вставати...— Жінка завагалася і замовкла. Нарешті глянула йому в очі і сказала: — Півгодини тому знов приходив лікар. Звичайно, спитав про тебе, і я відповіла, що ти ще спиш...

Рохелію, звівшись на лікоть, кутив і дивився на неї глузливо й погрозливо. Затягнувшись димом, мовив:

— Ти вже довела, як завжди, що турбуєшся про сім'ю... Візьміть і висушіть мій одяг,— нараз звернувся до неї на «ви», як звичайно робив, коли волів, щоб його слухалися без заперечень.— Було б краще, аби ви поклопоталися про це ще перед тим, як правити теревені з брехунами цілого кварталу.

Коли гнівався, він розмовляв з дружиною, як із служницею, підкреслюючи свою зверхність. Адже він виявив ласку, одружившись із нею після того, як прижив їй дитину. Флорінда за логікою затурканої з дитинства жінки-простолюдки погоджувалася з такою роллю і знала своє місце. Жорстоке поводження чоловіка виробило в ній покійність робочої тварини.

Вона почервоніла, мовчки зібрала одяг і поклала на зігнуту руку. Уже з порога запобігливо обізвалася:

— Скажеш, коли принести сніданок.

Рохелію, виливши свій гнів, глянув на Флорінду, і йому стало боляче від докорів сумління. В тридцять шість років вона перетворилася на худу, нещасну бабу, яка жила тільки для дочки й для нього. Її потворність, що весь час нагадувала йому про те, яку вія зробив дурницю, одружившись із нею, сьогодні вразила його по-іншому, розбудивши співчуття до цієї горопашної, котра всього зрелась. У хвилини каяття він казав собі, що якби люди не кепкували,

що він має таку дружину, він був би щасливий і турбувався про неї, хоч, звичайно, не покинув би й Тересу та інших жіночок, з якими кохався.

Разом із легким жалем в його серці негадано ожила батьківська ласка. Коли Флорінда вийшла, він скочив з ліжка з твердим наміром спокутувати свій гріх і весь день просидіти коло нещасної хворої дочки, яка його обожнювала. Швидко надягнув штани, чисту сорочку і піджак з китайського шовку, потім звично змочив і розчесав перед дзеркалом рудуваті вуса.

Дівчинка лежала на спині, широко розплющивши очі. Вона радісно скрикнула і, схопивши батькову руку, рвучко притисла її до щоки:

— Татунечку мій! Ти прийшов!

— Так, ясочко, я буду коло тебе, скільки ти схочеш.

Обіцяв він од щирого серця. Глянув на миле худеньке личко дівчинки й мало не розплакався. Блакитноока, русява й ніжна Ліліна лежала в подушках, немов янголятко. Слабе й скарлючене тіло було майже непомітне під простирадлом. Рохелію гладив доччине чоло і лагідно ворухив на подушці пасма русявого волосся. З розпачем питав себе, як могла народитися така квота істота. Дівчинка не зводила з нього замороженого погляду — ніяк не могла надивитися на батька.

— Тату, як мені було погано вночі! Думала, що вже не побачу тебе!

— Скоро ти одужаєш, доню... Але зараз не розмовляй, не хвилюйся, бо знову йтиме кров...

Він сидів у головах ліжка, мов терпляча доглядальниця, коли до кімнати зайшла Флорінда. Добросерда жінка усміхнулась, глянувши на чоловіка і помітивши, як сяє від щастя доччине обличчя. Цього їй було досить, аби відчутися себе щасливою. Вибачливо глянула на нього і сказала:

— Ходімо снідати. Потім повернешся до Ліліни.

Так, іди, тату.

Снідав Рохелію сам, бо Флорінда, яка куховарила і поралася вдома (не було змоги найняти служницю), попоїла раніш на кухні. Дружина поставила перед ним тарілку тихо, майже з побожною шанною, яку в ній завжди викликав цей чоловік, за котрого колись, не вірячи своєму щастю, вона вийшла заміж. Їй

навіть подобалось грати таку принизливу роль, ховатися, коли приходили друзі Рохелію, і пробувати весь час на кухні, яка стала її улюбленим притулком. Коли вона побачила, як чоловік пестить дочку і як сяє од щастя обличчя хворої, весь її смуток розвіявся, мов від чарів. Вона, як і всі, знала про зв'язок чоловіка з Тересою, але не ревнувала, навпаки — співчувала обманутій нещасній жінці, яка пожертвувала задля нього дівочою честю, а отже, і своїм майбутнім.

Рохелію вважав природним, що дружина була йому за служницю, шанобливо догоджала, годувала смачними стравами: адже він зробив їй неабияку ласку, повівши до вінця. Час від часу він виявляв невдоволення їжею, яку вона готувала, і тоді Флорінда журилася. Зате коли йому щось подобалось і він її хвалив, бідолашна жінка сповнювалася гордістю і сприймала це як нагороду. Сьогодні Рохелію був заклопотаний приїздом Тереси, хворобою Ліліни і думками про свої невдачі. Він не лаявся, як завжди, коли доводилося їсти в «цьому свинюшнику». Швидко проковтнув сніданок, машинально випив каву і, сказавши дружині, щоб принесла ранкову газету, знову пішов дочки.

— Як ти себе почуваєш, донечко?

— Краще. Набагато краще.

Дівчинка була дуже вразлива, і це викликало часом різкі зміни в її організмі. Тепер вона й справді дихала вільніше й не відчувала в горлі докучливого лоскоту, від якого всю ніч кашляла і випльовувала кров. Радіючи, вона раз у раз крутилася під ковдрою.

— Татунечку, які в тебе руді вуса!

— Цс-с! Лікар гнівається, що ти багато говориш і смієшся.

Він спохмурнів, узяв газету, яку йому принесла Флорінда, і зручніше вмовстився в кріслі. В кімнаті запала важка тиша: ще сумніше блимала лампадка, що й удень горіла перед образом святого Роке. Ліліна, яка хотіла бавитись, ображено заплющила очі й задрімала. Рохелію гортав газету, думаючи про своє. Ця гнітюча бідність і вульгарна обстановка, що складалася з дешевих меблів; облуплених стін і драної постільної білизни, дратували його, викликали бажання втекти. Єдиною відрадою було те, що Флорінда, як і всі простолюдики, дбала про лад у домі, особливо клопочучись чоловіковою кімнатою, де стояли

велика шафа з дзеркалом, гарне горіхове ліжко та умивальник, що правив йому за туалетний столик. Але сьогодні йому чогось здавалося, що на нього от-от упаде стеля,— аж не міг спокійно читати. До того ж ці газети тільки й галасують про дурноверхих політиканів...

Рохеліо випустив з рук газету і, обхопивши сплетеними пальцями коліно, задивився на стелю. Його обсіли гіркі роздуми. Він давно вже злостився на Тересу за ті злидні, які вона йому принесла, через Дурну гордість дозволивши братові обікрасти себе. От і тепер відчував, як у душі його збурюється лють на коханку, наче вона була винна і в тому, що хворіє його дочка. Скрушно подумав, що всіх тих дурниць, які він вчинив, уже не можна виправити.

В його пам'яті виразно поставало минуле...

Два його брати, котрі, як казали батьки, хоч і були міцненькі, померли рано, так що він їх і не пам'ятав. Його батько, іспанець, був полковником волонтерів і митним чиновником. Використовуючи своє становище, він без упину хапав гроші й залишив по собі чимале багатство. Рохеліо з ніжністю згадував веселого й добродушного здоров'я, який, коли син хворів, витягав з-під матраца скриньки з золотими монетами і давав йому гратися. Його дім скидався на крамницю: був повний картин, кришталю, музикальних скриньок, коштовних дрібничок, що їх розбагатілий митник купував без розбору й кидав де попало. Рохеліо змалку не знав ні в чому обмежень; батьки над ним упадали і вкладали в ліжко, досить тільки було йому раз чхнути. Усі його бажання, хоч які б вони були, зразу задовольнялись. Батько тринькав на нього гроші, мати не шкодувала поцілунків і ласки, і отак, наче в чарівній казці, промайнуло його дитинство.

У дванадцять років хлопець пішов до школи. Там він навчився голитися уламком скла, щоб швидше росла борода, лаятись і читати напам'ять катехізис. Одягався, як син герцога, бундючився батьковим багатством і гудив бога та святих, хоч після того, забившись десь у куток, гірко каявся і цілував хрестик, який носив на шії. Через кілька років він уже відвідував будинок розпусти і полював за вигнаними з роботи служницями, які обрали собі легший шлях. Але для повної слави Рохеліо бракувало хвороби кохання, що її школярі вважали за

посвяту в мужчини, і завоювання справжньої жінки — з тих, що не продаються за два дури. Щодо першого, то всі його зусилля були марні — його ніяк не зараховували до потерпілих у сласних сутичках. Зате з жінкою йому поталанило: навряд чи хто з його приятелів міг похвалитися такою здобиччю, як Флорінда.

Це сталося, коли йому було сімнадцять років. Коханець Флорінди, роз'їзний агент невеличкого комерційного товариства, часто приходив до батька Рохелію, і вони надовго зачинялись, розмовляючи про свої справи. Старий кілька разів послав сина до комерсанта додому з різними дорученнями, і там Рохелію познайомився з дівчиною. Худенька Флорінда, несмілива й мовчазна, вабила молодістю й великими гарними очима. Вона була сирота й раніш жила в тітки, яка примушувала дівчину працювати за служницю і зовсім не піклувалася про неї. І небога, й тітка походили з простолюдиців, яких страшна бідність робить лютими й грубими. Тітка безжально била дівчину, а її чоловік, похмурий і жадібний жерстяник, знущався над нею, бо намагався нишком збездити її, а дівчина опиралась. Із рабства Флорінду визволив отой підстаркуватий комерсант. Він забрав дівчину від родичів і став жити з нею. Траплялося, що й він лупцював її, коли був роздратований, але вона на те не зважала.

Попри всю свою розбещеність, Рохелію був тоді ще дуже сором'язливий і не насмілювався одразу ж залицятися до цієї ніжної жінки, яка припала йому до вподоби. Він терпляче дожидав, поки комерсант натішиться Флоріндою і покине її. А що вишукані манери Рохелію не залишили Флорінду байдужою, то хлопець легко досяг мети, куди легше, ніж сподівався. Старий коханець став жертвою, його першого обдурили й безцеремонно відкинули геть, віддавши перевагу молодшому суперникові.

Флорінда була на сьомому небі від щастя, яке випало на її долю, а надто коли мати Рохелію, боячись гріха, наполягла на тому, щоб вони взяли шлюб. Рохелію, не усвідомлюючи до пуття, на що йде, був у захваті від самої думки, що зможе спати з коханою вдома, і радо дозволив повести себе до шлюбу...

— Який я ідіот! Я завжди був ідіотом! — гірко вигукнув Рохеліо, дійшовши у своїх спогадах до весілля, і підхопився з крісла так рвучко, що Ліліна злякано здригнулась.

Йому стало жаль себе й від згадки про любов до Тереси, яка засліпила й оглушила його так, що він і досі ще не прийшов до тями. Те, що він так легко домігся кохання вродливої незайманої дівчини, загоїло рану, якої завдало йому одруження, і він ще дужче запишався собою. Та зрештою розорення та дрібні невдачі протверезили його. Від такого життя у його серці розвинулась перша брунька злості на коханку. Він звинувачував її в тому, що своєю любов'ю вона збила його з пантелику, він став нездатним до справ, і це, мовляв, і є причиною його невдач. Силкувався вирватися з-під впливу жінки, яка, маючи завзяту натуру, панувала над ним. Звичайно, це він робив, коли Тереса була далеко. Як тільки вона з'являлась,— жінка навіть не здогадувалася, що в його душі точиться внутрішня боротьба,— то одразу цілком підкорювала волю й серце коханого.

Так вони й жили. Рохеліо ділив свій час між Тересою і потворною безправною жінкою, що належала йому по закону, в домі якої він завжди зустрічав світанок: адже так вимагала кохана. У гіркі хвилини він глузував із себе, що без опору погоджувався волочити подвійні кайдани подружніх обов'язків, знаючи наперед, що ніколи не стане в нього сили перебудувати своє життя. Які вигоди приносило йому кохання Тереси? Якби він, побавившись, кинув її, як роблять деякі чоловіки, що мають здоровий глузд, то, певне, ця вродлива жінка могла б знайти собі не одного на його місце. І як дякувала Тереса за його вірність? Вона боронила свою невідчепну ідею — вдавати перед родиною, що для них вона вже не існує. А ота тварюка—брат— скористався цим і за життя сестри привласнив її добро. Рохеліо ніяк не розумів, як могла так поводитися розсудлива людина. Він оддав їй усе, що міг, а вона не хотіла забрати від егоїстичного тирана — свого брата — те, що могло принести їм щастя і спокій. Будучи надміру матеріалістом, щоб зрозуміти такі речі, Рохеліо думав тільки, що для Тереси менше важила його любов, аніж доля її родини, і ця думка викликала в нього ревності.

«Що ж, я можу залишити її,— казав він собі в сотий раз,— нехай шукав кого хоче». Про дітей не турбувався, бо сам був бідний, а вони багаті. Коли б Тереса залишилася сама, вона все одно не відмовилась би від свого і не стала повією, хоч і не навчилася заробляти на життя власною працею. Він із запалом брався здійснювати всякі плани, але ніколи не доводив їх до кінця. У свій час навіть поривався розлучитися з дружиною і взяти шлюб із Тересою, але кохана відкинула його несміливу ідею. Згодом він і сам переконався, що це неможливо. Отже, знову покорявся й страждав, бо йому завжди бракувало сили узятися до якогось прийняттого діла й виборювати своє щастя.

Але за останні шість місяців, що їх він прожив у Гавані, далеко від Тереси, думки його змінилися докорінно. Він заприятелював з чоловіками й жінками, котрі вельми впливали на його погляди. Захопився легковажним життям міста, яке спокушало на кожному кроці. Йому часто здавалося, що він проходить мимо омріяного в снах раю,— адже бідність не дозволяла йому разом з усіма розважатися. Тоді прокляв своє минуле і в чорній безнадії огудив любов. Листи Тереси, щирі й пристрасні, дратували його. Чому вона не залишилася там із дітьми, щоб не надокучати йому? Він більш-менш справно відповідав коханій, намагаючись відтягнути її приїзд. А тим часом знаходив розраду в дружбі з гарними й добре вдягненими грішницями, яких надibuвав час від часу. Коди йому несподівано повідомили, що везуть дітей, він мало не луснув з досади. Вважав, що він уже став іншою людиною, яка порвала з минулим. Чекаючи дітей, запитував себе, чи не краще написати коханій прямо, що він пориває з нею. Добре знаючи Тересу, був певен, що вона не скаржитиметься й не докорятиме. Все можна розв'язати одразу, одним листом. Однак він не наважився зробити цього раніше, а тепер, маючи коло себе Армандо й Родольфо, зрозумів, що вже не можна відтягувати далі приїзд коханки.

В цей час він захопився білявою жінкою, тілостою і розпусною, яка красиво й легко водила власний автомобіль. Вона хизувалася, наче військовим званням, своїм прізвиськом — Авіадора — і прилюдно ходила напівроздягнена. Напередодні, незважаючи на телеграму від Тереси, яка приїжджала вечірнім

поїздом, він, як звичайно, розважався у нової подруги і мало не забув, що треба йти на станцію. Поїхав неохоче, ніби його примусили виконувати важкий обов'язок, і занепав духом, відчуваючи, що знов опинився під п'ятою жінки, хоч гадав, що вже назавжди відірвав її од свого серця.

Перший поцілунок знов оплутав його давніми кайданами.

— Ідіот, який ідіот! — гнівно покартав він себе й щиглем збив з колін газету, яка з шурхотом упала на підлогу.

Потім довго сидів, приплющивши очі. Намагався не думати, бо думки викликали тривогу й породжували сумніви, що їх важко було розвіяти.

— Татуню, ти спав? — спитала Ліліна, яка уважно стежила за ним.

Ніжні очі дівчини закохано дивилися на батька, намагаючись прочитати його думки. Жіночою інтуїцією, яка рано пробудилась у цій напівдитині од хворобливого життя, вона відчула, що в його душі клекоче буря. Він підвівся, уникаючи допитливого погляду, і заходив по кімнаті. Довго позіхав, розминаючись.

Ліліна знову заговорила:

— Хто прибрав сьогодні в домі, тату?

— Напевне, мати... як завжди.

— От шкода. А я не можу їй допомогти! Адже їй важко самій — і прибрати, і наварити...

У Рохелію стискалося серце від самої думки про те, що слаба й немічна дочка клопочеться по господарству, хоч знав, що це єдина втіха дитини. Він роздратовано проказав:

— Твоя мати несповна розуму, що дозволяє тобі прибирати. Ти ж бо хвора і весь час задихаєшся. Може, через це ніяк не видужаєш.

Ліліна невдоволено насупилась, і він знову заходив з кутка в куток. Побачивши, що батько раз у раз позіхає, дівчина мовила з доброю усмішкою:

— Тату, чому ти не підеш і не ляжеш на хвилинку? Я теж хочу поспати.

Знаючи його легковажну та вередливу вдачу, вона наївно обманювала, намагаючись допомогти йому вийти із скрутного становища. Він став коло ліжка, видимо задоволений.

— Хочеш спати, донечко? Тоді я залишу тебе і сам теж трохи подрімаю. Коли прокинешся, покличеш мене. Гарзд?

Уже з порога всміхнувся до неї і на прощання весело махнув рукою. Ліліна, вдаючи сонну, склепила повіки, а трохи згодом розплющила очі й засміялася, побачивши, що вона сама.

— Бідолашний тато! — зітхнула скрушно.— Йому тільки на вулиці добре.

Рохелію з насолодою простягнувся на ліжку. Він був стомлений після безсонної ночі і ще не знав, як проведе вечір. Роздратовано подумав про Тересу, яка, без сумніву, чекатиме на нього, і знизав плечима, сказавши собі, що потім якось виправдається перед нею. Хвилин за десять він уже спав міцним сном.

Флорінда розбудила його о пів на четверту і сказала, що ванна готова. Дружина знову стала тиха й покірна, як завжди, коли він залишався вдома. Поклала на стілець коло ліжка випрасуваний одяг. Рохелію усміхнувся, глянувши на неї, але нічого не сказав.

— Голитимешся?

— Еге ж.

Вона витягла з шухляди жовтої шафи мило, помазок та коробку з бритвою і дбайливо поклала на мармуровий нічний столик. Снувала по кімнаті, але старалася не шуміти, наче тут були хворі. Рохелію задоволено відзначив, що сон розвіяв його поганий настрій та гнітючі думки, і він знов був повен оптимізму й бажання розважатися, що незмінно виникало в нього, коли він забував про брак грошей і коли його не мучила заздрість. Ласкаво усміхнувшись, попросив дружину подати сигарету і кучеряво став переповідати про вчитаний з газети злочин. Флорінда слухала і, дивлячись на нього, думала: «Він непоганий, винуваті друзі, які його розбещують».

Рохелію скочив з ліжка і весело випнув колесом груди, пишаючись своїми м'язами, здоров'ям і легким тілом, яке було свіже, наче в двадцятилітнього.

Потому він весь поринув у клопітку роботу — витягував шию, обмацував пучками щетину і, примружуючи очі від задоволення, легко водив лезом

бритви по обличчю. Навіть з цього було видно, як він турбувався про свою особу. Часом відходив од дзеркала, щоб узяти помазок, і, намилюючи підборіддя, голосно насвистував або наспівував щось, пристукуючи ногою в лад мелодії. Поголившись, залишив усе розкидане й брудне: дружина поміє і прибере. Перебіг у спідньому через їдальню та кухню, тоді зайшов до ванни — сирій занедбаній кімнатки, де під стелею висів душ; підлога з червоних плиток була слизька, в стіні стирчали цвяхи, що правили за вішалку.

Голий, білий і дужий, мов бог, він став під душ. Звично, анітрохи не соромлячись, увійшла дружина. Рохелію на мить прикрутив кран, щоб вислухати її.

— Хочеш, я помию тобі спину?

— Ні, не треба.

— Гаразд. Якщо тобі щось знадобиться, постукаєш у двері. Я буду на кухні. Отут на стільці за дверима білизна й шкарпетки.

У відповідь він знову пустив душ...

Помившись, Рохелію витерся, надягнув чисту білизну й замилювався собою, поглядаючи в щербате дзеркальце й насвистуючи улюблену пісеньку. Потім пішов до себе в кімнату вбиратись на вечір.

Невдовзі його покликали. Він почув, що Флорінда голосно з кимось перемовляється у вітальні. Трохи згодом вона ввійшла до кімнати, брови її були насуплені, голос тремтів.

— Там тебе той питає,— сказала, не дивлячись на чоловіка.

Стоячи перед дзеркалом, Рохелію дбайливо підправив гребінцем кінчики вусів, водночас легенько погладжуючи їх щіточкою. Він велично обернувся.

— Хто «той»?

— Та хто ж іще? Соромітник Пако! Ти приймеш його?

Чоловік скипів. У гніві він був красивий.

— А відколи це я не приймаю друзів у своєму домі?.. Скажи йому, нехай заходить.

Флорінда тихо зітхнула і вийшла. Рохелію глузливо глянув їй услід, задоволений своїми дошкульними словами.

Зайшов високий, смаглявий, добре виголений молодик із жвавими очима. Недбало потиснув руку Рохелію, без церемоній сів на ліжку, витяг сигарету й поклав ногу на ногу.

— Здається, твоїй дружині не зовсім до вподоби бачити мене тут! — зареготав він.

— Дарма! Не бери цього до уваги. Що з неї візьмеш — тварина! — знизавши плечима, обізвався господар.

Виставляв її так перед своїми друзями, щоб показати себе справжнім мужчиною. Гість перевів розмову на інше.

— Вчора ввечері прилетіла нарешті куріпочка? — спитав загадково і зловтішно глянув на друга.

Рохелію злегка почервонів.

— Ну, вітаю тебе! — іронічно вів далі Пако.— Маєш розвагу.— І з властивою йому пихою і зневагою додав: — Я знаю, що вчора ти пробавив вечір в Авіадори.

Рохелію, закінчивши розчісувати вуса, здивовано обернувся. Гаряча хвиля знов залила йому обличчя.

— Хто тобі сказав?

— Вона сама. Каже, що ти якраз для неї. Незважаючи на апломб, що його він напускав на

себе, наслідуючи в усьому свого друга, Рохелію не стримався і сказав дурницю:

— Я думав, що ти, відтоді як розлучився з нею, не ходиш до неї додому...

Пако нахабно зареготав.

— Я ніколи не ходив до неї, бо не хотів утратити свою свободу... Вона спала в моєму домі, коли жила зі мною... Але ми зустрічаємось інколи й розмовляємо... Ти знаєш, та й усім це відомо, що я людина неабияка... Ревнуєш?

Рохелію прикусив губу і відповів, намагаючись підладитись під тон співрозмовника:

— Я? Було б смішно, коли б я та й ревнував до таких повій!

Вони говорили голосно, наче в кафе, зовсім не турбуючись про те, що Флорінда може їх почути. Раптом Пако замахав руками, побачивши, що його друг зробив із краватки зашморг.

— Вайло! Ніяк не навчишся одягатись!

Легко й спритно, з досвідченістю майстра, зав'язав на Рохелію краватку і, тримаючи в зубах шпильку з перлинами, відійшов убік оглянути свою роботу.

Рохелію скривився. Його принижувало зверхнє ставлення друга, але він не міг обійтися без Пако. Той був секретарем одного впливового політичного діяча, колишнього провінціального адвоката, який недавно помирав од голоду на селі, поки міжпартійна боротьба не зробила з нього відому людину. Пако не лічив грошей, які розтринькував, бо вважав себе галантною та високопоставленою особою; його майже завжди можна було побачити в товаристві прославленого шефа, а нахабство та апломб скрізь відчиняли йому двері. Злі провінціальні язика плескали, буцімто магнат, який протегував йому, збезчестив його сестру, котру потім, аби уникнути скандалу, одружив із чиновником цивільного уряду; він навіть пробував викликати когось на дуель, коли одна газета під час виборів прозоро натякнула на цю історію. Але тепер усе вже забулось. Пако скрізь мав успіх, одягався, немов мільйонер, і, похваляючись багатством, на правах давнього сутенера презирливо дивився на грішниць, котрі тепер бігали за ним. Рохелію силкувався наслідувати цього щасливчика і пробачав йому болючі дрібні образи тільки за те, щоб мати змогу привселюдно прогулятися з ним по місту. Одягнений, як і його супутник, у білий костюм, Рохелію нерішуче зупинився, немов відчуваючи, що йому чогось бракує. Раптом він вирішив вразити Пако — висунув шухляду шафи, в якій зберігалися заощадження, що їх дала йому дружина, і недбало кинув у кишеню жменю монет. Цим жестом він хотів сказати: «Сам бачиш, я не такий бідний, як ти думаєш». Та елегантний Пако, спостерігаючи все те, байдуже мовчав.

— Ти вже готовий? Ходімо.

— А куди?

— Прогуляємось. Тут недалечко...

Вже виходячи на вулицю, Рохеліо згадав про обіцянку, яку дав хворій дочці, та про свій намір виправитись і повернув назад, перепрошуючи Пако, щоб той зачекав його хвилинку.

Навшпиньках зайшов до кімнати. Ліліна, зіпершись на лікті, розглядала малюнки в книжці й усміхалась. Підвела голову і захоплено глянула на батька. А він у цей час думав, як краще обманути її.

— Донечко,— промовив нарешті,— тобі вже краще, а я хотів би порозмовляти з другом, який прийшов до мене у справах. Гарзд?

— Добре, тату. Я вже майже здорова.

Він нагнув голову і тонкими пальцями розгладив складки шовкової сорочки, дивлячись на шпильку з перлиною, що йому прикріпив до краватки Пако.

— Який ти гарний. Тобі личить у білому, тату. Дівчинка підставила чоло, і він, ніжно поцілувавши її, притьмом вибіг з дому.

Вискочив за поріг — і немов скинув із себе дрібні домашні прикраси. Зітхнув з полегкістю, радіючи, що не зустрів Флорінду. Пако стовбичив посеред тротуару, нахабно розглядаючи дівчину, яка стояла біля вікна старого будинку, де містилась маленька столярня. Дівчині минуло років чотирнадцять, була вона в куцому до колін платтячку; коси, перев'язані великою чорною стрічкою, лежали на плечах. Вдавала серйозну й байдужу, помічаючи на собі соромітницький погляд чоловіка. Пако глянув на шовкові панчохи і зауважив, що її ноги та груди добре розвинуті, а на щічках видно рум'яна. Йому сподобалось дівча з отим своїм наївним кокетуванням.

— Хто це? — спитав він, коли підійшов Рохеліо.

Рохеліо стримано посміхнувся і тихо розповів деякі подробиці. Вона дочка теслі, який розорився, намагаючись виховати з неї сеньйориту. Коли він, Рохеліо, оселився в цьому будинку, вони ще виготовляли меблі на продаж і жили заможнo. Тепер батько працював сам, і то не цілий день, бо замовлення дедалі скорочувались. Пако звернув увагу на контраст між дбайливо одягненою стрункою дівчиною і сумним виглядом захаращеної лавками та купами стружок кімнати, у якій він побачив її постать.

— А вона нічогенька...— підморгнув він багатозначно.

Рохеліо зареготав.

— Злі язики називають її янголятком, що обламало крильця. Вона знає, що із старими далеко не зайдеш...

— Воно й справді так... Ходімо!

Узяв під руку Рохеліо, і вони пройшли так близько під вікном, що Пако мало не зачепив плечем кокетку, яка саме глянула на нього. Він помітив це і кинув на її адресу кілька втішних слів. Дівчина запишалась і довго дивилась услід чоловікам, показуючи в усмішці білі зуби.

— Я ж іще не старий! — кумедно зітхнувши, сказав Пако голосно, щоб його почула дівчина. І додав іншим тоном: — Сідаймо в цей екіпаж.

— Ти щось надумав?

— Ні. Я вже тобі сказав. Поїдемо до Венено, хай він покатає нас на своїй машині. Чого нам нудитись у цій дурній Гавані! Поїдемо, куди ти захочеш, але повечеряємо в Сентралі, бо я маю там зустрітись о пів на восьму з однією особою.

— З чоловіком чи жінкою?

Пако посерйознішав.

— З жінкою. Але ти помиляєшся... Йдеться про справжню даму... Не хочу мати справи з верховодками.

Вони легко плигнули в екіпаж.

— До парку!

Сиділи не рухаючись, щоб не пом'яти білих костюмів, і розмовляли про жінок. Вони вже досить таки надокучили Пако, хоч йому минуло тільки двадцять сім років. Мовляв, вони дурні, коли стають надто сентиментальними, й осоружні, коли не кохають. Та й взагалі вони погані вже тільки тим, що кохають не тільки його одного. їм слід було б знати, що часом вони заважають, а часом стають просто нестерпними... А їхня глупота його стомлює. Вони чарували його ненадовго, так, скажімо, як ось дочка теслі. Про всіх на світі він говорив сердито й зневажливо, вставляючи час від часу незрозумілі фрази та слова, і називав бовдурами тих, що не були його однодумцями.

Рохеліо ніяковів, порівнюючи свої маленькі успіхи з подвигами цього гультя, котрий хвалився тим, що як тільки йому набридне полюбовниця, він одразу проганяє її геть.

І Рохеліо теж виливав душу, всоте розповідаючи Пако про єдину перемогу, якою міг по-справжньому пишатись: дівчина із шляхетного дому, незважаючи на те, що він одружений, покохала його й віддала йому все...

Пако іронічно повернув голову.

— Але в такому разі, хлопче,— мовив він,— треба сказати, що ти справжній телепень.

— Чому?

— Тому, що ти начебто одружився з нею, а вона, багата, дозволяє, щоб ти жив у нужді...

— О, так уже і в нужді...— червоніючи, відказав нещасний себелюбець.

— Авжеж, у нужді,— не вгавав Пако.— Чому ти намагаєшся це приховати? Сам же просив у мене посаду на сто песо. Ну гаразд, я запевняю тебе, що нема на світі жінки, котра зробила б таке заради мене...

Рохеліо, зрештою, погодився, що друг сказав правду, і почав звинувачувати у своїх бідах небіжчицю матір.

Потім він довго мовчав, нервово покусуючи кінчики вусів, а Пако, тішачись зверхністю, велемовно повідав про свої плани. Він хотів знайти багату жінку й одружитись, але, звичайно, не зразу. Поки що цікавився одною жінкою з вищого світу і політикою, в якій теж прагнув мати успіх. Чоловік тієї жінки був доволі заповзятливий добродій, а вона сама — диво з див. Але починати було небезпечно. Пако ніяк не знаходив нагоди зробити перший крок, і це його дратувало й злило... Йому, дурневі, бач, подобається той добродій, її чоловік. Тож незручно перед ним. Сміх, та й годі.

Пако говорив про жінок так, наче всі вони були пропащі. Тепер він почувався щасливим, і ніщо його не хвилювало: обіймав дві з дванадцяти посад, які були в його протектора, і отримував триста песо на місяць; ще сто песо давали йому таємні справи. Звичайно, це не заважало йому думати про майбутнє. Нині він потрібний, і ніхто не сміє вказати йому на відстань, яка

лежить між ним, простим смертним, і сенатором республіки. Та одного чудового дня його можуть витурити на вулицю без копійки в кишені. А цього він боявся. Сказав, що хоче здобути собі незалежність і неодмінно її здобуде. Жінка, до якої він тепер залицяється, допоможе йому в цьому...

— Ну, а щодо тебе, то тобі цілком підходить Авіадора. Ця тілиста самка любить гульнути... Але такій жінці ніколи не можна поступатись. Отож маєш показати їй, що ти мужчина, а не слинько, і час від часу лупцювати, щоб посправжньому любила тебе. Якщо вона відчує твою слабкість, ти ніколи не виврешся від неї так просто... Хочу тобі сказати, що її любов тобі нічого не коштуватиме,— адже друзі дають їй багато грошей. Більше того, вона може навіть визволити тебе з нужди...

Пако цинічно зареготав, побачивши безглуздий вираз на обличчі Рохеліо, і поплескав його по плечу.

— Треба, щоб вона розворушила тебе, телепня! — додав з глузлигим співчуттям.

Побачивши, що вони під'їжджають до парку, гукнув кучерові:

— Причалуй до тротуару!

— Куди, сеньйоре? — не зупиняючись, простодушно спитав той.

— До кафе «Інглатерра», дурню! Розумієш тепер? Під важкими колонадами навпроти парку Сентраль юрби гультяїв розвіювали нудьгу, прогулюючись маленьким майданчиком біля вулиці Сан-Ра-фаель. Переважали світлі, доброго крою, костюми, солом'яні сомбреро та апатичні пози. Траплялись і іноземці — вони не зливалися з юрбою, ходили окремо або, сидячи на високих лавочках навколо колон, виставляли перед усіма свої черевики. У цей час вулиця оживала, являючи собою звичайний круговорот виголених облич, глузливих посмішок і веселих балачок, що їх мешканці Гавани чують і бачать протягом цілого дня. Вийшовши з карети, Пако й Рохеліо спершу чемно привітали завсідників, потім зверхньо кивнули тим, хто не часто бавив вечори в «Інглатеррі». Перетнули майже порожню залу кафе, темну, наче приспану тьмяним блиском вітрин, дзеркал і стільців з червоного дерева, й попрямували до бару.

— Два high balls¹ мовив Пако, кинувши на стойку монету в двадцять песо.

В цей час до бару зайшов смаглявий сухий чоловічок з мавпячим обличчям, у сірій шоферській уніформі й великому кашкеті.

— Гей, Венено! — гукнув Пако, побачивши його.— Що питимеш?

Той наче не чув запрошення. Відсапуючись після швидкої ходи, пояснив:

— Я тебе побачив з парку і прибіг дізнатись, чи не потрібна вам машина...

Терпіти не можу, коли тебе возить негр Каюко. Його машині до моєї, як до неба.

— Ти маєш рацію. Твоя набагато краща. Випий чого-небудь.

Задоволений Венено попросив ялівцевої настойки.

— То я зараз приведу машину. Добре?

— Давай.

Венено перехилив чарку і, не запивши водою, зразу побіг, перестрибуючи через кошики з квітами, що стояли на дорозі. Навіть не обернувся на лайку, яку посилала йому вслід квітникарка. Рохелію й Пако реготали з його кумедної метушні та гніву жінки.

— От шахрай! — захоплено вигукнув Пако.

Вони ще смакували свій high balls, як у дверях кафе знов появилася Венено — він пригнав великий червоний автомобіль з обшитими сірою матерією сидіннями. Підїхав із шиком — засигналив і хвацько загальмував, щоб усі подивились на нього. Друзі похвалили його за моторність і сіли в машину, блаженно потонувши в подушках.

— Куди їдемо?

— Як завжди, через Прадо та Малекон. їдь якою хочеш дорогою... Опісля ми тобі скажемо.

— All right.²

¹ Віскі з содовою (англ.).

² Гаразд (англ.).

Вони закурили. Вечір був чудовий: ясне небо, приємне прохолодне повітря і місто, наче омите дощем. Венено швидко помчав, не звертаючи уваги на сердитого поліція, що їхав посеред майдану на сумирному чорному коні, з гідністю тримаючи голову в гостроверхій касці.

Для Венено, як і для багатьох кубинців його верстви, життя скидалося на веселий сад, у якому можна робити що завгодно. Часом він розважався тим, що, скеровуючи машину на пішоходів, дивився, як вони злякано тікають, а потім глузливо дорікав їм верескливим голосом: «Гей ви, чи вам повилазило?» А особам ніжної статі лагідно радив: «Не гнівить бога, сеньоро, придбайте собі окуляри!» Отак він з вітерцем катав веселих клієнтів і розважав їх кумедними пригодами. Щоправда, того вечора він забавлявся менше, бо недавно сплатив штраф за порушення вуличного руху, але позирав на горопашних пішоходів із звичайною зневагою і раз у раз глумився з законів. Коли вулиця була вільна, він обертався і розмовляв з пасажирами. На проспекті Малекон навіть випустив з рук кермо і сказав сміючись:

— А ви знаєте, що вчора ввечері мене мало не забрали до в'язниці?

Венено розповів, що йому часом доводиться возити людей, які наймають машину, підбирають на розі жінку і велять їхати на Гуанахай. От і цього разу він зробив так, як йому наказали: зупинив машину в безлюдному місці коло гайка і став чекати. Десь через годину з'явилися тільки чоловіки й сказали йому, щоб повертав до міста. Спочатку він подумав, що ці розбійники вчинили злочин, але потім довідався від них, що вони таким чином розважаються: роздягають жінку, б'ють її по сідницях поясами і покидають голу серед лісу. Та жінка, що була, як видно, не з простих грішниць, стерпіла тяжку образу й нікому не поскаржилась. Проте в поліції не знати як довідались про все й викликали її на допит. І він, Венено, теж почув ім'я цієї особи.

— Як же її звати? — спитав Пако.

Венено завагався, чухаючи потилицю. Нарешті сказав:

— Присягнися, що нікому не вибовкаєш. Навіщо всім знати, що діється в моїй машині. Адже тоді ніхто не захоче в неї сісти... Це якась вдова на прізвище

Ріскосо... Вона сама добилася, щоб поліція не давала ходу цій справі, а мені заплатила п'ятдесят песо за мовчання.

Рохеліо лячно стрепенувся, але зразу ж отямився і не сказав, що знає цю жінку. Удавано байдуже спитав:

— А вони? Хто вони такі?

— Хулігани! — багатозначно відповів Венено і знову міцно вхопився за кермо.

Повернули до парку Масео і, проскочивши Прадо, виїхали на берег моря, до якого не може лишитись байдужим жоден гаванець. Рохеліо і Пако поклали на коліна сомбреро і з виглядом завойовників усміхалися до жінок, жадібно вдихаючи п'янке повітря. На м'якому сидінні, заколисаний приємним рокотом мотора, Рохеліо зовсім забув про свою гризоту. Пас очима жінок, які проходили вулицею, і волів би володіти ними всіма. Раптом Пако торгнув його за лікоть.

— Глянь, Авіадора!

Назустріч їм плів розкішний сірий двомісний автомобіль, який вела розмальована й напудрена жінка, одягнена в сукню з низьким викотом. Її повні округлі руки красиво лежали на кермі. Коло неї сидів маленький чорний служка, обличчя якого різко виділялося на тлі білої уніформи.

Проїжджаючи повз них, жінка кивнула їм по-дружньому, і чоловіки фамільярно помахали їй руками.

— З цією минулого року сталося те ж саме, що й з удовою, про яку я розповідав,— не обертаючись, єхидно кинув Венено.

— Як? Як? — в один голос вигукнули друзі. Але Венено вже каювся, що бовкнув зайве.

— Не знаю, нічого не знаю. Це секрет. Спитайте краще в неї, якщо хочете знати.

— А в твоїй машині вона не їздила?

— Ні. В моїй машині не їздила, але мені відоме все, що діється в Гавані. Будьте певні — того, що знає Венено, ніхто не знає.

Рохеліо хотів вивідати деякі подробиці, але тут Венено раптом показав на чоловіка з кістлявим, безбородим, наче втягненим у плечі обличчям та величез-

ним горбом на спині, який весело чимчикував по тротуару. На ньому були смугасті штани, стара фланелева сорочка-американка і хвацько збите на потилицю сомбреро.

— Ріголетто! — гукнув Пако.

Венено зареготав.

Горбань озирнувся, кумедно вклонився і почвалав собі далі з непохитною гідністю Діогена. Пако попросив зупинити машину і покликав його.

— Хочеш під'їхати?

— Ні, дякую. Так я можу розбеститись.

— Тоді давай вип'ємо.

— П'яниці! Невже ви думаєте, що всі вражені вашими пороками? Я чекаю поважну людину, з якою веду справи.

Умовити його не вдалось. Упертий блазень хотів поблукати цього вечора на самоті. Отож його й залишили на тротуарі наодинці з його філософськими думками. Тільки Рохелію, вагаючись, шепнув йому:

— Якщо будеш на Віртудес і зустрінеш Тересу, не кажи, що бачив мене.

Ріголетто образився.

— Тересу? Хіба я знаю, хто така Тереса! Може, ти колись рекомендував мене цій сеньйорі?

— Ні,— швидко відповів Рохелію,— але ти такий нахабний, що можеш сам відрекондуватись, тому я і попереджаю тебе.

Ріголетто притис два пальці до губ.

— Живи спокійно, пане-добродію. Я мовчатиму, як риба.

Венено крутнув кермо, і машина закривуляла, наче п'яна. Вони вже хильнули у «Віста Алегре», потім знову пили в «Інглатеррі» і «Пласа». Водія частували ялівцевою настойкою і ромом. Назустріч їм летіли автомобілі, повні жінок у світлих сукнях і з прозорими шаллями на плечах. Рохелію і Пако кидали на них палкі погляди, підштовхували ліктями один одного, говорили непристойності. Рохелію з гіркотою думав, як би він жив, коли б мав гроші. У нього боліла голова, нудило від безперервної пиятики.

Друзі раптом занудьгували — їм набридла ця одноманітна прогулянка, усміхнені й привабливі жінки. Коли вони вже, мабуть, удесяте виїхали на майдан Масео, Пако гукнув до Венено:

— Годі, Луїсе! Море, статуя на коні і оце збіговисько дурнів — пропади воно все пропадом!.. Вези нас краще до якогось бару.

Слухняний водій повернув праворуч на Беласкоаін, потім ліворуч на Лагунас і почав петляти в лабіринті вузьких, погано вимощених вуличок, де перехожі чудом зберігали рівновагу. Загубившись у цих бічних вуличках, далеких від їхньої звичайної дороги, Пако й Рохеліо раз у раз заглядали до поганеньких кафе й пивничок на околиці. Нова обстановка дивувала й тішила їх. Нарешті й це набридло. Пако позіхнув і звелів:

— До Сентралю, Луїсе! Хай їй чорт, цій дурній Гавані!

Їхали мовчки. Рохеліо мучився од випитого, а Пако, як завжди, нервував перед зустріччю із новою коханкою.

В ресторані Пако швидко вибрав зручне місце в кутку довгої зали і пильно стежив за всіма, хто заходив. Замовили устриці, овочеву юшку, тушкованого кроля та іспанське вино, але Пако більше дивився, ніж їв. Раптом він легко штовхнув Рохеліо коліном: за вільний стіл неподалік від них сіли ошатно вбрані чоловік і жінка. Чоловік був високий і огрядний; його чорне, як смола, волосся дивно контрастувало з блідою випещеною шкірою. Жінка, напрочуд тендітна, з надзвичайно - витонченими рисами, скидалася на статуетку, а її костюм був наче найновіша модель із будинку мод. Мала красиве кругленьке личко та блакитні, широко розплющені, як у ляльки, очі. З винахідливістю, яка зробила б честь досвідченому стратегові, жінка вибрала позицію і сіла так, що її супутник опинився спиною до столу Пако й Рохеліо, а вона — лицем. Вона байдуже ковзнула поглядом по залі, й ніхто навіть не подумав би, що її очі спрямовані в одну точку. Пако теж удавав, ніби не дивиться в її бік; він раптом спохмурнів і взявся до їжі. Руки його тремтіли.

— Хто це? — пошепки спитав Рохеліо.

— Тихше! Це вона... Я відрекомендую тебе чоловікові, а тим часом їж, бо зостанешся голодний.

Незабаром він відклав виделку та ніж і, відмовившись од устриць, які приніс офіціант, попросив кави. Рохеліо сплатив рахунок і поклав на тацю один дуру на чай. Друзі підвелися. Пако крадькома озирнувся і рішуче попрямував до сусіднього столу, поманивши пальцем свого друга.

Чоловік саме відривав крильце в курчатка й не помітив їх. Пако чемно вклонився жінці торкнув його за плече. Чоловік з досадою підвів очі, побачив Пако й привітався з ним.

— Монго, це той один, про якого я тобі казав позавчора. Рохеліо Діас, наш одностудець.— І обернувся до Рохеліо: — Полковник Рамон Лукас. Ми, друзі, називаємо його Монго. А це його дружина.

Сеньйор Лукас, тамуючи кепський настрій, відсунув тарілку й запросив друзів сісти до столу. Загалом був чемний і полюбляв веселе й безтурботне оточення, але зараз, при дружині, не мав охоти слухати дотепи цих двох фертиків. Він холодно заговорив до Рохеліо, бажаючи швидше закінчити розмову:

— Справді, сеньйоре Діас, Пако просив мене підшукати вам посаду в лікарні або в'язниці. Він, очевидно, переказав вам мою відповідь: напередодні виборів це неможливо. Крім того, я порадив йому звернутися краще до сенатора Чіверо, в якого він служить секретарем. Сенатор може багато зробити для вас, бо має куди більший вплив.

Сеньйор Лукас знов заходився розбирати курчатко. Жінка мовчки робила те саме. Була схожа на школярку, яка слухняно їсть перед своїм наставником. Здавалося, над її чолом сяє німб дівочої цноти — таке було в неї світле й наївне обличчя.

Пако начебто й не дивився на жінку і всіляко намагався пожвавити розмову. Почав переказувати проект закону про аукціони, в якому Лукас був зацікавлений, і це зобов'язувало полковника бути люб'язним. Той суворо засудив сучасну мораль, продажність відомих чиновників та корупцію адміністрації. Пако й Рохеліо палко підтримали його, і всі троє дійшли висновку, що Куба — знедолена країна. Рохеліо, якому вино вдарило в голову,

відчув, що під стільцем хитається підлога, і говорив без угаву, аби приховати своє сп'яніння.

Коли вони попрощалися з Лукасами і вийшли з ресторану, Пако раптом зареготав.

— Ну як? Сподобався тобі цей пуританин? Він головний доглядач лікарень і в'язниць. Краде на поставках і продажах з аукціону геть усе, навіть повітря, яким дихають хворі та в'язні. Тим-то його й цікавить закон, про який я згадував,— адже він має передати все в його руки й дозволить йому загрибати майже стільки, скільки дає торгівля сенаторові Чіве-ро, моєму патронові й другові... Але жінка чарівна, правда ж?

— Дуже гарна!.. Уже?

— Ще ні... Чоловік, ти ж його бачив, пильнує за нею і не дає мені змоги... Той шахрай гадає, що його важко перехитрити. Це трохи полегшуй справу, тільки слід терпляче і вміло діяти... Отже, я запрошую тебе гідно завершити вечір. Ходімо до подружок, може, там зустрінеш Авіадору...

Незважаючи на сп'яніння, Рохеліо аж затремтів, раптом згадавши про Тересу, якої не бачив від минулого вечора, і став перепрошувати, у душі заздрячи вільному гульцяєві, що не мав обов'язків і міг іти, куди схоче.

Пако, труснувши його руку, іронічно кинув:

— А правда, я забув, що ти двоєженець... Ну йди і чесно виконуй свої обов'язки... Бувай здоров!..

Він зареготав, задоволений своїм дотепом, і пішов геть. Ображений Рохеліо стояв посеред тротуару, не знаючи, що відповісти.

— Дурень! Дурень! — гірко мовив він сам до себе і понуро побрів до будинку коханки.

IV. НОВЕ ЖИТТЯ

Через тиждень після приїзду Тереса вже знала всіх мешканців дивного будинку, де влаштував її коханий. Вона мимоволі спостерігала їхнє життя, і

кожне нове відкриття було болісним ударом для любові, що її вона несла в мужній душі.

Порядкувала в будинку колишня управителька дому розпусти, яка зуміла дещо заощадити; але будинок належав не їй: вона тільки орендувала його в багатого іспанського комерсанта, уклавши довготерміновий договір. Ця дебели жінка була доволі лагідна до квартирантів, які вчасно платили, і, по суті, брала за кімнати зовсім недорого; тому тут здебільшого оселялися студенти й жінки легкої поведінки. Таке враження Тереса винесла ще після сварки в вестибюлі, свідком якої вона стала того вечора, коли вперше піднялась до своєї кімнати вичовганими кам'яними сходами.

Окрім студентів та жінок-одиначок, кімнати в будинку наймали кілька службовців та комівояжерів, дрібні чиновники і особи без певних занять. То були люди різної вдачі: від галасливих нахаб до сумирних непомітних мовчунів. Жінки виходили з дому, коли сутеніло, і поверталися на світанку. Тереса чула, як відчинялись і зачинялись двері, як шепотілись у коридорі. Вранці в будинку панувала тиша, але після полудня все оживало — в коридорах з'являлися зухвалі жінки, що залишали по собі різкий запах парфумів, та молоді гультіпаки, які приходили згаяти обідній час. Розташування кімнат дозволяло Тересі мати в полі зору весь будинок і не пропустити жодної події в його житті, яке спочатку лякало її, а потім збудило цікавість.

У будинку був кухар, який годував квартирантів за помірну платню. Домінга швидко знайшла з ним спільну мову і, приходячи вранці прибирати кімнати, готувала сніданок на його плитці. Вже другого дня негритьянка, занепокоєна сумнівним товариством, що його бачила навколо, сказала своїй улюблениці:

— Тересіто, донечко моя, цей дім не для тебе. Тут живуть лише покидьки та пропащі жінки. Дон Рохеліо повинен був краще подбати про тебе...

Тереса затаїлась. Вона була глибоко ображена, що її поселено між таких людей, і сама собі казала, що коханий зовсім утратив глузд, вибравши їй таке житло. Порожнеча, яку вона відчула в душі ще того першого вечора, виникала знов і знов після огидних сцен, що раз у раз повторювались у будинку і приму-

шували її червоніти. Звичайно, їй не сподобалося, що Домінга грубо сказала те, про що вора сама думала. Була горда й не хотіла зносити образ. Тим-то часто казала Рохелію: «Морально занепадають тільки ті, що самі хочуть занепасти».

Але думка про те, що хоч вона й живе серед цих пропащих людей, зате уникнула презирства й зневаги, трохи заспокоювала її. Надокучали тільки сусіди, які з цікавістю стежили за нею. Тому вона поклала собі бути з усіма ввічливою, але не відкривати душу і триматись далі від тих, що намагалися завести з нею дружбу. Це було неважко — адже вона мала дві кімнати з балконом, що виходив на вулицю, і, відчинивши вікна й замкнувши двері, могла на самоті дихати свіжим повітрям і грітись на сонечку. Попри всі дрібні прикrostі, молода жінка раділа, що вона знов біля своїх синів, і, погамувавши своє невдоволення, поставила собі за мету перебудувати життя.

Уранці, коли була сама з Домінгою, Тереса любила згадувати минуле, хоч їй дошкуляли докори годувальниці, спрямовані проти Рохелію. Цей чоловік приніс велике горе її донечці, казала стара негритьянка, що не могла стримати сліз, бачачи, в якій бідності живе Тереса. Вона не вірила, що молода жінка може спокійно жити в цій квартирі й не прагне вирватися звідси.

— Якби я мала сім'ю або хоч дружню ласку,— відказувала в таких випадках Тереса,— може б, мене мучило те, що я зробила. Але в рідному домі я була тягарем для брата, бо він ніколи не любив мене. Зате я маю дітей і ні в чому не розкаююсь! Якщо Рохелію мене покине, я житиму з ними... І з тобою,— додавала квапливо, помітивши, що негритьянка гірко кривиться і на очі їй набігають сльози.

Звичайно, вона не поділилася з Домінгою болісним неспокоєм, що заповів їй у душу після приїзду в Гавану. Він розумів її знову й знову на згадку про шовкові сорочки Рохелію, про його поведінку, про те, що він багато п'є і вигадує різні приводи, аби не приходити до неї вечорами. Правда, любові їхні були такі самі палкі, як і раніш, і Тереса, п'яніючи від кохання, забувала про все на світі. Але не могла не помітити й незначних, але суттєвих дрібниць, які свідчили, що столиця згубно впливає на слабку та себелюбну вдачу Рохелію. їй стало б легше, якби вона вилила душу перед старою служницею, що була для неї

ближча за матір; але Тереса боялася розгнівити Домінгу, яка, допомігши їй на світанку любові, затамувала в душі глибоку неприязнь до Рохелію, коли довідалась, що він одружений і вже не оборонить честі дівчини. І Тереса мовчки, без нарікань, зносила всі образи, що боляче краjali їй серце.

— Тобі треба переїхати звідси, Тересіто,— казала щоранку Домінга.— Цей дім принесе тобі лихо...

Та Тереса тільки посміхалась, упевнена в собі і готова зустріти будь-яку небезпеку. Вона відчувала глуху неприязнь і нездорову цікавість сусідів. Жінки стежили за нею, намагаючись вивідати, як вона живе, а чоловіки під різними приводами пробували залицятися до неї. Але Тереса вдавала, ніби нічого того не помічає.

Якось увечері, коли вона щось шила, сидячи в кутку, їй впало в око, що дві жінки снують сюди-туди по коридору й раз у раз зупиняються коло її дверей, зазираючи в кімнату. Тереса в дзеркало побачила, що одна з них русява, молода, але вже доволі розповніла, в строкатій шовковій спідниці, що ледве прикривала круглі коліна. Друга була світла мулатка з гладко зачесаним волоссям, ставна й елегантна. Тереса посміхнулась, побачивши, як вона раз у раз підносить до очей позолочений лорнет. Вирішила дати їм нагоду і, розчинивши навстіж двері, зіперлась на одвірок, удаючи, ніби не помічає набридливих нечем. Вони пройшли мимо, нахабно розглядаючи її з голови до ніг, перешіптуючись та штовхаючи одна одну ліктями. Тереса стояла незворушно і тільки тоді, коли вони зникли за поворотом коридора, зачинила двері й знову взялася до шитва.

Вона думала про цих двох жінок, запитуючи себе, чи вони прийшли із звичайної цікавості, чи з якоїсь іншої причини. Згадала, що смаглява називала подругу Кармелою. Згадала також, що часто вранці Домінга стирала брудні словечка, написані крейдою на її дверях. Тепер вона силкувалась угадати, чи все це мало якесь відношення до випадку, який щойно стався. Домінга вельми клопоталася тими написами й роздивлялася на них очима судового експерта, який вбачає суть у незначущих дрібничках. Тереса кепкувала з цього слідства.

— Не насміхайся, донечко. Ти багато чого не знаєш. Треба жити обачливо, бо люди дуже лихі,— повчально казала негритянка.

— А-а, все це забобони! — сміялась Тереса.

Домінга поважно хитала головою.

— Біда, доню моя, легко приходить, та важко виходить. От ви, білі, нічому не вірите і навіть смієтесь, тому з вами раз у раз трапляються нещастя... Він повинен забрати тебе звідси, бо, як у нас кажуть, ти не маєш доброго ангела.

— А ти його бачила? — жартівливо питала Тереса.

— Та не знаю,— смішно скривившись, казала негритянка.

Тепер Тереса пригадала всі оті прикрі дрібниці і, сама не відаючи для чого, з суто жіночою кмітливістю співставила їх. В душі вона потішалася з цих зухвалих нахаб. Вона не знала, що таке етрах. Довела це, зостаючись сама багато днів і ночей серед сельви, поміж чужих людей, коли Рохелію залишав свою горезвісну кавову плантацію. Тоді вона спала спокійно, знаючи, що двері міцні і що в нічному столику лежить десятизарядний бельгійський пістолет. Вона мала право сказати, що має душу амазонки, схильну до небезпеки,— адже недарма в ній текла кров корсарів і работорговців, що вступали в боротьбу з лютим морем та англійськими фрегатами. Цей випадок не стривожив її, не збудив ревнощів; вона навіть не подумала, що хтось може зазіхати на її коханого. Вона тільки сміялася з тих дуреп, що несамохіть розважили її, порушивши її самотність.

Другого дня, коли вона поснідала й прибирала зі столу, хтось двічі постукав у двері. Відчинивши, вона побачила перед собою Ріголетто.

Куций чоловічок кумедно, вклонився і, знявши сомбреро, став у дверях. Мав потворне обличчя, схоже на лисячу мордочку, і широкий із залисинами лоб, на який нависало чорне пасмо. Побачивши його, Тереса усміхнулась. Він один а усіх людей, що їх вона знала на початку свого нового життя, викликав у неї симпатію. Тому не розмовляла з ним у коридорі, як з усіма іншими, а радо запрошувала до кімнати.

— З чим ви сьогодні прийшли, Рі...— І затнулась, знічено усміхаючись. Потім відступила на крок і щиро сказала: — Будь ласка, назвіть своє справжнє ім'я. Адже це, напевне, прізвисько.

Ріголетто зареготав. Потім нараз посерйознішав.

— Я забув своє ім'я, сеньйоро. Мене всі називають Ріголетто, і через це я вирішив не мати іншого імені...

— Ну гаразд, Ріголетто. Яку погану новину принесли ви мені сьогодні?

— Сам знаю, сеньйоро, що я страховисько, провісник нещастя, чорний птах, який приносить біду... Така вже моя доля... Сьогодні я хочу сказати лише те, що Рохелію, мабуть, не зможе прийти ввечері.

— Невже Ліліні знов стало гірше? — занепокоєно спитала Тереса.

— Ні, сеньйоро. Ліліна вже ходить, їй куди краще. Рохелію має поїхати з полковником Монго Лукасом, в якого сподівається дістати посаду.

— Поїхати? Куди?

— В Гуанахай, сеньйоро.

— А хто той полковник?

— Геній, сеньйоро! Велика і прекрасна людина! Одна з найміцніших підвалин нашої республіки. Полковник Монго Лукас — найвище втілення влади й закону. Щоправда, може, він ніякий і не полковник, а може, й прізвище його не Монго Лукас...

Тереса, незважаючи на свою досаду, розсміялася від кумедного тону Ріголетто. Горбань розважав її, допомагаючи розвіяти поганий настрій. Вона вже знала про дещо з життя цього чоловічка, невиправного жартівника, вічного нахлібника, відомого інтригана й винахідника всіляких нісенітниць, щирого друга грішниць, яких він веселив і втішав у їхніх маленьких бідах, вимагаючи за свою люб'язність поцілунків. Рохелію розповідав їй про витівки й пригоди свого дивного приятеля, і Тереса, відкидаючи аагальну думку про нього, бачила під блазенською машкарою горбаня добру й чесну душу. Ріголетто теж розмовляв з нею щиро, а не глузливо, і, здавалося, хотів завести дружбу. Був дуже ввічливий і уникав грубих словечок та непристойних жартів, що ними звичайно

пересипав свою мову. Тереса пробачала Ріголетто те, що він приносив неприємні вісті, і від душі потішалася, слухаючи його теревені.

Того дня її розбирала цікавість дізнатися, хто ті дві жінки, які заглядали до неї в кімнату,— адже горбань їх, напевне, знав. Тож з цього й почала розмову. Розповіла про тілисту русявку та її подругу, проте не сказала, де їх бачила. Ріголетто не дав їй докінчити.

— Кармела, правда? А друга вища на зріст, у неї шкіра яскрава, немов янтар? І вона велично підносить до очей лорнет, щоб глянути на нещасних смертних?.. Усе зрозуміло! Тілиста — то Авіадора, а її подруга — чарівна Марго, прямий нащадок імператора Абіссинії Менеліка. Оце й розгадка янтарної шкіри... Де ви їх бачили?

— Тут.

Ріголетто здригнувся і вражено перепитав:

— Тут?!

Та зараз же опанував себе, помітивши, що великі очі Тереси дивляться на нього з неспокоєм та цікавістю, і спритно перевів розмову на інше. А коли переконався, що в гарних зіницях погасла підозра, яку він сам викликав, спитав про подробиці. Тереса щиро про все розказала. Ріголетто раптом спохмурнів і замовк. Дивився то в підлогу, то на вродливе обличчя співрозмовниці. Не знав, що казати,— таке рідко з ним траплялося.

З цієї розгубленості його вивели хрипкі голоси й тупіт на сходах. Голоси наближались і несамовито викрикували приспів:

Ра-ра, ре-ре!

Ліберальна партія

Не йде!

Тереса підвелась.

— Що це?

— Нічого,— спокійно обізвався Ріголетто.— То студенти, вони провадять виборчу кампанію. Патріотична пиятика!.. Політики зробили собі добру рекламу, спрямувавши їх на цей шлях,— адже вони тільки розважаються.

До галасу в коридорі прилучилися голоси жінок і тепер чітко відлунювали в коридорі. Тереса злякано затулила вуха руками.

— Хай живе консервативна партія! — вигукнув горбань.

Усі жінки будинку, повисипали в коридор і кинулись назустріч крикунам.

— Хай живе!..

Лисяче обличчя Ріголетто стало ще довшим від реготу. Він сміявся, аж поки галаслива юрба не зникла за поворотом коридора. Коли шум затих, сказав:

— От якби ці дамочки були такими реакціонерками в політиці, як фанатичками в релігії і сентименталістками в літературі. Якось я дав одній «Землю» Золя, то вона, прочитавши кілька сторінок, мало не шпурнула книгу мені в обличчя. їм більше до вподоби повісті про платонічне кохання, про бурхливі та романтичні почуття, в яких завжди перемагає цнота...

— А ви часом не консерватор? — лукаво спитала

— Так, сеньйоро, каюся: консерватор і анархіст. Це протиріччя, але ж усе наше життя зіткане з протиріч...

Про випадок з Авіадорою було забуто. Ріголетто дотепно розповів дещо про брудну політичну кампанію, яка розпочалась у ці дні. Він добре знав історію і людей своєї країни й кількома словами змальовував їх такими, якими вони були насправді. Йому доручили сфальсифікувати списки виборців — адже він умів це робити як ніхто. То була його висока й шляхетна місія: він скорочував голосування і в такий спосіб чинив опір облудній владі, щоразу воскресав, як Христос із мертвих. Працював тільки під час виборів, а потім жив тим, що збирав платню. Але нерідко траплялося, що успіх зраджував його. Так, минулого тижня він заліз на трибуну, встановлену на велелюдному майдані, наміряючись виголосити гучну промову, але розв'язка була катастрофічна. Пришелепуваті одностумці зробили надто високу трибуну, і з-за стін цього бастіону тільки ледь-ледь визирив його ніс. На майдані зчинився свист. Потім, коли побачили промовця, почали сміятись і кричати: «Ріголетто! Ріголетто!» Його голос потону в страшенному гаморі, і він мусив лід глузливі вигуки натовпу забратися геть. Отак надмірна популярність часто шкодить великим людям...

Тереса реготала до сліз, слухаючи цю розповідь, супроводжувану кумедними жестами й гримасами Ріголетто, який глузував не стільки з інших, скільки із самого себе, і намагався розказати про все так, як воно діялось насправді.

Стояла спека, хоч минали вже останні дні жовтня. Штори на балконі були розсунуті, й сонячне світло заливало кімнату. Ріголетто на хвилину замислився, розглядаючи сонячні плями на підлозі. Думав про те, як було б чудово бавити тихі пообідні години з такою жінкою і в такій затишній кімнаті. Він часто казав собі, що добро на світі розподілене несправедливо...

З цих роздумів горбаня вивели голоси, що наближались у коридорі. Він і Тереса прислухались.

— Сьогодні, сеньоро Флоро, надто неспокійний день, щоб дарувати вам таку приємність,— з помітним іспанським акцентом добродушно говорив чоловік.

І справді, весь дім наче кипів. Здавалося, що тут мешкає легіон божевільних. До того ще й з вулиці долинали гомін, регіт і вигуки людей, які сунули суцільною лавою, гаряче й збуджено сперечаючись.

— Та ви хоч одним оком киньте, доне Рудесіндо, і я вас більше не турбуватиму.

Тереса впізнала голос орендаторки дому Флори, котру вона бачила рідко. Ріголетто стрепенувся і сказав їй на вухо:

— Це дон Рудесіндо, власник будинку. Я зникаю! Не попрощавшись, він підплигнув, наче клоун, і вискочив перед носом у дон Рудесіндо, котрий зупинився в дверях і лиш здивовано провів його очима.

— Дозвольте зайти, сеньорито Тересо? — солодким голосом, в якому теж вчувався іспанський акцент, спитала Флора.

— Заходьте.

Флора зайшла. То була вайлувата, завжди усміхнена матрона з величезними грудьми, що ледве вміщалися під панциром корсажу. Під лискучим чорним волоссям виблискували сережки. За нею ішов високий добродій з русявою бородою, акуратно розділеною посередині проділом, що

робила його схожим на дипломата. На носі мав пенсне, прикріплене ланцюжком до золотого з монограмою гудзика на вилозі піджака. Його поважна лисина з поодинокими світлими волосками заблищала на сонці. Глянувши на Тересу, він, як видно, приємно здивувався, бо вираз його обличчя раптом змінився, і він схилився у галантному поклоні. А потім весь час нишком кидав на неї жадібні погляди.

Флора коротко відрекомендувала його:

— Дон Рудесіндо Сармієнто, власник будинку. Він хоче подивитись, що тут треба полагодити.

Тереса знала про цього чоловіка з газет, з повідомлень про крупні операції його фірми, бачила його ім'я на вивісці великого магазину на вулиці Рікла. Тепер, побачивши гарно вдягненого елегантного мужчину, здивувалась, бо уявляла його грубим дебелим вайлом, таким собі товстосумом, не здатним зв'язати двох слів.

Дон Рудесіндо належав до аристократії гаванських комерсантів. Як майже, всі іспанці, що розбагатіли на Кубі, він походив з бідної родини, але поступово справи його пішли вгору, і багатство дедалі зростало. Він був астурієць, земляк Флори, батьків якої він знав з Іспанії, і любив похвалитися своїм шляхетним походженням. На Кубі його тримала сім'я. Сини були кубинці, дружина теж стала кубинкою, і він сам, проживши тридцять п'ять років у тропіках, уже побоювався холоду рідних гір. Він очолював у Гавані «Асоціацію збереження звичаїв» і люто вимахував руками, коли говорив про корупцію і про те, що люди не люблять праці. Тому в цей день видовище виборчої оргії розсердило його.

— Дикуни! — процідив він крізь зуби, лаючи крикливих студентів.— Чи вірите, Флоро, минулої ночі за два кроки від мого дому вони вбили на мітингу нещасного негра. На повній швидкості спрямували автомобіль на юрбу,— і от вам результат... Я — іноземець і нічого не можу зробити, але мої сини кубинці і не втручаються в ці справи. Хто ж має втручатись? Поважні люди країни кидаються хто куди і дають дорогу всілякій наволочі. А янки аж облизуються від задоволення.

Він роздратовано посміхнувся і сів на стілець, що йому запропонувала Тереса.

— А ви знаєте про нову, дурницю, яку втнув департамент охорони здоров'я?.. Ні? Та невже? Так от, вони там ухвалили закрити підвали магазинів, де завелися пацюки, і геть знищити усю цю нечисть... Перенести товари в будинки, надбудувати нові поверхи і забити нори — вже це коштує більше трьох тисяч дуро... І все це, незважаючи на те, що, хоч є нори, пацюки та інша погань, за десять років не захворів жоден з квартиронаймачів. Але ці дробродії наказують і погрожують, тож треба схилитися перед ними й виконувати все, що вони хочуть!..

Задихаючись од гніву, він зупинився і тільки тепер згадав, чого, власне, прийшов сюди. Вже тихішим голосом промовив до орендаторки:

— Ходімо побачимо, Флоро, що ви тут хочете зробити...

Оглянувши квартиру, дон Рудесіндо заявив, що вона непридатна для житла. Орендаторка, нічого не тямлячи, здивовано витріщила очі. Дон Рудесіндо бідкався, що ці старі будинки такі потворні, двері надто широкі, стеля з товстими балками, а підлога викладена жахливими червоними та жовтими плитками. Раптом він обернувся до Тереси з усмішкою, що її в свій час використовував, пропонуючи дешеві шовкові панчохи красивим жіночкам.

— Отже, якщо ви згодні перебути чотири дні без комфорту, я викладу вам підлогу мозаїкою. Ловіть мене на слові! — Він, здавалося, пронизував її своїми гострими оченятами, що блищали за скельцями пенсне.— Ну як, подобається вам така пропозиція?

Тереса погодилась і стримано подякувала. Дон Рудесіндо звернувся до орендаторки, щоб виправдати свою щедрість; та в цьому не було потреби: орендаторка завжди улесливо погоджувалася з його рішеннями.

— Треба знати людей! — сказав комерсант.— З першого погляду видно, що сеньйора не звикла жити в такому свинюшнику...— І, розставляючи сіті, вів далі: — Окрім того, я звелю пофарбувати двері, замінити шибки і встановити у ванній новий водозлив,— про це казала Флора... Ну що, ви задоволені?

Тереса справді була задоволена, що полагождать водозлив: принаймні тепер у ванній завжди буде чисто. Дон Рудесіндо зрозумів це по-своєму і, прикидаючи, скільки йому все коштуватиме, додав весело:

— Біда мені з цим будинком. Їй,— показав він на Флору,— хочеться, щоб усе було нове... Ну що ж, коли пообіцяв,— треба дотримувати слова...

Прощаючись, підстаркуватий лицар знову повторив, що він ладен вислухати всі прохання та зауваження сеньйорити щодо ремонту. Вже біля дверей Флора обернулась і сказала Тересі:

— Пробачте, що ми вас потурбували, сеньйорито Тересо. Зате ваші кімнатки стануть найкращими в будинку.

Залишившись на самоті, Тереса замкнула двері й ліниво простяглась у кріслі-качалці, тримаючи в руці якусь книжку. Вона вже давно звикла до самотності. Але сьогодні відчувала страх від думки, що до наступного вечора не побачить Рохелію, що ось так пробуватиме сама-одна аж до ранку, поки не прийде Домінга. Вона прагнула ласки, ніжності, хотіла почути щире слово, яке б підбадьорило її. Немов у смутнім тумані, думала з неспокоєм про раптовий від'їзд Рохелію; пряма й щира душею, Тереса не могла допустити зради чи обману, хоч, мабуть, Ріголетто не без причини збентежився, коли говорив про її коханого...

«Хто такий Монго Лукас?» — запитувала вона себе, відчуваючи, що вже саме це ім'я викликає в неї тривогу.

Вона позіхнула й зручніше вместились у кріслі, її дратував галас, який усе ще долітав з вулиці. Мучилась і нервувала дедалі більше.

«Так я стану неврастенічкою», гірко подумала про себе.

Щоб забутись, спробувала читати. Навмання розгорнула книжку. Там ішлося про одного добропорядного буржуа, який, збираючись на побачення до полюбовниці, ніжно цілував дружину. Кров ударила Тересі в обличчя, і вона гнівно кинула книжку на підлогу.

Вулицею їхала в автомобілі купка навіжених, які, розмахуючи великим прапором, щодуху горлали:

Гей, рубай тростину

Та дивись кругом.

Управитель суне,

Ляска батогом!

Тереса показала їм кулака, хоч вони й не могли побачити її. Потім знову замислилась, немов закам'яніла.

V. АВІАДОРА

Кармела прокинулась у спальні розкішної квартири на проспекті Гольфо. Хоч сонце вже звернуло з обіду, на вікнах висіли важкі зелені штори, і в кімнаті стояли приємні сутінки. Жінка розплющила очі й поклікала служницю.

Зайшла дзвінкоголоса жвава галісійка з бистрими очима на усміхненому лукавому обличчі.

— Слухаю вас, сеньоро.

— Котра година?

— Пів на дванадцяті.

Кармела позіхнула, потягуючись після сну і протираючи очі. Лежала на ліжку в короткій, що ледве доходила до колін, сорочці, крізь мереживо якої просвічувало біле тіло. Її гарні, трохи повну ваті, але ще стрункі ноги лежали одна на одній, обтягнуті чорними панчолами з блакитними підв'язками.

— О котрій годині пішов Дзелень-Дзень?

Йшлося про Анхеліна Сарімієнто, старшого сина дона Рудесіндо. Це глузливе прізвисько дала йому служниця, бо він цілі дні дзвонив із своєї крамниці й просив поклікати Кармелу. Він залишався в неї на ніч один-два рази на тиждень, коли вона йому дозволяла, і тікав на світанку, боячись батька, який суворо стежив за сім'єю.

— О шостій. Здається, ще й сонце не сходило,— відказала дівчина.

Кармела кисло скривилась. Потім, щось пригадавши, перевернулась у ліжку, якусь мить понишпорила під подушками і витягла звідти маленький жмуток білих банкнотів. Віддавши їх служниці, сказала похмуро:

— Візьми. Поклади в шухляду.

Відчинена шафа стояла навпроти ліжка. Там панувало безладдя: здавалося, господиня, чогось шукаючи, поперевертала все підряд. Служниця, ховаючи гроші, невдоволено бурчала:

— Тьху! Наче тут кури греблися! — Потім уже іншим тоном спитала: — Це вам дав Дзелень-Дзень? Він непоганий хлопець.

Кармела раптом розгнівалася.

— Терпіти не можу таких! Він молодий і добре одягається, але мені з ним нудно... А ще цей запах, від якого хоч тікай!.. Якщо хочеш, я подарую його тобі зі всіма грішми.

Хосефіна, яка давно звикла до вибриків господині, знизала плечима і взялася розставляти флакончики, іграшки та всілякі дрібнички на комоді. Ця кімната, за усталеним на Кубі звичаєм, одночасно правила за спальню та вітальню і мінялася залежно від щедрості різних коханців.

Не згадуючи більше про Анхеліна, Кармела знову протерла очі й потягнулась.

— Я ще не виспалась! Хто приходив?

— Аніта. Вона поснідала в їдальні.

— А ще хто?

— Ніхто. Марго дзвонила. Дзвонили також генерал і сеньйор Пендалес. Кажали, що потурбують пізніше... Ага! І старий дон Пласідо теж дзвонив!..

— Ще один такий самий! — вигукнула Авіадора. І, щоб розвіяти поганий настрій, звеліла: — Скажи, нехай зайде Аніта.

Служниця казала «Марго», «Аніта», називаючи подружок дому просто, без будь-яких титулів, що нікого тут не ображало. Натомість у чоловіків точно визначався рівень поваги, відповідно до становища, яке вони мали, хоч іноді господиня й служниця давали їм глузливі прізвиська. Так, до генерала, впливового політика й відомої особи у високих урядових колах, зверталися на військове звання; адвокат Пендалес, криміналіст і великий тлумач конституції, був майже завжди «сеньйор Пендалес», а в окремих випадках «доктор Пендалес», що ж до старого лихваря, в якого Авіадора за свої короткочасні пообідні зустрічі ледве виривала щомісяця сто дуру, то до нього пристало

незмінне «дон Пласідо». Щоправда, між собою його зневажливо називали «старий».

Хосефіна вийшла і за хвилину повернулась з худенькою, смагляволицькою і темноокою жінкою, одягненою в шовкову сукню. Вона глянула на Кармелу, яка навіть перед жінками хизувалася своїм пишним тілом, і, не вітаючись, вигукнула різким фальцетом:

— Кармело, які в тебе стегна! До чого ти дійдеш? І кинула масний дотеп, згадавши генерала, про якого між жінками ходили в'їдливі жарти.

Кармела, ще більше запишавшись, солодко позіхнула.

— Ти виконала моє доручення? — спитала вона подругу.

— Так. До її кімнати ніхто не заходить, окрім нього та Ріголетто. Щоправда, вчора був дон Рудесіндо з Флорою, і тепер там викладають мозаїкою підлогу. Здається, твій «свекор» захопився нею...

— Та це ж стара баба з двома байстрюками! Якось я побачила її зблизька, і в мене добре-таки свербіли руки обірвати їй коси. Вилізла бозна-звідки, а носа дере!.. Здається мені, що вона не така вже й чиста...

Аніта заперечила:

— Що там не кажи, а жінка вона справді гарна. Навіщо ображати її гідність, адже він її любить.

Кармела-Авіадора гірко скривилась і невдоволено знизала плечима:

— Може, й так. Я теж зустрічала її того дня, коли ти бачила в її кімнаті Ріголетто і старого Сар-мієнто... Знаєш, чого він приходив туди? По Рохелію, щоб їхати разом в Матансас...

— Справді?

— Авжеж! А той не хотів. Теж мені мужчина... То я йому зразу сказала: «Не хочеш їхати — не приходь більше до мене». Це на нього вплинуло, і ми тут-таки сіли в машину...

— В твою?

Авіадора образилась.

— Е ні, дякую красенько. До цього я ще не дійшла. Не такий він уже гарний, щоб я возила його й платила за бензин... Він найняв машину Венено.

Очі Аніти збуджено блищали. Вона знала, що все це жарти, проте не втрималася, щоб не підколоти подругу:

— І все-таки ти його любиш?

— Ба! — презирливо зронила Кармела, розкидавши по подушці світлі пофарбовані коси.— Велика цяця! — Тоді помовчала й додала зневажливо: — Надто пісний він, голодранець. І нема в ньому нічого модерного. Я мушу вчити його... Сама не відаю, як з ним зійшлася...

Гостя дзвінко засміялась. Хосефіна, витираючи посуд, раптом застигла на місці з порцеляною чашкою й ганчіркою в руках, і теж грубо зареготала. Потім Аніта споважніла.

— Я переконана, Кармело,— мовила вона,— що ти кохала й кохаєш Пако.

Авіадора здригнулась, наче їй за комір сипнули жару.

— Ще й як! — відповіла.— Мене аж трусить усю, коли я бачу його... Але вороття вже нема...

— А що ти відчуваєш до Рохеліо?

— Він трохи подобається мені. Правда, дебют був невдалий, і це мене збентежило. А втім, коли вже я почала гру, то нізащо не віддам його тій гордячці...

Вона встала з ліжка, встромила ноги в пантофлі й недбало закуталась у шовкове кімоно. Ходила по кімнаті, ліниво переставляючи ноги й погойдуючи стегнами. Була висока на зріст, і це скрадало її повноту. Але бурхливе життя дочасно зів'ялило її обличчя, і це дуже впадало в око, а надто тепер, коли на ньому ще не було пудри та косметики.

Кармела колись була одружена і перед тим, як потрапила у вир веселого життя, відзначалася вишуканими манерами та гарним смаком. Її спокусив набагато молодший за неї чоловіків кузен, який згодом підмовив її втекти з дому й жити з ним у Гавані, де він закінчував останній курс правознавства. Коханець розбудив у її душі жагу насолоди та розкошів й одразу штовхнув на хибний шлях, де легко можна було заробити бажані гроші. Здобувши диплома, він одружився з багатогою жінкою, а її, Кармелу, залишив напризволяще. Кармела

повинна була тільки дякувати юному гріховодникові, який за кілька місяців навчив її мудро використовувати свою нову професію. Весела жінка любила танці, музику, бучні оргії та швидкі гонки на автомобілях. Звідси пішло й прізвисько Авіадора, яким її охрестили меткі залицяльники. Вона любила кількох чоловіків, серед них найщиріше й найніжніше — Пако, і щотижня захоплювалась кимось новим. Один коханець зробив з неї естрадну співачку, і вона заживала слави в столичному театрику. Але швидко стомилась від репетицій та оплесків і, використавши свою популярність, оточила себе юрбою друзів. У Гавані такій жінці важко прожити на щедрість тільки одного чоловіка. Наші багаті скупі, наче й тут зберігають традиції своїх шанованих предків — крамарів та м'ясників, які розбагатіли тяжкою працею. Великі родові маєтки вже зникли, а багатство політиків, які здобули його шахрайством, ще не мало великої ваги в зміні наших національних звичаїв. Тому багато жінок, подібних до Кармели, корилися світові, в якому обов'язки та права компаньйонів точно визначені. В Авіадори були дон Пласідо, генерал Пендалес, Анхелін і ті, які посилали її в кілька місць для підтримки ділових зв'язків. Мала автомашину, яку сама водила, кілька тисяч дуру в банку, гарне помешкання на проспекті Гольфо і трьох слуг — Хосефіну, куховарку та негренья. Словом, належала до нової гаванської аристократії. Кармелу поважали й заздрили їй, а надто ті, кому не поталанило злетіти так високо.

До таких невдах належала бідна Аніта, яка жила разом із матір'ю в одному будинку з Тересою. Про її життя можна розповісти кількома словами. Коли дівчинці минуло дванадцять років, добра мати, трохи повагавшись, кому віддати перевагу, вибрала поважного підстаркуватого сеньйора, котрий побавився з дівчиною два тижні, а потім кинув. Аніта тільки згодом довідалася, що то був відомий промисловець; вона часто зустрічала його на Прадо з дружиною та ошатними дочками, що дивились на неї, не розуміючи, чому дівчина не зводить з них очей. Відтоді мати сама взялася вести її справи. Дозволяла гуляти й розважатись, але забороняла мати коханців. І хоч не була надміру сувора, проте часто лупцювала дочку за неслухняність. Тепер Аніті минав двадцять шостий, і вже п'ятий рік вона вела веселе життя. Була

гарненька, тендітна й приємна, добре одягалась і приваблювала наївними чарами грішниці.

Кармела щільніше закуталась у кімоно і, відчинивши балконні двері, виглянула на вулицю.

— Хай йому чорт! — вигукнула вона.— Я й забула, що сьогодні вибори. Онде біля школи солдати з багнетами, бачиш?

Аніта мовчки знизала плечима, бо це зовсім її не цікавило. Кармела стояла проти сонця, приставивши до очей дашком долоню. До кімнати повернулася весела.

— Ото вистава!..

Кармела й Аніта посідали край столу, відгорнувши вбік червону дамаську скатерть і відсунувши велику вазу. Авіадора розчервонілась і пожвавішала від вина. Коли вже кінчали снідати, вона гукнула Хосефіні:

— Не відчиняй дверей навіть богам! Кажу, що мене немає.

— А Марго?

Кармела завагалась. Тоді глянула на подругу й посміхнулася;

— Марго не прийде сьогодні. А коли й прийде, то спочатку подзвонить по телефону.

Посідавши в зручні бамбукові крісла, жінки милувалися надзвичайно тихим блакитним морем і пили каву. Кармела зітхала та мружилась, говорячи, що всі чоловіки поганці і всі вони однакові. Аніта лукаво посміхалась, прикидаючись, ніби нічого не розуміє.

Раптом задзвонив телефон.

— Це Марго,— сказала Хосефіна.

Кармела підскочила до апарата й заворкувала ніжним чарівним голоском:

— Ні, голубонько. Я встала пізно, о дванадцятій... Нема нікого. Був Анхелін, який товкся аж до рейку. Він мені обрид... Що? Чи сама я зараз? Так, сама-самісінька. А ти?.. Ні, ні, ні! Присягаюсь! Я тебе не обманюю.

Повісивши трубку, обернулася і глузливо підморгнула Аніті, яка з трудом стримувала сміх.

— Вона не прийде сьогодні,— сказала Авіадора, задоволено посміхнувшись.— Боїться виборів.

Щойно промовила ці слова і знову вмостилась у кріслі, як на сходах почувся квапливі кроки й залементувала Хосефіна, намагаючись затримати нежданого гостя.

— Сеньйори нема дома. Вона пішла рано і навіть не поснідала... Чусте? Куди ви йдете, сеньйоре?

Аніта ледве встигла заховатись у спальні, а гнівна Кармела вийшла назустріч тому, хто порушив її спокій.

Вона мало не зіткнулася з рум'яним і сяючим Рохеліо. У світлому костюмі й легкому солом'яному сомбреро, він ніби приніс з собою веселість весняного дня. Його радісний вигляд остаточно розгнівив Авіадору. Вона ледве не вилаялась уголос.

— Слухай, чоловіче, в тебе дивна манера заходити в гості,— сказала вона.

Він, усміхаючись, глянув на неї і хотів був узяти за підборіддя, але жінка відхилилась.

— А хіба,— спитав він, не зводячи з неї погляду,— після того, що було між нами, я не маю права зйти без запрошення?

Відповідь була несподівана й різка:

— Ні!

Рохеліо зблід, потім почервонів. Руки йому тремтіли. Він недовірливо озирнувся і, ледве стримуючи гнів, спитав:

— У тебе хтось є?

— А що тобі до того? — глянула вона зухвало й стала перед ним, взявши руки в боки.

Рохеліо згадав пораду Пако, що коли не битимеш жінку, то вона сяде тобі на шию. І вже був замахнувся, але Кармела твердо стояла на місці, втупивши в нього крижані очі. Під цим поглядом він безсило опустив руки, гірко промимривши:

— Значить, граєшся зі мною, так?

Кармела сіла і, вказавши йому на крісло, з якого щойно встала Аніта, відповіла спокійно:

— Ні, добродію, ми з тобою не маємо нічого спільного. Щоправда, ти подобаєшся мені, ще подобаєшся. Ми провели разом кілька приємних годин, і все... Ти сам знаєш, що ми ніколи не говорили про твою любовницю...

Рохелію прикусив губу. Він пригадав непорушний закон, що за ним чоловіки, яких приймають до ліжка грішниці, діляться на три точно визначені категорії: той, хто платить, той, хто має титул, і той, хто дає задоволення. Цьому закону і та серйозним аргументам Кармели Рохелію нічого не міг протиставити. Боявся усе втратити, якщо розгнівить її, тому не наважувався скористатися з поради Пако.

— Звичайно, ти багато вимагала, і це дає мені право... Чому посварила мене з жінкою, з якою я живу? Чому ревнуєш до неї?

Авіадора гнівно махнула рукою й зареготала.

— Ха-ха! Я ревную!.. Ні, чоловіче, одна в тебе надто стара, а друга, про яку я тобі казала, хоч і молода, але така занудлива, що ревнувати до неї гріх.

Рохелію спалахнув і мало не кинувся на Кармелу з кулаками. Він ледве стримався, щоб не закричати: «Брехня! Я знаю їх і клянусь, що тобі далеко до них!» Але подумав, що було б смішно захищати свою коханку перед цією жінкою, з якою він спав, і тільки знизав плечима. Кармела виклала свою думку в одній фразі, яку кинула йому в обличчя, немов стрілу:

— Ти ж задля неї ладен жерти лайно!..

Рохелію глузливо засміявся, намагаючись показати зневагу до вибриків розлюченої жінки. Але вона знову блиснула очима:

— Хочеш доказів?

— Авжеж.

— То слухай. Чи не ти в той день, коли ми їхали до Матансаса, казав, що нікого про це не попереджатимеш? Згадай-но! Ти закручував угору вуса й клявся мені, що ніколи не кажеш своїм жінкам, з ким і куди йдеш... Це правда чи ні? А що ж тоді робив Ріголетто в кімнаті отієї, коли ти сидів на розі в перукарні, чекаючи автомобіля?

Рохеліо хотів приховати свою розгубленість, але не міг. Він став білий як стіна.

Кармела була невблаганна, і на її обличчі відбивалася радість перемоги.

— Що ж,— зловтішно кинула вона,— ходи до них щодня, кажи, щоб не чекали, бо «їдеш в Гуанахай з полковником Монго Лукасом»... Марно намагаєшся обдурити мене! Хочу тільки здібати підлого горбаня, щоб нам'яти йому вуха,— адже знаю, що вони про мене говорять...

Збитий з пантелику Рохеліо мовчки опустив очі, не знаючи, що казати.

Кармела відкинулася на стільці, звично загорнувшись у шовкове кімоно, яке гарно облягало її міцне й туге тіло. І добивала Рохеліо словами:

— Я не хочу мати нічого спільного з чоловіками, які себе скомпрометували... Я шукаю їх тільки для себе, бо не люблю визбирувати чужі недоїдки... Отже — кінець!.. І ти сам знаєш тепер чому!

Де поділись ті зверхні та владні слова, які він завчив, ідучи сюди?.. Червоний від хвилювання, Рохеліо тремтячим голосом почав виправдовуватись, неясно розуміючи, який він зараз смішний та безпорадний.

— А хіба Пако не мав коханки, коли жив з тобою? А ти віддавала йому все, що заробляла, хоч він лупцював тебе палицею.

Кармела підвелась. Її очі метали блискавиці.

— Мене — палицею? Це він сказав тобі таке?.. Одного разу спробував замахнутися, нещасний, то я побила йому на голові нічний горщик... Справді, я годувала його, адже коли ми познайомились, він не мав навіть спідньої білизни.

Вона нервувала, як завжди, коли згадувала про Пако, і зараз, гудячи його, несамохіть виливала муки своєї душі. Вона розповіла, що Пако здобув прихильність сенатора Чіверо, змушуючи її спати з ним, що Пако мучився од ревнощів, коли вона зустрічалася з іншими чоловіками... На очі їй навернулися сльози.

Гостра колючка заздрості вп'ялась у серце Рохеліо на згадку про ту ніжну любов, і він підійшов до жінки, яка тепер уже не намагалась його відштовхнути.

— Слухай, Кармело,— мовив тихо.— Я хочу знати тільки одне: чи є в тобі ще хоч трохи того, що ти відчувала до мене перед нашою поїздкою до Матан-саса?

— Так,— прошепотіла вона, опускаючи очі, наче дівчинка.

— Тоді дозволь мені сьогодні лишитись у тебе.

Авіадора здригнулась. Гострим слухом вона вловила легенький шум у спальні: мабуть, непосидюча Аніта впустила щось на підлогу.

— Ні, мій друже,— відказала вона, звівши на нього очі, сповнені сласного бажання.— Не тут! Я призначу день, і ми поїдемо знову... Подзвони мені завтра о другій.

І пригорнулась до нього, гаряча й ніжна. Тоді, вся тремтячи й примруживши повіки, палко поцілувала Рохелію в губи.

— Тепер іди,— раптом сказала вона, лагідно підштовхуючи його до дверей.

Він скорився, як дитина. Швидко спустився сходами, наче окрилений отим сп'янінням, що збурювало кров і плутало думки. Ступивши на тротуар, трохи заспокоївся і стишив ходу. Похмуро побрів по залитому сонцем проспекту Гольфо, що простягся понад сонним морем, спокійним, як руїни покинутого міста. Тільки подекуди коло будинків стояли купки людей: там були виборчі дільниці, але останні години голосування минали нудно й тихо. Після галасливої агітації, проведеної офіційними політичними колами, народ повернувся до звичної пасивності.

Рохелію йшов навмання, не знаючи, як згаяти цей вечір, що віяв теплом і нагадував про далеку Кармелу та про її звабні обіцянки. Через ті дурні вибори він не мав, де подітись; йому набридло блукати самому по вулицях і думати про одне й те саме. Він побоювався, що Тереса вже бачила Кармелу, і тепер над ним от-от може знятися буря. Ішов швидко, щоб забутись і прогнати настирливі думки. Додому вертатися не хотілось...

Раптом він побачив, що назустріч іде спокійний, сяючий Анхелін Сармієнто, одягнутий у темний ошатний костюм, з невеликим пакунком у руці, в якому, очевидно, були цукерки,— Анхелін швиденько сховав його за спину,

як тільки помітив Рохелію. Вони чемно потиснули руки один одному. Первенець дона Рудесіндо з трудом приховував досаду, зустрівши Рохелію коло дому Авіадори,— адже він знав із розмов про їхні стосунки.

— На вибори? Йдете голосувати? — спитав Рохелію, привітавшись.

Анхелін гидливо скривився, ніби його спитали: «Ви йдете до вбиральні?»

— Голосувати? Я ніколи не голосую. Навіть не записаний як виборець... Хай рятують вітчизну оті *громадяни*...— глузливо наголосив він, показуючи на екіпаж, в якому їхали метиси та негри.

Рохелію, аби трохи підкусити його, пригадав кілька фраз, що їх чув від вуличних промовців, і по-дружньому дорікнув:

— А проте голосування — це обов'язок, ліпший за право. І коли кращі люди стоять осторонь, то чи можемо ми нарікати, що народну справу вершать інтригани?

Анхелін Сармієнто скривив губи в зневажливій посмішці.

— Наш єдиний обов'язок, друже Діасе,— платити... і ми платимо! Хай жеруть, хай розтринькують або крадуть те, що ми їм даємо,— це нас не обходить... На щастя, земля багата!.. Хай собі роблять, що хочуть,— ми за все мовчки заплатимо. Єдине, чого ми просимо,— не порушувати миру й не розв'язувати громадянської війни. Живучи в мирі, ми їм дамо, скільки вони зажадають... Усе зробимо, за винятком одного — не пристанемо до їхньої сірої маси. Один друг мого батька щороку дає п'ятсот песо бандитові Солісу, щоб не чіпав його власності, і сплачує три тисячі песо сільському муніципалітетові, на території якого міститься його маєток. То він не знає, яка з цих контрибуцій вигідніша,— адже муніципалітет так само розтринькує гроші на всілякі дурниці.

Рохелію посміхнувся на таке гостре порівняння і хотів був сказати ще щось, та Анхелін заклопотано поглянув на годинник і простягнув йому руку, даючи зрозуміти, що розмову закінчено.

— Зрештою, не варто про це говорити, друже Діасе. Мені смішно, коли я все це бачу...— І по-дружньому порадив: — Не лізьте й ви в оте болото.

Потому швидко попрямував далі — мабуть, щоб надолужити згаяний час.

— Який дурень! — презирливо промимрив Рохеліо, метнувши оком услід самовдоволеному молодикові. Він знову лишився сам зі своєю нудьгою.

Він рушив далі по проспекту Гольфо, тоді повернув праворуч через Бланко, щоб перетнути Колон і навпрошки вийти на Прадо. Вибори ще тривали: коло дільниць усе так само стовбичили нероби й позіхали солдати в жовтій уніформі, спираючись на гвинтівки з широкими сталевими багнетами. На розі Рохеліо вгледів Венено за кермом його величезної червоної машини, що сунула, мов лавина, здіймаючи дим і куряву,— той віз якихось політичних діячів. Вони жваво про щось дискутували, розмахуючи руками й крутячи головами. Час від часу, коли біля дверей виборчих дільниць виникала метушня, солдати хапалися за зброю. Воно й не дивно: адже там раз у раз розкривався якийсь обман, спалахували суперечки, і найняті горлодери кричали щодуху, намагаючись розбурхати пристрасті. Рохеліо відчував, як у ньому наростає обурення проти цього наперед підготовленого фарсу, і ладен був визнати, що Сармієнто має слушність, нехтуючи політикою і поспішаючи до Кармеля з коробкою цукерок. Подумав, що вона, чекаючи цього дурня, не насмілилась впустити його, Рохеліо, до своєї кімнати, як він хотів. Ця думка вразила його, наче ляпас, але він з гідністю відкинув її. Так, досі він теж був сліпим, хоч як це прикро. Але надалі не буде. В його уяві зринув образ Пако, і серце шпигонули заздрість і біль, як і тоді, коли він побачив, що на згадку про Пако в Авіадори потекли сльози. Та зрештою Рохеліо в думці пов'язав спогад про Пако з виборами, якими той жив, і дійшов висновку, що він просто нахабний шахрай, на голові в якого жінки б'ють горщики.

Думаючи про колишнього коханця Кармели, про політику та вибори, він уявляв собі купу гною, в якій кишать черв'яки, і сама Гавана тепер видавалась йому схожою на брудний барліг, де гідні шани люди грузнуть по шию в болоті або ж усіма забуті помирають у якомусь темному закутті.

Рохеліо озирнувся, шукаючи очима екіпаж, щоб утекти додому й не бачити цього осоружного безглуздя, але в день виборів вільного візника знайти було нелегко, а ті кільканадцять кварталів, що їх він мав пройти пішки, видавались йому неймовірно довгими.

Десь серед дороги Рохеліо здибав Ріголетто, який, сміючись, вийшов із виборчої дільниці й попрямував до гурту, що стояв на розі. Довгасте обличчя горбаня сяло від радісного збудження. Він вимахував руками, мов крилами вітряка, так, що аж розстібнулася сорочка.

Побачивши Рохеліо, горбань зупинився.

— Яке прекрасне видовище! — іронічно вигукнув він.— Народ зібрався покласти в урни найвищу волю! Конституційне відродження народної влади! Красива й сильна демократія підносить до сонця емблему своєї влади! Відроджене, очищене і вільне голосування!.. Яке все гарне, яке гарне!..

Він зареготав і подався до гурту друзів та політичних однодумців.

— Ну й телепень же отой голова президії! Я подав йому замість білих шістдесят сім виборців негрів!

— Ти п'яний, бевзю! — крізь сміх вигукнув хтось. Ріголетто зіп'явся навшпиньки і погрозливо глипнув на них:

— П'яний від ідей, осли! То ви п'янієте тільки від ялівцевої настойки!

Він хотів ще побазікати, але його силоміць втягнули в автомобіль з великою афішею, розписаною червоними літерами, що виїхав із-за рогу, й повезли до іншої виборчої дільниці. Ріголетто махав руками, опирався і гукав до Рохеліо:

— Ти бачиш, яке насильство! Ганебне порушення прав людини!.. Прощай! Побалакаємо, коли мене відпустять...

Автомобіль поїхав, і Рохеліо знову залишився сам на тротуарі, проклинаючи дурні вибори, які зіпсували йому вечір. Він ішов, не розбираючи дороги, потім нараз спинився, рішуче повернув праворуч і попростував до Тереси, де можна було принаймні спокійно поспати.

VI. ХИТРИЙ ГАЧОК

Це сталося через два місяці після виборів. Одного ранку, повернувшись із школи, куди вона ходила провідати синів, Тереса віч-на-віч зіткнулася з невдоволеною Флорою, яка вийшла із своєї кімнати, що завжди була зачинена.

Кімната містилася коло сходів, і звідти легко було стежити за всім, що діялося в будинку. Тереса йшла весела, молода душею: цілу годину пробула з своїми любими янголятами, які добре вчилися, були міцненькі та слухняні. Додому верталася пішки, щоб заощадити гроші й подихати свіжим повітрям. Небо було похмуре й важке, дув різкий зимовий вітер. Тереса йшла швидко, притискаючи до грудей сумочку. Темно-блакитний костюм красиво облягав її струнку постать.

Хазяйка дому улесливо звернулася до неї:

— Яка ви гарна, сеньйорито Тересо! Ви схожі на дівчинку, яка йде із школи...

— А я саме і йду із школи,— відповіла Тереса.

Вони зупинились поговорити. Флора обачливо затулила дебелим тілом прочинені двері, за якими ховала закутаного в простирадла чоловіка.

— Ну, як діточки? Все гаразд?

— Вони веселенькі. Порадували мене на цілий тиждень.

— Ви сумно живете, сеньйорито Тересо. Завжди сама, двері зачинені... Повірте моєму досвіді: чоловіки не цінують таких жертв...

Тереса насупила брови, але стрималась. Їй завжди була неприємна ця прилизана і в'їдлива жінка, яка всіх незаміжніх квартиранток називала сеньйоритами, аби підкреслити відстань між собою і ними, хоч сама була повія та звідниця і до церкви пішла з нікчемним гульвісою. Тереса знала, що за її медовою усмішкою ховається жорстока, ница і корислива душа.

— Зрештою, доню, це ваша справа, і мені нема чого втручатись. Хочу тільки сказати, що до вас тут приходили, але ми не могли зайти, бо ви забрали ключ...

Тереса здивувалась:

— Приходили? Хто?

— Дон Рудесіндо. Хотів поглянути, як поремонтували ваші кімнати.— На її губах тремтіла посмішка. Вона лукаво підморгнула.— Та я гадаю, що його цікавила не тільки квартира...

Тереса насторожилась:

— Що ж тоді?

— Хай бог простить мені, не знаю. Але думаю, що старому припала до вподоби квартирантка.

— Він доручив вам сказати це мені? — глянувши їй в очі, спокійно запитала Тереса.

Флора обурилась:

— Він? Воронь боже! Щоб він заговорив зі мною про таке!.. Ви зовсім не знаєте дона Рудесіндо...

Тереса дзвінко засміялась.

— Ну що ж, я щаслива, доньйо Флоро! — іронічно вигукнула вона. — Це велика честь для мене, що такий поважний добродій забуває про своїх онуків і піклується про квартирантку, яку ви вважаєте за непутящу. Далєбі, дивний вибір!..

Гонориста хазяйка розгубилась.

— Ви смієтеся з нього, сеньйорито Тересо?

— Він сам виставив себе на посміх, доньйо Флоро, — сухо відказала Тереса і з гідністю попрямувала до сходів.

Хазяйка знизала плечима, зайшла в свою кімнату і замкнулася на ключ.

Хоч Тереса й не мала великого життєвого досвіду, проте відчувала, що її становище дуже змінилось відтоді, як коханий оселив її у найнятій квартирі в столиці. Спочатку в Орієнте робітники плантації, а потім у Сантьяго сусіди по будинку, де вона мешкала, вважали її за дружину Рохелію. Тут вона була для всіх коханкою одруженого чоловіка. Відчувала, що на неї дивляться з цікавістю і зневагою. Навіть публічні жінки казали голосно, щоб вона чула: «Мій коханий — вільний чоловік! Це не чийсь там недоїдки», — майже те саме, чим Кармела докоряла Рохелію. Що ж до чоловіків, то вони вважали її за легку здобич. Тереса мусила дати рішучу відсіч Пако, другові коханого, який переступив рамки пристойності. Знала, що їй іще не раз доведеться захищатись від підступів світу, до якого вона не належала. У душі відчувала збудження — то говорила в ній гаряча кров амазонки, — і їй самій подобалося витримувати битву і завжди матись на бачності. Тепер вона тільки знизувала плечима й

сміялася, коли Домінга, обстоюючи свою думку, радила переїхати звідси. Тереса була щира й відверта лише з Рохелію, бо вважала його за вірного друга. З усіма іншими трималася неприступно і, добре володіючи собою та вірячи в свою силу, з посмішкою кидала виклик небезпеці.

Після виборів відбиватись од нахаб стало важче. Весь будинок вирував од бучних пиятик на честь перемоги, що її здобула на виборах коаліція двох політичних партій. Майже всі квартиранти були консерватори, і в будинку кілька днів поспіль реготали, пили й співали. За цей час усі побраталися. Сусіди, які ніколи не розмовляли між собою, тепер жваво балакали і навіть обнімались у коридорі та на сходах. Усі мріяли про власне піднесення, сподіваючись, що новий уряд винагородить кожного із своїх виборців. З усіх боків чулося: «Тепер нам буде добре». Під впливом цього загального сп'яніння розтанула крига холоду, яка розділяла Тересу й сусідів. Навіть незнайомі усміхались, проходячи повз її двері, й питалися: «Як ви гадаєте, Куба має тепер те, що їй потрібно?..» А потім зупинялись і заводили розмову на злободенні теми. Тереса намагалась уникнути подібних зустрічей, але це не завжди вдавалося. Так вона знала деяких студентів, кількох жінок, їхніх коханців та матір Ані-ти, що завжди говорила жалібним голосом і плакала, коли повідала про доччині злигодні. Тереса тримала всіх на певній відстані, розуміючи, що вони заговорюють до неї тільки з цікавості. Але відтоді, як сусіди стали заглядати до неї,— то попрохати газету, то мило або нитки,— їй усе важче було боронити свою самотність, її дратували Флорині натяки на те, що нею цікавиться той чи той квартирант. Хазяйка говорила про них, як про поважних і витриманих людей, котрі з усіх поглядів підходять скромній жінці. Про донна Рудесіндо вона згадала вперше. І тепер Тереса побоювалась, що їй доведеться змінити свою думку про цього літнього добродія, який попервах справив на неї враження люб'язної і великодушної людини.

«Які ж вони всі нудні!» — думала вона, піднімаючись сходами до своєї квартири. Прикра розмова з хазяйкою зовсім не засмутила радості в її душі.

Коли вона зайшла до кімнати й зачинила за собою двері, її погляд упав на конверт, що лежав на підлозі. Передчуваючи нову образу, вона тремтячими

руками розірвала конверт. То був анонімний лист, складений із вирізаних з газет і наклеєних на аркуш поштового паперу літер. На конверті чорнів поштовий штампель.

У листі писалося:

«Дурепа! Доки ти цуратимешся людей? Твій Рохеліо тільки те й робить, що розважається з Авіадорою, яка не любить його і... (далі йшли образливі слова). Якщо хочеш переконатися, простеж за будинком на проспекті Гольфо, номер... і будеш вдячна мені».

Лист був грамотний, незважаючи на те, що його складали буква по букві. Тереса подерла аркуш на дрібні клаптики й спокійно кинула у корзину для сміття.

Вона вірила коханому, але все-таки лист шпигонув її в саме серце. Ім'я Авіадори розбудило приспаний спогад про оту жінку в коридорі, що так зухвало дивилася на неї. Тереса насупила брови й опустила руки. Мимоволі згадувала всі дрібниці в одязі, манерах, поведінці Рохеліо, що останнім часом впадали їй в око. Він тепер в усьому наслідував Пако й ходив понурий та роздратований, виправдовуючи це браком грошей. Тереса, байдужа до матеріальних благ, не раз казала йому:

— Чого ти мучишся? Усе так просто: якщо не буде чим платити за дві кімнати, житимемо в одній, а коли й за неї важко буде платити, я піду працювати, адже багато жінок самі заробляють собі на хліб.

Але тепер, коли цей брудний лист пробудив у душі першу підозру, Тереса, всупереч своєму оптимізму, питала себе: невже тільки грошова скрута так змінила вдачу й звички коханого, що часом здається, ніби це зовсім інша людина? Тривожні думки снувалися в голові. Невже ота жінка зможе відбити в неї Рохеліо? Та ні, він не здатний на таке... Спробувала думати про інше, й одразу, наче від бальзаму, стало легше. Щоправда, радість від побачення з дітьми трохи потьмарилась.

Тереса машинально пройшлася по квартирі, потім відчинила балкон, незважаючи на холодний вітер. Кімнат було не впізнати: підлога блищить, пофарбовані стіни й чисті нові шибки аж сяють. Колись Рохеліо цілий тиждень

наводив красу в квартирі — лагодив меблі, чіпляв картини, збирався обклеїти стіни новими Шпалерами, та невдовзі забув про це, захоплений новими фантазіями. А сьогодні тут потрудилася Домінга.

Тереса згадала, що ще надворі їй хотілося їсти, але тепер чомусь не відчувала голоду.

Хвилин через десять із кухні прийшов хлопчик з тацею, над якою здіймалась легенька біла пара. В кімнаті приємно запахло. Тереса невдоволено махнула рукою;

— Постав на стіл,— і пішла зачинити за ним двері, щоб ніхто більше її не турбував. Та на порозі вже стояла Карлота — сусідка, що Сварилася з коханцем, коли Тереса вперше ввійшла до цього дому.

— Можна?

— Заходьте,— байдуже обізвалася Тереса. Дівчина була одягнута по-домашньому: простенька спідничка поверх сорочки і довгий плащик з чорного шовку, що сягав їй за коліна. Особливою вродою Карлота не відзначалась; впадали в око хіба що її свіже личко, гнучка талія й красиві зуби, якими вона пишалась.

Гостя пильно подивилася в обличчя Тересі, потім обвела поглядом кімнату.

— Пробач, що я тебе турбую. Ті бешкетники з одинадцятої (то була кімната студентів) так розігралися, що подерли мені плаща. Якби мій чоловік побачив, дав би мені чосу... Є в тебе шовкові нитки?

Не чекаючи запрошення, вона сіла на стілець, але сіла скраєчку, ніби підкреслюючи цим, що прийшла ненадовго.

— Я заглядаю час від часу до їхньої кімнати, бо мені нудно. До того ж вони непогані хлопці... Я ніколи б не змогла жити так, як ти, зачинившись у чотирьох стінах.

Подібні слова Тереса не раз чула й від хазяйки, яка казала, що всі в будинку дивуються з такої її поведінки. Вона всміхнулась і, подаючи нитки, мовила:

— Так мені краще й спокійніше.

Карлота пильно глянула на Тересу, намагаючись зрозуміти, чи правду вона каже, й зневажливо знизала плечима.

— Може, й так. Тільки ось що я тобі скажу — не молися на мужчин. Якщо вони не йдуть до жінки, значить, тікають од неї!.. Я все віддавала чоловікові, а він закохався в багату сеньйориту, за два місяці облагодив одруження і покинув мене на вулиці, як собаку...

Чому Тереса зблідла, почувши ці грубі слова? Що могло бути подібного між падінням цієї лінивої, розбещеної і злиденної жінки та благородним почуттям Тереси, заради якого вона пішла на все? Чи між Рохелію й тим незнайомим чоловіком, що втік з дому коханої і пішов до церкви з іншою,— який між ними міг існувати зв'язок?.. Тереса глянула на скривджену жінку з цікавістю і співчуттям. Але помітила в її чорних очах лиховісний блиск і насторожилась.

А Карлота без угаву говорила про чоловіків, про їхню невдячність та підлість і раптом згадала в розмові Авіадору, стежачи краєчком ока, яке враження це справить на Тересу. О, тая розпусниця вміє експлуатувати коханців і тягти з них грошики — не дарма ж бо мав власний автомобіль, слуг і рахунок у банку! Вона ніколи нікого не любила, але чоловіки просто божеволіють од неї, забуваючи про все на світі...

Тереса мовчала. Ледве стримувала себе, щоб не кинути в обличчя цьому нищому створінню все, що думала про знамениту Авіадору та про всю мерзенну зграю з їхнього будинку, до якої належала й Карлота. Нарешті холодно глянула на співрозмовницю.

— Якщо лишаться нитки — зостав собі, в мене є ще одна катушка.

Збентежена Карлота підвелася, зрозумівши, що її делікатно виряджають.

— Пробач, коли я необережним словом образила тебе,— промимрила вона.— Є речі, яких ніхто не має права торкатись. Нехай кожен живе, як йому хочеться. Еге ж? — І, звівши брови, вкрадливо спитала: — Ти не гніваєшся?

Тереса криво посміхнулась і знову зміряла її крижаний поглядом.

— Чому? Я теж бачу все, що роблять інші...

Того дня, чекаючи Рохелію, Тереса майже вирішила щиро повідати йому про анонімку та відвідини Карлоти, що, безумовно, мали між собою зв'язок. До вечора вона нудилась, думаючи про всяку всячину. Час од часу в сірому тумані думок спливав спогад про Авіадору та Карлоту, але не будив ні гніву, ані ревностів. О третій годині пополудні вона згадала, що досі ще навіть не снідала й не зняла святкового костюма, в якому ходила до школи. Підійшла до столика, на якому стояла захолола їжа, повільно зняла блакитний костюм і надягла простий фланелевий халат. Закуталась у вовняну шаль і сіла в улюблене крісло. Думки повільно й меланхолійно змінювали одна одну. Школи ще самотність не видавалася Тересі такою нудною, а чекання — таким довгим. О шостій знову прийшов хлопець з кухні: забрав незайманий сніданок і приніс обід. Тереса машинально відкусила шматочок хліба, мигцем глянула крізь штори на вулицю і, здригнувшись від холоду, повернулася на своє місце.

Коли о дев'ятій Рохелію нарешті відімкнув своїм ключем двері, вона гаряче кинулась йому на шию. Рохелію здивовано глянув на неї. Засоромившись своїх почуттів, Тереса одразу відмовилась од наміру розповісти йому про все, що наболіло їй на душі після переїзду до цього будинку.

— Ти була в школі? — спитав він, побачивши з її вигляду, що нічого страшного не скоїлось.

— Так. А ти? Діти чекали тебе. Рохелію завагався, почервонів.

— Не зміг, — відказав нарешті. — Увесь день просидів у приймальні сенатора і не побачив його.

Тереса зажурено зітхнула.

— А вони ж так, сердешні, хотіли обняти тебе! Потім вона захоплено стала розповідати про дітей.

Вони міцненькі й чепурні. Купила їм нові костюмчики — адже діти так швидко ростуть... Віднесла їм також ласощів. Старшенький, Родольфо, дуже їх любить. А вередливий Армандо більше зрадів блакитній формі з позолоченими гудзиками. У нього вже випав останній молочний зуб...

Насуплений, сумний, Рохелію байдуже слухав її і, заклавши руки в кишені, міряв кімнату сягистими кроками. Тереса помітила, що він чимось

стурбований, перестала говорити про дітей і, підійшовши до нього, м'яко обіперлась руками йому на плече й поклала підборіддя на сплетені пальці.

— Що з тобою? Ти сьогодні чимось занепокоєний? Він мовчки глянув їй в очі.

— Ти знаєш, що мені залишиться після продажу будиночка? Ледве назбирається п'ятсот песо!

Вона благально глянула на нього, немов хотіла заспокоїти. Та Рохеліо, ледве стримуючи роздратування, вигукнув:

— П'ятсот песо! Навіть якщо заощаджувати на всьому, цього вистачить не більш як на два місяці!.. Як ти гадаєш, цього ще не досить, щоб непокоїтись?..

Говорив сердито і в'їдливо, чого звичайно ніколи не допускав у розмовах з коханкою, яку завжди поважав. Ображена й здивована Тереса відійшла в куток, а він знову заходив по кімнаті, ще похмурніший і лютіший, наче невисловлені думки пекли йому груди.

Потім трохи заспокоївся, зупинився біля неї і стримано сказав:

— Ось чому я не провідав сьогодні дітей... Через два місяці я не матиму чим платити за школу... Не знаю навіть, чи ми ще зможемо їх годувати... Через те й не пішов до дітей!.. Ну, а сам я знаю, що зроблю, коли настане мій час!..

Останні слова він промовив трагічним тоном, майже крізь сльози.

Запала тиша. Тереса перша порушила її. Схопила коханого за руку й лагідно, але твердо посадовила поруч себе.

— Не можна так зневірятися, любий. Мужчина не повинен занепадати духом перед невдачами. Звичайно, наші справи кепські. Нам куди важче, ніж раніш. Але ми можемо зменшити витрати на себе. Я працюватиму і трохи допоможу тобі. Певне, місяців за два ти дістанеш яку схочеш посаду — адже тепер твоя партія при владі!..

Його партія! Рохеліо скипів і почав паплюжити те, що вчора голосно вихваляв. Він злісно гудив уряд і всіх, хто його підтримував, виливаючи в словах усю жовч, що зібралася в ньому за останні дні від постійних невдач.

— Про що ти кажеш! Я втратив уже всяку надію. Це погань, як і всі. Це згряя злодюг, котрі грабують казну, ніби вона лише їм одним належить. Отой сенатор, якому служить Пако,— паскудний недолюдок! Монго Лукас — ниций тип, який тримається на хвилі тільки через те, що штовхнув свою жінку в обійми Хіменеса, цього нового можновладця. Усе це міль, яка зжере всю країну... Можеш мені повірити — ніякої надії нема...

Він люто стиснув кулаки і заскреготав зубами в страшній розпуці, коли раптом згадав, що хотів цього вечора в останній раз поговорити з Тересою,— адже тільки вона могла врятувати його. Отож весь час чекав слушної нагоди, коли коханка зовсім розчулиться і він зможе здійснити свій намір. Легенько поклав руку їй на плече і жалісливо прошепотів на вухо:

— Тільки ти, моя ластівко, могла б, якби захотіла, врятувати наших бідолашних дітей.

На його подив, вона не обірвала його на першому слові, як завжди, а погладила рукою по чолі й ніжно спитала:

— Як це?

Рохелію стрепенувся, наче перед ним нараз заяскріла надія.

— Якби ти забрала своє... цебто не своє, а те, що належить твоїм дітям, нашим синам...— сказав він якомога лагідніше.

Збентежена Тереса опустила голову, наче обмірковуючи його слова. Ніколи ще вона не слухала так уважно доказів коханого. «Тепер вона моя»,— подумав Рохелію і палко говорив далі, стежачи за Тересою краєчком ока.

— Ти знаєш, я ніколи не рахував свого, коли щось мав. Але я вже не витримую. Я зазнав поразки, втратив усяку надію і тепер потерпаю за наших бідних дітей... Я серйозно обдумав те, що тепер випадає тобі зробити, тобто те, що робив я, хоч і сіяв гроші, коли ще не мав життєвого досвіду... Це я сам знаю, тому моє прохання схоже на крик потопаючого, який, ідучи на дно, благає свого товариша врятувати інших. Та й сам я схожий на потопаючого, котрий от-от захлинеться!..

Він зупинився, заворожений власною красномовністю, а надто порівнянням себе з потопаючим, що несподівано й щасливо спало йому на думку.

Замислена Тереса мовчала. Відтак підвела голову і проказала тихо, наче розмовляла сама з собою:

— Невже можна щось зробити через стільки років?

Перед Рохеліо відкрилась осяйна далечінь, і він ледве стримав крик радості, що заклекотіла йому в грудях. Його рука здригнулася на плечі Тереси. Молода жінка недовіжливо глянула на нього.

— Не сумнівайся, люба,— квапливо обізвався він.— На твою вимогу зобов'язані повернути всю маєтність і сплатити твої рахунки. Тиждень тому я говорив про це з адвокатом Каррілесом... Звичайно, я не сказав йому, про кого йдеться... Ти знаєш, що Кар-рілес — один із найталановитіших наших адвокатів. Ну, то він засміявся і сказав, що найбільше за три місяці виграв би справу і відсудив спадщину.

Тереса сиділа приголомшена. Вона вагалася, думаючи про докази коханого і сумну долю своїх дітей. Вперше запитувала себе, чи не потоптала вона прав Родольфо і Армандо, відмовившись од спадщини. А що, коли Рохеліо має рацію?.. Згадувала, що в юрбі жінок, які торгували коханням і приходили до їхнього будинку, їй показали гарненьку іспаночку, про котру говорили, що її збезчестив і штовхнув на шлях розпусти Хосе Ігнасіо Требіхо, поважний і багатий сеньйор. Ніхто, звичайно, й припустити не міг, що то Тересин брат. Виходить, вона жертвувала рідними дітьми, коханою людиною і власним добробутом, щоб допомагати йому в розпусті. Сліпа ненависть, якої Тереса не відчувала навіть тоді, коли її вигнали з батьківського дому, раптом спалахнула в ній проти себелюбного й лицемірного брата, що так різнився від неї. Якби вона тепер мала те, що їй належало, то не жила б у цьому жахливому будинку, не знала б ганьби та злиднів, не зносила б пліток таких кумась, як Флора й Карлота, не допускала б, щоб якийсь там дон Рудесіндо пас на ній очі, прирівнюючи її до квартиранток свого ганебного будинку. Красиві брови Тереси суворо зійшлися на переніссі.

— А де можна побачити того сеньйора Каррілеса?

— Банко Провінсіаль, кімната двісті чотири,— швидко відповів Рохелію.— Але навіщо це тобі? Він сам може прийти сюди.

Тереса мовчала. І він нетерпляче перепитав:

— Ти хочеш поговорити з ним? Вона злегка кивнула головою.

— Звичайно...

Рохелію палко пригорнув її до грудей, почав цілувати в чоло, пестити чорні коси. Тереса була щаслива. Забула про горе й журбу, про гіркі передчуття і тихо раділа з того, що розвіяла смуток коханого, якого вважала шляхетним і добрим, але по-дитячому безпорадним і наївним. Яке щастя, що їй випала роль провидіння щодо трьох рідних душ, що їх вона любила над усе в світі...

Та раптом Рохелію необачно сказав:

— От побачиш, серденько, як гарно ми заживемо! Слухай, як я надумав зробити. Я поїду в Сполучені Штати і візьму розлучення, а потім ми одружимося і заберемо до себе Ліліну... Тоді зможемо скрізь їздити разом і розважатись — адже ти досі жила як у в'язниці, а мала ж таку веселу вдачу, коли ми з тобою зустрілись... Ну, то як, ти згодна?

Тереса похолола в його обіймах. То правда — вона ще зовсім дитиною, в п'ятнадцять років, обрала страдницьку стежу нового життя, обрала сама, з доброї волі. Якось вона призналася Домінзі, що відтоді, як стала матір'ю, ніколи не зазнала тих утіх, що їх мала раніш. Її боляче вражало віроломство, яким коханий платив за любов, часом прирівнюючи її до пригорщі золота. Адже для чутливої душі куди страшніша холодна двоєдушність, хай навіть і прихована, аніж чорні злочини, вчинені за велінням почуття. Доброчесний фарисей може волати перед синедріоном про розп'яття Христа, хоч забивав цвяхи своїми руками; але поки існує світ, гроші Іуди завжди будуть ганьбою для людини з чистим сумлінням. Тересу тішило, коли коханий казав, що покине законну сім'ю, аби жити з нею, хоч вона й докоряла йому за це. Але тепер, слухаючи оту негідну балаканину про шлюб, коли вона вже ладна була віддати йому свої гроші, відчула непереборну відразу. Їй стало боляче, коли вона побачила

справжнє обличчя Рохелію, і вона непомітно перевела розмову на інше. Шляхетні й великодушні наміри, що спалахнули були в її душі, нараз згасли.

Не розуміючи, що діється в душі коханки, Рохелію, проте, відчув, що чудова нагода, яка йому трапилась, вислизає з рук, що Тереса знов затялась на своєму. Вони несвідомо відсунулись одне від одного. Ніч спливала повільно, довга й важка...

Другого дня Рохелію спробував повернути втрачене і наче мимохідь удавано байдужим тоном сказав:

— Учора ми не домовились, як позивати в суд. Хочеш, підемо вранці до доктора Каррілеса?

Тереса помітила його лицемірство, і це завдало їй нової рани, хоч у душі ще не вгамувався біль від учорашньої. Тепер вона вже не вагалась і спокійно відповіла:

— Ні, не треба. Я все добре обміркувала і обрала інший шлях.

Рохелію скося глянув на неї. А Тереса так само спокійно провадила далі:

— Тепер мені адвокат ні до чого. Я напишу братові: якщо він не візьме на себе виховання моїх дітей, я буду змушена звернутись до суду. Здається, тебе турбували тільки діти?

— Авжеж.

— То можеш бути за них спокійний. Я все беру на себе.

Рохелію силкувався усміхнутись, але здобувся тільки на кислу гримасу. Нарешті з його губ зірвалося нерішуче, сором'язливе запитання:

— А ми?

Тереса з жалем поглянула на нього.

— О, ми будемо працювати! Я про все подумала і твердо обрала шлях боротьби.

Рохелію не насмілився заперечити, ані докорити, але в його душі бурхала злість. Він у розпачі казав собі, що втратив владу над цією жінкою і розгубився перед нею, немов дитина. Відчував до Тереси затаєну, глуху ненависть, що нею слабкі натури відповідають на приниження.

— Ну що ж, бувай, кохана! — дошкульно мовив він.— Я дурний, що знов заговорив про це. Адже ти добре обмірковуєш свої вчинки.

Чи була то погроза? Тереса так не вважала. Лишившись на самоті, вона знов і знов поверталася думкою до їхньої розмови і з болем усвідомлювала, що Рохелію не здатен підвестись на моральну височінь її самопожертви. З очей її немовби спала полуда, вона побачила його справжню, жалюгідну душу, в чистоті якої ніколи не хотіла сумніватись, і впала в розпач. То була страшна правда...

Цілих три дні Тереса нікуди не виходила з дому. Ні Домінга, ані Рохелію не здогадувались, що в її душі клекоче буря сумнівів. Рохелію ходив понурий і ледве стримував гнів. Обоє приховували свої почуття і силувано усміхались, усе віддаляючись одне від одного після кожного побачення. На четвертий день Рохелію не прийшов зовсім, навіть не попередив її, як раніше. Тереса чекала його до другої години ночі і обляглася в сльозах. Коли ж на другий вечір він нарешті з'явився, не докорила йому ані словом і байдуже вислухала його вибачення. Уже два тижні вона не бачила Ріголетто, а з Домінгою не наважувалась говорити про своє горе. Тим часом болісне передчуття біди з кожним днем зростало. Тереса вже не мала надії виправити своє життя ні самозреченням, ані працею. Безпорадна й засмучена, вона написала листа братові, де розповіла про своїх синів, які носили батькове прізвище,— Рохелію влаштував це за допомогою грошей,— і, отже, не могли зазнати ніякої ганьби. Далі вона дала зрозуміти, що, коли брат візьме на себе обов'язок виховувати хлопчиків до вісімнадцяти років, вона ніколи й нічого не вимагатиме із своєї частки спадщини. Надіслала листа і з незворушним спокоєм фаталіста стала чекати руйнації, навіть не намагаючись відвернути її.

А тим часом усе лишалося, як і перше. Тереса жила немов уві сні, байдужно спостерігаючи наближення кінця. Рохелію все так само гуляв, хоч тепер став обачніший і вряди-годи підночовував у коханки...

Тільки темна й щиросерда Домінга передчувала біду й була витримана та розсудлива. Відкопиливши губи, сиділа в кутку і, хитаючи головою, раз у раз повторювала:

— Переїдь звідси, дитино моя, переїдь, Тересо. Цей будинок несе тобі лихо. Повір мені і переселись.

VII. ГРІШНИЦІ І ГРІШНИКИ

— Ля-ля, ля-ля... ля-ля, ля-ля...

Це Ріголетто переступив поріг кімнати студентів, наслідуючи свого тезка при дворі герцога Мантуанського.

Замість вітання на нього градом посипались насмішки та образи:

— Не заважай нам учитись, юродивий!..

— Не бачиш, ми працюємо...

— Іди лід три чорти й не потикайся сюди до кінця червня...

Тут мальовниче купчилились люди і речі — стара розхитана шафа, рипучі ліжка з наваленим на них одягом, грубий стіл, за яким сиділи, уткнувшись носами в книжки студенти третього курсу правознавства Федеріко Сінтура і Армандо Кінталес; на одному ліжку в самій білизні лежав горілиць прекрасний Хуан Франсіско Масілья, студент медицини, і, зовсім не звертаючи уваги на те, що робили товариші, у філософській задумі знічев'я пускав кілечка диму під жовту від москітів стелю. Додамо ще кілька штрихів: посеред кімнати стояло відро із сміттям, на підлозі валялися недокурки, на спинках стільців висіли пояси, краватки, сорочки, а на купі книжок, що громадились на єдиній тумбочці, якимось чудом трималася таця з брудними чашками. Вікна, що виходили в патію, були відчинені навстіж.

Ріголетто зупинився посеред кімнати і, вгледівшись довкола, зареготав.

— Котіться ви до біса разом з вашою наукою! — вигукнув він.— Я прийшов у ваш бордель, бо не знаю, куди поткнутись. А ви надумали вчитися в карнавальну неділю!

— Це тому, що у нас чортма грошей, нещасний блазню,— меланхолійно проказав Масілья, смокчучи сигарету.— Якби ти не був такий скупий, то зарадив би нашій скруті.

Тим часом двоє інших, не звертаючи уваги на гостя, завели суперечку.

— Я цього не вчитиму!

— Чому?

— Тому, що не хочу гайнувати час. Ми повинні знати лише те, що необхідно для екзамену. Ні слова більше!

— Але як буде потім, коли ти вийдеш з університету й матимеш клієнтів? Тебе ж засміють, якщо ти нічого не знатимеш...

Перший знизав плечима.

— Не будь дурнем. Батьки влаштують нам усе, що треба. Учені помирають з голоду! А згадай-но Коло-ма. Цю зубату тварюку всі шанують, і він гуляючи заробляє п'ятдесят тисяч песо на рік. Отож не варто сушити собі голови... Та ти й сам знаєш, що екзамени нам не страшні.

Говорив гордовито і самовпевнено, натякаючи на повагу, яку викликали їхні прізвища у викладачів університету,— адже обидва були з впливових у провінції родин, з якими ніхто не хотів псувати стосунки. Та й де це бачено, щоб у нашій країні зрізали на екзамені сина землевласника, котрий має руку в уряді? Ця скептична, пихата і лінива молодь, яка успадкувала гонор касті давніх колонів, у всьому обирає найлегший шлях, і тому не дивно, що приятелі швидко дійшли згоди.

— Маєш рацію. А взагалі це Ріголетто винен — не дає нам учитись,— підхопився з-за столу Кінталес і пожбурих геть підручник. Книга впала на ліжку, описавши пречудову параболу між лампою і павутинням під стелею.

— Так, діти мої, це я винен, що не справджуються прекрасні сподівання ваших тупих голів. Але я спокутую свою провину. Ставлю коньяк. Гуляйте хоч цілий день. Через кілька хвилин нам принесуть пляшку, за яку я вже заплатив у кафе.

— Заплатив? Хай живе Ріголетто! — вигукнув Сінтура, і собі відкидаючи книжку.

— Хай живе! — гукнули всі гуртом.

Горбань скромно відмахнувся. Йому подобалось, що його так шанують.

— Де сьогодні танці? — спитав Масілья, який враз пожвавішав на згадку про коньяк.

— Скрізь. У Насьйоналі, в домах на Болонья та Пастора, на дачах,— обізвався Ріголетто. Він завжди знав усі міські новини.— Крім того, мені казали, що буде вечірка в будинку одного чорта в спідниці, якого звать мімозою. Це в провулку Бернал...

Принесли коньяк, і всі кинулись мити брудні чашки. Відтак одсунули відро в куток і посідали коло столу.

— Не вистачає лише жінок,— мудро зауважив Кінталес.

— Прийдуть, як тільки почують дух спиртного,— сказав медик.

Сінтура з сумнівом похитав головою.

— Може, й не прийдуть. Учора ввечері, коли ви десь вештались, знову була вистава: коханець духопелив Карлоту. Вранці я бачив її з червоними очима.

— То їй не завадить!

Всі вони давно звикли до сварок та бійок, які щодня спалахували в будинку. Коли не було коханця Карлоти, зчиняв бучу апаш французенки, яка жила в кінці коридора, або Анїтина мати лаяла дочку за те, що в них немає грошей. Жінки стогнали від ударів проклинали своїх мучителів, а потім, лишившись самі, злісно глузували з них. Вони не впадали в розпач і легко знаходили розраду з іншими, хоч за це їх і карано. Вони відчували гірку втіху, обманюючи своїх володарів і ховаючи гроші, зароблені в такий спосіб, щоб потім тринькати їх на всілякі дрібнички. Часто-густо призвідниками нових бійок ставали самі студенти, які не проминали нагоди обернути собі на користь скороминуче жіноче горе.

— Який жаль, що ввечері не було тебе, а то б потішив її в біді,— іронічно сказав Масілья, звертаючись до Ріголетто.

Той кумедно вирячив очі і скрушно похитав головою.

— Бідолашна! Як їй, напевне, мене бракувало! Кінталес перевів розмову на інше.

— А скажи, Ріголетто, чого це ти надумав нас частувати?

Горбань посміхнувся.

— Мені збільшили допомогу по безробіттю. Кажуть, за мої великі заслуги...

Тоді всі завелися сперечатись про політику. Вони не мали певних ідеалів, але ця балаканина роздмухувала в їхніх серцях іскри ненависті до «сектантів». Одні нападалися на лібералів, інші вважали, що консерватори хочуть здобути собі привілеї, зтягнувши країну в болото олігархії, позбавленої справжнього патріотизму. На щастя, тут був тільки один член опозиційної партії — Масілья, людина пройнята скептицизмом і флегматична,— котрий часом докидав слівце на захист лідерів своєї партії, яку гудили супротивники.

Латинська Америка ще не породила сумлінного й безстороннього літописця своїх громадських звичаїв, що ними пояснюється виникнення великих і безглузких політичних рухів анархії та реакції, які безнастанно потрясають наші народи. Чужоземний спостерігач, погляд якого ковзає по поверхні соціального тла, здивується, що в нас, по-справжньому талановитих людей, трапляються найнезбагненніші політичні парадокси; що особи з великим серцем добровільно прислужують ганебним справам; що той, хто жертвував життям задля свободи, може під впливом обставин перетворитись на знаряддя тиранії; що багато хто з тих, котрі пробувають у залежності, охоче зречуться своїх інтересів, як тільки їм накажуть; і що, хоч серед наших народів є чимало інтелігентних, освічених і правдивих людей, проте чесністю щодо громади вирізняються лише одинаки. Важко навіть сказати, як глибоко проникає в душу і в свідомість мас аморальність панівного класу, хоч який би він мав політичний характер. Поганий вірець несе розклад і заразу: коли людина весь час бачить навколо розбещеність, несправедливість і шахрайство у вищих сферах, то в її душі неминуче гинуть будь-які щирі почуття. Чи може бути чистою молодь, коли парламентська недоторканність покриває карний злочин; коли в дні виборів випускають на волю небезпечних злочинців; коли якийсь можновладець безкарно вбиває посеред вулиці людину; коли, зрештою, наша хвалена демократія, утверджуючи свою владу, спирається на насильство і страх? Де знайдеться така мужня душа й таке чисте сумління, щоб гордо й

високо нести світле чоло, коли навколо смердючий гній, і не піддатися заразі, не принизити себе озлобленням, скептицизмом і не втекти в свій закапелок, як багато тих, що, уникаючи світу, гинуть у гіркій самотині?..

Юнаки, з якими ми щойно познайомились, були справжні сини свого класу і доби. Вони завжди хизувалися легковажністю, гонором та неробством, були недбалі, бо від народження належали до обраної касты, і їм більше подобалось, щоб їх називали шахраями, аніж вважали за дурнів. Про людей і про речі судили з першого погляду, висловлюючи майже завжди різку й негативну думку. Про людину казали: «Це — ідіот», про театральну виставу: «Погань», про губернатора: «Злодій», політика називали шахраєм і беззастережно осуджували все на світі, неначе в житті не було нічого, гідного їхньої уваги, ба навіть і саме життя не варто було сприймати поважно. Ця немудра філософія приховує в собі зародок панівних класів майбутнього і заздалегідь окреслює недалеку будучину, якщо спокійна еволюція не викривить хід подій перед нівелюючим катаклізмом.

Вони галасували, перебиваючи один одного. Час від часу Ріголетто своїм різким голосом перекрикував усіх і закликав до тиші та уваги. Обговорюючи геніальний виступ алькада міста, котрий після двох років цілковитої бездіяльності на чолі доведеного до повного безладдя муніципалітету висунув постанову про уніфікацію кольору кашкетів водіїв трамваїв, яка починалася блискучими словами: «Народам високої культури, подібним до нашого, невласлива байдужість до справи громадської орнаменталії, тому не дивно, що вона тепер усе настійніше повертає до себе увагу урядовців. Це насамперед торкається водіїв міського транспорту...» і т. д.

Масілья сприймав як глум над народом те, що високий чиновник розважався всілякими дурницями, коли стільки нагальних проблем вимагали до себе уваги, а інші два хлопці взялися захищати алькада. Ріголетто по-своєму підсумував їхню суперечку. Він щодуху закричав, щоб усі його почули:

— А все-таки це добре! Зроблено перший крок на шляху до цивілізації! Найбільше ми зобов'язані американцям, які навчають нас користуватись дезодоратором, хоча й забувають зняти з нас кайдани...

Сарказму Ріголетто не сприйняли. Його ображали, називали іспанським прихвоснем і гнилим патріотом. Незважаючи на різні переконання, студенти взялися гуртом боронити країну, хоч дві хвилини тому самі твердили, що народ дурний і паскудний. А тепер кричали, що він досяг чималих успіхів, дав багато талановитих людей і має високу загальну культуру — далеко вищу, ніж інші народи Америки.

Ріголетто лукаво посміхався.

— Усе воно так,— сказав він.— Тільки те, що тут діється, схоже на тістечка тітоньки Олалї.

Супротивники розгубились, передчуваючи якусь каверзу.

— Як це розуміти?

— А так, що тітонька Олалья надумала пекти тістечка. Купила свіжі яйця, найчистішу ванільну есенцію, найбільший цукор та найліпші присмачки... Та коли вона все це перемішала,— вийшли кізяки!

Хлопці зареготали, і спірка тут би й скінчилась, коли б Масілья, якому кортіло побороти політичних супротивників, не сказав:

— Очевидно, цю алькадову постанову слід прилучити до проекту міністерства сільського господарства, що рекомендує саджати какао понад шляхами, щоб народ мав дешевий шоколад.

Знову зчинився галас, бо ніхто не хотів поступитися. На щастя, скоро нагодилась Анїта, весела й усміхнена, в легкій ранковій сукні.

— Геть політику! — вигукнув Кінталес. — Шануймо жіноцтво!

— Чи не казав я тобі, що збіжаться на запах? — тріумфував майбутній медик.

Дівчина зайшла, як до себе додому, і взялась одразу прибирати в кімнаті: поскидала в куток брудну білизну, застелила ліжка і принесла відро води.

— Ти перлина, дівчино! Кидай-но свою стару й переходь жити сюди...

— З ким?

— З усіма трьома! Ми встановимо справедливу чергу і точно визначимо права.

— Ти краще б умився! Всі ви нікчемні чуперадла! Аніта без церемоній сіла до столу й присунула до себе чашку з коньяком. Усіх розсмішила її сміливість.

— Аніто, що сталося вночі з Карлотою? — пустив гедзика Сінтура.
Дівчина вдала обурену.

— Чого смієшся? У неї під оком синець і побите плече. Мабуть, отой звір Асукіта опісля всього ще й примусив її спати на підлозі. Ось яку дяку маємо від вас, негідників! Але тут винні й самі жінки, правда? Треба уникати таких чоловіків...

Вона зневажливо скривилася, як чинять усі жінки, засуджуючи поведінку іншої, котру вважають нижчою за себе.

— А ти ніколи не водилася з цими негідниками? — спитав Кінталес.

— Ні, хлопче. У мене один негідник — моя мати,— цинічно відказала Аніта.

Чоловіки зареготали.

— Але тобі теж платять,— заперечив Масілья.

— Так. Коли мати ляскає рукою, то наче пестить... А як тільки вона бере палицю, я зразу тікаю...

Масілья зачув у коридорі кроки і метнувся до дверей: о цій порі француженка завжди йшла до свого борделя, в якому пробувала цілі дні. Жінка шамотіла шовковою сукнею і, опустивши очі, йшла поважна та скромна, як учениця, котра прямує до пансіонату. Була висока на зріст, тілиста, з руським волоссям та обличчям, засіяним веснянками. Не підводячи очей, процідила крізь зуби:

— Добрий день!

— Хвилиночку, Бланче! Іди-но випий з нами чарчину. За Ріголетто.

Грубувате обличчя жінки освітила люб'язна професіональна усмішка — то був вияв симпатії до хлопця.

— Не можу. Красно дякую! — відказала Бланче і пішла собі далі.

— Ну й смак у тебе, хлопче! — досадливо вигукнула Аніта.— Знайшов би краще кобилу!

Як і всі блудниці в будинку, котрі піднялися вище і мали пристойну ціну на ринку, вона зневажала тих, що лигалися із злидінними матросами та солдатами. Аби показати свою зневагу, ще й плюнула на підлогу.

— Асукіта вдома чи ні? — спитав Кінталес, переводячи розмову на інше.

— Ні,— відказала Аніта,— він сьогодні пішов рано-вранці.

— Тоді приведи Карлоту. Нехай трохи розважиться.

— Вона не захоче, хлопче. Адже з неї не спускають ока.

— Все одно приведи. Ми тут поза всякою підозрою.

— Нехай Ріголетто піде по неї. Мене вона не послухав.

— Я? Е, ні, дівко! — з удаваним гнівом обізвався горбань.— Я не хочу, щоб мене копнули в мої прекрасні сідниці.

— От соромітник! — хихотнула дівчина і сама пішла виконати прохання.

Через хвилину вона повернулася, ведучи за руку Карлоту, яка ніяково усміхалась. Усі оточили жінку і, співчуваючи та глузуючи, засипали її запитаннями. Під лівим оком Карлоти чорнів синець, повіки були важкі, запухлі.

— Що з тобою, дівчино?

— То все звірюка Асукіта! Але я не лишилась перед ним у боргу. Кілька днів тому я...

— Що ти йому зробила?

Вона піднесла до лоба руку з розчепіреними пальцями і, цинічно зареготавши, показала різки. Усі ахнули від подиву.

— Коли? З ким? — спитав заінтригований Масілья.

— Я тричі переночувала з Венено. Він возив мене за місто, а якийсь гад розказав Асукіті... Отож тепер ми квити. Але мені цього мало,— злобливо додала вона.— Хочу бути завжди винуватою. І сьогодні ввечері теж утну таке саме...— І заклично глянула на студента медицини.

— З ким? — стрепенувся той, вірячи і не вірячи.

— З тобою. Зустрінемося о дев'ятій вечора в будинку Луїси на Бланко,— відповіла Карлота, витягуючи губи, немов для поцілунку. Вона раділа з своєї помсти, а надто з того, що призначила побачення при свідках.

— І ти отак підеш увечері до будинку Луїси? — обурено спитала Аніта, показуючи Карлоті на подряпане вухо.

— Накладу крем та пудру, і не буде видно. Не вперше!

Як солдат, що з гордістю виставляє бойові шрами, вона відхилила сукню і показала величезний синець на плечі. Потім, анітрохи не бентежачись, неначе звикла роздягатися перед усіма, задерла спідницю, щоб усі побачили синці на її круглих та пругких стегнах.

— Він ганяв і лупив мене, як дику мулицю,— сказала вона.— Але мені вже не болять...

— Чим він бив тебе?

— Спочатку рукою, а тоді прутом від ліжка. Прут аж зігнувся!

Хвалилася своєю ганьбою, із задоволенням викладаючи всі подробиці. Коли хтось спитав, чи вони після того помирились, жінка злегка почервоніла і зухвало мовила:

— Так, уранці.

Аніта обурилась:

— Ох, дівко! Клянусь тобі, я ніколи не стала б жити з чоловіком, якби він отак мене розмальовував!

Карлота зітхнула і сказала:

— А проте іншої ради немає. З ким же тоді жити? З ким-небудь із отих хлопчаків, які тремтять від самої думки стати перед виправним суддею? Ні! Вони згодом підуть із сеньйоритами, покинувши нас на вулиці... А декому нема чого соромитися нас, як і нам їх...

Схаменувшись, що її слова можуть справити погане враження на Масілью, її обранця на цей вечір, вона рвучко пригорнулася до нього і дзвінко цмокнула в губи.

— Не звертай уваги. Я пожартувала, моє серденько!

Усім знов стало весело. Посипались масні дотепи. Ріголетто запропонував відсвяткувати одноденне весілля Карлоти й Масільї — то був чудовий привід затіяти кумедну гру. «Наречена» весь час позирала на двері, щоб вчасно проскочити до своєї кімнати, як тільки на сходах з'явиться її коханець.

— Асукіта сказав, коли застукає мене в цій кімнаті, то вб'є,— промовила вона, боязко усміхаючись.

— Я цього не дозволю! — безстрашно вигукнув Масілья, показуючи міцні кулаки атлета.— Я випущу йому кишки!

— *Ми* випустимо йому кишки,— поважно поправив Ріголетто.— Колективна дія завжди найефективніша.— І, піднісши майже повну чашку, яку він тільки двічі пригубив, мудро додав: — Я пропоную перед тим, як випустити йому кишки, написати про все до асоціації захисників моралі, де головує дон Рудесіндо, вельмишановний власник цього будинку.

— Який жаль, що в нас немає грошей,— зітхнув Кінталес, котрий, п'яніючи, завжди ставав сумним.

Його меланхолія миттю поширилась на все товариство: після скороминучих утіх, якими так добре почався день, їх чекав нудний карнавальний вечір. Навіть Масілья, незважаючи на свою перемогу, не встояв перед загальною нудьгою.

Аж раптом двері кімнати рвучко розчинились і на порозі, наче посланець щасливої долі, став вайлуватий здоровань з обвислими вусами та величезними засмаглими руками, що тримали перев'язані мотузкою скриньку і пакунок.

— Бартоло! Великий Бартоло! Бартоліто! — вигукнув повеселілий Сінтура, кидаючись на шию прибульцеві.— Ти вчасно нагодився. Рятуй нас!

Здоровань розгублено усміхнувся. Жінки сполохано презирнулись, але слова молодого правознавця заспокоїли їх, і вони крадькома стали оглядати прибульця. А той стояв у костюмі з грубої бавовняної тканини в чорну та білу смужку, насунувши на брови величезне сомбреро, яке не потурбувався зняти, коли зайшов. З-під широкого пояса виглядало чорне блискуче дуло пістолета. Одначе цей вайло тримався з гідністю, і в кожному його порухові була велич сильного звіра.

— Що ти нам приніс, Бартоло?

— Шинку, свинячу ковбасу, фрукти, сир і печиво, яке спекла для тебе твоя матуся.

Сінтура з радості підплигнув мало не до стелі.

— Бенкет, Бартоло! Справжній бенкет!.. А ще ти даси мені двадцять песо на кошт татуся, бо в мене не зосталось жодної песети,— сьїнула в нього геніальна ідея.

Велетень усміхнувся, показавши два ряди білих, схожих на ножі зубів. Потім повільно витягнув повстяний гаманець, обережно висипав на долоню металеві кружальця і відлічив чотири золоті монетки. Очі дівчат жадібно заблищали, і вони враз присунулися ближче до селюка, нюхом чуючи здобич.

— Твій батько зчинить крик аж до неба,— сказав Бартоло, кидаючи в руку Сінтурі чотири монетки.— Але то вже я беру на себе...

Сінтура картав себе, що не попросив п'ятдесят ду-ро, але було вже пізно. Довелось задовольнитися тим, що так легко здобув.

— Поснідаємо тут — сказав він друзям.— Як ви на це дивитесь? Маємо ще цілий день! Бартоло й дівчата теж залишаться з нами.

Незабаром Карлота занепокоїлась і стала лякливо позирати на двері. Бартоло весь час грубо жартував і вихваляв ніжки Аніти, кидаючи на блудницю хтиві погляди.

— О, якби ти знав, що там вище! — зареготав Сінтура.— Так вона нібито худенька, але...— І показав Бартоло на круглій Анітині стегна.

Дівчина зневажливо скривилась, але, згадавши про грубий гаманець, люб'язно задерла спідницю. Кінталес ухопив її за поперек і підняв, як пір'їнку. Очі Бартоло дико заблищали. Сінтура підійшов до нього, щоб, перше ніж почнеться шарварок, поговорити про деякі речі. Спитав про здоров'я батька, матері та сестер, про сусідів та знайомих. Йому хотілося знати, що сталося із його ровесником Лусіано Кандело, якого за місяць перед тим знайшли в тростині порубаного й запхнутого в брезентовий мішок.

Бартоло розгублено почухав потилицю.

— Що сталося?.. Еге, тростину вже почали рубати...— почав викручуватись він.

— Я знаю це. В газетах писалося, що знайшли труп. Але хто його вбив? Селянин знову зам'явся, не знаючи з чого почати.

— То політична справа,— нарешті сказав він.— Лусіано був дурний, а дон Федеріко, твій батько, багато разів рятував його од біди. Але те сталося негадано, і старий нічим уже не міг зарадити. Сказав, хай роблять, що хочуть, бо хлопець мав дурну голову... І на другий день його вбили...

Сінтура не хотів розпитувати далі і навіть картав себе за недоречну цікавість. Щоб приховати збентеження, спричинене розповіддю Бартоло, всі гарячково взяли розпаковувати посилку, колючи пальці об цвяхи. Карлоті здалося, що на повороті сходів майнула тінь Асукіта, і вона, мов сполохана коза, кинулась до своєї кімнати. Але то була фальшива тривога, і Карлота невдовзі повернулася назад.

Наїдки вже лежали на столі, і товариство знову весело гомоніло. Хлопці сміялися з цинічних вихваток Ріголетто, який називав Бартоло «мій любий гомосексуаліст», анітрохи не зважаючи на його велетенську статуру. Здоровань сердився, що цей горбатий і потворний карлик, говорячи до нього, викрикував слова, наче він був глухий.

Насупивши брови, він спитав Сінтуру.

— Що це за слово таке?

— Він хоче сказати, що ти його одностудент,— відповів юнак.— Він-бо теж із наших.

Тоді Бартоло вдячно усміхнувся до горбаня. Студенти вже роззявили роти, щоб зареготати, але їх зупинив благальний погляд стривоженого Ріголетто.

А Бартоло, обернувшись до сина свого хазяїна, простодушно попросив:

— Хлопче, напиши мені на папері це слово. Я теж називатиму ним своїх друзів удома.

Уникнувши небезпеки, Ріголетто заходився розповідати сільському патріотові історію свого невдалого ораторського дебюту. Щоб наочно показати,

як він піднімався на трибуну, горбань заліз на стільця, але й тут йому не дали розкрити рота. Він одразу став мішенню, в яку кидали все, що попадало під руку.

— Нещасний! — крикнув йому Кінталес.— Коли ти перестанеш кривлятись, як стара облізла мавпа?

— Як твій батько, Армандіто,— не повівши бровою, швидко озвався задирливий блазень.— Як твій поважний батько, знаменитий провінціальний борець за свободу, лискуча лисина якого є гордістю республіки.

Усі зареготали з бідолашного хлопця, дотеп якого обернувся проти нього самого. Старий Кінталес, з його коротенькими руками, малими очицями, квадратною щелепою та лисою головою, і справді був надивовижу схожий на велику мавпу. Армандо почервонів і замовк, готуючи помсту злому карликові.

Під час загального гамору й сміху дівчата непомітно підступили ще ближче до Бартоло. Це було не до душі гордим студентам, які примітили, що віддають перевагу не їхнім молодим обличчям, а набитому гаманцеві селяка і хтивим поглядам його телячих очей. Вони невдоволено презирнулись між собою, та в цю мить почувся мстивий голос Армандо Кінталеса, котрий нарешті знайшов уразливе місце в горбаня і наготувався завдати удару.

— Ріголетто, вчора ввечері твій друг Рохеліо заробив тридцять срібняків у реформістському товаристві.

Почувши ім'я Рохеліо, Ріголетто невдоволено скривився, але швидко опанував себе і відповів глузливо:

— Справді? А мені не сказав нічого!..

— Отож я й кажу,— зловтішно вів далі Кінталес,— що ти тепер можеш не тягати стільки пакунків до кімнати сеньйори Тереси. Боляче дивитись, що ти перетворився на носія.

Ріголетто хотів був дати відсіч молодикові, але визнав за краще не заводитись і спробував змінити тему розмови. Але Кінталеса підтримали інші. Мовляв, Ріголетто тільки те й робить, що бігає з Тересиної квартири до крамниці готового одягу на вулиці Сан-Рафаель, тягаючи на горбу спідниці, які та шиє. Поведінка горбаня, котрого всі вважали нездатним до такої

послужливості, збудила загальну цікавість та подив у будинку й знов привернула пильну увагу до Тереси. Чоловіки вважали, що її кравецтво — то чистісіньке лицемірство й бажання похизуватись, бо нема чого коханці одруженого чоловіка удавати з себе доброчесну. Наші студенти, які полюбляли глумитися над високими почуттями, і тут не проминули нагоди докинути кілька образливих зауважень щодо цієї дивної жінки, котра відкрито повстала проти соціальних законів і намагалася жити чесно. Одначе Карлота, покинувши на хвильку Бартоло, який, немов раджа, сидів між двох фавориток, гаряче стала на захист Тереси.

— Ви нічого не розумієте, бо у вас нема й крихти людяності,— сказала вона.— Я сама спочатку ставилась до неї неприязно, вважаючи її за гордючку. Але тепер думаю інакше. Аби ж то і я мала таку силу працювати і не дати жодному чоловікові скривдити мене. Для нас, жінок, то не смішки... А Ріголетто робить те, чого ніхто з вас не зміг би зробити для жінки, хоч би вона й доводилася вам сестрою.

Кінталес зареготав.

— Усі ви сентиментальні, незважаючи на ваше життя! Ріголетто зовсім не так думає, як тобі здається. Він знає, що робить. Це його тактика... Не віриш — спитай, чи він не шукає вигоди, як завжди...

Попри весь свій життєвий досвід і позірний цинізм, за яким він ховався, мов черепаха під панциром, бідолашний горбань розгубився. Обличчя його зблідло, і він незграбно втягнув, голову в плечі. Хотів був щось заперечити, але натомість лише жалібно скривив кумедне обличчя. Розумів, що його загнано на слизьке і що тепер він може втратити повагу в цих хлопців. Але тут йому на допомогу несподівано прийшов Масілья.

— Що тобі до того, Армандо! Не чіпай Ріголетто — адже ти сам кажеш, що це вигідно йому...

На цьому розмова урвалася. Всі вже добряче сп'яніли. Бартоло посадовив собі на коліна дівчат. Ріголетто скористався з того, що про нього забули, й подався до дверей.

— Я ще повернуся! — гукнув з порога.

— Правда?

— Так.

У коридорі він зупинився, потім рішуче попрямував до Тересиної квартири. Був схвильований і раз у раз тер кулаками очі.

Може, хотів стримати сльози, які зрадливо підступали до очей...

VIII. СЕРЦЕ РІГОЛЕТТО

Трохи заспокоївшись, горбань підійшов до квартири Тереси, озирнувся, чи не стежать за ним, і поскрібся в двері, мов кіт. Йому одразу ж відчинили, наче то був умовлений знак. Тереса стояла серед куп матерії та спідниць, що лежали на стільцях і на робочому столі коло швацької машини. Бліда, змарніла й від того ніби вища на зріст, з великими стомленими від безсоння очима, вона була ще ніжніша та вродливіша, ніж тоді, коли розповніла, ставши матір'ю. Щиро привітала Ріголетто і запросила сісти.

— Ну, Емілію, ви сьогодні щось дізналися про Рохелію? Він уже два дні не приходять.

Ріголетто хотів сказати: «Учора ввечері він ганьбою заробив сто п'ятдесят песо». Але стримався і з удаваною простодушністю відповів:

— Ні, я нічого не дізнався.

Не хотів ще дужче засмучувати бідолашну жінку. А Тереса, не підозрюючи, що він криється, недбало махнула рукою: мовляв, якимсь воно буде. З гордістю показала гостеві на безладдя, що панувало в кімнаті.

— Ну, як моя робота? Якби не боліли пальці, шила б за день дюжину спідниць.

Ріголетто обвів очима купи матерії та спідниць, потім зворушено глянув на кравчиху. З обличчя нещасного горбаня спала маска лукавства та цинізму, і воно враз проясніло від ніжного почуття, що зігрівало душу. З того часу, як він узнав Тересу, ця квартира стала його улюбленим притулком, де він проводив найкращу години свого життя. Тереса була єдина, кому він звіряв свої таємниці, а вона теж щиро розповідала йому про себе. Розмова у них завжди була дотепна

та весела; Ріголетто з легкою іронією кепкував над собою. Так Тереса довідалась, що він живе разом із бабусею, мало не дев'яносторічною сеньйорою, на яку витрачає всі гроші, які йому вдається добути. Його справжнє ім'я було Еміліо, батько прижив його з хористкою театру «Сервантес», але згодом покинув сина, а мати в свою чергу віддала хлопчика добрій бабусі, яка й виховала його.

У три роки запущена хвороба Потта³ залишила його горбатим на все життя. Батько емігрував до Бразилії, звідки спочатку надсилав гроші на сина, але невдовзі помер в аргентинській пампі. Тяжке життя змалку навчило Ріголетто нахабства й жорстокості.

— Якби мої шанувальники дізналися,— казав він Тересі,— що я живу разом з бабусею, то одразу втратили б до мене повагу. На світі лише двоє знають про це, як і про те, що мене звати Еміліо,— вона і ви.

Тереса сердечно ставилася до нового друга і відверто признавалася йому, що тужить за коханим, тимчасом як перед Домінгою, котра все бачила й знала, приховувала своє горе. Часом вона була відвертіша й ніжніша з Ріголетто, аніж з Рохеліо,— може, тому, що зберегла незайманою сестринську любов. Говорила до нього лагідно, називаючи на ім'я, і щиро ділилась усіма своїми прикростями. Коли Рохеліо перестав давати гроші на харчі та утримання дітей у школі — тепер він платив тільки за квартиру,— Тереса попросила Ріголетто допомогти їй, і той охоче погодився. Вона дедалі розкривала душу перед нещасним горбанем, навіть не уявляючи собі, що своєю щирістю завдає йому тяжких душевних мук. Ріголетто з дитинства спрагло тягнувся до ласки, але й не мріяв про те, щоб хоч пальцем торкнутись цієї прекрасної жінки. Він був щасливий уже тим, що міг прислужитися їй, і залюбки відносив до крамниці готову роботу, притискаючи до грудей пакунок з спідницями, пошитими руками Тереси. Не раз провідував у школі її дітей і сам купував, їм гостинці, бо Тересиною заробітку вистачало

³ Потт Персіваль (1733—1788) — англійський лікар, автор відомих досліджень хвороби поперекових хребців, яка дістала його ім'я.

тільки на плату за пансіон. їжу для своєї «донечки» постачала Домінга: двічі на день приносила з кухні, де працювала, сякі-такі наїдки.

Отже, тепер неважко зрозуміти, чому Армандо Сінтура так легко збентежив горбаня, відомого своїм нахабством. Ріголетто так розгубився, що й досі не міг опанувати себе.

— Що це там сьогодні коїться в кімнаті студентів, Емілію? — спитала Тереса, знову сідаючи за машину і беручись до роботи.

— То мій гріх,— відповів Ріголетто.— Вчора ввечері я написав прикажчикові з кафе, що на розі вулиці, любовну цидулу до одної жіночки. Моя красномовність припала йому до вподоби, і він дав мені за це пляшку коньяку... Сам я не п'ю, хіба що іноді за столом пригублю, отож і надумав трохи розважитись і сказав щедрому клієнтові, щоб пляшку принесли на квартиру цих славних синів вітчизни. Ото і все...

Тереса лагідно усміхнулася до нього й замовкла, швидко крутячи ручку машини і вказівним пальцем лівої руки направляючи шитво під голку. Ріголетто захоплено спостерігав її зосереджене обличчя. Нарешті, підвищуючи голос, щоб перекрити торохтіння машини, наважився сказати:

— Тересо, я сьогодні прийшов у справі, яка вас цікавить.

Вона стишила машину і приязно відповіла:

— Зараз я закінчую. Тоді пришиватиму гудзики, і ми зможемо поговорити.

Ще кілька хвилин жінка ревно працювала, а Ріголетто мало не з побожністю милувався нею. Потім вона встала і, задоволено зітхнувши, струсонула в повітрі майже готовою спідничкою.

— От тепер я можу слухати вас, Емілію.

— Це кілька слів. Здається, я таки допоможу вам улаштуватись на роботу з непоганою платнею. Мені вже пообіцяли. Од вас я піду туди по остаточну відповідь.

Тереса скрушно глянула на нього.

— Це мені не підходить. Рохелію не хоче... Ріголетто спохмурнів.

— Чому?

— Каже, що я не досить стара,— відповіла вона, ніяково опускаючи очі.

— Це ж казна-що! — обурився Ріголетто.— Вам було б куди легше, аніж отак майже задурно гнути спину. Та й заробляли б утричі більше...

Він подумав, що несправедливо ставити жінці свої вимоги, нічого їй не даючи. Але змовчав. Лише кинув іронічно:

— Рохелію й досі ревнує?

Тереса підвела очі і спокійно мовила:

— Здається, й після стількох років спільного життя він зовсім мало знає мене. Ні, я не сварюся з ним, навіть не докоряю. Якщо він приходить,— я радо зустрічаю його, якщо не приходить,— жду. Коли він поруч, я не згадую, що через нього гану з голоду, і ладна благословляти свою долю... Вчора я сказала йому, що мені треба підшукати посаду в якійсь установі. То він насупився і відрубав, що молодій жінці не місце в цих осередках корупції. Я здивувалась, бо, правду сказати, не вважаю себе за молоду. Одначе й словом не заперечила йому. Отож не клопочіться й не шукайте тої роботи...

Ріголетто не зводив з неї засмученого погляду.

— А він?..

— Він розважається! — відповіла Тереса з таким глибоким розпачем, що Ріголетто аж здригнувся.

Авжеж, він знав, що Рохелію розважається, знав і ще дещо. Примха Авіадори через ревності Марго перетворилася на справжню одержимість. Закохані таємно зустрічались вечорами, бо підозрілива мулатка пильнувала за ними в сто очей, але її підозріливість і погрози тільки розпалювали повнотілу Кармелу. Одначе скільки ще спливе часу, поки в цій драмі настане страшна розв'язка? Ріголетто співчував Тересі і водночас тамував у душі радість, розуміючи, що незримі ниті, які зв'язують цю чарівну жінку з коханням, от-от обірвуться. Не тішив себе надією заступити його місце в серці коханої, але ненавидів цього чоловіка, хоч кілька місяців тому заприятелював з ним. Йому боліло Тересино горе й розчарування, і він боявся, що її нерви не витримають постійного напруження, хоча й добре знав силу її волі. В той же час він несамохіть, сам собі не признаючись, радів, що вона така бідна й

нешасна: адже це давало йому змогу робити їй деякі послуги і під цим приводом навідуватись до неї.

— Уже тиждень, як я не виходжу з дому. Не бачила навіть своїх дітей,— зажурено сказала Тереса, намагаючись уникнути продовження прикрої розмови.

— То недобре. Самотність гнітить душу.

— Зате я не так стомлююсь. Мені навіть здається, що в самотині перестану ненавидіти світ... Я вже не вітаюся з доньєю Флорою, котра натякнула мені про ганебні наміри власника будинку. А недавно я мало не витурила звідси Пако, хоч він і друг Рохелію. Усі вважають, що мають право збиткуватися над жінкою, яка живе з чоловіком, не взявши шлюбу...

— Той Пако — мерзотник,— глухим голосом сказав Ріголетто.

Тереса невдоволено знизала плечима:

— А інші? Повірте мені, потрібно мати більше гідності, щоб бути коханкою чоловіка, ніж його дружиною. Законна жінка має довкола себе багато захисних бар'єрів, які для нас не існують. Адже незаконна сім'я може розвалитися в першу-ліпшу мить... Ні, я ні в чому не розкаююсь. Я не лицемірка. Якби могла почати життя знову, то знову віддалася б коханому чоловікові так само безоглядно. Я не вірю й тим, хто ніби любити посправжньому здатні самі жінки. Біда тільки в тому, що чоловіче кохання вичерпується набагато раніше за жіноче...— Вона ледь чутно зітхнула. Потім провадила далі: — Мені легшає, коли я ділюся з вами всім, що мене болить, виливаю свою душу. Я ніколи так щиро не розмовляла з Рохелію, навіть у думках, і не зроблю цього, поки він коло мене. Якби я хотіла, то сказала б йому все, не боячись. Ми вже давно поклялися казати одне одному геть усе, і якщо він колись забуде цю клятву, її виконаю я...

Схвильована своєю сумною сповіддю, Тереса змовкла і знов узялася до шитва.

— Треба переконати Рохелію в тому, що вам краще піти на службу, про яку ви йому казали, Тересо, — по довгій мовчанці обізвався Ріголетто.— Ця робота не для вас.

Вона недбало махнула рукою.

— Якось воно буде!.. Тим часом я написала братові кілька листів, але він не удостоїв мене відповіді. Доведеться, мабуть, звернутися до його дружини... Коли все вирішиться з дітьми, я, напевне, заспокоюсь і зможу подумати й про себе. Як ви вважаєте?..

Ріголетто знав, що йому не пощастить похитнути її наміру. Справжнє становище для Тереси прояснилося того дня, коли Рохеліо поділився з нею своїм задумом розлучитись і взяти з нею шлюб, і гадка про те, що він, байдужно покинувши хвору дочку, може згодом так само вчинити і в її синами, дедалі дужче непокоїла молоду жінку. Тепер усе видавалось їй хитким і непевним, а дражливість Рохеліо, його часті зникнення і відверта неприязнь до сімейного вогнища, тільки підтверджували її побоювання. У цьому скрутному становищі, перед лицем імовірної катастрофи, Тереса знаходила в собі силу бути твердою та обачною, немов капітан, який, зазнавши аварії, стоїчно чекає, поки корабель піде на дно, і покидає свій місток останнім.

«Яка жінка!» — розчулено думав Ріголетто, а вголос сказав:

— Ну, для початку я знайду вам роботу, а тоді ми все це як слід обміркуємо.

Коли через годину він ішов від Тереси, як завжди, скрадаючись коридором, щоб не давати зайвої поживи для пліток, в душі його були тривога й радість. О дванадцятій він мав зустрітись з полковником Лукасом, якого тепер уже називали генералом,— це від нього залежало, чи дістане Тереса ту роботу,— а о третій — повернутися назад, щоб забрати готовий одяг і віднести його до крамниці.

Ріголетто вийшов на Прадо, весело наспівуючи. Лукас, котрий любляв добре житло, мешкав у комфортабельному номері готелю «Альмерія», до якого було всього п'ять кварталів, але Ріголетто волів з'явитися раніше, добре знаючи, що затримка на п'ять хвилин може погано вплинути на настрій самозакоханого політичного діяча.

Він перетнув вулицю навпроти пишного фасаду «Альмерії», оздобленого архітектурними прикрасами в арабському стилі, і вже намірився був зайти в

просторий вестибюль готелю, коли поряд загальмувало авто і знайомий жіночий голос зупинив його.

— Ріголетто, що таке? Ти виграв у лотереї і отак бідно живеш?

Горбань озирнувся і побачив мулатку Марго в шовковому костюмі, з хутром на плечах і в гарненькому капелюшку з темного оксамиту, прикрашеному яскравим плюмажем. Прикріплений до комірця славнозвісний лорнет звисав на золотому ланцюжку.

— Ти, либонь, недалеко від істини. Може, хоч тепер би переночувала зі мною...

Блудниця зневажливо засміялася, показуючи міцні білі зуби. Та раптом змінила тон.

— Що ти скажеш про витівки Кармели? Вона справді втелючилась у твого друга, отого бундючного голодранця. Крім того, він застарий для неї, адже кажуть, що йому вже під сорок.

Ріголетто байдуже знизав плечима. Жінка насупилась, блиснула очима.

— Але вона не позбиткується наді мною, клянуся святим хрестом! Де тільки вони ступлять крок — я все знаю. Отож, кажу тобі: нехай він забирається геть, бо клянуся прахом матері — я таки розмалюю йому пику. Ось побачиш!

Вона швидко відкрила сумочку і показала маленьку севільську наваху ¹.

— Голубонько, та це ж мені тільки на користь!

— Що?..

— Я кажу, коли ти розмалюєш йому пику, він втратить усю свою красу, і, може, замість нього покохають мене.

— Ану тебе к бісу! З тобою не можна серйозно розмовляти!.. Я ще раз прошу, перекажи все Рохелію. Задля цього я й зупинилася, коли побачила тебе. Скажи, нехай покине свої домагання та йде до коханки, яка помирає з голоду, бо він завжди був стервом...— Вона вимовила останні слова з тою особливою зневагою, з якою продажні жінки говорять про чоловіків, котрі їм платять.

Машина поїхала.

Ріголетто квапливо зайшов у готель, побоюючись, що вже спізнився. Обшитий галунами негр, котрого він знав, як і всіх у Гавані, усміхнувся до нього.

— Монго Лукас сам?

Негр уклонився, відчинив двері ліфта і пропустив його вперед.

Добре знаючи всі заплутані тенета коридорів та галерей цього модерного готелю, Ріголетто впевнено пішов між рядів зачинених дверей, з-за яких не долинав жоден звук, і, поминувши кілька поворотів, опинився біля номера 596. Двері були прочинені. Він штовхнув їх і зайшов як давній приятель, котрого приймають о будь-якій порі; але в маленькій, по-модерному вмебльованій вітальні не було нікого. Ріголетто зупинився, почувши, що в сусідній кімнаті сваряться. Упізнав роздратований і різкий голос Монго Лукаса і здогадався, що другий голос — вередливий, схожий на хлоп'ячий — належить генераловій дружині — вродливій ляльці, яка завжди була при ньому.

— Ти зробиш це! — казав чоловік.— І негайно, бо так мені хочеться. Крім того, це конче потрібно. Невже ти думаєш, що, маючи чотириста песо платні, можна тратити стільки, скільки ти тратиш, і одягатись, як ти одягаєшся? Хіменес — чоловік поважний і не скомпрометує тебе. До речі, він єдиний, хто протегує мені... Будь певна, я знаю тебе надто добре, і ти не проведеш мене своїм лицемірством!

— А я й не лицемірю! Цей чоловік — справжній кабан, він такий бридкий. Від нього завжди тхне горілкою, якою він заливається. Уяви, як воно мені...

— Ет, нічого не хочу слухати! — гримнув чоловік.— Мені потрібні багатство й висока посада. Якщо не допоможеш мені, продам тебе, як сучку! Ти знаєш мене, знаєш, що я не панькатимуся з тобою!..

Ріголетто обернувся і, вислизнувши за двері, щодуху почимчикував геть.

— Нема генерала? — здивувався негр біля ліфта.

⁴ Н а в а х а — довгий складаний ніж, який править за зброю.

— Сказали прийти за чверть години.

Ріголетто спустився вниз і став повагом прогулюватись по вестибюлю, чекаючи, поки ущухне сімейна буря. Оглянувши там усі картини, він знов піднявся насору, трохи покашляв біля дверей, потім голосно покликав слугу і спитав, чи дома генерал. Та він марно старався — там уже був якийсь відвідувач, і Лукас преспокійно розмовляв з ним у вітальні. Генерал був у білих фланелевих штанях і в розстебнутій куртці поверх шовкової сорочки.

— Привіт, Ріголетто! Ти що, застудився?

— Страшенно. Кашель замучив. Я перешкодив вам?

— Ні, сідай почекай. Я швидко закінчу. Добродій — мій друг, він приїхав із Пінар дель Ріо...

Ріголетто глянув на незнайомця. То був червонолиций, при доброму тілі чоловік, що говорив з прмітним іноземним акцентом. Впадала в око повага, з якою він ставився до Монго Лукаса,— немов до героя воєн за незалежність. Генерал не менш шанобливо називав його містером Боттле.

Ріголетто швидко вловив суть розмови цих двох людей. Містер Боттле мав цукрову плантацію в західній провінції Куби. Страшна й невідома в скотарстві хвороба валила його свиней, і землевласник приїхав, щоб, скориставшись впливом свого друга в департаменті сільського господарства, звернутися до уряду по допомогу в боротьбі з хворобою.

— Ви, кубинці, помиляєтесь,— казав гість із серйозністю, з якою англосаксонці сперечаються про громадські справи.— Дуже помиляєтесь! Насамперед потрібно приділяти увагу сільському господарству, бо з нього живе весь ваш народ... Звичайно, я розумію, що в уряді є нові люди, які не мають достатньої практики. Але не можна забувати про найважливіше...

— Ви маєте рацію, містере Боттле. Ті, хто тепер керує нами, гірші за свиней, що гинуть у вас на обійсті... Якби я очолив сільське господарство, то все було б інакше...

— Але що робити тепер? — довірливо спитав американець.

— А тепер,— відповів Лукас,— я домігся, щоб до вас послали слідчу комісію і фахівця для вивчення хвороби. Невже вони й досі не приїжджали?

Містер Боттле скрушно кивнув головою.

Та приїжджали,— сказав він.— Було їх четверо: комісія в повному складі та фахівець із мікроскопами, пляшечками й великими чемоданами, повними інструментів... Такий галас зчинили... Були три дні в селі і п'ять хвилин на моєму обійсті. Цього їм вистачило, щоб оглянути вухо дохлого поросяти. Та одначе моїм бідним свиням не легше після їхніх відвідин. Чи ви знаєте, хто той фахівець?

— Звідки мені знати? Ветеринар, бактеріолог... а може, хімік чи фармацевт...

— Ні, сеньйоре, він — колишній кларнетист міського оркестру!

Ріголетто зареготав у своєму кутку так голосно і негречно, що господар гнівно глянув на нього.

— Атож, кларнетист,— сумно повторив іноземець, не звертаючи уваги на безтактний сміх Ріголетто.— Згодом я довідався, що він за час перебування в селі дав у школі два концерти на старезному інструменті, якого хтозна-де роздобув сусід.

Монго Лукас заспокоював бідолаху, запевняючи, що швидше небо впаде на землю, аніж він зостанеться без допомоги, і домовився, що містер Боттле на майбутніх виборах підтримає його кандидатуру. Провівши гостя і зачинивши за ним двері, він глузливо засміявся:

— Тьху, яка нудьга! Цей дурень гадає, ніби уряд клопотатиметься тим, що в когось дохнуть свині.— Тоді обернувся до Ріголетто: — Прийшов по рекомендацію? Гаразд, я знайшов вільне місце, хоч це було нелегко. Але при умові, що ти працюватимеш на мене цілий місяць, поки не складуть список виборців Гавани.

Ріголетто зачудовано дивився на його свіже після ванни обличчя, що пашіло здоров'ям, на підфарбовані чорні вуса та веселі очі і не вірив сам собі, що цей чоловік двадцять хвилин тому лаявся з дружиною. «Який чудовий зразок шахрая! — думав він.— Шахрай-практик, до нього далеко такому теоретикові, як я». Але почувши пропозицію Лукаса, враз облишив свої філософські роздуми й схопився за голову.

— Боже мій! Список виборців Гавани! Таж треба два місяці день і ніч гнути спину, щоб тільки переписати його.

Генерал іронічно посміхнувся.

— Звичайно, якщо ти працюватимеш сам. Але я розміркував, що тобі допомагатиме дама, якій ти протегуєш.

Ріголетто навіть не обурився з цього нового підступу. Що більша жертва — то вищий омріяний ідеал.

Одначе він був гордий і не хотів погодитись, не поторгувавшись.

— За таку допомогу можна хіба що пляшку поставити, а не працювати цілий місяць,— скривився він.

Монго Лукас обурено звів руки до неба.

— Мені — пляшку?! — вигукнув він.— Хай вдовольняються пляшкою ті, кому таланить у житті, а не такі бідаки, як я... Моя нещасна жінка мала якусь там сотню песо на шпильки, а тепер вона й того не бачить... Ні, пляшкою тут не відбудешся!..

Ріголетто мовчки прикидав. Те, чого він домагався, було варте, щоб на кілька тижнів замкнутись між чотирьох стін, недосипати, нікого не бачити, навіть і самої Тереси, і під диктовку старої бабусі, яка давно вже не могла ходити й весь час сиділа в кріслі, гарячково вистукувати на друкарській машинці багатотисячний список виборців — живих, мертвих та вигаданих,— списуючи стоси паперу. Він уявляв собі ту надлюдську роботу і сягав думкою щасливого кінця справи, бо відчував у собі таку велику силу, що й гори міг би зрушити. Одна-однісінька усмішка, що осяяла б сумовите обличчя Тереси, один-єдиний промінчик щастя, що зігрів би їй душу, сповнену розпачу, важили куди більше, аніж та маленька жертва, якої од нього вимагали.

Він простягнув руку Монго Лукасу і просто мовив:

— Я згоден.

ІХ. ТЕСЛЯРОЧКА

У неділю вранці Рохелію, виходячи з дому, зіткнувся в дверях з сусідкою — прекрасною теслярочкою, як називав її Пако,— що злякано бігла до його квартири, тримаючи в руках ланцюжок, медальйон та перстень з камінцем.

— Рятуйте мене, благаю! — вигукнула вона, мало не падаючи йому в ноги.— Швидше візьміть оце все. Якщо батько спитає, скажіть, що ці речі мені позичила ваша дочка.

З кімнати виткнулося помережане зморшками обличчя Флорінди, яка зіперлась на щітку і суворо дивилася на дівчину, не розуміючи, про що йдеться і чому так розгубився Рохелію

— Ради бога, сеньйоро, попросіть чоловіка, нехай він переховає мої цяцьки! — знову заблагала перелякана дівчина.

Флорінда глянула на чоловіка і, зміркувавши, що втручатися не варто, промовила осудливо:

— Ні, дівчино, поклади їх туди, де взяла, або поверни тому, хто дав тобі. Ми не хочемо встрявати в таке діло.

— Сеньйоро, батько вб'є мене! — мало не плакала дівчина, з острахом озираючись, чи не йде розгніваний тесля.

Тоді Рохелію, не встоявши перед повними сліз дівочими очима та міцними персами, що видніли з-під низького викоту блузки, простягнув руку і сховав у кишеню довірені йому коштовності.

На тротуарі зачовгали важкі кроки, і в дверях появилися широкі плечі, квадратова голова й величезні та довгі руки сусіда-теслі. Дівчина квапливо витерла очі й стояла з невинним і покірливим виглядом.

— Можна? — глухим голосом спитав тесля.

Не чекаючи дозволу, він ввалився в передпокій і нараз спинився, побачивши дочку.

— А, ти тут! Тим краще! Отже, з усім покінчимо зараз.— І гнівно зиркнув на неї.

— Я виходила по газету для мами,— улесливо збрехала дівчина, показуючи на папір, який щойно помітила на стільці.

— Дуже радий,— сказав батько, вищиривши зуби в лиховісній посмішці.— Радий, що зараз усе розкриється. Якщо не скажеш правду, звідки взявся ланцюжок, я отут-таки потрошу тобі ребра... Не потерплю хитрих лисиць у своєму домі! Я чув дещо на вулиці. Не попущу! Я завжди казав тобі — краще смерть, аніж ганьба!

Говорив з обуренням і, здавалось, от-от кинеться на дочку, яка навіть інстинктивно затулилась рукою від удару. Взагалі вона глузувала з батька, вважаючи його за йолопа і грубіяна, що не бачить далі свого носа; але боялась його, як чорта, а надто тоді, коли старий гнівався,— знала, що він може скрутити їй в'язи своїми залізними ручиськами.

Тесля, обернувшись до сусідів, пояснив, що сталося. Вчора ввечері, відсунувши од стіни скриньку з інструментами, щоб вимести стружку, він помітив схованку, в якій лежали прикраси. Спитав, звідки вони взялись, але дружина сказала, що прикраси належать сусідській дівчині і що сеньйор Рохеліо просив їхню дочку повернути їх на другий вечір.

— Які прикраси? — поважно спитав Рохеліо, дивлячись на дівчину, яка мимоволі сховала очі.

— Та дрібнички,— відказав тесля.— Вони всі разом не коштують і двадцяти дуро...

— Я зараз принесу прикраси дочки, щоб ви побачили, вони це чи ні,— мовив Рохеліо і пішов до кімнати. Невдовзі повернувся з ланцюжком і перснем.

— Оці?

— Оці самі, сеньйоре,— заспокоєно відповів простодушний батько.— Даруйте мені грубість, адже наплели на дівчину казна-чого... А я хочу, щоб мої дочки носили тільки те, що я, бідняк, можу їм дати...

Почуваючи за собою вину, тесля насупив брови і суворо звелів дочці:

— Гей, бери газету і гайда додому! Та гляди мені! Дівчина крутнулась на місці й швидко подалася

геть, блискаючи міцними білими литками. Рохеліо провів її ласим поглядом. Коли вона зникла з очей, батько недовіриливо спитав Рохеліо:

— То справді дрібнички вашої доньки, чи ви просто заступилися за мою?

Рохелію приклав руку до серця.

— Запевняю вас...

— Ну гаразд,— промовив тесля, протягуючи йому широку грубу руку.— Ви, певне, ніколи не скуштуєте лиха, якого завдають нам діти...

Ліліна, котра теж вийшла на голоси, перелякано тремтіла й ховалася за матір щоразу, коли розлючений тесля намірявся кинутись на дочку. Проте в її широко розплющених очах не відбивалося збентеження перед ганьбою, яка тут викривалась, ані перед нахабною брехнею, коли батько запевняв, що то її, Ліліни, коштовності, хоч вона й у вічі їх не бачила. Дівчинка мала вразливу вдачу хворої людини і в свої п'ятнадцять років була вдумливіша й доросліша, ніж деякі здорові люди в тридцять. Тож не дивно, що серце цієї маленької страдниці, скривдженої долею, щиро відгукувалось на всі болі світу. А втім, хто знає, що спонукало її сказати співчутливі слова, боязко озираючись, щоб не почув тесля:

— Ти добре зробив, тату. Бідолашненька Обдулія! Батько вбив би її на місці...

— А вона того заслуговує, соромітниця! — процідила крізь зуби Флорінда.

Рохелію нарешті вирвався, залишивши матір і доньку самих у сумному домі, що, ставши жертвою кредиторів, дедалі занепадав. Він, коли тільки міг, тікав од цього дому, в якому назавжди оселилися злидні, і навмання блукав по вулицях або йшов до перукарні читати ранкові газети й гудити уряд. Вони спродали майже всі коштовності Флорінди, котра воліла, щоб дочка пристойно харчувалась і кожного дня випивала шість яечних жовтків, як порадив лікар. Ціною великих турбот перебіг хвороби пощастило сповільнити. Тепер Ліліна вставала вранці разом з матір'ю і бралася прибирати в хаті або чистити одяг. Була мала на зріст, хирлява і скидалася на дев'ятирічну дівчинку. Зате мала гарненьке, біле, як лілея, личко, великі виразисті очі та красиві зуби. Флорінда ненавиділа всіх здорових дівчат, порівнюючи їх із своєю горопашною дитиною,

отож не мала ані крихти співчуття й до теслиної дочки. Вона жила тільки Ліліною і не помічала горя інших людей. У ці дні, коли її дитині полегшало, в материнському серці зажеврила нова надія, і Флорінда не зважала ні на вибрики Рохелію, ні на злидні та борги, що зростали з дня на день так само невблаганно, як піднімається вода в трюмі потопаючого корабля. Гнівалась і дорікала чоловікові тільки тоді, коли він покидав хвору доньку й тікав з дому. Все інше їй, жінці, яка з дитинства звикла до нужди й принижень, видавалося цілком природним. Вона знала, що Рохелію має коханку і незаконних дітей, знала про життя Тереси, але мовчки терпіла все.

Якби Рохелію був здатний осягнути розумом страждання і добродієність цих двох, таких несхожих між собою жінок, які принесли себе йому в жертву, то, може, знайшов би в собі силу звестися на ноги, боротись і перемогти. Одначе він був нікчемним і безхарактерним створінням, однією з тих пустих натур, що їх домашнє виховання в нашій країні готує до неробства й розпусти, постійних наслідувачів поганого, котрі неспроможні обрати собі певний шлях і простувати до мети, незважаючи ні на які завади. Так само, як і їх, його спородили наші звичаї, пороки, клімат і виховання, і все лихо полягало в тому, що його воля завжди була рабинею нищих пристрастей і сторонніх впливів, а не підкорялась бодай одній із двох жінок, з якими він пов'язав свою долю.

О цій найсумнішій порі свого життя Рохелію мав силу тільки на безнастанне заперечення, що отруювало йому душу так само, як ті чи ті кислоти руйнують організм, котрий їх виробляє. Він злісно нападався на уряд, бо, подібно до багатьох своїх співвітчизників, не вірив у працю й не хотів братися навіть за легку роботу,— адже всім відомо, що в нашому суспільстві найкраще живеться ледарям. Він змарнів і схуд, став млявий та байдужий до всього, крім гри. Поступово втратив свої колишні звички, перестав наслідувати манери гультьяїв із привілейованих верств і тепер уже хизувався своїм падінням. Товариство нероб і картярів остаточно засмоктало його, і він майже весь свій час просиджував у кафе чи в перукарні, теревенячи про політику, бейсбол та жінок, або ж розважався в компанії легковажних блудниць. Іноді він виразно усвідомлював собі, до чого докотився, і тоді його мучило сумління; він обнімав

Ліліну і туманно натякав на те, що скоро вже його смерть покладе край їхнім стражданням. Дочка й жінка плакали, злякано забивались у куток і звідти тривожно стежили за його обличчям. Але ці спалахи каяття швидко згасали, поступаючись місцем наріканням, образливим словам і дошкульним докорам.

Щоб і далі вдягатися в гарні костюми та шовкові сорочки, Рохелію залазив у нові борги, і його все настійніше обсідали кредитори. Мусив весь час хитрувати, викручуватись, а потім зганяв злість на дружині. З давніх друзів у нього залишився тільки Пако, якого він у всьому наслідував і беззастережно слухав його порад. Вони добре розуміли один одного. Рохелію, як і раніш, заздрив легкій долі друга, а Пако з поблажливою зверхністю протегував йому.

Іноді вони відверто розмовляли про Тересу.

— Ти завжди будеш тухтієм із жінками,— авторитетно казав досвідчений пройда своєму послідовникові.— Бачиш, у яку безвихідь зайшов... Дай їй волю, нехай вона сама влаштовує своє життя, адже вона, бідолашна, не може цього зробити, поки ти як дурень платиш за неї. Чи маєш ти змогу одночасно утримувати дві сім'ї? Ця жінка для тебе мов камінь на шії...

— Я не можу зробити цього через хлопців,— збентежено виправдовувався Рохелію, намагаючись обдурити самого себе.

У відповідь на це Пако завжди реготав.

— Твої сини багаті, дурню. Якби вона забрала свою спадщину, ви жили б як королі. Дядечко добре зберігає їхні гроші. Не бійся, вони не пропадуть.

Ці слова були для Рохелію наче ніж у серце. Пако це знав і часом розважався, велемовно розводячись про багатство Хосе Ігнасіо Требіхо.

— Чи знаєш ти, скільки дісталось би кожному з твоїх синів? Утричі більше, ніж ти мав у найкращі свої часи. У Требіхо велике багатство, справжній капітал, і він міг би потопати в розкошах, якби не був такий скупий...

Рохелію злостився, дратувався, але посваритися з Пако не міг, бо той, хитрий пройдисвіт, після кожного програшу позичав йому гроші. Пако ніколи не відмовляв: широким жестом великого сеньйора, що не знає ліку грошам, витягав гамана й недбало кидав: «Треба — то треба. Колись віддаси...» Без його підтримки Рохелію ніколи не вилазив би з тяжкої скрути. Це не було таємницею

для Пако, і він охоче допомагав приятелеві, знаючи, що над усе зобов'язує людину отака безкорислива на вигляд, подана з дружньою усмішкою позичка.

Якось увечері на розі вулиці Рохеліо зненацька зіткнувся з сеньйорою Ріскосо, якої майже не бачив від часу їхніх давно минулих гульбощів та витівок. Після того нещасливого випадку, про який розповідав колись Венено, вдовиця перестала фарбувати волосся і мала тепер ріденькі сірі кучерики на скронях, що надавали їй сумирного й пісного вигляду. Вона приязно простягла руку давньому приятелеві, і Рохеліо мимоволі завважив, що в неї ще стрункий стан і міцні груди. Він нараз уявив собі ту велику ганьбу і подумав, що, певне, вдова не занепала духом після того, як її роздягли й, відшмагавши поясами, покинули голу серед дороги. Відвів очі, приховуючи посмішку.

— А Тереса? Вона ще й досі з тобою?

Рохеліо кивнув, і вдова, похитавши головою, співчутливо зітхнула.

— Божевільна! Я ж так відраювала її!.. Якби вона зустрілася з доброю людиною, то не набралася б стільки лиха. Ти ж бо колись неодмінно покинеш її напризволяще...

Вона лукаво посміхнулась, наче вибачаючись за те, що давала Тересі всякі поради. Тоді спитала, чи й досі вона молода та свіжа, незважаючи на літа і дітей.

— Адже вона вже не дівчина. Отож-бо! В нашому кліматі жінки в'януть дуже швидко...

Рохеліо нетерпеливилось закінчити цю розмову. Він спитав удову, як вона живе, де й з ким тепер розважається.

— О, тепер я ходжу тільки до церкви! Оце й зараз поспішаю до Сан-Феліпе.— І вдова скромно та побожно опустила очі, ніби хотіла показати, що зреклася колишніх поглядів і присвятила своє життя вірі, яка облагороджує душі.

Рохеліо подумав: «Зганьбивши себе з хуліганями, ти завбачливо пристала до обережніших і не таких довгоруких панотців». Мстиво посміхаючись, подав руку святенниці, яка ледь торкнулась її чистенькими пальцями. Та, лишившись наодинці, він одразу, наче хлопчик, спаленів од безсилового гніву і йшов,

покусуючи вуса й стискаючи кулаки. Отже, й жінки насміхалися з нього так само, як і чоловіки; всі глузували з його вірності до коханки і добре бачили під машка-рою самовпевненого залицяльника обличчя жалюгідного дурня, яким він був насправді. Ось і тепер йому недвозначно натякнула на це якась нікчемна стара повія. Він ішов, і йому здавалося, що всі перехожі пильно дивляться на нього, приховуючи в куточках вуст іронічні посмішки.

Того ж дня він одержав листа від Кармели, який остаточно зіпсував йому настрій. Вона писала наче закохана школярка, називала його різними пестливими іменами й бідкалася, що не має більше сили зносити муку, яка їй судилася. Якщо так триватиме далі, то він одного дня прочитає в газетах про її смерть. Та скажена Марго зовсім замучила її своїми ревнощами. Вона погрожує порізати йому обличчя навахою і випалити сірчаною кислотою очі, якщо вони не перестануть зустрічатися. «Саме через таку її жорстокість я весь час відштовхувала тебе»,— признавалася Кармела. Наприкінці листа благала, щоб він не забував її і не водився з іншими жінками, бо ті ніколи не кохатимуть його так, як вона, його вірна любка.

— Ще одна дурепа думає, що я спіймаюся на її гачок,— грубо вилаявся Рохелію, і йому на мить здалося, що всі жінки — вампіри, які прагнуть виссати до останньої краплі його кров.

Звичайно, зв'язок з Кармелою, що тривав уже близько двох місяців, тішив його самолюбство. Нарешті йому випала нагода здійснити своє заповітне бажання — стати якимось героєм, щоб про нього скрізь говорили. Прихильність відомої в місті блудниці сповнювала його душу гордістю і надавала йому ваги у власних очах. Тепер він із презирством дивився на дружину та коханку, вважаючи їх негідними уваги такого чоловіка, як він. Легко й швидко забув про свій недавній намір одружитися з Тересою, всиновити дітей і переписати на їхнє ім'я материну спадщину. Ось уже кілька днів він не показувався на вулиці Віртудес і цілими вечорами сидів за картами, намагаючись відіграти те, що програв.

Якби Тереса відкинула свою гордість і рішуче зажадала від Рохелію іншого життя, він би скорився,— адже був слабкодухий і сам визнавав, що в

коханки сильна воля; до того ж уявляв собі обов'язок у вигляді міцних кайданів, яких йому ніколи не розірвати. Але тепер він гадав, що його погляди на життя змінились, і передусім прагнув зібратися з духом і виправити давні помилки, як радив йому Пако. А Флорінда й Тереса, самі того не відаючи, допомагали йому в цьому. Думаючи про Кармелу, Рохелію самовдоволено казав собі, що стає справжнім мужчиною. Чи ж не свідчили про те заздрість перукарів, схвальні зауваження Венено та повага блудниць, котрі раніше й не дивились на нього?..

Одного разу, вигравши в карти, він спробував поткнутися до одної гарненької жіночки, що торгувала коханням на вулиці Трокадеро. Одначе, на превеликий його подив, блудниця дала йому відкоша.

— Ні, добродію, іди собі зі своїми грішми. Я подруга Кармели.

Це означало, що його визнано в їхньому світі за щасливого обранця Авіадори, і серце Рохелію сповнилось радістю...

Чому ж тоді після зустрічі з удовою Ріскосо він обізвав Кармелу дурепою і злостився на всіх жінок? Чому так дошкуляла йому зневага, з якою говорила про Тересу ця стара плетуха, що давно вже втратила всяку вагу у вищому світі? Хто знає... Душа людей, подібних до Рохелію, завжди являє собою загадку — адже в них стільки поривань, як хвиль у морі! Може, скороминуча відраза до Кармели виникла тому, що він так легко домігся її кохання. Може, то були тільки легкі докори сумління щодо давньої коханки; що їх він лицемірно приховував, як і всі свої почуття. Насправді ж бо він ніколи і в гадці не мав покинути чи забути Тересу й дітей. Він прагнув мати коло себе багатьох жінок і, мов той велелюбний султан, залюбки жив би серед них, щоб одні вгамовували його пристрасть, а інші ніжно, по-материнському піклувалися про нього. Такі моральні засади нерідко можна здібати в людей легковажної вдачі, які потім великодушно відпускають собі власні гріхи.

Того дня, коли Рохелію порятував од розгніваного батька молоду теслярочку, він забув про всі свої обов'язки, ба навіть про те, що напередодні ввечері знову програвся в карти. Цілий день йому не йшли з думки свіжі принади дівчини. Коли стемніло, він обережно підійшов до вікна, коло якого стояла теслина дочка.

— Батько дома? — спитав півголосом.

— Ні, пішов кудись.

Рохелію задоволено всміхнувся й присунувся ближче.

— Хочеш, я віддам тобі ланцюжок і перстень? Дівчина злякано озирнулась.

— Ні, ради бога! Сховайте їх, подаруйте дочці або викиньте. Я боюся тримати їх у себе.

— А твій батько...

— Все минуло. Він швидко відходить, але в гніві може вбити мене.

— Хто тобі подарував ланцюжок?

— Один поважний сеньйор, мій знайомий,— зухвало, анітрохи не ніяковіючи, відповіла дівчина.

— А перстень?

— Інший знайомий.

— Він теж старий?

— Ні, молодий.

— Той, хто збезчестив тебе?

Дівчина засоромлено опустила очі і промимрила:

— Не знаю.

Рохелію жадібним поглядом зміряв її всю — від гарних чорних кіс, що вінцем лежали на голові, аж до білих замшевих черевичків, які щільно облягали повні міцні литки.

— Ти справжня красуня!

Вона знизала плечима, не глянувши на нього.

— Таке скажете!..

Обоє замовкли. Дівчина байдуже водила очима довкола. Тоді Рохелію рішуче потягся до неї.

— Коли ти віддячиш мені за послугу, яку я зробив тобі сьогодні вранці?
— спитав він, заглядаючи їй в очі.

Вона злякано відсахнулась і почервоніла.

— О ні! Ради бога! Ви мене врятували, і я дуже вдячна, ладна цілувати вам ноги. А ви таке кажете... У вас тут дружина й дочка. Я не можу, не хочу...— Помітивши, що він дедалі збуджується, вдала полохливу й пробелькотала: — Відчепіться, прошу! Онде, здається, тато йде...

Рохелію послухався і з другого дня обрав іншу тактику: коли виходив з дому чи повертався, то неодмінно зупинявся на хвилинку побалакати з дівчиною і в такий спосіб швидко втерся до неї в довіру. Легко випитав усі її таємниці. Першим коханцем Обдулії був молодий ремісник, який працював у батьковій майстерні і харчувався в їхньому домі. Вони з ним заручилися, писали одне одному листи, і якось увечері, коли тесля кудись пішов, сталося її гріхопадіння. Потім хлопець, наляканий тим, що накоїв, утік не попросившись, і ніхто й досі не знав, де він подівся. Одначе генерал Барроте, якого переконали в тому, що вона незаймана дівчина, вважав, ніби саме він позбавив її невинності. Стара звідниця, котра дружила з її матір'ю, наперед сторгувавшись з генералом, привела дівчину до нього, і мати нічого навіть не запідозрила. Та стара відьма добряче на цьому заробила: генерал, напевне, дав чимало грошей, з яких дівчині перепало всього п'ять золотих монеток. Та, власне, й ті гроші були їй ні до чого — адже вона не могла їх вільно потратити. Звичайно, їй подобалося гуляще життя, і якби вона мала волю, то, не криючись від людей, цілковито віддалась би розвагам. Тішилась тим, що всі вважають її добродісною дівчиною і в домі не говорять при ній про стидкі речі. Вона була наївна й цинічна — справжнє породження дочасної зрілості. Знала про зв'язок Рохелію з Кармелою, як і про все інше, що діялось у веселих домах столиці. Рохелію відчув, що може показатися в очах дівчини справжнім героєм цього світу. Він наполегливо домагався свого, і вона скоро перестала опиратись. Залишалось тільки чекати слушної нагоди, щоб вона могла відлучитись із дому. А тим часом Рохелію любенько воркував з нею під віконцем, хоч поруч сиділи в хаті дружина та дочка. Не боявся він і теслі, який приязно вітався з ним, гадаючи, що дочка нічого не втратить од розмови з добрим сеньйором. Коло Обдулії завжди крутилися рахітичні й сопливі менші братики, і, щоб їх угамувати, вона часом брала від Рохелію солодощі й віддавала їм, а тоді,

похитуючи стегнами, поважно верталася до вікна. Мати дівчини завжди пробувала в своїй кімнаті або на кухні і зовсім не цікавилась тим, що робиться навколо.

— Ти танцюєш? — спитала якось увечері Обдудія нового друга.

— Звичайно. Люблю танці до нестями.

— А підеш на гулянку до мулатки Фелісії?

— На Факторію? Може, й піду. А ти?

— О, як би я хотіла! Я б збожеволіла від радості! Але не можу. Мені не вигідно, щоб люди знали все, що я роблю,— сказала вона, закопилівши губу, як стримана і розсудлива сеньйорита. Але одразу ж додала: — Якби я була вільна, то робила б усе, що мені заманеться...

В ті дні Рохелію зовсім забув про Кармелу. Тепер він навіть обідав удома — адже у вечірніх сутінках найзручніше було розмовляти з Обдулією. Флорінда й Ліліна і не здогадувались, що за два кроки від них точиться любовна інтрига. Раділи, що Рохелію став привітніший і здебільшого сидів дома, і не дошукувались причини тому. А він думав тільки про теслярочку, дивуючись, що стільки часу жив поруч і не відчув раніш потягу до неї. До Тереси навідувався тільки для того, щоб не дати їй здійснити свій намір щодо роботи в урядовій установі,— тут він був невблаганний. Ні! Якщо настане руйнація, вони всі разом загинуть під уламками. Йому припала до душі ця фраза, і він часто повторював її про себе. Але поки руйнація ще не надійшла і уламки не завалили його, він міг трохи розважитись із дівчиною, яку собі вподобав...

Так минуло два тижні. Нарешті одного ранку, коли Обдулія вийшла з малим братиком виконати якесь доручення матері, Рохелію здобув те, чого домагався. Але ця перемога не справдила його сподівань. Дівчина була холодна, розбещена і бруднувата. Мабуть, клопоталася тільки обличчям та зачіскою і зовсім не милась. «Постілка для стариганів!» — гірко думав він, неспокійно дослухаючись, як за дверима репетує вередливий хлопчисько, кличучи сестру й кусаючи руки звідниці, яка його тримала.

Після цього розчарування Рохелію повернувся до Авіадори й поринув у шалений вир кохання, що, на час пригаснувши, спалахнуло в ньому з новою силою.

Х. ОРГІЯ

Вулиця Факторія, що починається від кам'яної стіни колишнього арсеналу, лежить у мальовничому куточку старої Гавани, на якому зовсім не позначився новочасний поступ. Нерівна, погано освітлена вечорами й майже завжди безлюдна вулиця одним рядом низьких сонних будиночків із зачиненими віконницями вклинилась у передмістя бідняків та кустарів-ремісників. Мешканці цієї вулиці не люблять показуватися на люди, й тому важко здогадатись, чим вони займаються; отож тут зручно приховувати те, про що не годиться знати надміру цікавому загалу.

Уже тридцять років мешкала тут мулатка Фелісія, в старому, під зчорнілою від часу черепицею, будинку з товстими глиняними стінами. Вона жила разом з батьками та численними родичами, включаючи дітей, дідів та бабусь, про яких не знала навіть, з чого вони існують. Кілька разів на рік Фелісія влаштовувала гулянки, на які збиралися веселі люди, що вельми шанували її. Правда, лихі язики плескали, що вона має з тих гулянок чималий зиск, але Фелісія анітрохи на них не зважала. Була огрядна й поважна, з величезними грудьми, що спадали мало не на живіт, але завжди жвава та привітна до гостей, яких приймала в темній, простій, немов у служниці, сукні. Блудниці ставились до неї як до рідної матері, а чоловіки теж не зичили їй зла, бо вона була зі всіма люб'язна й не втручалась у справи сімейних. Як тільки починали збиратися гості, родичі Фелісії тікали на кухню і мовчки сиділи там, аж поки всі не розходились і господиня не лишалася сама.

У день гулянки, про яку Обдулія згадала в розмові з Рохелію, дім мулатки Фелісії з самого ранку аж ходором ходив. Од сусідів принесли стільці, помили підлогу й поскладали в кутку всі ліжка. У вітальні, що займала всю передню частину будинку, поставили крісла. Більше ніяких меблів чи прикрас у великій

бідній кімнаті з закіптюженою стелею не було. У вузькій їдальні стояв чималий стіл, покритий різноколірним папером, де рядком, наче на стойці в таверні, вишикувались чарки та пляшки. Двері всіх кімнат були розчинені, щоб гості могли вільно ходити по всьому домі. Танцювали тут скрізь, навіть у викладеному старими кам'яними плитами патіо; але то бувало здебільшого ввечері, коли гулянка сягала апогею і в будинку ставало тісно. В години полудневої спеки ховались у кімнатах, також скупо умебльованих, за винятком спальні, де стояло велике ліжко із фіранками на бильцях та дзеркальна шафа,— в цій кімнаті звичайно усамітнювались парочки.

Збиратися почали годині о дев'ятій. Мулатка Фелісія ще снідала на кухні разом з родичами, коли знадвору почувся сміх чоловіків та жіночі голоси. Двері й вікна, що виходили на вулицю, були надійно зачинені. Щоб потрапити до хати, треба було дістатися до задніх дверей, узятих на ланцюжок, і сказати умовлене слово. Під одинадцятю, коли вже зійшлося чоловік двадцять гостей, нагодилися й музики. Фелісія, немов добра матінка, усміхалась до всіх, показуючи білі, ще міцні зуби. Веселі гості вітали її наче фею-благодійницю.

На першу годину дня в домі вже веселилися на всі заставки. Без угаву гриміла музика, кружляли в танцях пари, щільно пригортаючись одне до одного,— чоловіки в сорочках із спітнілими спинами, а жінки майже всі без корсетів, у самих легеньких блузках. Щоки танцюристів паленіли від захвату та алкоголю. Було жарко. Гостей зібралось чоловік із п'ятдесят — грішники різних рангів, студенти, сутенери, якісь дженджуристі молодики. Останні, як і студенти, танцювали з вільними жінками, що прийшли сюди самі, шукаючи хто розваг, а хто й вигідної торгівлі. Розмовляли мало, цілковито віддаючись танцям, що часто являли собою тупцювання на місці й похитування стегнами в лад музики. Чоловіки раз у раз покидали своїх партнерок у розпалі танцю й бігли до їдальні хильнути чарчину коньяку або рому. Кожен із них заклав песо на питво, а друге віддав на музику. Збирали й додаткові внески — господиня ревно дбала, щоб усього було вдосталь. Отож кожен намагався випити якнайбільше, щоб не втратити ані краплини з того, що належалось йому за його гроші. Поверталися з червоними, лискучими від поту обличчями, на які сідав

пил, збитий ногами танцюристів. Змушували пити й жінок, підносячи їм чарки з золотистим лікером. То було якесь загальне божевілля, безглуздий і незбагнений шал, що, здавалося, поєднав у собі всі пороки й зовсім не скидався на людську розвагу.

Рохелію, в розхристаній сорочці, з розпатланим волоссям і попущеною краваткою, танцював з жінкою, що мала бліде обличчя сухотниці. Він прийшов сюди одним із перших і, видимо, пишався своєю здобиччю, хоч ніхто інший не зазіхав на те німічне й розбещене створіння, яке, навіть танцюючи, не розлучалося з сигаретою. Трохи осторонь самотній і змучений Масілья марно шукав собі партнерки і з заздрістю дивився, як тулились одне до одного Карлота і Асукіта,— наче тільки починали свій медовий місяць. Кінталес не випускав із рук Аніти, а двоє студентів, що прийшли разом з ним, очманівши від перших же чарок, і собі пустилися танцювати, та так, ніби їх корчі напали. Тільки висока постать майбутнього медика самотньо манячила в кутку, оповита тютюновим димом, що плавав у кімнаті, мов густий туман. Схилившись на плече коханця, Карлота позирала на студента і глузливо посміхалась. Ріголетто теж був там і кружляв по черзі всіх жінок — їхні коханці та приятелі добре знали горбаня й не ревнували до нього.

— Хвацько танцює, чортів карлик! — сказала одна жінка, відходячи од Ріголетто і повертаючись до свого партнера.

— Бо тут нема кращих танцюристів,— поважно обізвався той.

Збігав час, і оргія ставала дедалі бучнішою та непристойнішою. Налиті кров'ю обличчя остаточно втратили свідомий вираз, танцюристи рухались автоматично, витинаючи всякі коники, а то й зовсім соромітницькі штуки. Шум, крик, музика, жіночий вереск, брутальна лайка п'яниць та човгання ніг виповнили весь дім од вітальні аж до кухні. А там зачинені родичі Фелісії теж завели дикунський танець, до якого пристали всі, старі й малі. Вистрибували, кидались один на одного, кружляли на місці. Тим часом жінок у вітальні поменшало, і чоловіки сідали, щоб трохи очуматись і витерти піт. Одну дівчину занудило, і Фелісія потягла її волоком, наче лантух, до задньої кімнати, де на двох ліжках уже лежали покотом такі самі страдниці, бліді, мов мерці, а серед

них і один з приятелів Кінталеса. Залишивши п'яну дівчину в їхньому товаристві, мулатка повернулася до вітальні. По-материнському лагідно усміхаючись, вона пильно придивлялася до гостей, щоб вчасно запобігти можливим сваркам. Чоловіки, помітивши зникнення своїх подруг, занепокоїлись.

— Де Лукресія? Куди запливла ця рибка?

— Їй нездужається, голубе,— тихо відказала Фелісія.— Прилягла на часинку.

— А Сардіна?

— Їй теж недобре. Вона незабаром повернеться.

— А Лола?

— Так само. У дівчат розболілися голови.

Тоді кілька чоловіків з цікавості заглянули до задньої кімнати. Те, що вони там побачили, прикро вразило їх. Жоден навіть не посміхнувся, намагаючись розтермосити п'яних жінок. Прийшла Фелісія і звеліла не чіпати їх.

У цей час до кімнати ввалився полюбовник однієї з дівчат, що покотом спали разом із студентом, і, розлючено заревівши, кинувся до ліжка, щоб ляпасами розбудити її. Та Фелісія міцно схопила його за руку:

— Тут не можна! Дома робитимеш, що захочеш...

Він скорився і вийшов з кімнати, попросивши тільки, щоб дівчину переклали на друге ліжко, де були самі жінки.

Після того обачна мулатка подвоїла пильність. Раз у раз підозріливо поглядала на Асукіту, вульгарного ферта, який, сп'янівши, люто блимав очима з-під буйних чорних кучерів, що спадали йому на чоло. Молодик надто часто навідувався до їдальні, залишаючи Карлоту саму, а коли повертався, косо зиркав на Масілью, про наміри якого здогадувався. І ось, укотре вже приклавшись до чарки, він помітив, що коханка обмінялася поглядом із студентом, і спалахнув од гніву. Боляче стиснув їй руку і, погрозово мружачи очі, сказав на вухо:

— Коли ще хоч раз глянеш на нього, приб'ю на місці!

— Але ж він платить жінкам,— презирливо кинула йому в обличчя Карлота.

— Плював я на його гроші! Приб'ю, тільки-но глянеш на нього!

Хоч Фелісія й не розібрала слів, проте відчула, що запахло бучею, і пішла шукати Рохелію. А той, забувши про все на світі й палаючи хтивістю, притискав до стіни свою сухотну подругу і щось нашіптував їй на вухо. Фелісія торкнула його за плече, і він злякано обернувся.

— Слухай, голубе, відведи того цибатого студента до іншої кімнати, поки йому не натовкли пику.

— Хто? — невдоволено спитав Рохелію, не випускаючи з обіймів блудницю.

— Асукіта. Він забагато випив, я знаю його. Забери хлопця далі від гріха.

— Він сам сюди прийшов. Я з ним не дружу.

— Але ж він живе в одному будинку з твоєю коханкою.

— Ну й що з того?

Мулатка подалася шукати когось із друзів Масільї. Почула тільки, як та промітна жіночка в'їдливо сказала Рохелію:

— Е, ні, любчику, якщо в тебе є коханка, то нам нема про що балакати. Не хочу заводитися з чужими жінками.

«Я перебила їм усе діло»,— думала Фелісія, шукаючи по кімнатах Кінталеса. Вона й не уявляла собі, що коїться у вітальні.

Тим часом Асукіта, який знову шаснув був до столу, раптом вернувся і застав Карлоту поруч з Масільєю. Вони про щось розмовляли. Помітивши полюбовника, обоє здригнулись і тим виказали себе. Студент вийшов з кімнати, не передчуваючи ніякої біди. А Асукіта, лиховісно посміхаючись, поволі підступав до Карлоти.

— Що я тобі казав? — глухо прогарчав він, втупивши в неї налиті кров'ю очі.

Карлота мовчки, наче злочинець перед суддею, винувато похнюпила голову.

— То що я казав тобі? — повторив він здавленим голосом.

Жінка німувала.

Асукіта підніс руку до грудей і вийняв із краватки золоту шпильку. Він уже майже впритул підступив до коханки.

— Що я казав? — ревував нестямно і зненацька обняв її за стан. — Ось тобі, щоб знала!..— І різким рухом загнав шпильку в, стегно Карлоті, яка вся зіщулилась, але навіть не відсахнулася.

Стоїцизм, з яким Карлота знесла покарання, ще дужче розгнівив Асукіту, і він ще двічі вколов її гострою шпилькою, глухо бурмочучи:

— Ось тобі!.. Ось тобі!..

Бідолашна жінка навіть не пробувала захищатись, і тільки по тому, як тремтіли її губи та обважніли повіки, було видно, як їй боляче. Все сталося так швидко, що ніхто нічого не збагнув. Але Рохеліо не пропустив жодної деталі цієї ганебної сцени і, відступивши до дверей, чекав, чим вона скінчиться.

Асукіта спокійно встромив шпильку назад у шовкову краватку і владно махнув рукою.

— А тепер забирайся додому! Забирайся, коли не хочеш, щоб я прибив тебе!

Карлота й з місця не зрушила. Стояла зухвала і вперта, немов підбурювала коханця, щоб той побив її.

Асукіта стиснув кулаки і загрозово рушив уперед. Всі, хто був у кімнаті, оточили їх тісним кільцем. Прибігла й Фелісія, спокійніша за багатьох чоловіків.

— Хай забирається геть! — горлав Асукіта.— Хай не доводить мене до злочину!

— Нізащо! — заперечила Карлота.— Я знаю, ти хочеш зостатися танцювати з...

Асукіта прикинув відстань і підняв кулак. Жінка інстинктивно затулила руками обличчя. Чоловіки схопили за руки розлютованого коханця, а жінки оточили Карлоту, в один голос умовляючи швидше піти.

— Хай іде! Хай скориться мені! А то приб'ю! — не вгавав Асукіта, але вирватись не намагався.

Нарешті Карлоту вивели, і всі знов пішли танцювати, наче нічого й не сталося. Такі сцени повторювались тут не раз, і їм не надавали особливого значення. Кінталес підійшов до Масільї, який не знаходив собі місця, і тихо, щоб не почув Асукіта, просив дати йому револьвер. Одначе Кінталес легко заспокоїв його і повів додому. Ніхто не помітив, як зник і знов появився Ріголетто, котрий уже встиг побувати на вулиці Віртудес і поспівчувати Кармелі. Коли у вітальні на хвильку вщух гамір, горбань, посміхаючись, попрямував до Асукіти, який уже танцював з іншою, і торкнув його за плече.

— Ти повівся, як мужчина, Асуко!

Той приязно підморгнув йому.

— Отак слід учить жінок, правда?

— Атож. Адже невідомо, з якою знайдеш щастя, а з якою загубиш.

Жінка, що танцювала з Асукітою, схвально кивнула головою. Вона гаряче бажала витіснити Карлоту з його серця і не мала й крихти жалю до суперниці. Ріголетто скося зиркнув на них, засміявся і пішов геть. Йому все тут уже насточортіло.

Гулянка згасала на очах. Жінки, що підчепили собі кавалерів, непомітно зникали разом з ними. Дехто звалився в задній кімнаті, де хропли та сопіли п'яні, а ті, хто спотикався на них, брутально лялись. Танцювали тільки найзатятіші. На стільцях сиділи чоловіки з запухлими лицами та мутними очима, деякі з них спали, поклавши ноги на другий стілець і закривши хусточкою обличчя. По всьому будинку немов пронеслася дика орда. Спадала збита ногами курява, тхнуло потом, парфумами, спиртним перегаром, блювотою і ще хтозна-чим. На широкому столі валялися порожні пляшки, паперова скатертину була пошматована, залита напоями й аж чорна від мух. Сама Фелісія мала змучений вигляд і ледь волочила ноги, проте все ще усміхалась, як і належить гостинній господині. Скрізь запала важка, сонна тиша, яку лиш подеколи порушував смішок, грубе слівце чи позіхання, з кожною хвилиною гостей залишалося все менше. Чоловіки никали по кімнатах і шукали свої піджаки,

комірці та краватки, гарячково перекидаючи одяг, навалений на ліжках. Жінки нагинались, витягали з-під меблів сховані корсетки й квапливо загортали їх у газети.

У цей час сталася подія, яка збудила загальне пожвавлення. Майже під самісінькі двері будинку під'їхав автомобіль, і до вітальні з шумом та реготом всунувся гурт елегантних веселих молодиків у крилатих сомбреро.

— Ух, тхне мертвеччиною! — загомоніли вони.— Наче десь тут лежить покійник!

Один молодик ляснув Фелісію по стегнах і сказав грубо:

— Так от що в тебе робиться, мулатко! Шкода бензину, що ми витратили на дорогу.

Вона не образилась і пояснила, що половина гостей уже пішла.

Прибульці одразу розсипались по всьому будинку, наче загарбники по завойованій території. Знову закружляли в танцях пари й залунав сміх. Та молодикам, які приїхали сюди, немов на виставу, ця розвага швидко набридла, і вони ввалилися до кімнати, де спали п'яні. Будили жінок, ляскаючи їх по стегнах та лаючись на всі заставки. Рохелію, тільки-но побачивши прибульців, одразу ж сховався, бо серед них було чимало друзів Пако, які добре знали його.

Полюбовники та приятелі дівчат, котрих по-вся-кому обзивали, навіть і не думали ображатись на зверхні насмішки. Вони знали, яка буде відповідь, і побоювались цієї відомої в місті зграї хвацьких гультяїв, на яких захоплено дивилися жінки. А тим уже все надокучило, і вони збиралися йти.

— Поїхали звідси. Ти маєш рацію, Чавесе, тут пахне мертвеччиною.

— Дивись, онде ще одна п'яна. Ти знаєш її?

— Так то ж Марія-Телиця. Добре ж її прозвали!

— Вона не телиця, а свиня! Давай заберемо її з собою.

— Ні, ходімо. Тут усе забльоване!

Їхні голоси лунко розлягалися серед тиші. Фелісія, люб'язно усміхаючись, провела гостей за двері. Рохелію знов появився у вітальні й зайняв своє місце коло сухотниці, переконуючи її нічого не боятися. Дівуля без кінця курила і ледь володала язиком. З її недоладної розповіді про себе Рохелію зрозумів, що

багатий сеньйор, який спокусив її і штовхнув на шлях розпусти, був не хто інший, як Тересин брат. Це розпалило його ще дужче, і він поклав собі оволодіти худою дівчиною того ж вечора.

Раптом до нього підійшла Фелісія і потягла за руку вбік. Занепокоєний Рохеліо залишив подругу й почвалав за мулаткою.

— Там приїхала машиною жінка і хоче побачити тебе,— стримано сказала йому на вухо господиня.

— Хто вона?

— Не знаю. Записку приніс шофер. Але мені здається, що то Кармела.

Він поблід, завагався.

— І ти сказала, що я тут?..

— Вона це знає.

Розгублений Рохеліо побіг до кімнати, де залишив комірць, краватку та піджак, який він схопив і квапливо натягнув на себе, відгорнувши вилоги, щоб закрити голу шию,— чепуритися не мав часу. Гарячково думав, вигадуючи всілякі причини. Скаже, що його змусив піти сюди Пако... Ні! З Пако неправдоподібно, ліпше хай Ріголетто... А втім, якось та викрутиться...

Проходячи повз свою подругу, буркнув, не дивлячись на неї:

— Я скоро вернуся.

— Стривай! Стривай! — настирливо гукала жінка, намагаючись затримати його.

— Я сказав тобі — вернуся!.. — І побіг, розштовхуючи танцюристів, які заступали йому дорогу.

Опинившись на вулиці, осяяній призахідним сонцем, Рохеліо мимоволі замружився, немов нічний птах, котрого серед дня вигнали з гнізда. Його приголомшило світло, блакитне небо, віддалений шум екіпажів, і він аж сахнувся назад, до будинку. Трохи оддалік, біля стіни арсеналу, стояло авто, і якась жінка махала йому рукою з віконця. Обличчя Рохеліо не розгледів, але одразу впізнав Кармелу, яка сиділа, загорнувшись у світлий плащ і накинувши на плечі легку шаль.

Він одважився й рушив назустріч бурі. Серце його шалено калатало, ноги підтиналися. Коли він, опустивши очі, наблизився до машини, шофер, як видно, за наказом Кармели, увімкнув мотор і тихо відчинив дверцята.

— Поїдеш зі мною,— сказала Кармела владним і сухим голосом.

— Дай я хоч піду заберу комірць і краватку,— розгублено озвався Рохеліо, показуючи на голу шию.— Глянь, як я прийшов.

— Пропади він пропадом, той комірць! Тобі нема чого туди вертати!

Очі жінки палали гнівом, і вона насилу стримувала себе.

Рохеліо насупився і мовчки сів у машину. Він, як звичайно, легко скорився, хоч, ідучи сюди, твердив собі, що ні в якому разі не здасться на волю цієї жінки.

Кармела, не зводячи з нього пильного погляду, сердито спитала:

— З ким ти був на цьому паскудному гульбищі?

— З Ріголетто.

— Ні. З якою жінкою?

Рохеліо мовчав.

— Кажи! Я хочу знати!

Тоді він і собі зухвало подивився на неї.

— Я відповім тобі так, як завжди казала мені ти: яке ти маєш право питати мене про це?

— Що?

— Так, яке право... У тебе своє життя. Ти знову зганьбила себе з пройдисвітом, який бігає за тобою по п'ятах. Скільки часу минуло, як ми не бачились, як ти прогнала мене?.. А тепер приїхала й забороняєш мені гуляти...

Кармела нервово засміялася.

— Не хочеш казати! Ну що ж, я й так знаю. Ти упадав коло отої сухотної іспаночки, яку збезчестив твій шуряк. Вона прогнила аж до кісток. Бачиш, мені все розказали...— Замовкла, подумала, а потім додала рішуче: — Нам конче потрібно поговорити. Через те я й приїхала по тебе. Далі так тривати не може.

Авто мчало по шосе Вівес до далекого передмістя. Віконця в машині були завішені від цікавих очей. Рохеліо крадькома позирав на Кармелу. Обое тамували віддих, щоб не виказати свого хвилювання.

— Маю ще півгодини часу, не більше,— мовила; Кармела, глянувши на годинник з браслетом.— Коли мені сказали, де ти, я схопилась і побігла, мов навіжена, накинувши на себе тільки те, що було напохваті. Глянь, як я вдягнута...— Вона розгорнула поли шовкового плаща. На ній була тільки сорочка та панчохи,— Бачиш?.. Я зовсім втратила розум, коли дізналася, з ким ти танцюєш...

Рохеліо розм'як.

— А Марго?

— Пішла на побачення. Я маю заїхати по неї о пів на четверту. О, якби вона довідалась, де я, то сказала б од люті!

— Ну навіщо тобі ці кайдани? — прошепотів їй на вухо Рохеліо.— Хіба ти не вільна? Якщо справді кохаєш мене, то прожени її геть і забери мене до себе.

Кармела скрушно похитала головою.

— Не можу, любий, не можу. Ти сам знаєш, що це мій хрест! Я не люблю цієї жінки, ненавиджу її всією душею! Я стомилась од неї. Але розірвати те, що є між нами, може тільки смерть — моя або її. Я вже думала над цим. Хотіла накласти на себе руки, але не відважилась... Послухай мене. Зараз я скажу тобі все. Раніше я не любила тебе. Ти лише трохи подобався мені. Може, я досі нікого й не любила по-справжньому, навіть батька своєї дочки. Тому я й попалась у пастку, яку мені підставила Марго. Але я гадаю, що все-таки буду щаслива. Я закохалась у тебе до нестями... не можу без тебе жити... І сьогодні прийшла спитати, чи любиш і ти мене так, як я тебе... І чи ладен це довести...— Вона допитливо глянула на Рохеліо.

Рохеліо слухав її, мов заворожений. Забув і про недавню гулянку, і про сухотну дівулю, яку покинув у будинку мулатки Фелісії, і про свою ненависть до Марго. Вже уявляв собі райдужне майбутнє, яке побудує з Кармелою.

Поклав руку на її пишне плече й палко пригорнув до себе. Та, почувши останні слова, мимоволі здригнувся.

— Що ти хочеш цим сказати? — спитав глухим голосом.

— Давай поїдемо звідси! — швидко відповіла вона.— Тут ми не зможемо бути разом. Про нас пускатимуть плітки й не дадуть спокійно жити. Хай мине деякий час, поки все уляжеться. А потім повернемося, якщо захочеш.

Рохеліо мовчки думав, втупивши погляд в одну точку і насупивши брови.

— Чому ти мовчиш? — насторожено спитала Кармела, гнівно блиснувши очима.

— Їдьмо хоч зараз! — щиро обізвався Рохеліо.

— Який ти хороший! — прошепотіла вона й міцно поцілувала його в губи.

Але Рохеліо про щось міркував. Його чоло спохмурніло.

— Кепсько, що ми не маємо грошей...— мовив нарешті.

Кармела сказала, щоб він цим не журився, і гукнула шоферові:

— Ні, Хуліане, повертай на автостраду!

Авто звернуло з шосе Вівес на Крістіна, потім ліворуч і тепер мчало через Луйяно. Але шофер різко крутнув кермо і поїхав, куди йому звеліли.

— Я вже думала над цим,— вела далі Кармела, знов обертаючись до Рохеліо і стишуючи голос.— Я маю дещо, але того не досить. Отже, ми не можемо виїхати негайно, як ти хочеш... Знаєш, я думаю повернутися до театру. Вони вже пообіцяли укласти зі мною контракт. Сам розумієш, усе це я тримаю у великій таємниці, бо Марго може зірвати мої плани... Крім того, ми продамо автомобіль.

Рохеліо ніжно та радо глянув на неї.

— Я не така, як твоя коханка, любий,— додала Кармела.— Хоч не маю долі від народження, як вона, сеньйорита з аристократії, але варта куди більше, аніж усі ті святенниці.

Рохеліо насупив брови. Він забув про сім'ю, про Тересу, про себе самого і про все на світі. Світ і час наче замкнулись для нього в цьому автомобілі, що з шаленою швидкістю мчав по шосе; та остання фраза Кармели зачепила його за

живе. Одначе він промовчав, тільки міцніше притис до грудей цю повнотілу жінку, що збурювала в ньому палку пристрасть. А вона звичним рухом відкинула назад голову і п'яно розтулила уста.

— І ти не побудеш зі мною хоч кілька хвилин перед тим, як вернутись туди? — гаряче благав він,

— Ні, любий, не можна,— насилу відповіла Кармела.— Не маю часу. Ми можемо все втратити.

Вони злилися вустами в болісному блаженстві і розімкнули обійми тільки тоді, коли машина зупинилася край шосе. Метрів за сто видніли перші будинки Сан-Франсіско-де-Паула.

— Почекай хвилинку, Хуліане,— сказала Кармела.

— Вимкнути мотор?

— Так.

Вони вийшли з машини. Навколо не було ні душі. Кармела схвильовано спитала в Рохеліо:

— Клянешся зробити те, що обіцяв мені?

— Клянуся.

— Чим?

— Пам'яттю матері! — урочисто вигукнув він, відчуваючи, що його тіпає, мов у пропасниці.

— А не повернешся сьогодні на гулянку?

— Ні.

— І в цьому теж клянешся?

— Так!

Дивились у вічі одне одному: він — палко і хтиво, вона — радісно і вдячно.

Шофер мовчки сидів і чекав, не обертаючи голови.

Раптом Кармела звеліла:

— Хуліане, їдь у селище і привези пакетик булочок. Повернешся за чверть години...

Серце Рохеліо лунко закалатало.

— Що хочеш робити? — спитав він, проводячи поглядом машину.

Очі Авіадори лукаво спалахнули.

— Що? Невже ти думаєш, що я отак просто залишу тебе?.. Ні, мій любий!..

І, тремтячи від бажання, вона впала перед ним на коліна...

XI. КАЯТТЯ

Цілий місяць Рохеліо перебув коло дружини та коханки. Перебігав з дому в дім, вибираючи тихі вулиці та години, коли люди менше ходять. Після тої клятви, що її по-дурному дав Кармелі, він несподівано схаменувся і тепер з жахом думав про пастку, в яку мало не попався. «Якщо так піде далі, я перетворюсь на нікчемного сутенера»,— казав собі вночі після побачення з Авіадорою, оклигавши від цілоденної пиятики й проймаючись новим припливом ніжності до Тереси та батьківськими почуттями до Ліліни й до синів.

Поснідавши, він одразу подався на вулицю Віртудес. Тереса зустріла його похмуро, але, як завжди, не здивувалась і не спитала, де він був. Рохеліо, такий збуджений, ніби чудом вискочив цілий з-під коліс трамвая, палко пригорнув її до грудей, і вона враз про все забула. Обоє мовчали, без слів розуміючи, що у них починається нове життя...

Коли наступного ранку Домінга прийшла прибрати в квартирі та приготувати сніданок, Тереса вже крутила швацьку машину і тихо наспівувала. Навіть не почула, як зайшла негритянка, і почервоніла, що та застукала її отак зненацька.

— Он як? Моя дівчинка вже зранку в доброму гуморі? — засміялася Домінга, гладячи її, мов дитину.

— О негритяночко, мені так добре, що я ладна працювати день і ніч. Мабуть, допомогли твої чари...

— Тересіто, донечко! Я не чародійка і нічого не тямлю в чаклунстві,— щиро відказала Домінга, кумедно сварячись пальцем.

Тереса підвелась, обняла її, наче рідну матір. Потому розповіла, що Рохелію нібито почав виправлятися.

Стара негритянка намагалася показати, що й вона радіє, але все-таки похитала головою, не в силі приховати відрази до Тересиного коханця. Потім сказала лагідно:

— Дай боже, щоб він таки виправився, дочко! Але я воліла б бачити тебе з ким-небудь іншим...

Тереса не розгнівалася, як раніше, а тільки засміялася.

— З іншим, з іншим!.. От дурна негритянка! А коли інші мені не подобаються!..— Здавалося, ті слова вирвалися із самого її серця.

— Що правда, то правда! — зітхнула переможена Домінга.

Опівдні з'явився Ріголетто і, тільки переступивши поріг, здогадався, що тут усе змінилось. Тереса шила. Не підводячи голови од машини, вона усміхнулася.

— Добрий день, Емілію. Гляньте, скільки я зробила сьогодні! — І показала на гору спідниць, що лежали на стільці нарівні із спинкою.

— А це?..— спитав здивований горбань.

— Хочу все закінчити до третьої години. Рохелію тепер приходять до мене підвечір.

Їй нетерпеливилось розповісти новини, і вона пустилася говорити, навіть не підозрюючи, як прикро вражають нещасного її слова. Коли Ріголетто був коло неї, його зраджував звичайний цинізм. Слухаючи розповідь про те, що сталося тут напередодні, він силувано усміхнувся, щоб приховати мимовільну гіркоту. Мучився, але мовчав. Не признаючись навіть самому собі, він розумів, що моральне падіння Рохелію наближало його, Ріголетто, до Тереси, а ця несподівана спокута, навпаки, віддаляла. І тепер йому здавалося, ніби в нього вкрали те, що йому законно належало. Одначе крізь цей туман смутку все-таки пробивався промінчик надії: він добре знав Рохелію і не вірив у щирість його каяття. Тереса, як видно, теж таїла в душі сумнів, проте дуже хотіла вірити коханому й була настроєна оптимістично.

— Не знаю, як ми виліземо із скрути, бо Рохеліо ніяк не може знайти роботу. Він поклявся мені, що більше не буде грати. Але ж головне — це любити одне одного й бути разом. Правда?..

Ріголетто собі на горе розумів, що ці двоє людей міцно зв'язані, що почуття знов засліпило Тересу. Її палкого темпераменту не згасило ні материнство, ні довгі роки непевного життя на віру. Він помітив, як тремтів її голос, коли вона говорила про коханого, як схвильовано блищали її чорні очі, і нараз відчув спалах злоби до Рохеліо, неначе той відібрав у нього неоціненний скарб.

Тепер Тереса майже не говорила з Ріголетто про свої справи. Стриманіше ставилась до вірного друга, з яким недавно ділилася радістю і горем.

Для Ріголетто почалось життя з безконечними прикростями, що, немов шпильки, кололи йому серце. Рохеліо твердо дотримувався свого наміру виправитись, і Тереса з кожним днем робилася все веселішою та безжурнішою, усім серцем пила любов і ласку, наче знов переживала свій медовий місяць. Від щастя вона стала ще вродливіша і вся аж наче світилася. Вже не відкривала серця перед Ріголетто, і він перетворився на стороннього спостерігача дивного й незбагненного кохання, яке боляче краяло йому душу. Бачив, що він уже тут не потрібен, що його забувають. Щастя завжди егоїстичне, хоч люди цього й не усвідомлюють. Приходячи за покликом серця до Тереси, він часто заставав у неї Рохеліо, котрий, встромивши ноги в капці й недбало розвалившись у кріслі, сидів і кутив з гордовитим виглядом молодого красеня, перед яким відступає старість. І Рохеліо, і Тереса зустрічали Ріголетто привітно, але цей подружній затишок зовсім його не тішив — для нього куди миліша була колишня тривожна непевність. Тепер вони сиділи купкою в одній кімнатці, що їй наймали замість двох, аби менше платити за квартиру. І кожного дня Ріголетто, прощаючись, присягався собі ніколи більше не приходити сюди, де був, видимо, зайвий.

Рохеліо майже весь час пробував коло своєї коханої, навіть обідав разом з нею; ввечері вони облягались, а о пів на третю ночі Тереса будила його, і він ішов до свого дому. Спочатку почувався приниженим, що мусив ділити з

коханкою обід, який приносила Домінга, але потім змирився. Одначе не знайшов щастя у новому житті і тому вважав за краще більше спати й менше думати про справи. Він став сварливим та жовчним і вгамовувався тільки тоді, коли виливав перед Тересою свою гіркоту. Гудив долю, уряд і країну, через яких вони буцімто гинули з голоду, проте ні разу не дорікнув коханці тим, що в їхніх злиднях винна її впертість. Тереса намагалася розрадити його, вважаючи за слабкого й безпорадного невдачу, про якого треба турбуватись, немов про дитину.

Часом Рохелію поривчасто обнімав Тересу, ховаючи лице в її волоссі.

— Ти дуже добра, голубонько... Адже це я винуватий у нашому горі. Нарешті я знов ясно бачу все своє життя... Ось нехай трохи оклигаю, то все зроблю, щоб стати гідним такої жінки, як ти...

Він затинався, задихаючись, немов горло йому здавлював зашморг. Тереса ніжно пестила його, запевняючи, що він ніколи не був поганий, а тільки легковажний.

Та за чверть години після тих блаженних поривів він називав себе мучеником, який через свою надмірну доброту зносить стільки образ, і проклинав бога, святих та суспільство, котрі спородили його, щоб тішитись його стражданнями.

Затворництво Рохелію мало ще одну причину: він боявся зустрітись з Кармелою і знав, що вона повсюди шукає його. Непостійний і себелюбний, він страхався вимушених ухвал та драматичних розв'язок, тому й забився в схованку, відчуваючи, що не витримає нового наступу тої запальної жінки, близькість якої так збуджувала його...

У ці дні він часто навідувався до школи, де вчилися його сини, і по кілька годин просиджував з ними, самовдоволено спостерігаючи, як інші учні крутяться навколо й позирають на нього, видимо дивуючись, що в тих двох хлопців такий молодий та елегантний батько. А одного разу Армандо сказав, показуючи на товстенького й чепурного хлопчика, який сміливо підійшов до них:

— Тату, вчора він спитав мене, чи ти наш брат, і нізащо не вірить, що ти батько.

Потішений Рохеліо поманив хлопчика до себе.

— Іди сюди, шибенику! — І приязно поплескав його по плечах.— Твій батько старший за мене?

— Ой, у нього біла борода!..

— А твоя мама?

— Ні, вона молоденька.

Рохеліо зловтішно посміхнувся і сказав синам, щоб дали хлопцеві цукерок.

Воскресла батьківська любов спонукала його привести синів до Тересиної квартири, і вони збилися всі четверо в кімнатці, де і вдвох було тісно. Діти, які потрапили туди вперше, злякалися, що їхні батьки так бідно живуть, і задихались од спеки між чотирьох стін. Це сповнило серце Рохеліо гіркотою та розпачем. Тереса, занепокоєна похмурим поглядом коханого й розгубленістю незвиклих до такої тісноти дітей, попросила його одвести їх до школи; Рохеліо відмовився, і вона сама одягнулася й повела хлопців назад.

Коли вона повернулася, Рохеліо знову почав говорити про смерть і про те, що він нікому не потрібний — ні їй, ні дітям,— і ні в чому не має щастя. Мовляв, він би залюбки застрелився, але навіть цього не годен зробити... Тереса плакала, обнявши його.

На другий день життя пішло заведеним звичаєм, але Тереса, боячись, щоб коханий знову не віддалився од неї, подвоїла свої турботи про нього й догоджала йому, як могла. Та скрута ставала дедалі відчутніша, і Тереса попросила Домінгу таємно від Рохеліо продати дещо з її прикрас. Залишила собі тільки золоті сережки, подарунок покійної матері. Її дедалі дужче непокоїла поведінка Рохеліо, який ще недавно милувався, коли вона шила, а тепер супився і мовчав, поринувши в чорні роздуми. Якось він прийшов лютий, знервований: на розі вулиці побачив Кармелу, яка їхала в екіпажі, і кинувся навтікача, петляючи, завулками, щоб не потрапити їй на очі.

— Що з тобою? — спитала Тереса, помітивши на його обличчі тривогу.

— Нічого,— глухо відказав він, уникаючи дальших розпитів.

Тереса взялася до роботи, але краєчком ока насторожено стежила за коханим. Він стомлено заплющив очі і сидів мовчки. Вона швидко шила, вдаючи, що не зважає на його стурбованість. Раптом Рохеліо скочив, як на пружинах.

— Я не гідний твого кохання, Тересо! Я — мерзотник!..

Впадаючи в істерику, він мав свій розрахунок: якщо всі вони — Тереса, дружина і діти — зненавидять його й з огидою відштовхнуть, він тоді обере нову дорогу і житиме спокійно.

Тереса злякано обернулась і здивовано глянула в його безтямні очі. Але він, буди боягузом, звик брехати всім, ба навіть собі самому, і ось тепер під її пильним поглядом знову поплив за течією.

— Чому, любий? Скажи правду! Чому говориш таке?

Неспокійні чорні очі, здавалося, заглядали просто йому в душу, і він знову збрехав.

— Та нічого... Мені боляче, що я б'ю байдики, а ти так тяжко працюєш...

Тереса рукою затулила йому рота.

— Дурненький, а хіба ж ти, якби міг, не робив би того самого задля мене?

Вона розчулено обняла коханого, намагаючись поцілунком розвіяти сум, що потьмарив йому чоло.

Від цього дня Рохеліо, виходячи з дому й вертаючи назад, мався на бачності й озирався кругом, наче злодій. Та Кармела не появлялася: можливо, тому, що тепер він навідував Тересу в інший час, а може, їй заважала Марго. Мало не щодня йому додому надходили листи від Кармели, але він рвав їх, не читаючи. Він перестав заглядати до перукарні, знаючи, що невгамовна гріховодка може застукати його там, а вдома ніколи не підходив до відчиненого вікна. Жив немов злочинець, якого розшукує поліція, і не мав ані хвилини спокою. Тепер він зовсім не стежив за своєю зовнішністю, чого ніколи раніше з

ним не траплялося, і часом ходив по кілька днів неголений, з пом'ятим комірцем. Йому подобалось удавати з себе жертву. Прикидаючись мучеником, він крадькома зловтішно стежив за сумними поглядами бідолашних жінок. Колишні друзі обминали його на вулиці, а він сам ховався і весь час твердив, що його ненавидять через безпросвітну бідність.

— А знаєш,— червоніючи од гніву, сказав він якось Тересі,— я вже не зустрічаюся з Пако. Він обминає мене, як собаку. Мовчить і одвертається, наче між нами санітарний кордон од заразної хвороби. Але постривай! Нехай я зведусь на ноги, і тоді...

Тереса гидливо скривилась, почувши ім'я Пако, котрого вона зневажала відтоді, як мало не витурила за двері, коли він спробував був гудити Рохелію.

— Маєш тільки радіти, любий,— сказала вона.— Такі друзі до добра не доведуть...

Минуло три тижні, і скрута знов дійняла їх до живого. Тереса, як і раніш, наполягала на тому, щоб піти на роботу, яку обіцяли їй у міністерстві, а Рохелію, котрий більше ревнував її, аніж кохав, і слухати про це не хотів. Натомість проголошував гучні фрази, що надто пишномовно звучали за цих обставин.

— Ні, голубонько, нехай краще впаде стеля і розчавить нас обох. Бачиш, я навіть на таке ладен.

Та якось увечері вони все-таки дійшли згоди й ухвалили, що на те місце піде працювати Рохелію. Він, звичайно, не вважав, що то гідна для нього посада, але вибору не мав. Була, щоправда, одна притичина: в штатному розписі стояло «стенографістка», отже, малася на увазі жінка. Вирішили порадитися з Ріголетто, а що він уже два дні не приходив, то Рохелію послав до нього служку з листом. За дві години прибіг захеканий горбань: він подумав, що скоїлося якесь лихо.

— Що таке?— спитав він, розчинивши двері та обвівши стривоженим поглядом кімнату.— Я не приходив раніш, бо не був удома...

Вони виклали свій план, і Ріголетто одразу спохмурнів. Міркував, чи такий поворот у разі біди не зачинить перед Тересою двері останнього притулку. Аби виграти час на роздуми, пожартував:

— Отже, йдеться тільки про заміну в штатному розписі жінки чоловічиною. Трудно, ой трудно, як каже наш благородний і високоповажний друг Хіменес. А втім, зробити це може перший-ліпший секретарчик у міністерстві.

Тереса не зводила з нього сяючих очей, і він здався.

— Думаю, що я це влаштую,— відповів нарешті, поборовши свою нехіть.

Тереса радісно стрепенулась і вдячно усміхнулася щирому другові, для якого це було найбільшою нагородою. Потім злегка почервоніла і показала:

— Поспіх, звичайно, річ кепська... Одначе справа невідкладна, ви ж розумієте, Еміліо...

Ріголетто згідливо кивнув головою.

— Я повернуся години за дві, гаразд? — І підвівся, наміряючись іти.

Вони потиснули йому руку: Тереса — зворушено, а Рохеліо — удавано гаряче, що не пройшло повз увагу кмітливого горбаня.

«Здається, бідолаха затіяла небезпечну справу»,— думав він, збігаючи вниз старими кам'яними сходами.

Через півтори години Ріголетто повернувся і промовив з виглядом переможця:

— Зроблено.

Балакали по-дружньому про се, про те, і Ріголетто кумедно розповів, як Пако серед дня застукали в готелі з чужою жінкою і він мусив майже голий тікати через балкон, і як перехожі на вулиці, зачувши шум, позадирали голови вгору й показували на нього пальцями.

— Не розумію, як могла та жінка так ризикувати,— серйозно зауважила Тереса.

— А якщо це їй подобається? — заперечив Рохеліо, котрий дедалі занепадав морально.

— Якщо їй подобається, вона повинна зійтися з тим, кого любить. Тоді все просто й чесно розв'яжеться,— гаряче обстоювала свої переконання Тереса. Губи в неї тремтіли.

Ріголетто потай милувався нею, а Рохеліо тільки презирливо знизав плечима.

Коли горбань пішов, сказавши, щоб Рохеліо наступного дня з'явився на роботу, розчулена Тереса промовила до коханого:

— Він людина з великим серцем, правда ж?

— Хто? — здивовано спитав Рохеліо.

— Емілію.

Рохеліо зареготав.

— Отой шахрай! Та для нього нема нічого святого!..

Тересу образила така зневага до Ріголетто, але вона стрималась, щоб не виказати своєї приязні до бідного друга.

Вранці Рохеліо пішов на роботу і повернувся звідти похмурий та роздратований, гудячи все і всіх. Мовляв, чоловіки там нероби, а жінки — базіки. Казав, що добре зробив, не пустивши Тересу до того кубла розпусти. Жінок туди беруть тільки таких, що гуляють з начальниками або з тими, хто їм протегує. Від самої роботи його нудило, і він клявся, що тільки жахливі злидні можуть загнати порядну людину на таке місце.

Відколи Рохеліо почав працювати, Тереса майже весь день лишалася на самоті. Але їй здавалось, що коханий поруч, бо вже звикла, що він весь час був коло неї. Тепер він уже не обідав з нею, а ввечері приходив невдоволений і сердито мовчав. Домінга останнім часом теж спохмурніла і, прибираючи в кімнаті, щось бурмотіла сама до себе й комусь погрожувала. А одного разу зупинилася біля дверей, пильно розглядаючи якийсь чорний пил та недокурки на підлозі, тоді стурбовано сказала глухим голосом:

— Тересіто, хтось хоче заподіяти тобі зло. Я це знаю.

— Чому?

Негритянка згребла чорний пил і потерла між пальцями.

— Знаєш, що це таке?

— Ні.

— Це порох. Хтось насипав його тут.

— Який жах,— глузливо обізвалася Тереса.— Певне, хочуть висадити мене в повітря...

Після того Домінга затаїла на неї образи і вже не згадувала про небезпеку. Тереса, змушена зносити поганий настрій двох близьких душ, пройнялася гірким розчаруванням: її райдужні сподівання не справдились, і життя було таке саме безрадісне, як і раніш. Вона знов почувалася самотньою та безпорадною і знов хотіла, щоб частіше приходив Ріголетто, вірна приязнь якого була наче заспокійливі ліки для її серця. Чи вона знала хоч якусь частку правди про Рохелію? Мабуть, ні. Але вже навчилася розрізняти два його обличчя — добре та погане — і переконалася, що зцілити хвору душу неможливо.

Коли минув точно місяць після каяття, Рохелію, якому набридла добродесність, не прийшов увечері до коханої. Тільки на другий день опівдні прибіг схвильований, нервовий і блідий, як смерть. Тереса кинулась була до нього, але враз спинилася, наче вкопана. Навіть не глянувши на неї, він сів, зіперся ліктями на коліна й притулив до обличчя хусточку. Непорушна Тереса здаля стежила за ним. Раптом він підвівся і хутко рушив до дверей.

— Я скоро повернуся.

Коли бідолашна жінка отямилась від заціпеніння і, побоюючись лиха, метнулася слідом, Рохелію із сомбреро в руках уже спустився у вестибюль і, хитаючись та безладно вимахуючи руками, зник за дверима.

Він не повернувся. Тереса чекала до ранку, не знаючи, що робити. В обід отримала листа з блакитною маркою.. Впізнала руку коханого і спокійно розірвала конверт, хоч у душі в неї бушувала буря, а очі палали темним вогнем.

Рохелію не витримав боротьби з самим собою. Тремтячою рукою написав кілька рядків, в яких пояснював свою поведінку, просив пробачення і повідомляв, що в той час, коли вона одержить листа, він буде уже далеко.

«Може, ти звинувачуватимеш мене, коли дізнаєшся, як я пішов од тебе, адже це відомо всім,— писав він,— але не кляни мене й не чекай. Працювати в тому вертепі було образливо, і хоч мій вчинок на перший погляд ганебний, але

він необхідний, бо я не можу далі бути тягарем для людей, яких люблю. Хочу, щоб ти це зрозуміла і не судила про мене поверхово».

Наприкінці листа нагадував, що зробив чимало добра для неї та для дітей і що він і вдалині не забуватиме їх, хоч би вони й зненавиділи його. Тож нехай вона, узнавши гірку правду, пробачить йому й належно оцінить його велику жертву.

— Нікчема! — гнівно вигукнула Тереса. Страшна правда раптом саянула перед нею.

Вона з огидою зіжмакала листа й кинула на ліжко, а сама залякла посеред кімнати, яка нараз, немов од злих чарів, стала для неї холодною пусткою.

XII. ЗБОРИЩЕ БЛАГОДІЙНИКІВ

Приголомшений новиною, Ріголетто перетинав вестибюль, не знаючи, як його зустріне Тереса, і раптом зіткнувся з Хуаном Франсіско Масільєю, котрий аж згорбився, тягнучи два важелісні чемодани.

— Що, вибираєшся, людоїде?

Студент поставив чемодани, обережно озирнувся і сказав півголосом:

— А ти не знаєш, що вчора було з Асукітою? Я прицілювся в нього з револьвера, але передумав і не послав його на той світ.

Ріголетто, який добре знав про їхню сутичку, удав, ніби здивувався. А Масілья вів далі:

— Я вранці залишився сам у кімнаті, бо не схотів іти на лекції. Коли чую, він реве як скажений. То все через Карлоту. Вона, дурненька, втелющилась у мене до безуму і, напевне, сказала про це коханцеві. Той варвар вийшов горлати в коридор, а вона все тягла його назад у кімнату. Уяви собі цю картину. Асукіта кричить: «Він тут, він тут, цей кнур! Скажи, нехай вийде, я копну його ногою під зад!..» Але я спокійна людина! Оскільки він прямо не ображав мене, я не мав чого лізти на рожен. Я дивився на нього крізь шпару в дверях, чув його погрози, але не зрушив з місця. Тільки коли він підступив до

моєї кімнати, нахваляючись викинути мене за вікно, я наставив на нього револьвера... Я міг убити його! На щастя, Карлота закричала і збіглися сусіди.

— Ти попав у велику небезпеку! — іронічно мовив Ріголетто.

— Звичайно, і все через отого бовдура! — відповів студент.— Я не хочу більше з ним зустрічатись, бо неодмінно вліплю йому кулю. Тому й переїжджаю звідси... Якби я мав справу з кабальєро, то покарав би його за образи. А то, уяви собі, панькатися з негідником!..

— З кабальєро ти теж не бився б,— серйозно заперечив Ріголетто.

— Чому!

— Бо нема такого в жодному кодексі честі, щоб карати за погрозу копнути ногою під зад. І ляпас теж захист!

Хоч було не до сміху, Ріголетто потішався в душі з дурного обличчя, що скорчив Масілья, вислухавши його дивну теорію. Він уже збирався, був покинути хороброго лицаря з чемоданами, коли той сказав йому:

— Йдеш нагору? Твої подруги там нема. Десять хвилин тому вона кудись пішла, дуже елегантна.

На сходах почулися кроки. Гадаючи, що то спускається Асукіта, студент схопив свої чемодани і швидко зник.

— Бувай! Ми ще зустрінемося, і я розповім тобі...

Вийшла Флора в святковому костюмі, який так здушував їй груди, що, здавалося, з шиї та обличчя от-от бризне кров. Вона величаво пропливла повз Ріголетто, вдаючи, що не помітила його, і вийшла на вулицю. Гордо несла непокриту голову з гладко причесаним чорним, аж лискучим волоссям і розливала навколо себе пахощі жасмину.

Ріголетто прийшов до Тереси і знав напевне, що вона буде об умовленій годині, та, побачивши розчепурену орендаторку, нараз змінив намір. «Ця сова,— подумав він,— іде в справі, яка неодмінно пов'язана із втечею Рохелію. Інакше вона б нікуди не вилізла з дому в суботу.— І подався слідом за Флорою.— Ось я взнаю, що вона замислила».

На розі Віртудес і Прадо орендаторка зупинилась, і Ріголетто сховався в під'їзді. Чекати довелось недовго: незабаром вона сіла в екіпаж, який перетинав Прадо, а горбань зупинив другий, який їхав по Віртудес.

Візник Флори правив по проспекту Прадо в напрямі до Кампо-де-Марте, тоді повернув ліворуч до Компостела, а потім — праворуч. Ріголетто бачив товсту Флорину спину та червону шию, що трусилася за кожним поштовхом ресор. Усю дорогу він іронічно посміхався:

«От так штука! У мене й справді нюх поліція! Б'юсь об заклад, що ми їдемо до крамниці мого друга дона Рудесіндо, про якого бідна Тереса дещо мені розповідала... Яка ж наволоч оті багачі та всі, хто їм служить!..»

Ріголетто не помилився. Екіпаж Флори повернув праворуч на Рікла, і він зупинив свого візника на розі, вважаючи за краще пройти пішки, щоб не привертати до себе уваги. Ішов обережно, вдаючи, ніби знічев'я прогулюється проти сонечка, і байдужно позирав на перехожих. Здаля побачив під білим парусовим тентом велику позолочену вивіску: «Табес, Сармієнто і компанія». Ріголетто знав цю крамницю, мав у ній приятеля іспанця і тому вирішив піти просто до нього й про все розпитати.

Він зупинився на другому боці вулиці проти крамниці й заглянув усередину. У величезному, схожому на льох, приміщенні з маленькими віконцями в стелі, крізь які пробивалося тьмяне світло, між гір тюків снували продавці з ручними тачками; праворуч були бронзові ґрати, що відгороджували касу, над якою висіла табличка з написом: «Табес, Сармієнто і К. Комерсанти, банкіри. 1851». У центрі, біля металевих, пофарбованих у зелене колон, що підпирали стелю, Ріголетто ледве розгледів серед гір товарів Флору: вона балакала з прикажчиком, який дивився на гостю люб'язно, бо знав, що хазяїн добре ставиться до неї. Потім горбань, перевів погляд на три новенькі розкішні автомобілі, що стояли рядком біля під'їзду, заважаючи рухові у вузькій вуличці. Здогадався, що на державному приїхав генерал Барроте, а на другому — сенатор Чіверо.

«Ого! — подумав він.— У мого друга дона Рудесіндо зібралися стовпи вітчизни! А хто ж то третій приїхав на новій машині? Що тут? Контракт? Аук-

ціон? Ні! Вони не такі циніки, щоб виставляти себе прилюдно... Мабуть, це нарада захисників бідних матерів. Далєбі, непогані захисники!...»

Тим часом Флора, як видно, умовила прикажчика, і той показав рукою, щоб вона йшла за ним. Вони зникли з очей. Нагода була зручна. Ріголетто перейшов вулицю і тихенько шаснув у крамницю.

Він трохи потинявся між ящиків та тюків матерії, човгаючи черевиками по сірій кам'яній підлозі, і нарешті здибав молодика, що стояв у самій сорочці і, тримаючи в руках книжечку, обліковував крам.

— Гей, каторжнику Вікторіно, що ти тут робиш? — спитав галісійським діалектом і поклав руку йому на плече.

— Не чіпайте мене, я не галісієць! — жартівливо обіззався той, впізнавши Ріголетто.

— А хто ж ти такий?

— Маю честь відрекомендуватись: я — астурієць!

— Гаразд, мій любий астурійчику. Я хочу поговорити з тобою про одну серйозну справу...

— Якщо ти знову прийшов мене розбещувати, то нічого не буде. Я вже два місяці не виходжу з дому...— То був натяк на колишні спільні пиятики, за які, звичайно, платив Вікторіно.

— Ні, мене цікавить зовсім інше. Скажи, які гешефти має Флора з доном Рудесіндо?

— Яка Флора? Ослиця?

— Чому ослиця?

— Адже ти про орендаторку будинку на Віртудес? Так її прозивають через дурість і впертість.

— Усезнаючий друже, то скажи мені, що вона замислила з твоїм хазяїном?

Вікторіно враз посерйознішав і підозріливо глянув на приятеля.

— Вона його землячка... Приходить до старого в справах,— ухилився він од прямої відповіді.

Але Ріголетто притис його до стіни, нагадавши про давню дружбу й про таємниці, які йому довіряв. І службовець здався.

— Та бачиш... — признався він. — Вона хоче продовжити договір на оренду. А там є якась жіночка, що припала до вподоби старому. Але вона має чи то чоловіка, чи то коханця — біс їх розбере! — і він зволікає...

Ріголетто досадливо скривився.

— А йому... йому дуже подобається та одна? — спитав він несподівано для себе.

Вікторіно знову глянув на нього з недовірою, але зараз же заспокоївся: обличчя горбаня було серйозне й незворушне.

— Дуже подобається, але він боїться, що вона витягне з нього гроші.

— А як ти все це знаєш? — спитав горбань, котрий хотів упевнитись у справедливості свого здогаду.

— А так, бо мені хочеться все знати, і коли хто де балакає, я завжди неподалік. А ти що, знаєш ту жінку?

— Та трохи... — ухильно промимрив Ріголетто. — Мене цікавить, хто порядкує грошима старого...

Вікторіно зареготав і ляснув його по плечі.

— А, горбатий гульвісо! Ти найбільший плутяга, якого я знаю.

Він пообіцяв простежити за Флорою, а ввечері в кафе, що на розі, розказати Ріголетто всі новини.

— Але за це ти поставиш, мені могорич, — весело мовив він.

— Сплачу за все! — урочисто присягнувся горбань.

— Уперше в житті! — глузливо докинув Вікторіно, махнувши рукою на прощання.

Дон Рудесіндо Сармієнто, великий філантроп, президент кількох благодійних асоціацій, того дня скликав у своїй конторі високоповажних членів однієї із спілок. Малося обговорити розподіл швацьких машин між бідними робітницями, план благодійної лотереї, визначення премій добродійним матерям і ще декілька дрібніших питань. Господар, в ошатному костюмі та білому жилеті, до якого був прикріплений золотий ланцюжок від пенсне, із

дбайливо розчесаною сивою бородою, шанобливо зустрічав гостей обдаровуючи кожного привітною усмішкою, що осявала його обличчя завжди, крім тих випадків, коли він звертався до своїх службовців — з ними завжди був сухий та деспотичний. До невеликої вітальні, що містилася за купами краму, позносили стільці та крісла, а на стіл, який стояв посередині, два хлопці з кафе «Інглатерра» поставили срібні чашечки на пунш та пляшки старого шампанського з позолоченими, закрученими дротом шийками.

Дон Рудесіндо не квапився. До високих кубинських осіб, що зібралися в його домі, він ставився з іронічною повагою, як і всі заможні іспанці, котрі не мають чого перед ними запобігати. Його сини не були такі лояльні: вони не приховували своєї зневаги до цих людей і наділяли їх образливими прозвиськами. І через те дон Рудесіндо опинився в досить скрутному становищі. Анхелін, якого пропонували обрати на секретаря асоціації, затявся, і бідолашний комерсант не знав, що сказати членам ради, які зібралися в його домі.

О третій прибув пунктуальний генерал Барроте, і, побачивши його автомобіль, Сармієнто побіг у контору, де працював син.

— Тобі треба бути, Анхеліне. Приїхав генерал, і я непокоюсь.

— Ні, батьку, ці люди мені осоружні, ви ж знаєте. Скажіть, що я нездара, ледар або що.

— Одне слово, викручуйся сам, як знаєш...— образився старий.

— Ви — іспанець, батьку, до того ж маєте з ними ділові стосунки. Ну, а я — кубинець, а. чесні кубинці повинні якимось боротися з цими нахабами...— І, зневажливо відмахнувшись, втупив очі в грубезну конторську книгу.

Старий задоволено посміхнувся, бо в душі й сам поділяв синові думки. Проте визнав за краще промовчати й квапливо пішов назустріч генералові.

— Ось і я, доне Рудесіндо. Як завжди, перший, правда ж?

Барроте був велетень з волохатими руками та засмаглою, наче в селяка, шкірою, на якому анітрохи не позначилися довгі роки життя в столиці на багатих синекурах¹. Широкоплечий, міцно збитий, з відкритим повнокровним

обличчям, він тримався дуже безпосередньо і своєю простакуватою сердечністю одразу привертав до себе людей. Він подав комерсантові руку, що скидалася на довбню, і міцно стиснув його тендітні пальці.

На відміну од Монго Лукаса, Барроте був не шарлатан, а справжній герой, що зазнав на собі всіх знегод у війні за незалежність. Його вада полягала в тому, що він не мав сили відмовитись од скуштованих утіх. Його вабили жінки та легке життя, і він навіть не думав, чи його діяльність відповідає суворим принципам революції. Але попри все те був доброю людиною і чесним патріотом, чи, як казав дон Рудесіндо у приватних розмовах, одним з найпорядніших представників цього племені.

— Ви владнали свою справу, доне Рудесіндо?

— Яку? З міністерством охорони здоров'я? Де там, чоловіче добрий! Вони

¹ Синекура — добре оплачувана посада, що не вимагає ніякої праці.

наполягають, щоб я позабивав нори навіть у пральні. Це казна-що!

— Та ви не побивайтеся так, звіртеся на мене.

— Вони накладуть штраф...

Генерал голосно зареготав.

— Я сказав, не побивайтеся. Будьте спокійні, не накладуть...

Прийшли Чіверо й Пако, і вони обірвали розмову, щоб потиснути їм руки. Сенатор виступав з апломбом великої людини, випромінюючи навколо себе зверхню люб'язність. Поважний і коректний Пако, в темному, пошитому за останньою модою костюмі, слідкував за ним, наче тінь. Після взаємних привітань генерал знову звернувся до Сармієнто, хизуючись своїм величезним впливом у високих сферах:

— Якби ви сказали мені зразу, то вам би не було чого турбуватися...

— Про що це ви? — поцікавився Чіверо.

— Та про отой наказ міністерства охорони здоров'я щодо знищення мишей,— пояснив борець за свободу.

— А-а, так, так. То слухна ухвала, і її слід неухильно виконувати, а надто вам, нашому другові...

Щоб дістатися до вітальні, треба було перейти через склад товарів. Пако насторожено позирав на двері, знаючи, що Монго Лукас теж належить до благодійної асоціації. Хоч той нічого не знав про його пригоду в готелі, Пако мався на бачності і в думці проклинав сенатора, якому заманулося пристати до благодійної справи

Тим часом дон Рудесіндо потискував руки все новим і новим прибульцям.

— А Хіменес прийде?

— Мабуть, ні. Він дуже зайнятий.

Раптом прикажчик, який тихенько стояв оддалік, несміливо підійшов до хазяїна. Побачивши його, дон Рудесіндо прийняв владну позу, як завжди, коли розмовляв зі своїми службовцями.

— Що таке?

Хлопець нахилився до нього і прошепотів:

— Там на вас чекають.

— Хіба ви не знаєте, що я зайнятий? Чому не сказали так, хто б то не був?

— Прийшла Флора, орендаторка будинку на Віртудес. Каже, що їй конче потрібно вас бачити.

— Гарзд, я вийду.

Господар вибачився перед гостями й пішов з прикажчиком до глухого закутка крамниці. Флора смиренно привіталася до нього й перепросила, що потурбувала його в незручну годину. Але, оскільки він, дон Рудесіндо, казав не підганяти з платою жінку з одинадцятої, вона хотіла, нагадати йому, що вже скоро мине два місяці...

— А коханець?— раптом спитав Сармієнто. Як комерсант, він звик одразу говорити про суть справи.

— Коханець уже кинув її,— відповіла орендаторка, стежачи краєчком ока за обличчям дона Рудесіндо, щоб побачити, яке враження справили її слова.

— От і добре. Тоді я сам збиратиму плату за квартиру, і все швидко влаштується. Незабаром я до вас навідаюсь. А тим часом не треба її силувати

чи підштовхувати. Ти ж знаєш, я людина добра й нікому не зичу лиха. Отож і тобі не хочу завдавати зайвої мороки, розумієш?

Флора згідливо усміхнулась. Так, так, вона все розуміє. Хто ж бо сподівався, що з тією квартиранткою буде стільки клопоту. Не така вже вона й тиха. Подумати тільки — насмілилась глузувати з самого дона Рудесіндо! Ну, а тепер, хвалити бога, все змінилось, і не завадило б трохи приструнчити ту гордючку. То чи не дозволить він їй, Флорі, скористатися з нагоди? Власне, через те вона його й потурбувала...

Дон Рудесіндо роздивлявся на неї крізь скельця пенсне з непроникною усмішкою дипломата. Але на нього чекали, і він не став сперечатися.

— Ну гаразд. Мені зараз ніколи. Чини, як потрапиш, адже ти хитра, особливо щодо цього. Тільки знай міру. Гляди, не вижени її на вулицю, якщо опиратиметься. Ні в якому разі!..

Він повернувся і пішов. Орендаторка, стоячи між двох величезних тюків, провела його поглядом. Був ставний і енергійний, незважаючи на свої шістдесят років. Флора знизала плечима і промимрила собі під ніс:

— Ач, старий лобуряка!..

Раптом вона почула якесь шарудіння за тюками і зрозуміла, що їх підслухували; але нікого не побачила й повільно вийшла на вулицю.

Коли Сармієнто повернувся до своїх колег благодійників, у вітальні їх було вже чоловік двадцять. Чекаючи його, вони розмовляли, перекидалися жартами й голосно реготали, наче були у себе вдома. Генерал зтягнув Пако в куток і розпитував про втечу Кармели. Завжди про все поінформований, Пако, сміючись, переказував подробиці. О, Марго люта! Дізнавшись, що Кармела втекла, вона вчинила істерику, потім замкнулась і вигонила всіх, хто приходив дізнатись, що сталося. З нею залишилась тільки Аніта.

Генерал зареготав.

— Ясно! Кармела розважається. Але де ж вони поділися?

— Невідомо. Наче їх земля поглинула. Кажуть, виїхали з Гавани. А ви сумуєте, правда ж?

— Ба! У Гавані стільки жінок...

— А як ся має Анхелін? — стишуючи голос, спитав Пако.

— Анхелін! Хіба ти не знаєш?.. Анхелін ще два місяці тому найняв квартиру для служнички Хосе-фіни...

І генерал захоплено пустився розповідати про Хосефіну: яка вона гарненька, струнка, а до того й гаряча, мов демон. Не минуло й кількох місяців після її приїзду в Гавану, як вона пустилася берега. До Кармели в дім дівчину привів старий галісієць з обличчям пройдисвіта. Вона доводилась йому небогою, і він мав піклуватися нею в місті. Але цей добрий дядечко, ледар, яких мало на світі, зробив з Хосефіни коханку і зметикував, що її можна вигідно експлуатувати. Коли вони прийшли до Кармели, дівчина крутила в руках капелюшок і мовчала, нишком розглядаючи меблі. Тим часом дядько повів переговори. Він усе повторював: «так, сеньйоро», «сеньйора сама побачить», «вона як овечка, сеньйоро...». А коли Кармела спитала, чи дівчина чиста, відповів: «Так, сеньйоро. Така чиста, що далі нікуди!..»

Проживши три місяці в домі Кармели, Хосефіна витурила дядечка геть і знайшла собі нового коханця — продавця з галантерейної крамнички, джанджуристого й моторного хлопчину, який водив її на танці. А тепер вона жила з Анхеліном.

— Ця дівчина далеко піде... — підсумував генерал.

У Другому кутку сенатор Чіверо і ще кілька поважних добродіїв балакали про політику.

— Як закон про зрошення? Проходить?

— Е, то не закон, а ганьба! Він руйнує країну і нічого не дає селянам.

— А я гадав, що ви його підтримували.

— А я й підтримую його. Нехай собі республіка йде шкереберть — аби тільки можна було щось вигадати. Що, хіба неправда?

Всі погодились. Здавалося, республіка й справді от-от мала розвалитись. Ще й посміхалися, наче їх зовсім не обходила ота напасть, яку вони самі накликали.

— Ну, а тобі це зрошення щось таки дає? — іронічно спитав сенатора Чіверо один приятель.

Той гаряче заперечив:

— Тільки не мені! Я хоч би сентаво вигдавав. Можеш так і написати в своїй газеті. Я й на цей раз пошився в дурні...

— Мабуть, ота білява, з котрою я бачив тебе колись увечері, закрутила тобі голову... Хто вона?

Потішений Чіверо злегка почервонів.

— Таємниця! — відповів значуще.— Вона добродесна дівчина, і ти не можеш її знати...

В цей час у вітальню зайшов дон Рудесіндо і розмови ушухли.

— До діла, панове! Час — це гроші.

Усі з шумом сіли на місця. Дехто позіхав. Потім запала тиша. Вентилятори ворушили папери на столі і куйовдили волосся шановних добродіїв. Урочистий дон Рудесіндо став коло свого президентського крісла.

— Насамперед мушу сказати, що мій син просив пробачити йому...— почав він.

Потому став звітувати про використання фондів. Придбано матерію на одяг дітям та тридцять швацьких машин, що їх належало розподілити між бідними робітницями.

— Ось рахунки та квитанції...— сказав дон Рудесіндо, показуючи акуратно розкладені папірці.

Кілька чоловік одразу перепинили його: мовляв, вони й так вірять панові президентові, відомому своєю добротою і чесністю. Дон Рудесіндо щиро подякував усім, приклавши руки до грудей.

— На жаль,— сказав він,— наші можливості обмежені, а злидні та корупція дедалі зростають. Тридцять швацьких машин і кількасот пар одягу — то крапля в морі нужди, яку треба полегшити. Але ми робимо те, що можемо, панове...

Усі мовчки слухали.

— А репортери з газет прийшли? — раптом обізвався чийсь голос.

— Так, вони надворі,— відповів службовець з крамниці Сармієнто, що виконував обов'язки секретаря.

— Хай зайдуть, хай зайдуть! Про такі речі повинна знати широка громада, це високий взірець...

Решту питань розв'язали швидко, особливо після того, як хлопці з «Інглатерри» принесли пунш і сигарети. Всі вже стомились од цієї безплідної гри в благодійність. Першим попрощався Чіверо, а за ним один по одному почали підводитись інші. Дон Рудесіндо гречно проводив кожного до дверей і там ще раз уклонявся. Попрощавшись з останнім добродієм, повернувся назад у вітальню. Обличчя його враз змінилось, і він зробив гидливий жест, немов хотів очистити кімнату від духу тих людей. Відтак глянув на підлогу, на якій валялись недокурки та попіл, і голосно гукнув:

— Хосе!

Прибіг хлопчик-прибиральник.

— Що накажете? — спитав він, ставши перед насупленим хазяїном струнко, як солдат.

— Відсуньте стільці та виметіть бруд,— як завжди, коротко і владно звелів дон Рудесіндо.

Похмурий і роздратований, він подався до свого кабінету й замкнув двері на ключ.

— Старий лютує,— лукаво сказав собі хлопець, провівши його поглядом.

Увечері Ріголетто дізнався од Вікторіно, що після відвідин Флори дон Рудесіндо був дуже сердитий, а потім замкнувся у своєму кабінеті.

— Мабуть, та жіночка — справді ласий шматочок, бо він аж сам не свій ходить,— підморгнув Вікторіно.

Ріголетто не відповів. Удав, що все те йому байдуже, і сидів, обхопивши голову руками; його потворне обличчя змарніло від горя та втоми, перед якими був безсилий весь його цинізм.

XIII. ОBOB'ЯЗОК ЧЕСТІ

Тільки-но Флора вийшла з Тересиної кімнати, як з'явився Ріголетто. Він з першого погляду помітив, що в подруги засмучене обличчя, й відразу ж догадався про причину.

— Що, знову якась капость?

— Та ні, просто треба сплатити за кімнату за два місяці,— відповіла Тереса, намагаючись не виказати хвилювання.

Обоє сіли. Тереса вже не шила, і це турбувало друга. Тут майже ніщо не змінилось по двох місяцях втечі Рохелію. Ріголетто приходив до Тереси по кілька разів на день, і між ними відновилася давня дружба; але тепер вони розмовляли менше, ніж раніш,— кожен переживав своє горе й непокоївся од дивної близькості, що єднала їх, але ще не вилилась у певне почуття. Обмінювались короткими, значущими фразами, в яких вчувалася щира приязнь, і жодного разу не згадали про втікача — таку умову поставила Тереса з першого ж дня, і Ріголетто не порушував її, нишком. милуючись цією незвичайною вольовою жінкою.

— Скільки? — помовчавши, нарешті наважився спитати він.

— Сорок песо.

— Можете сплатити?

— Увечері все сплачу,— твердо відповіла вона. Вони знов замовкли. Тоді Ріголетто ніяково сказав:

— Дорога моя, треба щось придумати, аби ви не знали нужди. У нас іще є...— Він завагався.— У нас іще є ота робота, яка тепер може стати для вас засобом існування. Якщо вона вам, не подобається, то ми знайдемо іншу, яку можна виконувати вдома. Я теж допомагав би вам...

Тереса заперечливо похитала головою і якимось дивно усміхнулась.

— Я залюбки працювала, Емілію, коли кохала і надіялась. А тепер у мене немає ні сили, ні снаги для такої боротьби...— Помітивши, що він дивиться на неї журливо й запитливо, вона спокійно вела далі: — Ні, я не стеряла розуму й не забула про дітей. Я надіслала братові через його дружину останнє попередження і знову підтвердила, що відмовлюсь од спадщини, якщо він візьметься виховувати Родольфо і Армандо. Я також призначила цій сеньйорі

побачення і через кілька днів переселюсь до іншого будинку, щоб не перелякати зовицю, коли вона прийде до мене. Ще я знайшла адвоката, але він каже, що мій план безглуздий, і намагається відраяти мене. І знаєте як? Хоче закохати в себе! Коли б ви побачили, як він дивиться на мене, і почули, як зітхає, то вмерли б од сміху. Але _я не відмовляюсь од його порад і серйозно слухаю всі ті натяки, бо не хочу. з ним сваритися.

Ріголетто аж зблід від цих слів, що їх вона вимовляла нервово, з гіркою іронією, наче під впливом глибокого душевного хвилювання.

Тереса усміхнулась.

— Не ображайтесь, Емілію, адже ви самі знаєте, як я вас поважаю. Просто мене дивує, чому чоловіки не здатні зрозуміти, коли жінка не бажає, щоб її кохали...

Вона зупинилася, сама вражена жорстокістю своїх слів, що були наче крик її змученої душі, і засоромлено опустила очі.

Ріголетто знизав плечима і щиро сказав:

— Тому що майже всі чоловіки дурні.

Його найбільше непокоїло те, що вона намірилась змінити квартиру. Він знав, що тепер вона часто виходить з дому на кілька годин, але не наслідуювався спитати, де вона буває і що робить. А тепер вона сама розкривала таємниці, і Ріголетто вирішив поговорити про все.

— Ви думаєте переселитися з цієї квартири?

— Ні, я найняла іншу на вулиці Вільєгас, але залишу за собою і цю. Поживу там кілька тижнів з дітьми. Той будинок — справжнісінький монастир, і тепер ми не зможемо бачитись, Емілію...

В Ріголетто ніби все перевернулося в грудях: йому здалося, що за її переїздом криється якась таємниця і що між ними хтось стоїть; але чистий і щирий погляд Тереси та згадка про синів умиль розвіяли його підозру. Він вирішив скористатися з права, яке йому надавала їхня взаємна приязнь, і втрутитись.

— Це все по-дитячому, люба сестро,— серйозно сказав він.— В ім'я вельми шляхетної, але й не менш абсурдної ідеї ви граєтесь майбутнім життям

— і своїм, і своїх синів. Краще б ви забрали батьківську спадщину і спокійно жили собі...

Тереса не розгнівалася, тільки гірко посміхнулася і заперечливо похитала головою.

— Спочатку це в мене була тільки примха, Емілію,— відказала вона,— але тепер це моє переконання. Я хочу, щоб мої діти нажили багатство лише своєю працею... їхній батько не був поганою людиною... о ні, я пересвідчилася у цьому! Він був просто непридатний до життя, і ви самі бачите, що він накоїв. Я не хочу, щоб колись Родольфо і Армандо стали такі, як він!

Уперше при Ріголетто вона згадала Рохелію. Той звів очі. Тереса була спокійна, тільки по голосу, який ледь-ледь тремтів, можна було відчутти, що вона хвилюється.

— Але ж, Тересо... це не тільки для ваших синів, а й для вас, тому ваш намір здається мені нерозумним. Подумайте лишень...

Вона заперечливо махнула рукою. Ріголетто замовк.

— Ох, якби влаштувати дітей, я була б вільна, як вітер, і жила... не знаю, як би я жила... Адже я — бунтівниця, зи мене зовсім не знаєте, Емілію. Я — істеричка, як полюбляв казати мій високоповажний брат у ті щасливі часи, коли ми жили разом... Я терплю тільки те ярмо, що його добровільно беру на себе. А гроші для мене — важкі, мов кайдани. Я рідкісна особа, що народилася або дуже рано, або ж надто пізно і не пасує до цього суспільства... Колись я відкрию перед вами душу, і ви побачите мене таку, яка я є. Це я зроблю вперше і востаннє в житті.

Ріголетто зачудовано слухав її, відчуваючи в душі ніжний солодкий щем, який заспокоював його, немовби підносив у надхмарні висоти, сповнював тихою млостью. Та раптом він отямився і стрепенувся. Прочинились двері, і до кімнати зайшла закутана в стару шаль Домінга. Тереса встала й пішла їй назустріч.

— Зробила? — спитала тихим голосом.

— Так.

— Скільки?

— Триста. Не хотіли дати ні на сентаво більше.

— Продала чи заклала?

— Заклала.

— Краще було продати. Може, ми ніколи й не викупимо їх.— Вона взяла загорнутий в газету пакуночок, розірвала й витягла чотири білети. Решту, не порахувавши, віддала негритянці.— Поклади в шухляду.— І, тримаючи в руці гроші, обернулася до Ріголетто: — Емілію, я мушу зараз піти. Йду на Вільєгас, аби заплатити за ті дві кімнати, які найняла вчора, а потім до школи. Але хочу попрохати вас зробити мені ласку. Візьміть оці гроші й позбавте мене прикрості бачити ту жінку ще раз... Через чотири години я повернусь, і ви можете прийти знов. Тут сорок песо.

Ріголетто підвівся, взяв гроші і хотів був іти, та Тереса порухом руки затримала його.

— Стривайте, зробіть мені ще одну послугу — за цей час, поки мене не буде, загляньте до Ліліни і взнайте, що там нового. Адже Домінга сьогодні туди не піде...

— Як вона почувала себе вчора?

— Дуже погано. Мабуть, і тижня не протягне. А мати думає, що вона одужає. Який жах!

Ріголетто попрямував до дверей. Вона знов зупинила його.

— Стривайте, стривайте...— Кинулась до шухляди, в яку Домінга поклала гроші, і принесла ще два білети,— Ось візьміть, передайте Флорінді.

Вони стояли, мовчки дивлячись одне на одного і хвилюючись кожен по-своєму. Зворушений Ріголетто потиснув руку Тереси, яку вона довірливо подала йому.

— А ви? — раптово спитав він.— Коли ви самі підете до Ліліни?

— Я... я вже ходила...— Тереса почервоніла й опустила очі, соромлячись свого признання.

Ця таємниця, про яку не знав її єдиний друг, трохи скрашувала останні два місяці, що їх вона провела в самотині. Коли минула перша приголомшеність і прояснилися думки, мужня жінка згадала про покинуту сім'ю та хвору

дитину й послала Домінгу довідатись, як вони живуть. Негритянка не лише розпиталася в сусідів, а, помітивши, що двері відчинені, рішуче зайшла до хати. Вона побачила жахливу картину: дівчинка лежала в ліжку,— коли вона ридала в розпачі, дізнавшись, що батько втік, у неї знову пішла горлом кров,— а мати металась, як божевільна, і рвала на собі волосся, проклинаючи бога та всіх чоловіків і без угаву повторюючи, що її дочку вбито. Стоїчна покірливість нещасної рабині обернулася на лютий гнів хижого звіра, дитину якого скривдили, і цей гнів лякав своєю справедливістю. Худюща, чорна та беззуба Флорінда виглядала на двадцять років старшою і скидалася на огидну відьму. Вона одразу впізнала Домінгу і прямо сказала, що давно про все знає. І нехай, мовляв, Домінга перекаже своїй сеньйорі, що вона, Флорінда, ніколи не мала проти неї зла. Крига скресла, і Домінга тепер допомагала Флорінді по господарству, а часом сиділа вечорами коло хворої дівчинки. Обидві жінки походили з простолюду і тому швидко поріднилися серцями. Потім Флорінда захотіла познайомитися з Тересою, і Домінга одного вечора привела її. Суперниці міцно обнялися і ховали очі, соромлячись своїх сліз. Ліліну одразу причарували доброта і врода сеньйори, і її щире сердечко розкрилося для дружби. Дівчинка не спитала в Тереси, хто вона така, навіть не показала, що давно все знає. Вона жадала від людей тільки ласки, а ця вродлива статна жінка лагідно усміхалась до неї, обдаровувала теплом і ніжністю. І Тересина прихильність до її нещасної дочки полонила серце матері, хоч у ньому під попелом пережитого ще тліли давні ревності.

Що ж до Домінги, яка непомітно єднала їхні, такі різні, душі, то вона ледве тамувала радість, що розпирала їй груди на саму згадку про те, що нарешті її донечка житиме сама, без Рохелію. Коли на другий день після його втечі вона, як завжди, прийшла на вулицю Віртудес і побачила змарніле від горя обличчя Тереси та незаймане ліжко, на якому тієї ночі ніхто не спав, то майже одразу відчула, в чім річ, і спитала спокійно:

— Що сталося?

— Рохелію пішов,— не глянувши, проказала Тереса глухим голосом.

— Пішов? Куди? Знов на оту свою плантацію подався? — перепитала негритянка, вдаючи, ніби не розуміє.

— Ні! Зовсім пішов... од мене...

Сльози бризнули з очей Тереси і тихо покотилися по щоках.

— Та грець із ним, нехай собі йде! — зневажливо кинула Домінга і знизала плечима.

Цими словами стара годувальниця сказала все, що вона думала про Рохелію і про Тересине ставлення до нього. Зате тепер Домінга була спокійна за свою милу дівчинку й не сумнівалася, що її чекає щасливе майбутнє. Тому, так грубо висловивши свою щирю думку, вона заходилася втішати й пестити Тересу, наче малу дитину, що впала й забила. Ласка, як бальзам, заспокоювала зранене серце бідної жінки й допомагала їй знести горе. Вона трималася з гідністю. Не раз думала, що коло неї довго Жила зрада, що скороминучі тяжкі підозри мали б насторожити її раніш, і зневажала себе за слабкість, через яку тепер не спала ночами, ридаючи в холодному ліжку. Всією силою волі намагалась поховати в душі образ Рохелію... Це страшне випробування зміцнило її материнську любов, яка була не болісна, не хвороблива, а мужня і щира. Через неї Тереса ладна була довіку жити в самотині, якби цього вимагало щастя дітей. У перші ж дні після втечі коханого вона визначила собі дві мети: виховувати синів і допомагати двом нещасним істотам, яких Рохелію теж покинув напризволяще. Ні, вона не збиралася помирати, вона хотіла жити і зневажала дурний сентименталізм тих, кому розчарування або поругана любов видаються мало не за кінець світу. Природний темперамент і гаряча кров підказували їй, що світ прекрасний, незважаючи на всі знегоди, що вона ще молода й може знайти своє щастя. Ввечері того дня, коли вона сказала Ріголетто, що ходила до Флорінди, у неї вирвалось іще одне відверте признание:

— Я жила з чужим чоловіком, бо кохала його, і далі можу так само свідомо піти на це з доброї волі чи з необхідності.

Ріголетто поблід і мовчав, відчуваючи, як шалено стукотить у грудях серце. Йому стало боляче, аж у голові запаморочилось од Тересиних слів. А вона вже говорила про байдужих до своєї честі жінок.

— Вони такі, бо бачать у чоловікові тільки добродія, який їх годує... Може, це й прикро, але я не з того тіста...— Вона нараз зупинилась, подумавши, що сказала зайве, і почервоніла. Тоді щиро усміхнулась і, немовби вибачаючись, додала: — Та, мабуть, гріх не в цьому, а в чомусь іншому, правда ж? Щодо мене, то я ніколи не стану лицеміркою.

Коли в будинку на вулиці Віртудес, де спочатку так погано зустріли Тересу, стало відомо про втечу Рохелію, всі ті нещасні люди пройнялися симпатією та співчуттям до бідолашної жінки і в один голос гудили підлого зрадника. Сентиментальні блудниці жаліли покинуту матір і двох розумних та показних хлопчиків, яких усі вважали за близнят. В кімнату до Тереси часто заглядали сусіди, балакали про різні дрібниці, щоб розважити її,— немов приходили втішити в горі сім'ю небіжчика. Тереса невдовзі пересвідчилась, що в світі грішниць більше щирості, аніж серед добродесних. Її благородна допомога дружині та дочці Рохелію скоро стала прикладом для наслідування серед жінок у будинку. Аніта з матір'ю часто сиділи вечорами коло Ліліни, приносили Флорінді гроші та гостинці. Навіть Карлота переслала з тюрми п'ять песо, щоб Тереса передала їх Флорінді. Лихо спіткало бідну дівчину десь через місяць після втечі Рохелію і потрясло весь будинок. Одного вечора, коли вона сиділа в кафе з Асукітою, туди ввірвалась поліція, щоб схопити гультя: його звинувачували в крадіжці коштовностей у однієї з коханок. Асукіта шалено опирався, відбиваючись ногами та кусаючись, поки один з поліцаїв не оглушив його палицею. Побачивши, що коханий упав із закривавленим чолом, Карлота подумала, що він мертвий, і одразу перетворилась на левицю. П'ять чоловік марно силкувалися вдержати її. Знавісніла від люті жінка схопила зі столу ніж і вдарила ним в обличчя поліцаю, який зле повівся з її коханим. На її біду, ніж глибоко зайшов у поліцаєву щоку, це витлумачили як замах на представника влади, і Карлота опинилася за ґратами. Що ж до Асукіти, то він помирився з жінкою, котра звинуватила його в крадіжці, і невдовзі перейшов жити до неї.

Лише час від часу навідувався у в'язницю, приносячи Карлоті дрібні грошенята. Одного разу дав їй п'ять песо, і вона переслала їх для дружини Рохелію. Вона, як і всі жінки в будинку, не любила Тересиного коханця, котрого тут вважали чванькуватим і дурним. Тим-то й почали шанувати скривджену ним коханку, яку раніше зневажали саме через нього.

— Не крийся, ти жалкуєш за ним, сестро,— якось сказала Тересі Аніта.— Адже довго жила з ним, і він батько твоїх дітей. Але він зганьбив себе, тягаючись хтозна з ким і вдаючи святого.

Тересу ображали грубі слова нескромної Аніти, і вона не мала ніякої охоти слухати все нові й нові теревені про давні зради Рохелію, що пронизували їй серце, немов отруєні стріли. Проте сиділа мовчки і лише час від часу, скрушно хитаючи головою, глухо бурмотіла:

— Яка ганьба!.. Який бруд!.. Аж не віриться! Вона не відчувала й не могла відчувати ревнощів після тих відвертих розповідей, які розкрили їй очі. Що для неї Кармела, Обдулія або ота сухотна іспаночка, коли зради рахувалися десятками, а може, й сотнями! Відчувала тільки зневагу до себе і до всіх романтичних дурниць, що ними так довго себе обдурювала.

Згодом, розмовляючи з Ріголетто, вона говорила про життя з такою гіркотою, неначе була вже хтозна-яка стара.

— Я все так само дотримуюся своєї думки, що народилась або надто рано, або надто пізно,— казала вона.— Я не вдавала з себе доброчесну, як чинять інші жінки, але й не ганьбила себе перед усім світом...

Того дня, коли вона мала переселитись у квартиру на вулиці Вільєгас, Тереса встала рано-вранці і разом з Домінгою заходилась пакувати речі, які хотіла взяти з собою. Виймаючи з шафи одяг, згадала вітряну й дощову ніч, коли вона приїхала сюди, і те прикре враження, яке справив на неї будинок. Нараз здригнулася, подумавши про те, що Рохелію вже тоді обманював її і що, мабуть, на вокзал він спізнився, бо гуляв того вечора з жінкою, з якою втік. Знала від Аніти, що вони мандрують по країні з трупою акторів і що нова коханка годує та одягає Рохелію. В Тереси тремтіли руки, коли вона дбайливо

згортала сукню і вклала її у валізу. Яка далека була тепер та ніч і як змінилась її душа після останньої життєвої катастрофи!..

О другій годині, коли вона вже збиралась іти, з'явився Ріголетто. Тереса була в світлій блузці, блакитній спідниці й простому крилатому сомбреро, що личило їй куди більше, аніж модні в той час вигадливі капелюшки. Ріголетто нишком позирав на неї, милуючись її красою та елегантністю. Вони разом вийшли на вулицю і зупинились перед машиною, що чекала з відчиненими дверцятами. Потиснули одне одному руки. Тереса була смутна, але трималася спокійно. Уже сидячи в машині, яка мала одвезти її до школи, щоб забрати синів, вона дала Ріголетто останні настанови:

— Ради бога, Емілію, кожного дня навідуйтеся до Ліліни. Якщо станеться якась біда, одразу ж зателефонуйте — я приїду. Номер ви знаєте.

Ріголетто кивнув головою і благально спитав:

— Тільки по телефону? А особисто — ні?

Тереса лагідно усміхнулась і, трохи повагавшись, відказала:

— Ні, краще не приходьте, Емілію. Самі знаєте, чому я прошу про це...

Машина рушила, але горбань устиг побачити, як по щоках жінки, що так мужньо трималася до останньої хвилини, побігли сльози. Ті сльози глибоко вразили Ріголетто — адже він ніколи не бачив, щоб Тереса плакала.

Вірний друг сумлінно виконав Тересине прохання і подзвонив їй тільки тоді, коли лікар сказав, що надії більше немає. На щастя, Тереса напередодні закінчила свої справи і вже збиралась повернутися на вулицю Віртудес. На побачення приїхала не зовиця, а її сестра Вікторія, яка пообіцяла взяти на себе виховання дітей, якщо Хосе Ігнасіо відмовиться од них. Тереса знову відвела синів до школи і стала чекати. Через два дні одержала коротеньку записочку від тої жінки, яка повідомляла, що вони з чоловіком беруться виховувати Родольфо і Армандо. Тереса не помилилась, коли, вперше побачивши Вікторію, подумала, що вона в житті багато любила і страждала,— навіть по обличчю було видно, що то людина з великим серцем. Але смілива пропозиція Вікторії, що на якийсь час підбадьорила її, невдовзі стала здаватись їй образливою і ганебною. Цілий день вона мучилася в самотині — адже не мала в тому домі

жодної знайомої людини — і весь час поривалася до телефону сказати Вікторії, що відхиляє її пропозицію. Одначе повідомлення Ріголетто враз звільнило її від болісної непевності. Не тямлячи себе, вона машинально одяглась і, взявши на площі екіпаж, поїхала до Флорінди.

Ледве переступивши поріг, Тереса відчула, що тут відбувається трагедія, і враз забула про свої турботи. Ліліна конала в порожній квартирі, звідки витягли й продали все, крім ліжка хворої та маленької консолі, на якій перед образом святого Роке завжди горіла лампадка. На розхитаних стільцях і порожніх ящиках понуро сиділи в зажурі мовчазні, як статуї, сусідки. Флорінда, уздрівши Тересу, схопилася з стільця, на якому сиділа в головах ліжка, і кинулась їй на шию, голосячи, мов божевільна. Потім, нервово стискаючи руку Тереси, потягла її до хворої.

— То він, мерзотник, убив її! — хрипко вигукувала вона.— Занапастив дочку, мою бідолашну донечку! Вона не знесла удару!.. Бачите, що наробив той душогуб!..— І показала на бліде, мов у мерця, обличчя дівчинки, з сухими губами та напівзаплющеними запалими очима.

Хвора не поворухнулась, але уста її гірко викривились: вона чула страшні материні слова.

— Тепер їй трохи краще,— казала мати, яка все ще не могла повірити, що дочка помирає.— Вона вже не кашляє і кровотеча припинилась. Але тепер я бачу, що лікарі дурні. Оті клятві уколи, що вони їй роблять, погублять її... Ех, якби я була з самого початку покликала знахаря!..

— А знахар що каже?

— Те саме! Каже, що не хвороба, а лікарі вбивають дівчинку... Каже, що вінвилікує її, якщо я дам триста песо, бо цілюще зілля дуже дороге.

Тереса замислилась. Побачила серед жінок Аніту і привітно кивнула їй головою. Дівчина була в яскравій шовковій сукні з низьким викотом і такій короткій, що виднілися голі литки. Почувши про обіцянку знахаря, Аніта підвелась і підійшла до Тереси та Флорінди.

— А він справді зможевилікувати її?

— Так, моя люба! Але ж триста песо! Мені не зібрати їх, хоч би я й спрдала все до ниточки...

Тереса нічого не казала. Думала, насупивши брови й міцно стуливши уста. Раптом вона підвела голову і промовила серйозно:

— Я розумію вас, Флоріндо, бо на вашому місці й сама повірила б навіть у чорта. Але не впадайте в розпач і спробуйте ще й цей засіб, щоб урятувати дочку. Зараз же йдіть до того чоловіка й скажіть, що ви згодні.

— А триста песо? — недовірливо спитала Флорінда.

— Я дам їх!

Тереса проказала ці слова просто, не надаючи їм особливого значення, і, вирвавшись од бідної жінки, яка з сльозами на очах цілувала їй руки, вибігла на вулицю; слідом за нею кинулась і Аніта.

— Зажди! Підемо разом, якщо ти додому. Моя стара зранку сама. Певне, лютує, як диявол.

Коли вони зручно вместилися в екіпажі, наче дві добрі подруги, що після втішної прогулянки вертаються додому, Аніта знову заговорила перша.

— Сестро, чи ти подумала про те, що пообіцяла Флорінді? Де дістанеш такі гроші?

— Десь знайду, — коротко відказала Тереса.

Аніта скептично посміхнулась і замовкла. Тереса думала і, здавалося, теж не хотіла розмовляти. Так минуло кілька хвилин. Раптом екіпаж, що саме перетинав вулицю, зупинився, пропускаючи трамвай. Тут Аніта побачила знайомого чоловіка, який простував вулицею з великим шкіряним портфелем, і тихо сказала подрузі:

— Давай витягнемо в нього хоч трохи грошеньят для Флорінди. Сама побачиш, який він негідник. — І покликала: — Хенаро! Хенаро!

Чоловік підійшов до екіпажа, знаком звелівши візникові почекаати.

— Привіт, кицю! — сказав дівчині і, озирнувшись навкруги, потягнувся до неї, намагаючись ухопити за носа. — Ти що тут робиш?

— Їду до хворої, мій півнику, тому й покликала тебе. Дай п'ять песо. Потрібні для благодійності.

— Ого! Чималенькі робиш подаяння, дівчинко. Але цього разу переб'єшся — не маю дрібних грошей...

Він став на приступку екіпажа і наблизив гладке червоне обличчя до жінок, які мимоволі відсунулись. Аніта, скориставшись моментом, коли її приятель з цікавістю розглядав Тересу, засунула руку в кишеню його жилета, витягла звідти гаманець і спокійнісінько розкрила. Коли той схаменувся, було вже пізно — дівчина тримала в руках золоту монетку.

— Це нам конче потрібно, красунчику. Не для мене, а для хворої. Візьми свої гроші.

Вона віддала гаманець, залишивши собі монетку. Чоловік силувано засміявся.

— Он ти як? Ну то знай: коли зустрінемося іншим разом, я не заплачу тобі жодного сентаво. Попереджаю.

Аніта глузливо знизала плечима.

— Добре, мій любчику. Сам знаєш, я дівчина покірлива.

Чоловік дурнувато хихикнув.

— А ця,— раптом кивнув він на Тересу,— також їде туди?

Тереса образилась, але навіть оком не змигнула. Розгнівана Аніта сама відповіла нахабі.

— Не верзи дурниць, хлопче! Треба навчитись розрізняти людей... Ану злазь, бо ми поспішаємо!

Вона зіштовхнула надокучливого добродія з приступки й звеліла візникові їхати далі. Обернулась і, побачивши, що Хенаро ще й досі стоїть на місці, голосно зареготала.

— От мурло! Але ми таки видурили в нього п'ять песо для Флорінди. Еге ж!

Тереса неуважно кивнула головою і решту дороги мовчала, дедалі більше непокоячись.

Коли під'їхали до дому, вона вже мала обдуманий план. Заплативши візникові, сказала Аніті, щоб та мерщій ішла заспокоїти свою матір. Дівчина

квапливо рушила нагору. Тереса замислено постояла на сходах, тоді рішуче повернула ліворуч і штовхнула двері Флориної квартири.

Напіводягнена орендаторка схопилася на ноги, квапливо прикрила простирадлом ліжко, де лежав її полюбовник, і стала навпроти нежданої гості, затуляючи своїм дебелим тілом усе, що було в кімнаті.

— Чого вам, сеньорито Тересо? — спитала вона роздратовано, навіть не запросивши сісти.

Тереса, мабуть, не помітила замішання, що його викликала її поява, бо сказала так, наче вони були самі:

— Слухайте мене, Флоро. Як ви гадаєте, чи власник будинку дасть мені п'ятсот песо, якщо я в нього попрошу?

Товстуля враз стрепенулась. Трохи подумавши, похитала головою і сказала уже звичайним солоденьким голосом:

— Гм! Забагато, як мені здається. Але, може, вам пощастить, якщо ви...

Тереса нетерпляче перебила її:

— Ну звичайно, якщо я пересплю з ним. Саме це я й мала на увазі.

Вона стояла бліда, втупивши перед себе невидючі очі, немов божевільна.

Флора не поспішала відповісти. Нарешті під допитливим Тересиним поглядом сказала, як людина, що добре знає звичаї покупця:

— Я гадаю, він дасть їх вам, сеньорито Тересо.

— Сьогодні ж?

— Сьогодні... або завтра вранці... коли вже ви так поспішаєте.

— Ви можете зробити мені послугу і сказати йому про це негайно?

Запитання були сухі, нервові, короткі.

— Так, якщо бажаєте.

Орендаторка м'якшала з кожною новою відповіддю. Тереса з хвилину вагалася, тоді сором'язливо мовила:

— Мені дуже важко, Флоро... Але нужда змушує... Як по-вашому, він дасть гроші наперед, ще до того, як я... зроблю те, що він хоче?..

Флора пильно глянула їй в очі.

— Так, сеньорито Тересо, адже він дуже добре знає вас...

— О, спасибі, спасибі! — вигукнула нещасна жінка й вибігла з кімнати, боячись, що не витримає і заллється сльозами.

XIV. БОЖЕ, БОЖЕ! ЧОМУ ПОКИДАЄШ НАС?

На другий день уранці балакуча орендаторка принесла пакуночок із золотими монетами й переказала, що дон Рудесіндо призначає побачення о восьмій годині вечора. Тереса не насмілювалась сама віднести гроші Флорінді і чекала Домінгу з сніданком, щоб передати через неї. Навіть не доторкнулась до грошей, тільки кивнула, щоб Флора поклала їх на ліжку, і це викликало неабиякий подив у звідниці, котра не могла втямити, як можна байдуже дивитися на таку велику суму.

— Отже, сеньйорито Тересо, точно о восьмій. Комерсанти люблять пунктуальність. Не забудьте, другі двері од проспекту Гольфо. Дзвонити не треба, штовхніть лишень двері — вони будуть відчинені. Вас ніхто не побачить, адже це не місце зустрічей, а будинок друга, який надає його донові Рудесіндо для справ...

Тереса була спокійніша, ніж напередодні, хоч і відчувала глибоку відразу до базікання надокучливої жінки. Бажала одного: щоб та швидше пішла геть і залишила її на самоті. Флора на мить замовкла, а потім із знанням справи стала розповідати про звички старого багатія.

— Він призначив зустріч о такій пізній годині, бо не хоче, щоб його побачили. До того ж, у нього нетравлення шлунка, і обідав він звичайно о п'ятій. Я добре знаю старого лиса, знаю всі його хитрощі! Нізащо в світі він не ризикнув би, щоб його розбив апоплексичний удар...

Тереса зрозуміла натяк і почервоніла, як вишня. Хотіла кинутись до ліжка, схопити гроші і жбурнути в обличчя брудній плетусі, щоб та повернула їх своєму хазяїнові, але стрималась; подумала тільки, що, мабуть, недарма всі грішниці не приховують свої ненависті до чоловіків, з якими живуть.

«Мушу терпіти»,— подумала з гіркотою і стоїчно слухала далі Флорине базікання.

Коли, нарешті, орендаторка пішла, Тереса зітхнула з полегкістю і довго ще стояла на місці, втупивши очі перед себе. З задоволенням подумала про те, як здивується і зрадіє Флорінда, коли їй передадуть гроші, хоч вони, можливо, підуть на похорон Ліліни. І водночас відчула терпку зловтіху, що її ганьба впаде також і на Рохелію, і на брата, і на всіх, хто міг зберегти її честь і не зробив цього...

Раз у раз поглядала на годинник. Їй здавалося, що хвилини збігають незвичайно швидко. Ріголетто не прийшов уранці, а може, не прийде й до вечора — захворіла його бабуся. Тересі бракувало вірного друга в цю тяжку для неї годину, але в той же час вона боялася зустрічі з ним, бо не уявляла собі, як зможе розмовляти про дріб'язкові справи, приховуючи свою жахливу таємницю,— адже він їй не чужий.

Домінга принесла сніданок і дбайливо, як мати, накрила на стіл. Тереса їла машинально і на запитання негритянки лише гмукала. Потім обняла її, наче вибачаючись, і попросила віднести гроші Флорінді. Зваживши на руці пакуночок, Домінга злякано позадкувала, вражено дивлячись на хазяйку. Тереса, яка не подумала про те, що треба буде сказати годувальниці, звідки взялися гроші, мусила викручуватись.

— Я продала акції міднорудної копальні, які мав Рохелію,— сказала вона тремтячим голосом.

— Кому? — спитала негритянка, не підозрюючи обману.

— Хазяїнові нашого будинку... Потім я розповім тобі. Нам дуже пощастило!..

Тересі так хотілось зостатися самій, що вона чи не вперше в житті зраділа, коли Домінга пішла. Минав час, і вона дедалі дужче нервувала, хоч у думці вже підготувалася до вечірнього побачення і наперед визначила свою поведінку. І все-таки не могла змиритися з тим, що за оті кляті, ненависні гроші чоловік, якому вона ніколи б не віддалась по своїй волі, здобув право володіти нею. Збентежена й розгублена, Тереса вже питала себе, чи вона не помилилась, чи не було б краще зажадати від брата належне їй багатство, самої ренти з якого вистачило б на спокійне, безтурботне життя. Відчувала докори сумління, що

мусила продавати себе, але самолюбство зміцнювало її рішення будь-якою ціною здобути в чужої людини те, чого вона не хотіла взяти від своїх. Звичайно, спокуса була велика — адже, маючи гроші, вона могла б тримати при собі дітей, не соромлячись за них. Ця думка дражнила Тересу, збурюючи в її душі ненависть проти дружини й дочки Рохелію. Що для неї ті люди?.. Вона почала вагатись. Та зрештою гірко посміхнулась і сказала собі, що перебудувувати життя вже пізно: вона зробила свій вибір і мусить триматись його до кінця...

Так вона до четвертої години то металася по кімнаті, то в знеможі падала на ліжко, намагаючись заснути. Тоді нараз стрепенулась, узяла мило та рушник і машинально попрямувала до ванни, що була в кінці коридора,— відтоді, як займала одну кімнату, позбулась вигоди митися в своїй квартирі. Повернулась у просторому халаті, свіжа й розпашіла, почувуючись легкою та молодою. Скинула з плечей халат, стала перед дзеркалом і задоволено милувалася собою. Відтак неквапливо й спокійно почала одягатись, усміхаючись своєму відображенню в дзеркалі і з гіркою втіхою думаючи про те, що, незважаючи на всі знегоди, вона й тепер така сама гарна та зваблива. Надягла чорну вихідну сукню з низьким викотом і прозорими рукавами, але потім схаменулась і вирішила, що краще вбратись у чорну спідницю та просту блузку, яку носила щодня. Інстинкт підказав їй, що коли чоловік дає жінці п'ятсот песо замість десяти, які коштувала б йому розкішно вбрана вульгарна красуля, значить, він платить за честь, і вона має стати перед ним у природному вигляді. Була за чверть п'ята, коли вона наділа крилате сомбреро й востаннє подивилась на себе в дзеркало. Мимохідь подумала, що Ріголетто так і не прийшов, і зітхнула на цю згадку про свого бідного друга, таємницю якого вона так боялась узнати. Потому швидко рушила до дверей.

На розі вулиці Тереса сіла в авто і поїхала до Флорінди. Раптом їй спало на думку, що Ліліна могла вже померти, і вона аж здригнулась. Та, підійшовши до дверей, заспокоїлась: у квартирі панувала тиша — отже, лихо ще не надійшло.

Вона квапливо переступила поріг і опинилась у холодній пустці вітальні, де важкий дух ліків був наче подих самої смерті. Злякана шумом своїх кроків, Тереса обережно пройшла до кімнати хворої. Там попід стінами мовчки сиділо щось із десятків жінок. Тереса помітила Домінгу, Аніту з матір'ю, Обду-лію; решта були сусідки, яких вона знала тільки по обличчях. Флорінда, стоячи спиною до дверей, поправляла постіль на ліжку Ліліни й не побачила Тереси.

Тереса з тривогою ступила до годувальниці й тихо спитала:

— Ну як?

Домінга у відповідь тільки стулила губи, даючи зрозуміти, що надії немає.

— А ти сьогодні не куховариш?

— Я попросила одну жінку підмінити мене, бо гадаю, що сьогодні все скінчиться,— відповіла негритянка, сумно вказуючи на ліжко.

Флорінда побачила Тересу і радісно скрикнула. Обличчя бідолашної жінки світилось надією: тільки вона одна не вірила в наближення жахливої розв'язки. Розказала, що недавно приходив знахар, і, сторгувавшись, пообіцяввилікувати її донечку, коли з неї вийде зло, що його заподіяли лікарі. Тоді переможно показала Тересі на обличчя дівчинки, якій від ранку не робили ін'єкцій.

— Помічаєте різницю, моя люба? Вона вже не задихається, і не треба присипляти її уколами... І всім цим я завдячую вам, нашому доброму ангелові!..

У пориві вдячності хотіла поцілувати їй руку, але Тереса швидко відсторонилась. Флорінда повторила голосно:

— Я знов маю дочку, і цим завдячую тільки вам!

Тереса швидко збагнула страшну правду. Ліліна тепер не задихалась, бо ледве жила і тіло її вже починало німіти. Часом дівчинка розплющувала великі, майже погаслі очі і водила ними по кімнаті, немов пробуджувалась од глибокого сну. Тоді мати, палко бажаючи зробити дочці краще, починала мучити її безглуздими запитаннями. Ліліна тільки мляво усміхалась і знаками просила її замовкнути. Хоч дівчинка говорила зовсім мало, одначе зберігала

ясність розуму й передчувала свій близький кінець. З раннього ранку вона все питалася:

— Котра година?

І сумно посміхалась, коли хотіли взнати, чого вона про це питає. Одного разу навіть сказала тихенько:

— Увечері дізнаєтесь.

Тереса уважно дивилась на неї. Під час задишки обличчя хворої було фіолетового кольору, а тепер стало жовте, як віск. Загострений ніс стирчав на ньому, наче лезо ножа. Губи почорніли й висохли, і рот перетворився на темний отвір, в якому не видно було навіть зубів. З цього страшного отвору виривалось повільне й стомлене дихання, що часом переходило в хрипіння і нараз обривалось. Худенькі, аж прозорі руки дівчинки немічно лежали на простирадлі і тільки час од часу корчилились, немов бгали тонке полотно.

Тереса з жахом спостерігала цю картину і хотіла вже нишком піти з хати, але Флорінда подалася слідом, закидаючи її запитаннями:

— Ну, як вона тепер виглядає?

— Краще... набагато краще!..

— Справді? Ви гадаєте, спокій — то добра ознака? Я це помітила ще вранці.

Вона відвела свою колишню суперницю вбік і, шамкаючи беззубим ротом, знову почала гудити Рохелію. Ставилась до Тереси, як до рівної чи радше, як до жертви, зваленої тим самим ударом, що й вона. Ще тоді, як вони вперше побачились, Флорінда прямо сказала, що вважає її, а не себе, за дружину Рохелію — адже вона прийшла до нього чесною дівчиною...

— Мені знов розказали про того мерзотника, того гаспида... Він тепер у Сьєнфугосі з своєю новою коханкою... і навіть не подумає прислати хоч сентаво для дочки, не поцікавиться, що з нею, чи не сконала вона, як собака... Але знайте, він заплатить за все... заплатить на цьому чи на тому світі, якщо є господь бог!..

В цю мить на ліжку почувся стогін, і обидві жінки метнулись до хворої. Вона ворушила губами, втупивши невидючі очі в стелю. Флорінда й Тереса нахилились над ліжком. Ліліна ледь чутно, але розбірливо повторювала:

— Пробачте йому... пробачте...

Отже, вона зверталась до них обох. Невже почула їхню розмову?.. Жінки здивовано презирнулись. Відтак Флорінда кинулась до вмираючої із сльозами та поцілунками.

— Гаразд, янголятко моє... гаразд, коли ти так хочеш... Але будь доброю, ясочко, не залишай свою бідну матусю...

Її силоміць одірвали від дочки й посадили на стілець, щоб вона заспокоїлась. Вражена Тереса забилася в куток і стежила звідти за всім, що діялось у кімнаті.

Ліліна затихла і лежала, знесилена цим раптовим спалахом. Трохи перегодя вона знов заворушилась і знаками попросила змочити їй губи. Мати квапливо прибігла з намоченою хусточкою і швидко провела нею по напіввідкритому пересохлому роту.

Живлюча волога додала вмираючій трохи сили. Вона розплющила очі і ледь чутно спитала:

— Котра година?

— Пів на шосту, моя ясочко. Чому ти питаєш?

Ліліна загадково усміхнулась і прошепотіла:

— Так... Скоро самі дізнаєтесь...— І в неї затремтіли губи. Здавалося, вона молиться чи розмовляє сама з собою.

Тереса, не в силі дивитися далі на цю страшну агонію, втекла до вітальні, де стояв один-єдиний стілець з подертим солом'яним сидінням. Упала на нього і, обхопивши голову руками, поринула в сумні роздуми. Отямилась, коли зачула шум. Розплющила очі — перед нею стояв Ріголетто.

— Як дівчинка? — тихо спитав горбань.

Тереса зробила промовистий жест.

— Уже скоро...

— А мати?

— Нічого не бачить. Каже, що їй краще. Жахливо, правда ж?

Вони подивились одне на одного. Тереса не витримала погляду друга і перша відвела очі. Ріголетто був, видимо, занепокоєний, і вона розуміла чому.

— Принесіть собі стілець або ящик і сядьте коло мене, адже там вам не можна бути.

Він скорився. Зайшов до кімнати, глянув на обличчя хворої і зараз же повернувся. Примостившись біля Тереси, щиро й схвильовано мовив:

— Здається, й моя бідна бабуся теж зібралася на той світ. Скоро залишусь я сам-один...

Тереса мимоволі здригнулась від його скорботного тону.

— А ваші друзі?

— У мене тільки один друг — ви. Я втратив усі свої колишні зв'язки, ви ж знаєте...

У старенькому мішкуватому костюмі, випнувши кощаві груди, від чого голова ще дужче запала між гострих плечей, бідолашний горбань мав пригнічений і жалібний вигляд, хоча й намагався удавати байдужого. Тереса нишком позирала на нього, догадуючись, що він страждає. Відчувала докори сумління, думаючи про таємницю, яку мусила приховувати, проте їй стало легше, коли він прийшов,— адже тепер вона не була сама. Сидячи вдвох у порожній вітальні, вони тихенько розмовляли.

— Ні, Емілію,— сказала Тереса.— Тепер ви маєте дещо більше. Ви вже не такий, як були раніш.

Ріголетто нервово ляснув по колінах згорнутою газетою і вигукнув:

— Запевняю вас, я такий самий!.. Тільки раніш я не думав про себе...

— А тепер думаєте?

— Так!

Сказав це гнівно, ніби ненавидів самого себе, і мовчки похнюпив голову. Тереса заговорила до нього лагідно, по-материнському, як говорила завжди, коли він починав нарікати на свою долю.

— Чи багато таких людей, як ви, Емілію?

Вона хотіла сказати йому: «Бачте, я також лишилася сама... Якби ви знали, що зараз твориться в моїй душі!» — але стрималась, чекаючи відповіді.

Ріголетто мовчки знизав плечима. Обоє поринули у свої роздуми. Кожен мав стільки сказати в цю хвилину, коли їхня щира приязнь, яка недавно тільки почалась, уже доходила кінця. А поруч, у сусідній кімнаті, конала горопашна Ліліна, і це робило їхню болісну зустріч іще сумнішою.

— Мабуть, ніхто не дивиться на життя з такою огидою, як я,— після короткої паузи, немов сама до себе, промовила Тереса.— Тепер можу сказати, що все омріяне в дитинстві не збулось і, напевне, ніколи вже не збудеться. Та, хоч як це дивно, я не відчуваю пригніченості і навіть не думаю про смерть.

— А що вам здається гіршим за життя? — похмуро спитав Ріголетто, намагаючись досягнути її думки.

— Усе! Брехня, нещирість, лицемірне себелюбство, зневага до інших людей... Якби ви знали, як я ще дівчинкою гнівалася, коли в домі говорили про вигоду й про гроші! Я тупотіла ногами, плакала, а батько насміхався, називаючи мене дурною неврастенічкою. Ну, а тепер життя примусило мене пожертвувати своїми найкращими ідеалами.

— І ви тепер гадаєте, що на землі нема нічого чесного? — неспокійно спитав горбань.

— У любові — ні, в дружбі — є, Емілію. А любові, про яку я мріяла, певне, зовсім не існує.

Ріголетто сумно посміхнувся.

— Ви й досі кохаєте його, Тересо, і не перестали страждати через свою любов, хоч думаєте навпаки.

Вона гаряче заперечила, щиро дивлячись йому в очі:

— Ні! Запевняю вас, що ні!.. Відколи я перестала вірити, перестала й любити. Віра і любов для мене нероздільні. Тепер мені жаль тільки втраченого часу...— І замовкла, немов поринула в море спогадів.

Ріголетто нишком дивився на її гарну шию та похилену голову з важкою короною чорних кіс, і на очі йому навернулися сльози. Його серце билось так шалено, що він мусив прикласти руку до грудей. Чи він знав щось із того, що

Тереса сором'язливо намагалася від нього приховати? Напевне, дещо знав од свого приятеля, службовця в дона Рудесіндо, який не пропускав повз увагу жодної деталі з життя хазяїна і того вечора був особливо пильний. Тереса лякала і водночас нестримно вабила до себе Ріголетто, сповнюючи його душу сум'яттям. Часом спалах шаленої надії розпирав йому груди — адже їх з Тересою єднала така щира, майже братерська приязнь,— а потім він знову впадав у розпач, переконуючи себе, що вона ніколи не піде далі. Звичайно, вона була грішниця, жінка, яку покинув коханець, така ж нещасна, як він сам,— через те він і хотів, щоб вона не ганьбила себе більше...

Тереса вгадала думки Ріголетто і спробувала перевести розмову на інше. Взяла у нього з рук газету й перебігла очима кілька сторінок. Ріголетто не заважав їй, але раптом помітив, що вона зблідла й при кипіла поглядом до сторінки, де великими літерами сповіщалося про розиграш по лотереї швацьких машин, розподіл яких між бідними жінками відбувся в розкішному будинку багатого банкіра й відомого філантропа сеньйора Рудесіндо Сармієнто, президента благодійної асоціації, котра влаштувала «прекрасне свято добродійності», як писав хронікер.

Коли б Ріголетто наперед підготував таку пастку, щоб переконатись у своїх здогадах, то й тоді, напевне, не домігся б більшого успіху. Але він затамував свої почуття і спитав удавано байдуже:

— Ви знаєте що-небудь про ту благодійну п'ятику?

— Ні, але все це мерзота! — обурено відказала вона й відкинула газету.

Ріголетто сумно глянув на неї. Вони помовчали, тоді знов повернулись до звичайної розмови, в якій кожен виливав свій біль. Обоє погодились на думці, що в житті необхідний позитивний ідеал, ілюзія, заповітна мета, які правила б за дороговказ у вічному й одноманітному плині днів. Тереса припускала, що за своєю природою та вдачею вона мала стати грішницею, і ганила себе за те, що була поганою матір'ю. Ріголетто вважав своє життя пропавшим кожного разу, коли поглядав у дзеркало. Вона лагідно заперечувала: фізична краса — то не найголовніше в людині,— і ці її слова немов ясним променем осявали душу нещасного горбаня.

Тереса раз у раз неспокійно совалась на стільці й крадькома зиркала на годинник. Та Ріголетто, зачарований ніжністю любимої подруги, нічого того не бачив.

Швидко звечоріло. Вони навіть не помітили, як підкралися сутінки й оповили все довкола. Зійшов місяць, і на підлозі вималювався великий білий чотирикутник. Тепер Тересі було добре видно стрілки на циферблаті. Мати Аніти пронесла з кухні засвічену гасову лампу...

Нараз у кімнаті хворої розлігся дикий крик. Вони злякано підхопились. То був голос Флорінди.

— Помирає!.. Моя ріднесенька донечка помирає!..

Тереса й Ріголетто ледве проштовхались до ліжка, бо там з'юрмилися всі, хто був у кімнаті. Голова Ліліни безсило лежала на подушках, обличчя було непорушне, наче скам'яніле. Закочені під лоб очі видніли білою смужкою між безкровних напіврозтулених повік. Дівчинка знепритомніла несподівано, коли сповнена надії мати налаштувалась поїти її знахаревим зіллям. Тепер Флорінда стояла, опустивши руки, неначе втілення безмежного відчаю. Враз утративши надію, вона заціпеніла і злякано стежила за агонією дочки. Ні, вона ще не вірила... не могла повірити!.. Бог не міг бути таким жорстоким!.. Раптом вона помітила Тересу, яка стояла серед жінок, затамувавши віддих, і в розпачі убогої душі кинула чорне прокляття Всевишньому — в ту мить її страх перед ним поглинула прірва людського болю.

— Бог покидає нас, моя люба! Чому?.. Що ми Йому заподіяли?..— І впала в корчах біля ліжка, задихаючись від ридання, що ніяк не виривалось із грудей.

Ліліна злегка заворушила повіками.

— Вона жива!.. Жива!..— почувлися голоси.

Усі забігали, заметушилися. Кілька жінок кинулись робити компрес, нетерпляче підганяючи одна одну: «Швидше! Швидше!.. Дай марлю!.. Окріп!.. Ліки!..» Потім знову збилися коло ліжка, відтиснувши вбік нещасну матір, яка мовчки дивилась на все безтямними очима.

— Вона ще дихає! Дихає! — раптом закричала котрась із жінок.

Флорінда навіть не поворухнулась. Стояла немов сновидка, німа та байдужна. Її відтягли в куток і посадили на стілець. Вона анітрохи не опиралась. Бліда, приголомшена Тереса із завмерлим серцем стояла в головах ліжка, не зводячи очей з хворої, її рука ненароком торкнулася руки Ріголетто, і той несміло стиснув її пальці.

Раптом Тереса швидко висмикнула руку і сказала на вухо другові:

— Ходімо. Ми тут уже не потрібні.

Вона помітила легку конвульсію, після якої все тіло Ліліни витяглося, а обличчя зовсім застигло. Жінки, збуджені недавньою боротьбою зі смертю, не бачили, що дівчинка йже нежива. В кімнаті було майже темно — горіла тільки гасова лампа на консолі перед образом святого Роке. Полум'я хилиталось, і від тремтливих тіней, що падали на загострене обличчя мертвої Ліліни, здавалося, ніби вона ворухнеться. Тереса наблизилась до лампи й подивилася на годинник. Була за двадцять хвилин восьма. Вона поволі рушила до вітальні; за нею потягся й Ріголетто, який ледве стримував хвилювання.

— Ви йдете?

— Так. Усе вже скінчилось. Хіба ви не бачите?

Ріголетто кивнув головою, і вони мовчки вийшли на вулицю. І тут він не витримав і спитав:

— Ви не повернетесь більше?

— Навіщо?

— Яка у вас душа, моя люба подруго! Ангели й ті ніколи б не зробили того, на що знайшли в собі силу ви...

— Ангели — ні, чорти — так! — тремтячим голосом сказала Тереса, відчуваючи, як швидко згасає її сміливість.— Здається, ви плутаєте чортів з ангелами...

Вони зупинились на тротуарі, сумно дивлячись одне на одного. Може, думали, що в цю мить розлучаються назавжди і що відтепер життя кожного з них піде своїм шляхом до невідомого кінця... Все навколо було оповите мерехтливим серпанком тропічної ночі з ясним кружалом місяця на темному

небі. Тереса отямилась перша, і вгледівши вдалині екіпаж, квапливо попрямувала до нього. Приголомшений Ріголетто побіг слідом за нею.

Тереса зупинилась тільки на розі вулиці, де стояв екіпаж. Ноги їй підтиналися, вона уникала погляду Ріголетто. А той, тремтячи од хвилювання, благально дивився на неї і все ще тішив себе химерною надією, що вона не піде, зостанеться...

— Хочете, я проведу вас додому? — насилу спромігся спитати хрипким, здавленим голосом.

— О ні, ради бога!.. Я сьогодні йду не туди... Не питайте мене ні про що!.. До завтра!..

Ріголетто бачив, як вона, не озираючись, скочила в екіпаж і збуджено заговорила до візника, як той стьобнув батогами коня і швидко поїхав геть. Земля захиталася під ногами нещасного закоханого, йому здалося, що все валиться і давить його, що хтось невидимий підступно вирвав йому з грудей єдину велику мрію життя. Ріголетто напружив зір і невідривно дивився вслід екіпажу, який усе зменшувався, аж поки зовсім не загубився вдалині. Тоді він у розпачі опустив руки і Тихо, як дитина, заплакав. У тому надривному риданні були і його безпорадність перед новим горем, і гіркий жаль, що хвилину тому він випустив із рук свою долю...

СФИНКС

I

Сеньйора де Хакоб під колонадою біля входу розмовляла з мужчиною.

— Я не можу більше, Амадо,— шепотів він.— Нерви не витримують.
Клянусь тобі, так далі не можна...

— А не буде гірше? — лагідно спитала вона.— Чи не буде важче, коли розлучимось?

Він з досадою махнув рукою.

— Відважся,— сказав схвильовано,— давай зробимо так, як я кажу.

— Ні! — відповіла вона.

— Ні? Поміркуй добре!..

— Ні!

— Отже, ти не хочеш зустрічатись?

Сеньйора де Хакоб з розпачливою ніжністю глянула на нього. Він благав... І вона злякано повторила:

— Ні-ні! І йди, бо вже пізно... А мати ще не спить.

— Прощай,— сказав він, як чужій, і навіть не поцілував.

— Прощай.

Те «прощай» злетіло легким зітханням з її уст, руки її безсило повисли.
Він пішов, а в серці відлунювало: «Про-щай...»

Вона знову зітхнула, дивлячись, як віддаляється у сутіні саду між пальмами його постать. Ось долинув скрегіт засува — то зачинилася за ним хвіртка. Раптом молода жінка відчула, що хтось стоїть у неї за спиною.

Обернулась і побачила матір. Старенька простягала до неї руки. Вже чотири роки вона була сліпа.

— З ким це ти розмовляла, дочко?

Сеньйора де Хакоб ще не переборола хвилювання.

— То я прощалася з Марсіалем.

— А що тут робив Марсіаль так пізно, доню?

Дочка завагалась.

— Він проходив стежкою, побачив мене і... зупинився побалакати.

Старенька щось ніби вигукнула стиха — чи то дорікала доньці, а чи погоджувалася з нею,— потім узяла її за тремтячу руку.

Обидві вони, стара й молода, вбрані в усе чорне, були дуже схожі. А торік, коли пристрасть ще не вразила серця сеньйори де Хакоб, схожість та ще більше впадала в око. В обох було тоді в обличчі щось ніби ангельське, обидві мали матово-білу шкіру. Могло здатися, що то сестри. Звичайно, сивина та й зморшки на материнім обличчі виказували, що вона років на тридцять старша. Була це вдова відомого колоніального чиновника — сеньйора Вільялоси. Посивіла вона десь за рік по чоловіковій смерті. А дочка була чорнява, кароока, струнка, з гарною ніжною шиєю. Вона полюбляла великі декольте, і багато хто вважав її за кокетку. Але то було давно... Ось уже вісім років і мати, й дочка носили жалобу по батькові. Чорна сукня з трикутним вирізом дуже личила Амаді, підкреслюючи пишну гармонію її тіла. Шкіра видавалася ще білішою, а коси й очі — темнішими... Але відтоді, як прийшли до неї муки кохання, обличчя її дуже змінилося. Воно втратило лагідність і часом ставало навіть жорстоким. Ці очі, що горіли неспокоєм і пристрастю, вже не були ангельськими. Ні. Отаким, певно, мав бути ангел, в якому несподівано заговорила мученицька кров демона. Але мати була сліпа й не могла помітити цієї зміни в доньці, серце якої колись було для неї прозоре, мов чистий кришталь.

Мати й дочка зайшли до будинку, причинивши за собою двері. Проходячи вестибюлем, молода жінка мимоволі здригнулась: обіч дверей стояла служниця Хоакіна. її застигле обличчя ніколи не осявала усмішка,

сухорлявий стан був немов закутий у твердий корсет, а поверх спідниці звисав на шлейках чорний фартух.

— Сеньйора може лягати, я вже постелила,— як завжди, байдужно промовила вона, не дивлячись на своїх хазяйок. Тоді повернулася на підборах і нечутно зникла в сутіні покоїв, просторих, як храм, де витають душі померлих.

Незабаром поганий настрій дочки і роздратування, яке тепер раз у раз викликала в неї мати, минулися. Справді-бо, про стареньку треба краще піклуватись, не забувати, що вона сліпа... Як завжди, обережно та дбайливо, провела вона матір до кімнати, стежачи, щоб та не наштовхнулася на двері або меблі. Опустила фіранки на вікнах, засвітила світло і почала зачісувати сліпу на ніч. А мати, зустрівши дочку біля входу, відчула невиразну підозру, проте була така з нею ласкава, зовсім як колись у дитинстві, і настороженість молодій жінки швидко розвіялась... Вона ніжно розчісувала материне сиве волосся на проділ, коли та раптом зовсім просто мовила:

— То розкажи ж, доню, що тобі говорив отой навіжений Марсіаль.

Дочка мало не впустила гребінця, але відповіла майже спокійно:

— Ну... він незадоволений з своєї посади. Його примушують надто багато працювати, а таке життя не для нього.

Старенька добродушно розсміялась:

— Авжеж, авжеж! Йому більше подобається складати віршики, пописувати в газету і займатися всілякими дурницями, які не дають грошей. І, звичайно, він би це й далі залюбки робив, якби не вмер його бідний батько. Але не завжди так живеться, як хочеться.

Марсіаль був син далекої родички її небіжчика чоловіка, і старенька вважала його близькою людиною. Йому вже минуло тридцять. Амада була на два роки молодша. Коли вони були ще дітьми, родичі заводили розмови про їх майбутній шлюб. Але сеньйорові Вільялосі запропонували добру посаду в Іспанії; він сподівався підлікуватися там і забрав із собою дружину й дітей. Життя було неспокійне, і діти зростали не в таких умовах, як хотілося батькам. Коли ж сім'я зібралася назад, сеньйор Вільялоса був уже при смерті, а Амада мала чоловіка — Діонісіо Хакоба, молодого доктора права, що скінчив

університет у Сантьяго. Тепер, коли вона стала сеньорою де Хакоб, взаємини з Марсіалем втратили колишню безпосередність, але все-таки як родич він і далі міг заходити до них у будь-яку пору дня. Амада не була щаслива в шлюбі, а її чоловік, який одружився заради грошей, не вмів та й не хотів ревнувати. Що ж до старої вдови, то вона навіть не припускала, щоб хтось із її дітей міг мати позашлюбний зв'язок. Марсіаля вона щиро любила.

— Так, він навіжений, і нічого тут не вдієш. А все ж таки він чудовий хлопець,— помовчавши, сказала мати.

Сеньйора де Хакоб розцілувала б її, коли б не боялася виказати свою таємницю. Гребінець м'яко пройшовся по сивій голові, і доччина рука пестливо розпушила волосся, зібране у сіточку. Про Марсіаля більше не говорили. Амада роздягла німичну матір і удавала заклопотану, щоб довше помовчати. Допомогла старій надягти нічну сорочку й поправила подушки на великому двоспальному ліжку, яке мати не залишала й по чоловіковій смерті. Потім підвела її до ліжка, обережно поклала і, підмощуючи під голову білі подушки, притулилася щочкою до її щоки. Поцілувала в чоло й прошепотіла:

— На добраніч, мамо.

— Діонісіо вже прийшов, доню? — спитала старенька, затримуючи її за руки.

— Ще ні, але скоро буде,— збрехала Амада.

Насправді він не приходив уже кілька днів, але то була свята брехня, вона нікому не вадила. Вдова зітхнула й сказала сумно:

— На добраніч, донечко.

Амада вийшла; їй не терпілося лишитись на самоті у своїй кімнаті. Але перед нею стояла служниця Хоакіна. Вона чекала розпоряджень.

— Сеньйорі чогось треба? — спитала вона чемно й байдуже, і жодна рисочка не ворухнулася на її обличчі.

— Ні, спасибі, можете лягати,— сухо відпустила її Амада і попрямувала до себе. Відчула пронизливий погляд холодних очей, які стежили за нею, і мимоволі прискорила ходу...

Зайшовши до своєї кімнати, Амада одразу ж замкнула двері, впала на стілець і довго сиділа, обхопивши голову руками. Боялася, що їй забракне сили дістатися сюди, тож тепер відчула гірку втіху від того, що може поринути в своє горе, що ніхто не бачить її. Горе було глухе, змішане з терпкими спогадами, з болючими докорами сумління, із втомою від безконечної комедії, в якій їй припала така нещаслива роль.

Тут, на самоті, Амада не була вже тою ніжною сеньйорою де Хакоб, яку ми бачили в кімнаті сліпої матері. Безнадія, котрої тепер не треба було ховати, спотворила чисті риси обличчя, стерла з нього чарівну щирість. На людях, а надто біля матері, Амада тамувала гірке почуття, яке гнітило її, але на самоті ніщо не заважало їй віддаватись стражданню, впадати в розпач, упиватися своєю мукою.

Вона довго плакала, тоді рвучко підвела голову й заговорила вголос:

— О, якби він зараз побачив мене, то повірив, повірив би, що я страждаю, мучуся, що моє серце спливає кров'ю і що не дурне лицемірство змушує бути такою, яка я є, і не воно нас розлучає!..

В розпачі звелася на ноги, перейшла кімнату і, розчинивши навстіж вікно, зіперлася на підвіконня. Все довкола обіймав спокій: і сад, і сусідні будинки, і всю стару частину Серро. Здавалося, люди тут теж впали в меланхолійну задуму, якою віяло від їхніх надміру великих занедбаних хоромів. Ніч була темна, сад вгадувався у п'їтьмі тільки з пахощів троянд і резеди, що хвилями здіймалися з його глибини, як з невидимої курильниці. Там, унизу, біг струмок, дзюрко- тів, спадаючи в старий яр, що перетинав садибу майже біля самих стін будинку. Повітря було свіже та вологе від зелені, воно збуджувало, тривожило.

Амада підставила лице його неспокійному подихові й відчула, як гаряча хвиля перебігла по її тілу. Мимоволі піддалася нічним чарам, заплющила очі й вдихнула повні груди повітря, пересиченого п'янкими пахощами. Це заспокоїло її, вгамувало біль, навіяло забуття, і вона полинула на крилах мрії. Та ніч усе палила її, хвилювала кров, будила пристрасть. Вона заплющила очі. Згадала Марсіаля. Уявила себе в його обіймах, і голова їй запаморочилась. Нараз вона

відчула, що належить йому, тільки йому. А ніч-спокусниця усе дужче туманила їй розум...

— Я твоя і кохаю тебе, хоч ти й не віриш. Твоя! Твоя! Твоя!..

Рвучко відхилилася назад і швидко зачинила вікно, щоб позбутися цих болісних видінь. У душі змагалися страх і жага кохання. Пройшлася по кімнаті, намагалася заспокоїтись, потім сіла за письмовий стіл і почала писати листа, в якому виливала свою душевну тривогу.

«Моя любов і мріє, мій бог і неможливе щастя моє!

Я не могла ні вдоволити твого прохання, ні пояснити свою відмову, бо не в змозі висловити все, що відчуваю, коли ти поруч. Нині, коли я далеко від тебе, хочу поговорити з тобою по щирості, щоб ти мене зрозумів.

Ти не можеш знати, серце моє, як я сама з собою борюся. Не можеш, бо зовсім по-іншому мислиш, бо вихований інакше, ніж я, а ще тому, що ти — мужчина.

Слухай же: я — погана! Злочин, який я чиню, лякав би мене, якби він не приніс уже стільки горя, і це не стало ніби спокутую за нього. Лише отак я можу жити зі спокійною совістю. Знай, я маю силу, щоб іти далі, навіть обманюючи матір.

Я завжди тебе кохала і кохаю нестямно, як тільки може кохати жінка. Я тебе кохаю і хочу, щоб ти був моїм... Нині, в цю хвилину, я відчула, що не можу без тебе, і злякалась, і, щоб утекти від самої себе, відійшла од вікна, біля якого стояла.

О, ти не знаєш, як мене п'янило б твоє кохання, коли б воно було шлюбне! Я навіть не наважуюсь уявити собі такого щастя! Я хочу, щоб ти знав, як нелегко дається мені ота жорстокість, та обережність, за які ти не раз мені дорікав. Знай: я мучусь, але відколи кохаю тебе, мені дорогі стали і твій образ, і журба моя!..

Чому ти просиш у мене те, чого ми ніколи не будемо мати? Тож я і дивлюсь на тебе, як на вічну й неможливу любов. Чому не береш те, що я можу дати тобі?

Слухай мене, щастя моє. Якщо любиш, то не можеш зичити мені зла. Я не змогла б жити з матір'ю, обманюючи її у рідній оселі... Ти помітив, я мовчу тут про все, що хоч трохи стосується шлюбних обов'язків, якими, ти сам добре знаєш, я не дорожу? Нині я знайшла в собі силу, щоб зносити докори сумління та горе, і кажу тобі: я щаслива, бо живу і знаю тебе... Але якби я дозволила собі поступитися, то, присягаюся своїм коханням, була б найнещасніша в світі!

Ти не приходь більше, єдине світло моєї душі! Я можу стерпіти все, лиш не твою зневагу і не розлуку з тобою. Я не прошу любити мене, я благаю, щоб ти розлюбив. Я звертаюсь до твого кохання і співчуття, і навіть не відчуваю приниження, бо перед тобою не маю гордості. Ні-бо, приходь! Хочу бачити тебе й чути, хочу, щоб твоє життя пломенило разом з моїм, хоч вони й не можуть з'єднатись, хочу твого кохання і поцілунків, якщо вони в тебе знайдуться для твоєї нещасної

А.»

Згорнула лист удвоє, поклала в химерну металеву шкатулку. Потім, не роздягаючись, лягла на ліжко. Ось ще трохи припізніє, і вона непомітно перебіжить через сад і покладе шкатулку з листом у щербату вазу в огорожі, що правила їм за поштову скриньку.

Марсіаль, напевне, завтра забере листа, бо щодня приходиться у їхній сад.

У гріх сеньйора де Хакоб впала непомітно, як це буває, коли схиблюють доброчесні.

Коли вона з матір'ю, братом, сестрою і чоловіком повернулася з Іспанії, мучили її дві великі біди: лікарі визнали батьку безнадійно хворим, а чоловік зовсім її не кохав. Сеньйор Вільялоса від самого початку не схвалював того шлюбу. Сім'я Хакобів давно вже розорилась. Про них не можна було почути чогось поганого, але й доброго було не чувати. Тож батькові не вельми подобалось, що Діонісію стане чоловіком його дочки. Йому ввижався фальш в очах того ферта, який над усе дбав, щоб у нього блищали нігті,— більше, ніж про порядну посаду. Та, коли похопилися, було вже пізно: Амада впіймалася в сіті цього молодика, а вона, серйозна й мрійлива, завжди доводила все до кінця. Сеньйор Вільялоса виховав і вивів на добрий шлях своїх дітей, та на цьому й заспокоївся. Він покликав до свого кабінету Амаду, лаконічно виклав їй свої побоювання, а далі дозволив дівчині, якій ще не минуло й двадцяти років чинити свій розсуд.

— Отже, зваживши все, дочко,— закінчив він,— ти вирішила вийти заміж? Ти добре обміркувала?

— Так, тату.

— Ти кохаєш його?

Вона кивнула головою, щоки її пломеніли, мов червоні троянди.

— Коли так,— промимрив високоповажний добродій,— мені нічого більше сказати. Хай сповниться божа і твоя воля.

Сім'я Вільялосів була ще багата. Мала родовий будинок в Серро, добру ренту від орендарів і землі в різних місцях острова. Але все-таки скасування рабства дуже відчутно вдарило по їхніх, колись величезних, достатках. Подружжя мало трьох дітей. Старша дочка Карідад пішла в монастир; син Маріо якийсь час служив моряком, а тоді став, як і батько, чиновником; Амада була наймолодша, й батьки покладали на неї найбільше надій. Тому її шлюб завдав такої прикрості сім'ї, хоч признатися в цьому ні батькові, ні матері не дозволяла гордість. Діонісію Хакоб, який був усього тільки адвокатом, дістав гроші на весілля від своїх родичів і поїхав з дружиною в Швейцарію, плекаючи

в душі надію, що тесть, хворий на рак, скоро помре. На жаль, гроші скінчилися раніше, ніж рак звів у домовину сеньйора Вільялосу, і Діонісію з молодою дружиною змушений був іти в прийоми до тестя. Старий і не заперечував. Безнадійно хворий, він хотів бодай щось іще залагодити на цьому світі, надіявся, годуючи зятя, не дати йому спіткнутися, надіявся, тримаючи біля себе, якось уберегти його. Але на заваді йому стала хвороба: довелося думати про інше, готуватися до смерті.

А сеньйора де Хакоб, придивившись до чоловіка ближче, зрозуміла, що її серце помилилось. Діонісію Хакоб розвіяв її наївну віру, її мрії. Вона була сентиментальна й ніжна, а він — цинік, скептик і себелюб; Тільки й мав, що красиві очі, стрункий стан і вишукані манери. Він бачив у ній лише гарненьке дівчисько і небавом зробив її співучасницею своїх любовних пустощів. І вона поклала собі нізащо не мати дитини від того світського фертика, спритного і в'їдливого аж до жорстокості. Ні, не таким мав бути її чоловік. Він з'являвся їй у мріях як напівбог, великодушний захисник, що за правом, наданим йому релігією і людьми, переступає закони скромності й водночас лишається непогрішним.

Через три дні після весілля Хакоб ненароком знайшов кілька купюр по п'ять дуру, що їх сеньйор Вільялоса дав доньці на дрібні витрати. Анітрохи не ніяковіючи, забрав їх і, ховаючи в гаманець, сказав:

— Дівчинко моя, буде ліпше, якщо я їх збережу. Ми не дуже багаті на гроші, а подорожувати любимо. Коли тобі щось знадобиться, скажеш мені, і я з охотою куплю.

Той випадок глибоко вразив нещасну жінку. Ніби завіса перед нею відхилилась, показавши майбутнє. Відтоді, якщо їй була потрібна пудра, духи, чи щось іще, вона мусила звертатися до чоловіка, і він водив її в крамниці чи до кравця і сам на свій смак усе вибирав. Амада змучилась від цих дрібних принижень і, щоб уникнути подібних образ, почала одягатися зовсім скромно. Та Хакоб побачив у цьому лицемірство й скупість і почав безжально кепкувати з дружини й навіть натякати, що він жалкує про їхнє одруження.

— Знаєш, люба,— сказав він їй якось,— це просто смішно, що ти не вживаєш рум'ян, адже жодна жінка без них не обходиться.

Амада знітилась і тихо відповіла:

— Мені завжди здавалося, що природна краса найвища.

Діонісію глузливо засміявся:

— Авжеж, тільки не всяка природна краса, а така, що дружить з модою, про яку жінка має дбати, коли не хоче бути посміховищем.

І, не приховуючи зневаги, одвернувся.

Після таких розмов Амада зачинялась у своїй кімнаті і довго плакала, марно намагаючись відігнати невтішні думки про майбутнє. А втім, чоловік ще був причарований її красою, навіть любив її і не зрікався надії зробити з неї вірну супутницю своїх мандрів по фешенебельних ресторанах, а ночами палко її вицілював. Але Амаду обтяжувало чоловікове товариство. Усе частіше вона усамітнювалась і залишалась у готелі, коли він запрошував на гулянки. Думала й думала про нього, і все з більшою відразою, хоч Хакоб уперто намагався перевиховати її на свій штиб. Марно старався. Поволі він звик гуляти сам, і тоді їй вільно стало робити все, що вона хотіла. Він охолов до неї. В Ніцці, куди вони повернулися після весільної подорожі, люди бачили Хакоба з іспанською естрадною співачкою на Рів'єрі і в казино. Тепер він здебільшого вечеряв поза домом і часто повертався на світанку, Амада ж нудьгувала в самотині, але їй і на думку не спадало завести з кимось дружбу. Вона ревнувала, хоч давно вже не поважала чоловіка і, природно, не могла його любити. Саме в цей час вона пережила нову образу, таку болючу для її щирої душі: Діонісію програв у рулетку останню сотню франків, і вона мусила просити в батька грошей, щоб повернутися з чоловіком до Мадріда, в батьківський дім.

Це було якраз тоді, коли сеньйор Вільялоса намислив допомогти зятеві, аби той став матеріально незалежний. Але Хакоб мріяв про інше. Після того, як тесть влаштував його на посаду, він вирішив будь-що зробити з Амади світську даму і перебудувати дім Вільялосів на новий кшталт. Він висміював старі речі й глузував при дружині із звичок батьків. Вони, мовляв, просто до смішного скупі, їх треба напоумити. Якось він так прямо і обізвав сеньйора Вільялосу

старим скупердею. Амада не стрималась, спалахнула і нагадала, що вони обоє,— він і вона,— їдять хліб цього скуперді. Ображений Хакоб зник і три дні не повертався додому. Дружина мусила шукати його і просити пробачення, щоб він повернувся. Батьки так і не дізналися ні про сварку, ні про зникнення Хакоба, бо дочка трималася мужньо, і всі були певні, що він ночує вдома й цілі дні зайнятий справами. Але Хакоб усе ще не відмовився від наміру, як він сам казав, цивілізувати тестя й тещу і при кожній нагоді давав зрозуміти дружині, що зробив ласку, породичавшись із сім'єю, предком якої був власник судна, що перевозило чорних рабів, мало не пірат.

Амада на той час зовсім збайдужіла до всього, уся віддалася горю: батько доживав останні дні. Вона не відходила від хворого, боячись втратити хоч одну хвилинку з тих, в які він ще був живий. Вони втрюх — мати, брат і Амада — сиділи біля найдорожчої їм людини, котра ще не відала, що ніякі ліки вже не принесуть порятунку. Хакоб, проходячи повз них, тільки знизував плечима. Сім'я в горі забула про нього, він був їм чужий.

Незабаром почали готуватися до від'їзду на Кубу, щоб поховати старого на рідній землі. Діонісію не міг дочекатися того дня, коли стане хазяїном у домі. А тим часом він клопотався переїздом: замовив місця на кораблі, відправив речі. Всі були йому вдячні, і сеньйора Вільялоса нагородила зятя сумовитою усмішкою.

У Серро на Діонісію війнуло холодом і нудьгою від громіздкого родового будинку, великих салонів з темними стінами та старими меблями, від занедбаного саду та галереї з портретами бундючних дідів у старовинних позолочених рамах. Сеньйор Вільялоса конав повільно й тяжко між стін, що теж гинули... Потім товсті свічки, засвічені навколо труни, протягом доби кидали жовтий відсвіт на темні речі цього похмурого дому. Для Амади то був найстрашніший удар у житті, який спустошив їй душу. А Діонісію чекав, тамуючи нетерпіння, і вперше став лагідним із шуря-ком, ніжним з дружиною і тещею. То був найспокійніший час у подружньому житті сеньйори де Хакоб. Справа з розподілом спадщини посувалася досить швидко. На кожного з дітей припало близько ста тисяч дуρο. Діонісію сподівався на більше, та в нього ви-

стачило глузду змовчати. Зате при першій же нагоді він заявив, що перейде з дружиною в окремих будинок. Родина сприйняла це як безумство, але Хакоб стояв на своєму.

І Амада погодилась...

Ні Амада, ні її рідня не пішли б на це, коли б не право законного чоловіка. Сім'я жила в суворих традиціях та догмах, що над усе ставили вірність шлюбній клятві. Можливо, суспільство й не осудило б Амаду — адже цей шлюб виявився таким невдалим. Але в очах сім'ї вона була зв'язана з чоловіком безповоротно. Амада й не думала про опір: це тільки спричинило б колотнечу в домі. Відчувала навіть полегкість, спостерігаючи, як радо покидає Хакоб оселю, що була їй така люба!..

Вона була одружена вже чотири роки. За цей час старша сестра, втративши в двадцять два роки нареченого, а потім і батька, пішла в монастир; брата призначили на суддю в провінції, а мати осліпла. Служниця Хоакіна, суха й відлюдна, одна щиро піклувалася про стару господиню. Інші слуги ненавиділи її за це й зводили на неї різні наклепи. Зокрема казали, ніби вона кохається з священиком і щоночі бігає до нього на побачення на сусідню вуличку. Хоакіна не зважала на те. Вона зуміла привернути до себе сліпу, і та довірила їй гроші й рахунки. Тепер Хоакіна стала біля неї за доглядальницю. Засмученій горем удові подобалась її мовчазність — служниця ніколи не розтуляла рота, якщо її не питали про щось. Вона одягала й роздягала стареньку, гасила світло в кімнаті й ніколи не відходила далеко. Лише тоді, коли брат поїхав з дому, Амада зрозуміла, чому він так просив її жити з чоловіком у матері. Не можна було залишати стареньку на саму служницю, і тепер вона тільки чекала нагоди, щоб поговорити про це з Хакобом. І нагода трапилась. Власне, Амаді допоміг сам Діонісіо, який одного вечора, анітрохи не бентежачись, повідомив, що вони розорились і не можуть далі утримувати дім. Амада, зраділа й розчулена, мало не кинулася йому на шию. Вранці вона вже була готова до переїзду і подалася в Серро, а Діонісіо продавав меблі та інші речі й, не соромлячись, клав гроші собі в кишеню.

Коли вони оселилися в старому будинку Вільялосів, Амада замінила Хоакіну й почала сама ходити за матір'ю, але ключів у служниці не забрала, і це дуже сподобалося сліпій. Хоакіна зустріла молоду сеньйору із звичайною байдужістю і не показала їй тині невдоволення, поступаючись їй місцем. Амада, хоч і зневажала в душі Хоакіну, дивувалася з її рідкісної витримки й навіть докоряла собі за те, що має цю жінку за ворога. Одначе ставитись до неї прихильніше не могла.

За чотири роки в Амадиній кімнаті нічого не змінилось, і, здавалося, життя їй пішло так само, як і колись. Амаді приємно було бачити, що чоловік має успіх на службі, добре поводитьсь з тещею та слугами й не прагне порядкувати в їхньому родовому будинку. Про розтринькані гроші вона не обмовилася й словом, і тільки мати, жаліючи дочку, часом згадувала про це та щиро їй співчувала.

Отоді Амада й зустріла Марсіаля, якого не бачила багато років. Він часто заглядав сюди, щоб розважити стареньку, читав їй вечорами газети й розповідав усяку всячину. Він довгенько не був у столиці і тепер жив надією розбагатіти, хоч і сам ще не відав, як це буде. Амаді він видався дуже вродливим. Був смуглявий, білозубий, з великими гарними очима й трохи сумовитою лагідною усмішкою.

Вони швидко заприятелювали, і це не було таємницею для сліпої, бо вони завжди сиділи разом біля неї. Марсіаль і далі охоче забігав вечорами на годину-дві почитати й побалакати, посидіти в кутку великої вітальні, де все дихало старовиною. Коли б не цей чемний і поважний молодик, дві самотні жінки зовсім не знали б про те, що діється в світі. Він був для них немов струмінь живого життя... Іноді стара засинала на хвилику, і тоді молоді люди зводили розмову на інтимне: приємно ж бо поговорити про те, що тебе непокоїть. Час від часу, коли вони брали книжку або гортали сторінки, їхні пальці зустрічались, і Амада, спаленівши, рвучко відхилялась... Так було перші тижні, коли гріх підступно підкрадався до її серця. Вона ще не думала про любов, ще не мала ніяких бажань — просто жила у якомусь світлому захваті. Минуле вже не здавалося їй таким страшним і вже не мучило так жорстоко. Нерозважливе

жіноче серце, сповнене почуттів, вимагало: «Живи, як живеться!» — а за плечима, здавалося, виростали крила й несли її не знати куди...

III

Поступово Амада так звикла до цих вечірніх відвідин, що коли Марсіаль чомусь не приходив, її опановував неспокій. Вона ні про що не питала себе, та й не хотіла питати. Була певна, що він ніколи не переступить межу дозволеного, і вірила його дедалі більше. Навіть сама собі не сміла признатися, що кохає Марсіаля, бо тоді б уже мусила відійти од нього. А це означало б відмовитись од щастя, що його вона так жадібно пила в ті дні, од щастя, не дозволеного для неї, заміжньої жінки.

Вона зустріла своє кохання тоді, коли почувалася дуже самотною в шлюбі, і зустріла не десь, а біля матері, яку так любила! А Марсіаль був такий чуйний, так боявся ненароком завдати їй болю... Йому також не щастило в житті, хоч він був розумний і не заносився у своїх прагненнях. Тим-то він легко сходився з людьми і добре розумів Амаду. Молодій жінці подобався його голос, манери, спокійний погляд темних очей, які, здавалося, пестили її, коли він дивився на неї. Марсіаль був анітрохи не схожий на Діонісію, і вже самого цього було досить, щоб звернути на нього увагу. Але те, що поряд майже завжди була мати, сковувало їх, змушувало приховувати свої почуття, що стали для них найсвятішими, хоч і не дозволеними. А втім, вони й при ній натякали, що кохають одне одного, що сумують одне без одного, що прагнуть зустрітись знову. І робили все, щоб подовжити ті години щастя... Амада готувалася до Марсіалевих відвідин з такою чарівною щирістю, що сеньйора Вільялоса ні про що не могла здогадатись. Вони винаходили просто неймовірні приводи, аби тільки бачитись хоч би двічі на день. Амада тоді казала голосно, щоб чула мати:

— Приходь увечері, повісимо лампу в маминій кімнаті.

Або:

— Пообідаєш, то зразу й приходить! Навчиш мене пряхити молоко з ваніллю та корицею. Ти ж обіцяв...

І очі їхні блищали лукаво, по-змовницьки.

Марсіаль був архітектором, проте мав дуже незначну посаду в департаменті — не міг знайти нічого кращого, відколи закінчив університет. Він знався на багатьох речах — від електротехніки аж до кулінарії,— і Амада щодня вигадувала все нові й нові приводи для зустрічей: то просила допомогти змінити стару електричну проводку, то випитувала якийсь старовинний кулінарний рецепт, що їх Марсіаль перейняв безліч від своєї матері.

Вечорами сліпа майже завжди дримала, і вони могли вільно розмовляти. Іноді Марсіаль зустрічався на дверях з Хакобом, який виходив з дому, і той вітав його з іронічною ввічливістю. Марсіалеві було дуже неприємно потискувати руку цього елегантного чоловіка, котрого анітрохи не обходило, що його дружина кохає іншого. Амада зустрічала його з легким рум'янцем на тонкому сумовитому обличчі й подавала холодну руку, яка ледь відчутно тремтіла, коли він її потискував. Удова вітала молодика лагідною усмішкою. Вони втрьох розмовляли на вічні теми: що таке кохання, обов'язок, вірність... Марсіаль висловлював сміливі думки про те, що кожна жінка має цілковите право обирати собі коханця... Мати й дочка, рабині традицій, з запалом відкидали цю теорію. Сперечалися. Марсіаль доводив: «Скільки є випадків, коли двоє живуть укупі, не люблячи, розлюбивши одне одного! Чи ж повинні люди жити отак аж до смерті?!» Його слова зачіпали серце Амади, і немов промінчик надії спалахував у незворушній теміні її зіниць. Обличчя наче світлішало від спокусливої думки: «А що, коли б знайти якийсь вихід із залізних ланцюгів забобонів!...» Та скоро той вогник гаснув, і нещасна жінка, гірко посміхаючись, хитала головою:

— Ні, Марсіалю, це тільки мрія. Життя — не таке...

Він обурювався.

— Мрія?! Ні! Ти маєш таке саме право, як і чоловік, шукати спокою та щастя! Хіба це законно, хіба морально, щоб тебе не любили й не поважали?

Саме тому майже всі цивілізовані країни були змушені прийняти закон про розлучення! Розлучення — це двері, відчинені суспільством для кохання...

Амада розгублювалась, бо не мала власних поглядів на такі речі, щоб протиставити їх Марсіалевій логіці. Зате старенька втручалась лагідно, але й строго, і її слова, мов холодний струмінь, роз'єднували їхні серця.

— Не говори дурниць, синку. Розведена жінка ніколи не буде вірна другому чоловікові, хоч би цього хотіло й сто суддів!

Амада погоджувалася з нею — ті гіркі слова були неначе рятувальний круг, кинутий їй, коли вона починала здавати позиції. І всі троє, стомлені суперечкою, надовго замовкали.

Коли старенька засинала, розмова заходила ще далі, бо стосувалась їхніх власних взаємин. Амада скаржилась на свою нещасливу долю, а Марсіаль підбивав її до бунту — мовляв, не може суспільство вимагати, щоб людина жертвувала своїм коханням заради того, з чого всі в душі глузують. Амада любила слухати його в такі хвилини, милувалась його обличчям, осяяним пристрасстю. Слухала схвильовано, впивалася його словами, мліючи в солодкій знеможі.

Марсіаль, якому перемога видавалася уже зовсім близькою, починав наполягати, заколисуючи її ніжністю.

— Ти ж мислиш так само, як і я, Амадо. Ти не можеш думати інакше,— шепотів він,— ти тільки не хочеш признатися в цьому, бо ти — незвичайна! Я певен, ти зважишся...

Та Амада враз наче пробуджувалась од сну і, перевівши дух, рішуче відказувала:

— Ні!

Її раптом поміало почуття неприязні, під впливом якого вона була несправедлива, ба навіть жорстока. До друга, хоч за його щастя віддала б життя... А Марсіаль бачив, що Амада лише прикидається відчуженою — власне, всі жінки чинять у такий спосіб, коли їм настає час боронити щось близьке їхній душі. Вона була схожа на равлика, що боїться виглянути із своєї черепашки, хоч небезпека й примарна.

Він розпачливо питав:

— Чому — ні?

— Бо — ні. Є речі, яких не пояснюють.

Одначе вона знову ставала щира й ніжна, коли бачила, що він засмутився, а він дивився на неї з невимовним благанням і докором. Тоді до неї знов поверталася віра в чисте єднання душ, у високі поривання, що навічно зв'язують закоханих попри всі закони, породжені людською 'черствістю та себелюбством. Якби вона раніш, у двадцять літ, більше знала життя, то, певно, не помилилась би в своїх почуттях і була б нині щаслива... Але вона помилилась і тепер мусила терпіти. Не одна ж вона отак страждала. Лишалось тільки коритись і жити вже не для себе, а для близьких. Нехай їй наказано прагнути справжнього щастя, але чом же не брати бодай оті крихти, які дарує їй доля? І хоч то була лиш примара щастя, та серце і їй раділо безмежно.

— Коли б ти справді відчував те, що кажеш,— зітхала вона,— не було б такої безнадії в твоїх очах...

— Тебе засмучують мої слова? — питався він, не зводячи з неї очей.

— Я не хочу, щоб ти сумував. Коли щиро поважаєш мене, то не будеш таким похмурим,— белькотала вона.

Траплялися хвилини, коли Марсіаль майже втрачав самовладання. Тоді він схоплювався з місця й щодуху біг додому, на жалюгідну вуличку передмістя Пілар... Ні, Марсіаль не сподівався легко заволодіти Амадою, бо знав усю глибину її добродетності, успадкованої від матері. Він не міг не признатися собі, що нестямно закоханий у цю жінку. Розумів і те, що вона так само кохає його і не може приховати своїх почуттів, але така, як вона, жінка, хоч би й хотіла, не змогла б поступитися надто легко... Звичайно, попервах йому було досить ніжного погляду Амади, чи дружньої розмови, чи щирого потиску руки при прощанні, щоб жити тими вкраденими хвилинами щастя аж до наступного побачення. Але його мучило те, що він змушений був розмовляти з коханою самими натяками, бо ж боявся злякати її, таку несміливу і обережну...

Так спливали місяці, і ніщо не змінювало долі цих людей, таких щасливих і таких змучених своєю таємницею. У неяскраво освітленій просторій вітальні з облупленими стінами вони втрюх влаштувалися завжди однаково: сліпа — в кріслі посередині, а Марсіаль з Амадою — на низеньких стільчиках обабіч неї. Навпроти в півсутіні виднів портрет сеньйора Вільялоси. Інколи здавалося, що ось зараз він вийде з рами і пристане до їхнього невеличкогo гурту.

Марсіаль з тугою думав про те, що виходу усе не видно. Як він стомився!.. Затамована пристрасть чоловіки не може горіти вічно, тоді як жіноча — живе й зростає, ніби живлячись своїми ж таки соками. Він стомлювався від того, що обожнював Амаду, як святу. Всі його промовисті натяки розбивались об витримку цієї дивної жінки — то ніжної, то ревнивої, то сумної... їй усе здавалося, що він таїть до неї злість і зовсім її не розуміє, а Марсіаль, зневірившись, клявся, що забуде її й не приходитиме більше. А через день Амада зустрічала коханого засмучена, з докором в очах, і він з трепетом відчував, що надто міцно прив'язаний до неї. Отож потурав її примхам і водночас надіявся на краще.

Одного вечора, зайшовши до вітальні, Марсіаль здивувався: Амада сиділа сама. Ніяково усміхаючись, подала йому руку і пояснила, що мати в своїй кімнаті, бо в неї болить голова. Вона щойно прийняла ліки і вийде до вітальні трохи згодом.

Побачивши її збентеження, Марсіаль хотів уже був піти, але вона затримала його.

— Залишся, мама сама сказала мені, що неодмінно вийде привітати тебе. Мабуть, це в неї від втоми...

І Марсіаль залишився віч-на-віч з жінкою, яку так нестямно кохав. Їх розділяло лише кілька кроків. Голова йому паморочилась, кров стукала в скронях. Молода жінка теж була сама не своя і не наважувалась навіть глянути на нього. Обоє мовчали. Нарешті Амада боязко сказала:

— Сідай.

І вони сіли, як завжди, перед вільним кріслом сліпої. Амада щосили намагалася заспокоїтись і мовчки бгала в руках хусточку. Марсіаль, в голові якого шалено вирували думки, не знав, з чого почати розмову. Аж раптом прошепотів схвильовано:

— Амадо...

— Що? — спитала вона, не поворухнувшись і не звівши очей.

— Навіщо ми самі з собою нещирі?

Вона здригнулась.

— Я не розумію,— мовила злякано.

Марсіаль дивився на неї. Так довго стримувані почуття рвалися з грудей, виливалися в шалену жагу. Ось вона — нагода поговорити, єдина нагода за такий тривалий час! Адже стара вдова ніколи не лишала їх наодинці. Ось коли він скаже, все!..

— Я поясню. Уже понад рік ми розігруємо непотрібну комедію. Адже ми кохаємо одне одного, прагнемо зустрічей, які дають нам стільки щастя, і страждаємо від того, що глупота світу нас роз'єднує. Навіщо ми прикидаємось одне перед одним, мовчимо про те, що в нас на душі, замість щиро й чесно признатися, що це... кохання?

Амада схопилася з місця, хотіла втекти, але нараз зупинилась. Втупила в Марсіаля злякані очі, сповнені болісного докору. Необачним словом він розірвав, солодкі пута, які їх едали. Вона не мала права більше його слухати, не мала права втішатися скупим щастям попередніх зустрічей. Відтепер це була б уже й справді непотрібна комедія, нехтування мораллю і честю. Єдиний вихід — раз і назавжди взагалі обірвати будь-які взаємини з цією людиною. Але де взяти мужності для цього?..

Із сльозами в очах вона вигукнула:

— Чому ти так говориш? Нащо ти це сказав? Сподівалася: зараз він скаже, що то був тільки жарт, і вона заспокоїтсья й житиме, як і до цього дня,— гордо, зі спокійним сумлінням.

Марсіаль, прагнучи відвернути остаточний розрив, опанував себе і жестом запросив її сісти. Амада скорилась і знесилено опустилася на стілець. Тоді він заговорив знову. Говорив лагідно і водночас твердо:

— Ти боїшся слів, Амадо, але ж ми повинні бути щирі. Те, що виникло в наших душах,— аж ніяк не приязнь брата й сестри, не просто дружба. Може, це примха долі, може, це наше нещастя, але ж це справжнє кохання.

— Ні, не кохання!

Вона знову рвучко підвелась, гнівно дивлячись на Марсіаля.

Марсіаль спокійно заперечив:

— А що ж тоді? Чому це не може бути коханням?

— Тому, що не може бути.

— А якщо воно все-таки живе в нас, ні на що не зважаючи? — В голосі його забриніла гірка іронія.

— Ні, такого ніколи не може бути!

На устах у неї заграла переможна усмішка, і Марсіаль зникнув.

А що, коли в цієї жінки, яка була для нього вища за всіх жінок, і справді холодна душа?.. Марсіаль зовсім знітився і замовкнув. Приклав руку до чола, щоб заспокоїтись.

І тоді сталося диво. Горда й непохитна жінка, яка щойно дала йому рішучу відсіч, нараз цілковито змінилась, угледівши, як зажурився її коханий. Вона наблизилась до Марсіаля, мало не торкнувшись його.

— Слухай мене, друже,— почала сердечно й лагідно.— Те, що ми можемо мати, ми вже маємо. Нащо думати про щось більше й мучити себе? Я не хочу, щоб хтось зневажав мене навіть у думках, тим-то й мовчу про свої почуття...

Вона опустила очі І, зашарівшись, тихо додала:

— Бачиш, я зовсім щира з тобою.

Марсіаль, який аж тремтів увесь, відчуваючи їх так близько, сумовито спитав:

— Отже, Амадо, хто я і ким можу бути для тебе?

Вона всміхнулась.

— Ти? Моя мрія — ось хто ти! І можеш бути для мене лише мрією. Так я тебе називаю, коли залишаюсь на самоті і думаю про тебе, про себе і про нашу долю.

Він закохано дивився на неї, дослухався до її слів, у яких не вчувалось ні лицемірства, ні бажання похизуватись. Амада була бліда, але спокійна. Марсіаль вдихав пахощі її парфумів, відчував тепло її тіла і намагався не поворухнутись, щоб не порушити цю несподівану близькість. Але не стримався і, наче враз сп'янівши, потягнувся до її обличчя, що схилилось над ним. Та Амада все з тою ж спокійною усмішкою трохи відступила.

В цей час на порозі стала сліпа. Обережно простягнувши руки перед себе, вона поволі попрямувала до них, добродушно й довірливо усміхаючись. Амада і Марсіаль, миттю отямившись, кинулись їй назустріч і повели до крісла. Амада піднесла до губів материну руку, зморшкувату й бліду, з набряклими венами, і рвучко почала її цілувати...

IV

Марсіаль порівнював свою боротьбу за підкорення Амади де Хакоб з військовою кампанією, в якій ворог здає свої позиції так повільно, що не знаєш часом, чи ти зайняв їх, чи втратив. Іноді Марсіалеві здавалося, що він ось-ось досягне мети, та наступного дня він з подивом помічав, що треба починати все спочатку, бо за кілька годин розлуки її воля знову зміцніла. Звичайно, вона його кохала — він бачив це по її очах, хоч як вона намагалася приховати свої почуття. Чому ж тоді вона не стала його коханкою або не відмовила йому рішуче, як жінка, що над усе ставить подружню честь? Він не сумнівався, що в її поведінці не було кокетування. Вихована в сім'ї, де дітям змалку прищеплювали такі риси, як щирість, відвертість і вірність у взаєминах, вона була вірною послідовницею родинних традицій. І водночас у ній відкрилося щось нове, і це вкрай здивувало й стривожило Марсіалья.

Після того, як між ними було вимовлено слово «кохання», Амада більш не забороняла йому про це говорити. Але який же він був примарний, цей

здобуток! На всі палкі Марсіалеві тиради вона відповідала спокійно, по-дружньому, хоч і слухала їх з душевним трепетом.

Якось вона сказала Марсіалеві, що почуття в неї затьмарюють розум.

— Я не маю права на більше. Не маю права й на це. Все це крадене! Я наче злодійка, а почуваю себе щасливою. І мені байдуже, як на мене дивиться світ.

— А що дав тобі світ, серце моє? Чому ти жертвуєш собою на угоду іншим?

Амада уперто похитала головою:

— Ні, не іншим, а самій собі. Я маю свої засади. Повір, якби йшлося тільки про закони, писані або нав'язані іншими, я б, не вагаючись, порушила їх задля кохання, яке живе в мені...

Та то були тільки слова й душевні поривання. Коли ж Марсіаль починав наполягати, Амада боронилась уперто, майже вороже. Трохи інакша вона ставала в ті хвилини, коли бачила його сумним або ж боялася втратити. Марсіаль прагнув скористатися з цього, щоб оволодіти нею. Нестримно пориваючись до цієї жінки, він не міг без хвилювання дивитись на її пишні плечі, високий стан, гарні руки під чорним серпанком рукавів. Що робив «варвар» з усіма цими скарбами? Тим варваром був чоловік, хазяїн, який мав право володіти її прекрасним тілом безроздільно. Думаючи про це, Марсіаль аж палав від люті. Він знав її чоловіка, світського сноба, знав про його цинічне ставлення до сімейного життя. Безперечно, Діонісіо ображав її своєю грубістю, адже для нього вона була лише слухняна рабиня. Часто Марсіаль поривався одверто спитати Амаду про все це, але не наважувався, бо всім своїм поведженням вона більше скидалася на цнотливу дівчину, аніж на жінку, зв'язану сімейними узами з такою людиною, як Хакоб. Усе це страшенно дратувало Марсіалья. Чому вона не може належати йому, як належить Хакобові? Під час їхніх побачень у присутності сеньйори Вільялоси, у якої після втрати зору став напрочуд гострий слух, Амада й зовсім відчужалась, ніби ховалася в панцир, тільки-но він робив необережний порух...

Якось увечері, коли сліпа, як завжди, задрімала, Амада гірко заговорила про те, як нещасливо склалось її життя. На очі їй навернулися сльози. Зворушений Марсіаль простягнув руку і ніжно торкнувся її пальців. Та Амада гнівно глянула на нього і відсахнулася так рвучко, що розбудила матір. «Ні!» — рішуче промовляли її очі, хоч губи були стулені.

— Що таке? — злякано спитала старенька, стрепенувшись у своєму кріслі.

— Нічого, мамо, то вам, напевне, щось наснилося,— спокійно кинула Амада і, сердито поглянувши на зблідлого Марсіаля, прошепотіла: — Щоб цього більше не було! Зрозуміло?

І повернулася до перерваної розмови,— тільки кутики вуст нервово пересмикувались. Марсіаль хотів одразу ж піти додому — надто вже схоже було, що з нього глузують,— проте лишився. Прийшов і другого, і третього дня, але був такий пригнічений, що Амада занепокоїлась.

— Марсіалю, що з тобою? Чого ти такий сумний? — ніжно щебетала вона.

Той тільки знизував плечима.

Одного разу Амада, забувшись, поклала руку йому на коліно й подивилася так щиро й покірливо, що Марсіаль підхопився і палко стиснув її пальці. Серце в Амади закалатало, вона опустила очі і обережно вивільнила руку.

І все ж цього разу крига скресла — Марсіаль не почув жодного докору. Амада тільки соромливо усміхалась.

— Ти даєш мені кохання по краплині,— засмучено мовив він.

Тендітна рука з м'якою, як шовк, шкірою незабаром звикла до теплого полону Марсіалевих долонь. Пальці закоханих сплітались, і молодик не тямився од захвату. Сліпа, нічого не знаючи про цю ідилію, стала її мимовільною співучасницею. Амада, якій здавалося, що тьмяні зіниці матері прикуті до неї, червоніла до вух і намагалась не дивитися на стареньку.

Іноді повз них тихо проходила служниця Хоакіна, і Амада швидко забирала свою руку. Служниця удавала, ніби нічого не помічає, проте Амада мимоволі здригалась.

— Сама не знаю, чому я боюсь цієї жінки,— пробелькотіла вона якось у відповідь на здивований погляд Марсіаля.

— Чого її не звільнять?

— Заради матері. Мати звикла до неї і вважає її найчеснішою з усіх слуг. Можливо, я перебільшую, але ж вона не симпатична, правда?

— Так, не симпатична,— potwierдив він, не розуміючи, проте, її хвилювання.

Марсіаль не зрікався наміру полонити Амаду і наполегливо вів далі свою хитромудру гру. Потихеньку, наче незумисне, його пальці підступно тяглись усе вище, і, хоч здобутки, досягнуті ціною тих терпеливих старань, були мізерні, закоханий тішився й ними. Амада добре розуміла його маневри й не приховувала цього. Часом, коли його рука надто сміліла, вона спокійно брала її і відводила вбік. І Марсіаль мусив починати все спочатку.

Одного дня, коли Амада, як йому здалося, була особливо податлива, він спробував піти в новий наступ — потягнув до себе її руку і рвучко притулив до щоки. Та коли він нахилився, щоб припасти до руки губами, очі Амади гнівно спалахнули, і вона рішуче випрочала руку. Після того весь вечір була сувора, та й у наступні вечори Марсіалеві доводилось тільки відступати.

— О ні, такого більше не буде! — спокійно і твердо проказала вона, певна своєї сили.

Та невдовзі сталася непередбачена подія, що відвернула думки закоханих на інше. Сеньйора Вільялоса, завжди стримана й мовчазна, *якось* уранці, коли Амада одягала її, зненацька спитала, чи вони самі. Діставши ствердну відповідь, старенька схвильовано заговорила про те, що вони не повинні більше приймати Марсіаля, бо, мовляв, його візити стають просто обурливі. Амада застигла вражена, не знаючи, що відповісти. Кого вони можуть обурювати? Хто сказав таке матері? Подумала про чоловіка й нараз похолола від жаху. Але тут-таки відкинула цю підозру: чоловік ставився до неї так само байдуже, як до

сусідського пса. Лишалася тільки Хоакіна: вона одна бувала із сліпою і могла про це сказати. Амада ледве пересилила себе, щоб не впасти в ноги матері і не звірити їй душу: для сеньйори Вільялоси, яка вважала дочку безгрішною святою, то був би надто тяжкий удар...

Мати перервала її грікі роздуми:

— Ні ти, ні я не вбачаємо в його відвідинах нічого поганого, і нам здається, що весь світ думає так само. Але люди лихі й підступні і легко можуть звести на тебе, заміжню жінку, гидкий наклеп.

І, помовчавши, додала сумовито:

— Я теж шкодуватиму за нашими розмовами, бо люблю Марсіаля, як сина, і звикла бачити щодня.

Амаді було боляче від матеріної щирої довіри. «Вона думає, що я свята, а я пропаща грішниця»,— картала вона себе. І твердо постановила не бачитися більше з Марсіалем, забути його. Нехай мати сама поговорить з ним увечері, коли він прийде. А вона в цей час замкнеться у своїй кімнаті й оплакуватиме своє втрачене щастя...

«Адже й справді,— з відчаєм думала вона,— я ж була така щаслива!..»

Наступні дні були ще тяжчі. Амада тужила за Марсіалем, і що нестерпніші ставали її муки, то більше вона ненавиділа Хоакіну. Не раз намагалася вловити на байдужному обличчі служниці вираз зловтіхи. Та все було марно: ця жінка не звертала на неї уваги, як і на всіх у домі. Незворушна, як черниця, вона була завжди однакова; здавалося, що то не жива істота, а бездушна машина.

У розмовах з сліпою матір'ю Амада мусила прикидатися спокійною. Перед чоловіком із своїм настроєм не крилася — він однаково не звертав на неї уваги. Тепер вона ненавиділа Діонісію за все заподіяне їй зло, за те, що він перетворив її на рабіню. Нарешті вона не витримала й написала Марсіалеві листа. Відповідь надійшла через два дні. То був довгий лист, повний палких освідчень і гріких роздумів. Марсіаль проклинав свою долю і присягався, що не може жити без Амади. І коли вона упевнилась, що коханий лишився вірний їй і думає про неї, до неї поступово повернулася попередня врівноваженість.

Листи посипались один по одному в їхню «поштову скриньку» — старовинну вазу в садовій огорожі. Марсіаль благав про зустріч, хоч би й у присутності матері. «Мені треба бачити тебе, як раніш,— писав він.— Навіть цього мені досить, щоб бути щасливим».

Амада відповідала ухильно, нагадувала про сумління. «Я певна,— писала вона,— що маю право на щастя, поки сплачую за нього муками. Нехай мати і весь світ осудять мене, але відмовитись зовсім від того, чого я прагну, мені несила». І далі дописувала: «Якби ти вірив у себе, то не впадав би у відчай. Твої листи дають мені щастя. Лишаючись на самоті, я перечитую їх, і вони зміцнюють мою віру».

Марсіалья непокоїла така її покірливість перед долею, він не хотів жити самими химерами, і з кожним днем його бажання бачити кохану зростало. Зрештою, думав він, ніхто не забороняв йому відвідувати дім Вільялосів, та й Амада в одному листі натякнула на те, що їхня довга розлука вже схожа на розрив. Отож якось увечері він знову пішов туди. Амада, побачивши його, зашарілась, а сліпа у відповідь на його привітання лагідно усміхнулась.

То був чарівний вечір. І хоч стара, всупереч звичаєві, не куняла, бо хотіла прийняти гостя як годиться, Марсіаль у перші ж хвилини взяв руку Амади» притулив собі до обличчя і в пориві ніжності припав до неї губами. Амада спалахнула й схвильовано заплющила очі, благословляючи долю, що дала їй цю радість. Старенька щось говорила, і вони слухали її, не наважуючись глянути одне на одного, сп'янілі від щастя. Марсіаль промовистими жестами й поглядами благав про нове побачення. Амада замріяно опускала очі, ніби нічого того не помічала. Та зовсім не відповісти на домагання наполегливого закоханого було неможливо.

— Кохаєш? — палко питав він самими очима.

— Побачиш,— ледь чутно обізвалася вона.

Марсіаль ішов додому радісно збуджений: якщо Амада каже «побачиш», значить, у ній переможено внутрішній опір, і це слово дорівнює обіцянці. Уночі він написав їй листа, виклавши свій план, про який уже не раз згадував у

попередніх посланнях. Сліпа лягала спати о дев'ятій. О пів на десяту він міг би прийти, не боячись, що хтось із домашніх його помітить.

Він з хвилюванням очікував відповіді. Та Амада мовчала. Певно, мучилася сумнівами, боролася сама з собою. Нарешті на четвертий день, уже знемагаючи від нетерпіння, він знайшов у вазі записку. В ній було тільки два слова: «Приходь увечері». Кров ударила Марсіалеві в обличчя, голова пішла обертом: отже, вона згодна на все!.. Він судорожно затиснув у руці клаптик паперу, наче то був скарб, який у нього могли одібрати, і побіг пустинною вуличкою вздовж огорожі саду Вільялосів.

Аж раптом він мало не зіткнувся з якоюсь парою, що розмовляла, сховавшись у затінку під стіною, кроків за тридцять від місця, де він узяв листа. Здивований Марсіаль упізнав Хоакіну. Поряд височіла довга, суха постать у сутані. Навіть поночі Марсіаль розгледів грубе обличчя з широкими бровами. Ті двоє розмовляли зовсім тихо, неначе пошепки молилися. Молодик пройшов повз них, не привітавшись. Він стривожився, згадавши Амадині розповіді про служницю. Хто б то міг з нею бути, як не священик? Поміркував трохи над своїм здогадом, а тоді махнув рукою: був надто щасливий і думати не хотів про якусь там небезпеку.

Відійшовши вбік на два чи три квартали, він зупинився під вуличним ліхтарем і поглянув на годинника. Було пів на дев'яту, отже, до побачення лишалася ще година. Не знаючи, як згаяти час, Марсіаль пройшовся по лабіринту вуличок за величезними старими аристократичними будинками Кальсади. Серце його шалено стукотіло: цієї ночі він оволодіє коханою, вона чекає на нього... Прикладав годинник до вуха: чи не зупинився. Надто повільно спливали хвилини. Нарешті о чверть на десяту неквапно попрямував до будинку Вільялосів, що ховався в темній зелені саду. Довкола не було ні душі. Марсіаль тихенько підійшов до ґратчастої хвіртки і став чекати, неспокійно роздивляючись навкруги. Колони фасаду бовваніли в темряві, мов чорні привиди. Марсіаль сподівався побачити там Амаду, але її не було. Годинник показував двадцять вісім хвилин на десяту. Коли Марсіаль відчиняв хвіртку, руки йому тремтіли.

В саду він побоявся йти знайомою доріжкою і шмигнув у затінок кущів. Скрадаючись, швидко перебіг до великих мармурових сходів і побачив Амаду, що вийшла йому назустріч. Вона взяла його за руку і спокійно сказала:

— Ходімо, тільки тихо.

Рука її була холодна, але тверда, і це сподобалось Марсіалеві.

— А твоя мати? — спитав він.

— Вона вже обляглась.

— А слуги?

— Вони далеко. А Хоакіні я дозволила піти з дому.

Марсіаль хотів сказати, що бачив її, але натомість занепокоєно спитав:

— А... Діонісіо?..

— У клубі. Повернеться аж на світанку... Ходімо...

І тягнула його в дім, боячись, що вони не встигнуть непомітно дістатися безпечного місця.

Поминули вестибюль, вітальню та кілька великих, майже порожніх кімнат, і чути було, як глухо відлуннують їхні кроки. Марсіалеві стало тоскно від цієї пустки, від цієї занепалої величі; він відчув душею, як мусила тут страждати Амада, безрадісна юність якої минула серед цих колись пишних покоїв, не лишивши по собі жодних світлих спогадів.

Зрозумівши, що Амада веде його до бібліотеки, її улюбленої кімнати, Марсіаль здивувався з такої сміливості. Коли вони зайшли туди, вона сказала просто:

— Тут нам буде добре.

На великому столі, застеленому зеленою скатертиною, горіла лампа під японським абажуром, а поряд, одне проти одного, стояли два шкіряних крісла. Неяскраве світло не дозволяло виразно розгледіти одноманітні ряди книжок, захованих за склом у великих шафах з чорного дерева. Стіни кімнати були похмурі й вицвілі; позолочені ліпні прикраси подекуди повідривались од стелі. Марсіалеві здавалося, що він вдихає пилюку давніх архівів і навіть чує, як шашіль точить ветхе дерево.

Він дивився на Амаду з незбагненою сором'язливістю, що охоплювала його завжди, коли він намагався читати в душі цієї дивної жінки.

— Люба моя,— мовив тремтячим од хвилювання голосом,— ти все зробила обережно? Якщо твій чоловік раптом повернеться, то...

Вона пильно подивилася на нього й відказала, наголошуючи кожне слово:

— Мій чоловік знає, що я бачитимуся з тобою цієї ночі і що це станеться без відома матері, бо вона вважає наші зустрічі недопустимими.

Марсіаль аж остовпів від несподіванки:

— Він знає?! Хто йому сказав?..

— Я,— щиро відповіла вона.

Хоч як звук Марсіаль до примх цієї жінки, але не одразу зміг повірити в те, що почув.

— А він що?

Амада гордо посміхнулася.

— Пусте! Він зовсім мене не любить. До того ж він знає, що я ніколи не дозволю собі вступити в брудний позашлюбний зв'язок, та ще й у власному домі.

Марсіаль розгублено опустився в крісло і замовк. Всі його надії на це побачення, всі чарівні мрії, сповнені жагучої пристрасті, враз розвіялись...

V

Марсіалеві іноді здавалося, що Амада — звичайнісінька кокетка, котра, знудьгувавшись у самотині, надумала розважитись пригодою, в якій йому призначено досить ганебну роль. Але, добре поміркувавши, відкидав ці побоювання, бо не могла бути легковажною така простодушна, мрійлива і водночас нещаслива жінка.

Напевне, Амадині дивацтва впливали саме з цих рис її вдачі. Вона робила якісь химерні узагальнення, що зовсім не відповідали дійсності. На її думку, світ мав бути лише таким, яким вона його собі уявляла, і керуватися законами, які сама вона розуміла. Через це шлюб не дав їй щастя. Ні, Амада не

бавилася коханням, її почуття були щирі, як і всі її думки. То невже вона, така цнотлива й чиста, не розуміла, що, покохавши іншого й визнавши його кохання, вона вже самим тим зраджує свого чоловіка? А може, вона за своєю вдачею взагалі нездатна була на справжнє кохання?.. Отак мучився Марсіаль від роздумів і сумнівів, не можучи дійти якогось певного висновку.

А тим часом Амада дедалі поступалася. Тепер вони зустрічались у бібліотеці через кожні три-чотири дні, і, звичайно, під час цих побачень він не гаяв часу даремно. Амада ухилялася від поцілунків, але дозволяла йому ніжно пестити свої руки й коліна. Минали тижні, і Марсіаль усе дужче прагнув оволодіти нею. Але чому вона не дозволяла себе цілувати? «Мабуть, хитрує..»— думав Марсіаль.

— Я тебе ніколи не поцілую,— казала вона палко.— Звичайно, мене не раз поривало бажання поцілувати тебе й по тому померти. Багато ночей я мріяла про тебе.

Її очі туманилися від захоплення. Вона поринала у неосяжний світ своїх мрій. То була Амада, яку Марсіаль обожнював, вважав своєю. То була Амада, яка спалахувала на мить і одразу наче перетворювалась на холодну статую. Годинами дивилася перед себе, як сновиди, не відповідаючи на Марсіалеві пестощі й доводячи його до відчаю. І той, гамуючи нетерпіння, все думав і думав, як же, нарешті, подолати її вагання.

— Скажи, моя люба, хіба поцілунок — це щось погане? Якщо ти відчула бажання поцілувати мене, то вже ніби поцілувала... Я не вірю, щоб твоя ніжна душа була байдужа до тих мук, яких ти завдаєш мені.

— А ти не подумав, що, може, і я від^ цього страждаю? — різко кинула вона і опустила голову, ховаючи від нього лице.

Марсіаль сподівався почути від неї зовсім інше.

— Навіщо ти мучишся, любий? — ніжно заговорила вона.— У нас усе вже не так, як раніше. Але ж ти знаєш, що в нас нема майбутнього і що зараз ми повинні бути задоволені тим, що маємо. Звичайно, я не каюся у тім, що зробила, бо я цим живу. Тільки я щасливіша, коли розлучаюся з тобою, згадую

тебе і можу в уяві віддатися тому, що було б вершиною мого щастя, аби я мала на це право.

— І в цей час ти цілуєш мене в уяві? — схвильовано спитав Марсіаль.

Вона завагалась, але відповіла чесно:

— Так.

— І цілуєш свого... Діонісію?

— Уже ні.

— Але він цілує тебе?

Амада мовчала.

— Скажи, він цілує тебе? Я хочу знати!

— Іноді, коли йому заманеться,— відповіла вона, задихаючись від сорому.

Ось і відкрилось те, про що він так давно хотів довідатись!.. Амада зневажала їх обох: одного через те, що розлюбила його, а другого за те, що не могла, не сміла віддатись йому,— а на самоті мріяла про заборонене раювання, впивалася насолодою. Марсіаль губився в лабіринті цих складних абстракцій, не можучи здолати невидимого ворога, удари якого важко було передбачити. Таке спотворення почуттів здавалось йому диким, суперечило його розумінню життя, дратувало. Що ж до Амади, то вона щодалі ставала наче одержима. Змарніла, під очима залягли темні кола...

Марсіаль щовечора відвідував матір і дочку, а раз чи два на тиждень бачився з Амадою наодинці. Іноді, коли він приходив на таке побачення, сліпа ще не спала. Тоді Амада прикладала палець до губів, тихо проводила його до бібліотеки і, зачинивши там, поверталася до матері, щоб покласти її в ліжку.

— А твоя мати ні про що не здогадується? — спитав якимось Марсіаль.

На чоло її набігла тінь. Вона зітхнула.

— Ні! І це мене мучить. Адже я вперше від неї криюся.

Потім вони залишалися самі в просторій кімнаті, і знову все повторювалось, як завжди. Амада мовчки милувалася ним, поринувши в почуття, які згодом допомагали їй створювати в мріях свою ідилію. Він, роздратований цим, починав говорити про неї, про її тіло, прикриваючи свою

хтивість абстрактними фразами, аби тільки не сполохати цього обережного птаха, ладного спурхнути при найменшій небезпеці. Треба було йти манівцями, повільно, маючись на бачності. Коли він ненароком торкався її, Амада здригалася від страху.

Під час перших побачень у бібліотеці закохані відчували острах, прислухалися до найменшого шереху в домі, але потім звикли і перестали боятись. У червневі ночі навіть відчиняли вікно й визирали в сад, вдихаючи свіже терпке повітря, напоєне духмяними пахощами троянд. Унизу стрімка річечка Санха хлюпотіла в кам'янистому руслі, одноманітно шумотів водоспад, навіваючи солодку млюсть. Марсіаль обіймав Амаду за талію і пригортав до себе. Її чисті й ніжні очі спокійно вдивлялися в нічну темряву. В такі хвилини Марсіаль не намагався досягти більшого, боячись втратити й оце. О пів на одинадцять, коли в сусідній галереї лунав дзвін старого годинника, обоє підводились, ніби пробудившись зненацька від чарів чудового сну. Побачення тривало годину, а їм здавалося, наче вони були вкупі якусь хвилю. Невблаганна Амада подавала Марсіалеві руку, і той припадав до неї губами; потім обоє тихенько прямували до надвірних дверей. Марсіаль, холодіючи від страху, проходив вестибюлем і вислизав у сад. І ніхто не знав, як страшно картала себе Амада за ці приховувані від матері зустрічі.

Одного разу під час сіести Амада, зайшовши до бібліотеки, що стала її улюбленим притулком, мовчазним свідком її кохання, з подивом побачила широкий диван, який перед тим стояв у альтанці; пофарбований і оббитий глянсуватою шкірою, він здавався зовсім новим. Кров шугнула в обличчя молодій жінці. Що це має означати? Натяк на те, що її таємницю викрито, чи бажання допомогти? Хто це зробив?.. Нараз Амада згадала, що нині четвер і, отже, ввечері має прийти Марсіаль. Вона й на мить не припускала думки, що він міг когось підкупити, аби поставили якесь ложе на місце їхніх побачень. Але раптом подумала про Хоакіну і злякалася свого здогаду. Ні, хоч як це небезпечно, а вона повинна зараз же про все довідатись!.. І Амада кинулась шукати Хоакіну.

Служниця в своїй чепурній кімнатці старанно начищала старовинну камею — недавній подарунок сеньйори Вільялоси. Вона так жадібно розглядала цю прикрасу, що навіть не помітила молодого господині, аж поки та не підійшла до неї.

— Хоакіно,— схвильовано заговорила Амада,— може, ви знаєте, хто поставив у бібліотеку диван, який був у садовій альтанці?

— Я, сеньйоро.

Хоакіна витримала проникливий погляд господині.

— А чи не могли б ви сказати, навіщо ви його там поставили? — суворо спитала Амада.

— Звичайно, сеньйоро. Тому, що сеньйора любить читати опівдні, в години найбільшої спеки, і я подумала, що, коли там поставити диван, їй буде зручніше, затишніше.

Обличчя служниці було, як завжди, незворушне, та й ні в словах її, ні в жестах Амада не змогла помітити бодай найменшої іронії. Хоакіна, певна свого становища в цьому домі, вміла триматись і розмовляла з надзвичайною гідністю.

У маленькій кімнатці, схожій на чернечу келію, було тільки вузьке залізне ліжко, комод та два стільці. Перед образом Христа горіли дві воскові свічки. На меблях — ані порошинки, скрізь холодний порядок і бездоганна чистота.

Обвівши кімнату поглядом, Амада пильно подивилась на Хоакіну і сухо сказала:

— Якщо це для мене, то зробіть ласку, негайно перенесіть диван назад до альтанки.

— Чи не дозволить сеньйора зробити це завтра?

Амада спалахнула від сорому й гніву: невже служниця вгадала її таємні думки?..

— Ні. Зробіть це негайно! — різко відказала вона.

— Гарзд, сеньйоро.

Коли о пів на десяту, як звичайно, прийшов Марсіаль, він помітив, що Амада чимось схвильована. Весь вечір її не залишала тривожна думка: «А що, коли Хоакіна про все довідалась? Тоді що ж вона мала на меті? Допомогти мені властивим дикій природі грубим способом чи попередити, щоб я була обережна?» Думка про щире посередництво, про дещо грубе й наївне звідництво викликала щось схоже на симпатію до служниці, але Амада не піддавалася цьому почуттю. А може, Хоакіна просто натякала на те, що мати не схвалює Марсіалевих відвідин? Так чи інак, а зрозуміло тільки одне: їхнє кохання під загрозою. Але звідки чекати удару?..

Амада не розповіла Марсіалеві про цей випадок. Хоч як була стривожена, проте ладна була радше вмерти, ніж розмовляти з ним про таке. Боячись втратити свого коханого, вона того вечора майже не опиралась його пестошам.

Вони відчинили вікно. Амада впала Марсіалеві на груди, слухала його палкий шепіт і не пручалась, коли він міцно пригорнув її до себе.

Раптом Марсіаль сказав благально:

— Поцілуй мене, Амадо.

Вона не поворухнулася.

Марсіаль, трохи відхилившись, милувався її чолом, що було на рівні його уст. Зненацька Амада закинула голову назад, ніби зомліваючи. І він одважився: нахилився й жадібно припав до її свіжих соковитих уст, що звабливо вимальовувалися на блідому обличчі. Марсіалеві здалося, що він цілує мертву,— такі холодні були її губи. Перший поцілунок!.. Задихаючись од хвилювання, Марсіаль знову схопив свою полонянку і, обпалюючи її гарячим подихом, палко прошепотів:

— Будь моєю!..

Амада мовчала, ніби й не чула його. Але губи її викривила ледь помітна зневажлива посмішка.

Марсіаль розпачливо опустил руки, прикро вражений цим новим приниженням. Глухий гнів клекотів йому в грудях. Проте він не пішов: сидів і далі поруч Амади, дивився на неї і про щось говорив. А вона, опустивши очі, мовчки слухала його.

Від цього дня Марсіалева поведінка різко змінилася. Він став суворий та вимогливий. Зажадав рішуче: або вона віддасться йому, або вони розлучаться назавжди. Проте Амада не відповідала нічого певного й ухилялась навіть од тих невинних пестошів, що їх дозволяла раніше. Воліла, щоб він спокійно й мовчки сидів поряд, нічого не кажучи про своє кохання й не докоряючи їй. Самого цього було досить, щоб вона почувалася щасливою. Іноді Марсіалеві здавалося, що він ненавидить її за цю дивовижну, протиприродну цнотливість, і він із злістю й зневагою думав: «Істеричка!» Проте й далі приходив на побачення, марнуючи сили в цьому впертому змаганні.

Одного вечора, добре все обміркувавши, Марсіаль раптом запропонував новий план: треба, щоб він мав ключа од бічної садової хвіртки,— тоді вони зможуть зустрічатися в альтанці, де раніше жив садівник. Та Амада так гордовито засміялася, що він враз знітився.

— Я тобі сказала, що ніколи не допущу, щоб хтось поведився зі мною, мов із якоюсь легковажною жінкою! — гнівно вигукнула вона.

— В такому разі, навіщо я тут? Чому ти приймаєш мене і дозволяєш себе цілувати? Може, ти гадаєш, що все це не одне й те саме?

Амада ображено підхопилася, щоки їй палали.

— Ні, це не одне й те саме!

Марсіаль ущипливо розсміявся, і необережне слово «святенниця» зірвалося з його уст. Вони дивились одне на одного з неприхованою ненавистю. І раптом Амада обхопила голову руками й нестримно заридала, з болем усвідомивши, що світ — зовсім не такий, яким вона його собі вимріяла.

Марсіаль спокійно чекав, поки вона виплачеться, тоді холодно й чітко мовив:

— Я не збираюся дискутувати з тобою на теми моралі. Ми однаково не порозуміємось. Але слухай уважно. Якщо ти погодишся приймати мене в альтанці й призначиш у листі день і годину — я одразу прийду. А тут, у бібліотеці, ти мене вже ніколи не побачиш.

Вона одвернулася так зневажливо, що Марсіаль, втративши самовладання, гнівно скрикнув:

— То відповідай же!

Амада мовчки знизала плечима.

— Що ж, тоді прощай.

— Прощай,— сказала вона й відчинила перед ним двері...

Протягом восьми днів Амада марно чекала листа. Щоранку зазірала у вазу, але не знаходила в ній нічого, крім власних послань, що їх писала кожного вечора. У відчаї надіслала листа поштою. Благала прийти в четвер до бічної хвіртки. Марсіаль прийшов. Сеньйора Вільялоса ще не лягла спати, тому Амада хотіла провести його до бібліотеки. Але Марсіаль був неблаганний. Вони довго сперечалися. Знервована Амада забула навіть, що мати, сидячи у вітальні, може їх почути. Не важко здогадатись, як закінчилося це побачення, бо жоден з них не хотів поступитись.

VI

У колишньому кабінеті сеньйора Вільялоси біля маленького столика сиділа сліпа, а перед нею похмуро стояла служниця Хоакіна. Великий робочий стіл старого чиновника було застелено чорним сукном — по смерті господаря до нього ніхто не доторкався. В кутку стояв сейф з виписаним золотими літерами ім'ям власника та великою ручкою з таємним шифром. У стінних нішах — дві старі, з червоного дерева шафи, в яких сеньйор Вільялоса зберігав не дуже важливі папери. На стінах — велика потемніла від часу карта Куби, календар, кілька недорогих картин. Про строгі смаки господаря свідчили прості меблі — мабуть, ще дідівські. Кілька стільців із запалими сидіннями й зручне шкіряне крісло, в якому любила сидіти сліпа, не порушували стилю кімнати.

Сеньйора Вільялоса із служницею зайшли до цієї кімнати, щоб звірити рахунки за місяць. Хоакіна гортала звіти і якісь нотатки, розкладала на стільці пакуночки з монетами і пачки банкнотів. Вдова мовчки чекала з притаманною безпомічним сліпим сумирністю. Нарешті Хоакіна заговорила:

— Сеньйора добре б зробила, якби увільнила мене від обов'язку зберігати гроші. Сеньйора довіряє мені і знає, що я радше відрубала б собі руку,

аніж дозволила комусь узяти хоч одне сентаво. Але я звичайна служниця і навіть сама не певна своєї чесності. Та ще люди такі лихі, сеньйоро...

І навіть знаючи, що стара не бачить її, Хоакіна покірливо схилила голову. Старенька лагідно усміхнулась.

— Хто ж це тут лихий, дочко моя? Всі ж бо знають, яка я немічна та безпорадна.

— Звісно, коло вас є й хороші люди, сеньйоро. От хоч би сеньйора Амада, вона така добра. І ще...

— Всі вони наче діти, Хоакіно! — жваво перебила вдова.— Ти знаєш, що сеньйора Амада відмозилась порядкувати в домі, бо їй і так ніколи. Сеньйора Амада повинна піклуватися про чоловіка...

Служниця зітхнула.

— Воля ваша, сеньйоро. Але повірте моєму передчуттю, бо люди ж такі лихі!..— І вже іншим тоном додала: — Може, сеньйора послухає мій звіт?

Стара кивнула головою, і Хоакіна почала чітким і твердим голосом:

— Спочатку про дім. Уранці від імені сеньйори я звільнила кучера Хосе. Сеньйора Вільялоса була вражена.

— Кучера Хосе?! Таж він прослужив у нас двадцять років!

— Він крав корм, сеньйоро,— спокійно відказала Хоакіна.— А крім того,— вона перейшла на шепіт,— щоб ви знали, він вчинив одну підлоту, і це дуже роздратувало сеньйору Амаду, коли вона довідалась.

— Яку підлоту, дочко моя?

— Він плескав язиком про сеньйорито Марсіаля і сеньйору Амаду...

Безвольна та наївна вдова тільки кволо кивнула головою і промимрила щось про людську невдячність.

Хоакіна повагом провадила далі:

— Я оплатила рахунок із клубу сеньйора Діонісію так, як казала сеньйора, але в суботу з'явився ще й кравець з рахунком, і я йому відповіла, що поки сеньйора не звелить...

— На скільки рахунок?

— На чотириста песо. Що з ними робити?

Сеньйора Вільялоса розмірковувала якусь хвилину, тоді, зітхнувши, сказала:

— Заплати, дочко моя, але так, щоб сеньйора Амада нічого не знала.

Хоакіна змінила тон, ніби, покінчивши з найпиль-нішими справами, скинула з плечей тягар.

— Це щодо справ домашніх,— сказала вона.— Все інше гаразд, окрім деяких дрібниць. Я надіслала адвокатові розписки Гонсалеса, щоб він порушив справу проти цього орендаря.

— О, бідні люди! — розчулено вигукнула сліпа.— Мабуть, вони не зможуть сплатити.

— Милосердна сеньйора довго йшла на поступки. На світі не можна бути добрим до всіх.

Засмучена господиня, зітхнувши ще раз, полишила Гонсалесову справу, як перед тим і кучерову, на розсуд невблаганної управительки. А Хоакіна вела далі:

— Я також доручила адвокатові стягнути борг з Херонімо, орендаря земель Охо-де-Агуа, бо він не платив за цілих півроку. Каже, ніби в нього загинув урожай під час негоди.

— То бог карає його за гріхи...

— Ваша правда, сеньйоро. На все воля божа.

Хоакіна ще говорила про всілякі інші справи, нарешті передала господині гроші. Сліпа спершу їх обмацувала, тоді клала собі в поділ сукні. Хоакіна пояснювала:

— Це білети по одному песо. Тут сто п'ятдесят.

Або:

— Обережно, це золото. Вісімдесят монет по п'ять песо — чотиреста.

Зібравши всі пачки, сеньйора Вільялоса обережно підвелась і почвாலала до сейфа. Служниця не зрушила з місця, даючи зрозуміти, що не хоче знати, як відчиняється замок. Сліпа намацала ручку і обернула кілька разів справа наліво, натискуючи пальцями на диск так, наче бачила викарбувані там літери й цифри. Однією рукою притримувала поділ з грішми, а другою обертала ручку. Клацнув

замок, і залізні дверцята важко відхилились, показавши темне нутро, де виднілися пачки грошей і конторські книги. Хоакіна скоса позирнула туди, і в очах її майнула така сама жадібність, як тоді, коли Амада застала її над подарованою прикрасою.

Зненацька на порозі з'явився ставний елегантний чоловік. Він зупинився, іронічно спостерігаючи заклопотаних жінок. То був Діонісіо Хакоб, у гарному світлому костюмі й легкому сомбреро. Зустрівшись поглядом з Хоакіною, він одразу ж повернувся й пішов геть, бо терпіти не міг служниці.

У вітальні він зустрів Амаду і злісно сказав:

— Там, у кабінеті, сеньйора та її «інтендант» вершать свої темні діла. Смішно, але ми — ніщо в цьому домі.

Жінка опустила очі, не знаючи, що йому відповісти.

Діонісіо глянув на неї, як на недоумкувату, і презирливо знизав плечима:

— Гаразд. Яка ти була, така і є! Я приходив поснідати. Зараз поспішаю до клубу... Все це страшенно мені набридло.

Він обернувся і попрямував до своєї кімнати переодягнутись, а вона поквапливо вийшла, щоб не зустрітися з чоловіком удруге.

Всі ці дні Амада намагалась забути в роботі. Готувала різні смачні наїдки й варила варення — це подобалося матері,— впорядковувала бібліотечний каталог, поралася в саду. Читала зовсім мало, бо книжки дратували її. Закінчивши одну справу, одразу ж бралася до іншої. Це всіх дивувало — адже досі Амада завжди воліла, заплющивши очі, мріяти цілими годинами, аніж клопотатися по господарству. Сеньйора Вільялоса пояснювала таку зміну доччиним невдалим шлюбом і похмурістю їхнього дому, яка страшенно пригнічувала молоду жінку. Вільялоси нікого не відвідували і не приймали, окрім родичів та кількох близьких знайомих. Жили своїми печелями, які наче були їхніми постійними гістьми. Небіжчиків поминали з щирим болем, плачучи і журачись, як на похороні, і тому здавалося, що над цим домом завжди витає тінь смерті...

Хоч як силкувалася Амада забути Марсіаля, та все було марно... На її сповнений благань лист Марсіаль відповів довгим і розсудливим посланням.

Дорікав їй за безглуздий опір, за те, що вона легковажить його почуттям. Нагадував, як палко він її кохає.

«Ти не можеш уявити собі моїх страждань,— писав він.— Я приходжу до тебе з любов'ю і вірою, прагнучи твого кохання, а ти відштовхуєш мене, і я падаю додолу, мов птах з піднятими крилами. Холод, який віє між нами, тебе захищає, а мене паралізує, наче подана тобою отрута».

А внизу дописано:

«Якби я ставився до тебе інакше, то, може, здолав би якимось притерпітись і задля твоєї втіхи грав би й далі в любовній комедії, що відповідає твоїм поглядам на кохання. Та, на горе, це не так, і я менше страждаю, коли не бачу тебе. Тому нам краще не зустрічатись: мені несила вже зносити такі муки».

Після цього в заповітній вазі не з'являлося більше жодного листа.

«Ні, він мене не кохає,— перечитуючи останній лист, гнівно думала Амада,— і, мабуть, взагалі не здатний любити».

Жіноча гідність підказувала єдину раду — треба все забути,— але бракувало мужності. Амада призначала собі строки: «Якщо він не прийде до суботи, я його забуду. Якщо двадцять днів не напише, перестану про нього думати». Минула субота, минав двадцятий день, вона лютилася, та перебороти себе не могла. Вечорами виходила з книжкою в сад, до маленького водоспаду, шум якого трохи заспокоював її душу, і звідти крадькома позирала на занедбану альтанку. Вперто казала собі: «Ні, ніколи не піду туди з Марсіалем. Краще помру від муки!..» Зрештою, не витримувала й тікала в дім, до матері.

Спалахи пристрасті й журба мало позначились на Амадиному мармуровому обличчі. Бліда, мовчазна, в чорному вбранні, що так їй личило, вона скидалася на статую. Тільки Марсіалеві іноді відкривалася на якусь хвилю глибина цієї неспокійної душі. Але таке траплялося дуже рідко, і Марсіаль часто з відчаєм думав, що Амада просто жінка без темпераменту. Отже, лишалося тільки забути її, розлучитися навіки...

— Я знаю, ти мене кохаєш,— казав він їй.— Але що то за чудна примха — належати тільки нелюбому чоловікові! Мабуть, ти й сама не зможеш пояснити мені все це.

— Нащо пояснювати? Однаково ти не зрозумієш! — згорда, навіть із зневагою вигукнула Амада, і це ображало закоханого.

Уже двадцять днів вони не бачились, і Амада місця собі не знаходила. Була субота, а в неділю минав строк, який вона сама собі призначила. Вже відчували, що і цей останній день нічого не змінить, палко запевняла себе, що вже вилікувалась од згубної пристрасті, і водночас зневажала себе за цю брехню.

Увечері Амада таки зайшла до вітальні, дарма що там були гості. У неї шалено забилося серце: в кріслі, сердечно розмовляючи із сліпою, сиділа Марсіалева мати. Ця хвороблива жінка рідко виїздила в місто і, мов у тюрмі, сиділа в невеличкому маєтку, де її чоловік був управителем.

Амада хвилину постояла, привітно усміхаючись до гості. Взагалі вона була не дуже товариська і навіть сухувата з людьми, нехай і з родичами. Та, покохавши Марсіалю, Амада полюбила все, що стосувалось його, отже, не могла байдуже поведися з його матір'ю, хоч як мало її знала. То була сухорлява жінка, що лютувала на весь світ, бо мусила жити в глушині після того, як уже стільки вистраждала в своєму житті. Щоправда, в домі Вільялосів вона, як бідна родичка, була стриманіша, ба навіть улеслива.

— А-а, пустунко! — сказала вона Амаді, на котру ще дивилась, як на дитину.— Яка ти гарна! Аж хочеться поцілувати тебе.

Ніжно обняла Амаду, потім обернулася до сліпої.

— Крістіно, який жаль, що ти не можеш бачити своєї дочки! Вона вродлива й свіжа, мов троянда, а яка в неї статура!..

Коли Амада зайшла, жінки саме розмовляли про Марсіалю: його мати скаржилася, що син не справджує її надій. Після взаємних компліментів вони знову заговорили про своє, а Амада слухала їх і ніяково усміхалась. Відчувала, як час від часу шалено калатає її серце, хоч на виду лишалася незворушна. Гостя бідкалась, що синова вдача змінилася на гірше, і сліпа погоджувалась, приказуючи:

— О-о, люба, прикrostі нас не минають! Од них нікуди не втечеш!

— Я радила Марсіалеві оженитись,— торохтіла далі гостя.— В нього ж голова на в'язах є. Тільки в ній ще гуляє вітер. Знаєш, Крістіно, було б добре, коли б він знайшов хорошу дівчину, яка бвилікувала його від дивацтва. Спочатку я не хотіла цього, але тепер щиро бажаю, щоб він одружився.

Амада здригнулась і стулила губи, щоб приховати хвилювання. А балакуча сеньйора все говорила:

— Мій син уявляє собі, що життя — це роман, і не відає, що то значить утримувати сім'ю. Ось і нині він ходить, мов причинний. Просто не розумію, як можна так легковажити своїм майбутнім! Либонь, ще звільнять із департаменту. Ну, що він тоді робитиме? Ось я й гадаю, що найкращі ліки для нього — одруження. Треба, щоб він мав дітей, щоб відчув, як то відповідати за сім'ю.

— І все-таки я гадаю, сеньйоро Каталіно, що ви погано робите, радячи синові оженитись! — раптом вигукнула Амада.

Обидві старі здивовано обернулись до неї. А вона, сама вражена своєю вихваткою, мужньо витримала запитливий погляд гості.

— Чому, голубонько?

— Він же ще зовсім молодий, та й не відомо ще, чи одруження дасть йому щастя,— вже спокійно відповіла Амада.

Марсіалева мати знизала плечима.

— Ти ба! Романи, донечко! В тебе також, здається, романи в голові! Кмітлива, спритна жінка зробить із чоловіка все, що захоче... Та що тут казати, він і сам, зрештою, це зрозуміє. Як і всі, схилить голову і піде, куди його вестимуть.

Страшний біль пронизав Амаду, немов сухі кліщаві пальці старої стиснули її серце. Від самої думки про те, що Марсіаль рано чи пізно одружиться, її охопив відчай.

А старі все балакали, протиставляючи світові наївні уявлення та вірування бідних самітниць, спроможних бачити тільки якийсь краєчок життя. Амада їх не слухала. Втупила очі в двері вітальні, що вели до вестибюля. Знала, що Марсіаль неодмінно прийде по матір, і нетерпляче ждала. Глухо продзвонив

великий позолочений годинник, і його дзвін довго відлунював у старому будинку. Марсіаль уже мав би прийти... Вона на мить склепила повіки, а розімкнувши їх, нараз побачила його посеред кімнати. Амаді здалося, що серце її зупиняється. Помітила, що Марсіаль блідий, наче після хвороби, й відчула водночас біль і радість. Ледве стримала себе, щоб перед очима всіх не побігти йому назустріч.

Але Марсіаль, як і належало, підійшов спершу до сліпої господині, привітав її, тоді поцілував у чоло свою матір і тільки за тим повільно підступив до Амади. Уникаючи її погляду, вклонився. Глибоко вражена, молода жінка подала йому холодну руку, та так і лишилася стояти, нерухома й похмура, скоса позираючи на Марсіаля, який підсунув свій стілець до крісла сліпої і заговорив з нею, як завжди, вкрадливим, солоденьким голосом.

Раптом несподівано для всіх Амада звернулася до нього:

— Марсіалю, зроби мені ласку, полагодь вимикач у моїй кімнаті. Вранці мене вдарило струмом.

Здивований Марсіаль боявся зрушити з місця і розгублено дивився на неї, та Амада, забувши про обережність, уже простувала до дверей, владним жестом звелівши йому йти за нею.

Коли їх уже не могли бачити, Амада обернулася. Вони стояли одне проти одного — рішуча, закохана жінка і переляканий, розгублений молодик. У їхніх очах відбивалися такі різні почуття й бажання, що годі було мріяти про якесь порозуміння.

— Навіщо ж така необережність, Амадо? — тривожно спитав він.— Я певен, що це їх приголомшило.

— Тим краще! — гаряче відказала вона.— Я б залюбки відкрила їм усю правду. Мені нема в чому каятись. Давно вже збираюсь розповісти матері все-все.

Марсіаль аж відсахнувся.

— Ти справді думала про таке безумство, люба?

— Так! Я давно чекала цієї зустрічі, щоб запитати в тебе одне-єдине: чому ти покинув мене?

Марсіаль тільки сумно подивився на неї — хіба ти, мовляв, не знаєш чому?.. Але Амада наполягала:

— Ні, відповідай. У нас не так багато часу, щоб гайнувати його. Чому ти покинув мене?

Марсіаль відчував, що його стійкість тоне від одного погляду цієї вродливої жінки, якої він так жадав. Підступив до неї ближче і сказав з лагідним докором:

— А чому ж ти така невблаганна? Чому не хочеш поступитися?

— Тому, що це не так легко, як ти гадаєш. Бо тут є слуги, які все бачать і чують. Бо ти сам сто разів казав, що не хочеш, аби я робила те, що може мене скомпрометувати.

— Лише тому? — збентежено спитав він, намагаючись поцілувати її в губи.

Амада завагалась.

— Тільки не це! нарешті сказала вона.

Марсіаль потягнув її в куток, до дверей і палко обняв. Податливе тіло скорилось обіймам. Марсіаль поцілував її в очі, спитав:

— Отже, люба, що я повинен робити?

— Приходити, як раніше... до бібліотеки. Це єдине, що ми можемо собі дозволити.

— А ти обіцяєш зробити все можливе, щоб ми бачилися в альтанці?

— Так!

— Чесно?

— Чесно!

Вони б, напевне, дійшли згоди, якби знову обнялись, але їх налякала тінь, що промайнула по мармуровій підлозі галереї. З суміжної кімнати вийшла Хоакіна і, удавши, що не помітила їх, безгучно зникла у дверях навпроти. Амада і Марсіаль не наважувалися поворухнутись.

— Тобі не здається, що це нерозважливо? — промимрив він.— Твоя мати довірлива, але моя і крізь землю бачить. Ходімо!

Амада стримала його. Її теж гнітив страх, проте обличчя в неї було спокійне.

— Ні, ходімо спочатку поглянемо на вимикач, про який я тобі казала. Ця жінка,— кивнула вона головою вслід Хоакіні,— напевне шпигуватиме за нами.

З обережності ще й подзвонила і звеліла служниці піти з ними — мовляв, може знадобитись її допомога.

Ідучи, вона думала: «Він мене кохає. З його обличчя видно, як він страждав від розлуки й борвся, щоб домогтися свого. А його хочуть оженити й забрати від мене назавжди. Але я його захищу, як захистила цього вечора».

Тепла надія зажевріла в її серці, розлилася в грудях, забарвила бліді, щоки...

VII

Та радість тривала недовго. Хоч яка була Амада певна, що Марсіаль таки повернувся до неї, все ж слова старої сеньйори Каталіни про те, що треба оженити його, аби «вилікувати од дивацтва», не йшли їй з думки. Так, він не належить їй, рано чи пізно ним назавжди заволодіє інша жінка, і вона не в силі цьому зарадити... До того ж вона ще й боялася самої себе, не знаючи, чим усе це скінчиться. Було очевидно, що Марсіаль ніколи не поступиться. Якби він був просто палкий і вимогливий, його легко було б стримати ніжністю та хитрощами. Але він, коли йому суперечили, ставав мовчазний і похмурий. «Кохання вільне,— казав він,— воно не знає меж. Просити, благати — навіщо ця комедія? Коли двоє любляться, ні ' до чого якісь там розмови — і без того все ясно». Перед Амадою стояла страшна дилема: або здатись, або пожертвувати своїм почуттям.

Тим часом вона прагнула одного: нехай би Марсіаль і далі приходив до неї в бібліотеку,— там він мусить поводитися стриманіше. Щоправда, він став вимогливіший і не погодиться довго чекати. Це завдавало молодій жінці пекельних мук. Підготувати для побачень стару альтанку теж було не так легко. Амада не раз підходила до садової огорожі і оглядала маленьку залізну хвіртку.

Великий замок на ній узявся іржею, а ключ давно подівся не знати куди. А ще треба було прибрати й саму альтанку, захаращену різним мотлохом. Та й садівникові діти допізна бавилися неподалік і могли побачити Марсіаля.

— Це безумство, справжнє безумство! — казала собі Амада, не знаючи, як виконати свою обіцянку.

А Марсіаль щоразу питав її, пронизуючи невблаганним поглядом:

— Ти вже зробила щось, аби влаштувати наше гніздечко?

Одного разу, висунувши шухляду, де лежали різні дрібнички, Амада побачила там великий ключ, поїдений іржею, але дбайливо вичищений і змащений, їй аж дух перехопило від подиву. Невже це знову Хоакіна? Ні, ця лицемірка не могла діяти з доброї волі!..

Амада взяла ключ і побігла до хвіртки, зовсім не турбуючись тим, що її можуть побачити. Диво дивне! Замок був змащений, відчинявся легко, тільки завіси рипіли. Амада подалася до альтанки. Виявилось, що й там усе добре прибрано. Що ж діяти далі? Цілий день сушила собі голову, але так ні до чого й не додумалась.

Увечері, перевдягаючи матір до сну, вона наважилась дати бій заради свого щастя.

— Мамо,— раптом сказала вона непевним голосом,— коли ти дозволиш, я попрошу тебе про одну річ, але з умовою, що ти нічого не розпитуватимеш.

Старенька застигла від подиву, розуміючи, що йдеться не про якусь дрібницю. Тоді кивнула головою на знак згоди.

— Передусім скажи мені таке,— хоробро почала Амада.— Тобі було б дуже важко відмовитись од послуг Хоакіні?

Сеньйора Вільялоса, яка лагідно усміхалася до дочки, щоб підбадьорити її, одразу спохмурніла.

— Не розумію, моя люба.

Амада так само хоробро вела далі:

— Це дуже просто. Сама знаєш, скільки я вистраждала, які в мене слабкі нерви. Отож, коли б я просто попросила звільнити цю служницю, ти вдоволила б мою примху?

Сліпа замислилась. Амада схвильовано стежила за нею.

— Тобі самій потрібна Хоакіна, дочко моя?

Амада ледве стрималась, щоб не вигукнути: «Ця Хоакіна мені остобісіла!» — але натомість сказала твердо:

— Ні!

— Отже, Амадо, ти хочеш, щоб я вигнала на вулицю служницю, яка є втіленням гідності, чесності й шляхетності?

Амада з гіркотою глянула на матір, яка ніколи не виявляла рішучості навіть у важливіших питаннях. Проте треба було домагатися свого, і вона сказала:

— Я попереджала тебе, мамо,— ти ні про що мене не розпитуватимеш. Ця жінка дратує мене. Я вважаю, що вона лиха й лицемірна. Чому б нам не дати їй щедрий подарунок і не відпустити тихомирно?

Сеньйора Вільялоса примирливо погладила дочку по голові, проте рішуче відповіла:

— Це було б несправедливо, дочко моя. Отже, й не проси мене про таке.

Амада зусиллям волі опанувала себе. Як завжди, дбайливо поклала матір у ліжку, поцілувала її і мовила удавано спокійно:

— Гаразд, мамо. Може, ти й маєш рацію, а я все перебільшую. На добраніч!

Прикро вражена цією розмовою, вона вийшла з кімнати. Було очевидно, що підступна служниця вже підкорила собі слабку волю бідолашної сліпої. І Амада з гіркотою подумала, що коли б матері довелося вибирати між нею і Хоакіною, вона, безперечно, віддала б перевагу отій прогнозі.

Того ж вечора Амада написала Марсіалеві, благаючи його перенести наступну зустріч на інший день. Це було у вівторок. Марсіаль прийшов у четвер, коли сеньйора Вільялоса ще не лягала спати. Амада тихо провела його повз неї. Сліпа щось бурмотіла собі в своєму кріслі. За чверть години закохані лишилися самі в бібліотеці. Марсіаль кинувся був до Амади, але вона жестом зупинила його. Розповіла про ключ, підкреслюючи, що таке трапляється уже вдруге. Та про диван знов-таки згадати не наважилась. Марсіаль, зрадивши, що

хтось йому допомагає, не поділяв її побоювань і сказав, що такої нагоди проминати не слід. Його себелюбство здивувало і прикро вразило Амаду. Вони не розуміли одне одного: Амада прагнула ніжної, лагідної приязні, а Марсіаль, невдоволений з її зволікань, мучив її безумними проектами, звинувачував у холодності й байдужості.

Нарешті, щоб якнайдужче дошкулити бідолашній жінці, він заявив:

— Буде найкраще, коли ми, щоб розвіяти підозру, деякий час зовсім не зустрічатимемось...

Амада злякано закліпала очима.

— Ні! — вигукнула вона.— Я ні від кого не криюсь! Я не боюся Хоакіни. Однаково ніщо не примусить мене зневажити матір або чоловіка. Я живу за власним законом і не хочу наслідувати жінок, які брешуть і криються заради примарного щастя.

Марсіаль глузливо глянув на неї, запитуючи себе в думці: «Невже вона справді гадає, ніби нікого не обманює своєю поведінкою?» Тоді знизав плечима і слухав її далі.

— Нам нема чого змінювати наші звички. Ти приходиш, і я тебе приймаю, як приймала б при всіх. Двері відчинено, і будь-хто може зайти глянути, що ми робимо. А от зустрічатися в альтанці нам не слід.

— Я вважаю, що коли Хоакіна хоче нам допомогти...— спробував заперечити Марсіаль.

— Годі! — гордовито вигукнула вона.— Ми не повинні про це говорити.

Марсіаль пішов, анітрохи її не розрадивши. Всі її ілюзії і сподівання розвіялись. Вона знов написала Марсіалеві довгого листа, потім подерла на дрібні клаптики. Поринула в тугу і по краплині пила свою гіркоту і образу.

В ці дні Амаду втішало тільки одне: чоловік, захопившись політикою і громадською діяльністю, наче й не помічав її.

В іспано-американській країні, подібній до нашої, завжди можна знайти чудове поле діяльності для людей такого штибу. Діонісіо навіть не снідав і не обідав удома, а коли з'являвся ненадовго, був завжди знервований і заклопотаний. Він хотів здобути виборну посаду і робив, що міг, аби тільки в

газетах писали про нього як про «знаменитого юристконсульта» і «молоду надію нашої батьківщини». Амада дякувала провидінню, яке штовхнуло його на цей шлях, і благала бога, щоб його ентузіазм ніколи не згаснув.

Хакоб, як і раніш, кепкував з її чорних, нічим не оздоблених суконь, з немодної зачіски, з довгих, по самі кісточки, нічних сорочок, що зовсім закривали шию. На щастя, тепер вона бачилася з Діонісіо так рідко і мало, що вони ледве встигали обмінятися квапливим привітанням та кількома банальними словами. Амада ніяк не могла зрозуміти — знає він чи ні...

Якось увечері після чергового побачення з Марсіалем, Амада причісувалася перед дзеркалом. Струсонула косами, щоб упали шпильки, і так замріялась у солодкій знеможі, що й не помітила, коли Діонісіо увійшов і зупинився неподалік. Темна мантия з кіс розсипалась по оголених плечах молодої жінки, відтіняючи білість шкіри, з-під корсета видніли тугі перса. Поринувши в задуму, Амада тихо всміхалася своєму відображенню.

— Чарівнице! Чи знаєш, яка ти гарна й приваблива?

Вона злякано обернулась і інстинктивно затулила руками груди. Побачивши хтивий блиск у чоловікових очах, аж змінилася на виду.

Хакоба розсмішив жінчин переляк. Він грубо схопив її в обійми, але Амада вислизнула з його рук і відбігла у протилежний куток.

Чоловік не кинувся за нею. Тільки подивився глузливо і знизав плечима.

— Гаразд, моя люба. Не хочеш — твоє діло. Але ж ти знаєш, що я такий самий мужчина, як і всі.

І, махнувши на прощання рукою, вийшов. Амаді стиснулося серце: «Знає...»

Здавалося, вона мала б радіти з цього здогаду: нехай нарешті Хакоб розлюютиться, нехай її спостигне кара — то була б спокута, жертва, що звільнила б її від докорів сумління. Однак вона розуміла, що її шиї не торкнуться мстиві пальці Отелло і що її любовна історія розвивається страшенно банально. Отож воліла не вдаватися до обману і сміливо зустріти біду, хоч яка б вона була.

Але Амада ще вагалась. Не знати чому, їй навіть здавалося, що Діонісіо радів би, коли б вона завела полюбовника. То був байдужий цинік, і думка про жінчину невірність могла його тільки потішити. Наївну, сентиментальну Амаду, котра відокремилась від життя у своєму вузенькому світі, така поведінка дивувала. Навіщо вона має переконувати чоловіка у своїй безневинності? Адже вона не збирається його зрадити. Ні, тут криється щось брудне й нечесне!.. Всі ці роздуми хвилювали й мучили її.

Так тривало кілька днів, коли раптом, завдяки звичайнісінькій випадковості, Амада довідалася про все.

Якось увечері вона сиділа в саду на своїй улюбленій лавочці між густолистими деревами, недалеко від дзюркотливого струмка. Від маленького водоспаду віяло свіжістю, навколо буяла зелень. Відклавши книжку, Амада з цікавістю спостерігала метушливих мурашок, що безнастанно снували по грубезній трухлявій колоді, потім поринула у мрії. Раптом тишу порушив якийсь шелест. Амада злякано обернулась і побачила старого кучера Хосе, якого Хоакіна нещодавно звільнила.

— Добрий вечір, сеньйоро Амадо! Хвалити бога, нарешті я вас побачив!

Амада щиро зраділа. Вона приязно ставилась до цього слуги, котрого знала з дитинства: ще коли була зовсім маленька, він не раз підносив її на руках, коли їй хотілося погладити коня по шії.

— О Хосе! Ти мене налякав. Так несподівано з'явився... Як ти пройшов?

— У хвіртку! — лукаво посміхнувся він, показуючи на високу огорожу.— Ви знаєте, сеньйоро, мені заборонено...

Амада співчутливо подивилася на його сухе смугляве обличчя з обрідними бакенбардами. То було чесне й лагідне, хоч і трохи грубувате, обличчя.

— Ти погано зробив, Хосе. Могли помітити тебе і подумати б хтозна-що,— сказала вона з дружнім докором.

— Знаю, сеньйоро. Але я маю вам дещо сказати, бо не хочу, щоб з вами скоїлося щось погане. Уже три дні блукаю коло огорожі, все шукаю нагоди вас побачити... В цьому домі готується проти вас змова, сеньйоро Амадо. Через це

мене й вигнали і виженуть усіх, хто може тій змові завадити. Хоакіна і священник, який ходить з нею, хочуть заволодіти вашими грішми і вони вас уб'ють, сеньйоро. Але вони хитрі і не вдадуться до кинджала чи отрути, бо це заведе їх у тюрму. Вони мають інший план.

Вражена Амада аж здригнулась, але спокійно відказала:

— Ти щось вигадуєш, мій добрий Хосе. Як вони можуть зробити таке, не вдаючись до злочину?

Бідолаха почухав потилицю. Не знав, як приступитися до найделікатнішої частини своєї розповіді, щоб не викликати в молодій сеньйорі роздратування, а то й гніву... Але нарешті наважився.

— Сеньйора обіцяє не гніватись, коли я нагадаю дещо?.. Ну, дещо...

Амада кивнула головою, але погляд її був холодний, навіть неприязний.

— Так от,— сказав Хосе.— Вони готують змову проти вас, сеньйоро, і сеньйорито Марсіаля. Я підслухав на вулиці розмову священника з отією лисицею... Обоє дуже пронозливі, їх не легко впіймати!.. Намір у них такий: коли сеньйорито Марсіаль прийде і сеньйора вийде з дому, вони залишаться самі із старою сеньйорою, а вона ж сліпа...

Амада схопилася з місця й гордовито мовила:

— Годі, Хосе! Забороняю тобі плутати ім'я сеньйорито Марсіаля з моїм! І взагалі не маю часу слухати такі нісенітниці...

Бідолашний Хосе так засмутився, що Амаді стало жаль його, але продовжувати розмову вона не збиралася. Хосе тупцював на місці, зніяковіло бгаючи в руках кашкет.

— Сеньйора недобре робить, гніваючись на мене,— сказав він нарешті.— Я не хотів би надокучити сеньйорі, чи — крий мене боже! — образити... Але коли я сказав про сеньйорито Марсіаля, то тільки тому, що в них є план, і коли господь не допоможе... Але сеньйора образилась, то я й не говорив нічого, я тільки хотів порадити, щоб сеньйора була обережна, щоб... Пробачте, я такий... навіть не вмію висловити те, що хотів би сказати...

Намірився вже йти, але схвильована Амада затримала його поглядом. «Несправедливо проганяти того, хто з-поміж усіх єдиний виявив таку

вірність...» — подумала вона. Не дивлячись на кучера, але вже іншим тоном сказала:

— Ні, Хосе. Ти мене не зрозумів. Я дуже вдячна тобі за пересторогу, але ти трохи перебрив міри... Якби так думали про Марсіаля в нашій сім'ї, то про це знала б і я. Та й Хоакіна давно б про це донесла моєму чоловікові...

Кучер зареготав, і Амада знову спохмурніла. А він, усе ще сміючись, поясвив:

— Ні-ні, сеньйоро! Священик і вона знають, що так вони нічого б не домоглися. Кабальєро Діонісіо нічого не має проти сеньйорито Марсіаля, і навіть вони, Хоакіна і священик, можуть подумати, що кабальєро згоден, аби сеньйора...

Хосе затнувся і злякано глянув на Амаду. Але та, очевидно, ще не вловила змісту його слів, і була майже спокійна.

— Аби що? — жваво перепитала вона, а Хосе, шукаючи слів, почувач потилицю й посміхнувся,

— Сеньйора не розуміє? Ну, вони думають, що кабальєро Діонісіо,— бо в нього з сеньйорою немає ж дітей,— не одержить після неї спадщини, коли б сеньйора померла перед ним... І йому підійшов би кабальєро, від якого сеньйора народила б дитину і... Та чого там! Кабальєро Діонісіо таки не гнівався б, якби хтось сподобався сеньйорі і...

Цього разу він так несподівано замовк, ніби хтось нагло затулив йому рота. Сеньйора де Хакоб, пополотнівши й мало не зомліваючи, показувала йому рукою на хвіртку. Хосе перелякано позадкував. Боявся, що вона тут-таки знепритомніє... Амада не ворухнулася, поки він не зник, легко, мов кіт, перестрибнувши через огорожу. Тільки тоді знесилено впала на лавку.

Тепер вона зрозуміла, чому Діонісіо не зважав на все, що торкалося Марсіаля: він хотів би, щоб вона мала позашлюбну дитину, бо це дало б йому багатство, спадщину... Усе те, що вона вважала за чесне й добре, за жертвне, все, чим вона мучила свою любов, нараз похитнулося. Авжеж, Марсіаль мав-таки рацію, коли називав її холодною і нещирою. Чому вона не віддалась йому тоді?.. Він же в неї єдиний на світі! Заради чого змушувала так страждати?..

Спогад про коханого трохи розвіяв тугу, і Амада, як завжди, почала загадувати: «Якщо він прийде цієї ночі або напише,— то буде божий знак! І нехай доля благословить нашу любов!» І їй стало легше, ніби й страшні слова Хосе, і чорні задуми чоловіка, і материна слабкість, і підступи Хоакіни — були такі далекі, що про них не варто й згадувати...

Вона ще з півгодини побула в саду, щоб заспокоїтись, потім, подумавши, що по листа від Марсіаля іти ще рано, понесла книжку до бібліотеки. Зайшовши туди, вона здивовано зупинилася: двоє слуг, під орудою Хоакіни, чіпляли на стіни старі, припалі пилюкою фамільні портрети... Хоакіна, удавши, ніби не бачить молодішої господині, коротко наказувала, де забивати цвяхи. Амада тремтячим голосом звернулася до слуги:

— Що це ви робите, Карлосе?

Хоч запитували не її, Хоакіна поспішила відповісти:

— Ваша матуся звеліла перенести сюди портрети, бо в галереї протікає дах і там мають лагодити стелю.— І додала з ледь відчутною іронією: — Маєте щось змінити у її наказі?

Амада поставила книжку на полицю й відповіла сухо:

— Ні, нічого.

«Мене навмисне виживають звідси, щоб я зопалу накоїла дурниць,— думала вона.— Ну що ж, хай буде так! Доля поспішає до мене, і якщо Марсіаль прийде, я не відмовлюся від того, що вирішила!»

Але Марсіаль нічого не знав про її рішення і не прийшов... Амаду тим часом знов обсіли сумніви. Тільки тепер вона по-справжньому зрозуміла, навіщо в бібліотеці чіпляють ті портрети. Зустрівшись там із Марсіалем, вона нічого не зможе собі дозволити: адже звідусіль на неї осудливо дивитимуться предки, суворо нагадуватимуть про традиції і фамільну честь. А коли вона погодиться зустрічатись в альтанці, станеться те... так, саме те, про що казав Хосе!.. Ця думка так обурила Амаду, що вона вирішила: ні, краще вона й далі дуритиме коханого, краще писатиме й писатиме листи, краще зустрічатиметься з ним раз на тиждень у вітальні, біля сліпої матері, аніж...

Навіть боялась уявити собі, що буде, коли нарешті нетерплячий Марсіаль остаточно поставить перед нею страшну дилему: «Кохання або розлука!»

VIII

Від Амади до Марсіаля

Понеділок, 7

«Уже три дні, а ти не пишеш і не пишеш... Чому відмовляєш мені в цій радості?

Я звикла до того, що ми вже рідко бачимось... Чи ти тікаєш од мене?.. А може, ти хворий, може, з тобою щось сталося? Чи доля вже так присудила, що я тебе більше не побачу?

Я ще ніколи не відчувала тебе таким далеким! Я знаю, це себелюбство з мого боку, знаю, що не Можна так писати, але я боюся за тебе... Боюсь і щодня набридаю тобі листами... Зрозумій мої страждання і прости мене!..

Учора мама під час меси сказала мені, що дуже здивувалася, коли ти не прийшов поздоровити її з днем народження. Бідолашна, вона так приязно згадує про тебе! Якби вона знала!.. Але я навіть думати про це не можу!..

Не будь жорстоким і, якщо не зможеш прийти,— напиши. Адже ти — єдиний промінь, що зігріває мою самотню душу!

Я мала стільки сказати тобі, а закінчую листа, майже нічого не сказавши. І так щоразу, коли я пишу тобі або розмовляю з тобою. Мої думки, здається, розвіває вітер, і я сиджу над папером, не знаючи, з чого почати. Тож прошу: пробач мені, коли не можу висловити й мільйонної частки того, що відчуваю. Прощай. Думай про мене».

Від Марсіаля до Амади

Вівторок, 8 (12-а година ночі)

«Життя моє!

Твій лист, такий же сухий, як і всі попередні, без звертання й без підпису, посилив болісну непевність.

Ти не можеш уявити собі, якої прикrostі ти мені завдаєш своєю поведінкою. Ти остуджуєш моє кохання холодною байдужістю, скидаєш мене з неба на землю. А коли я, гнаний відчаєм, віддаляюсь, ти печалишся і вимагаєш, щоб я мучився коло тебе, не маючи права назвати своєю.

Ні, ніхто інший такого б не витримав. Я кохаю тебе як живу жінку, а не як примару, що розвіюється, коли хочеш до неї доторкнутись. Я жадаю тебе, ти зводиш мене з розуму, а твоя холодність убиває мене. Що ж це за любов у тебе, життя моє, коли ти мучиш мене так уперто, не хвилюючись і не відчуваючи ні на мить того, що відчуваю я?

Я напишу тобі все, щоб ти не звинувачувала мене, коли я тікаю від тебе щоразу, як мені бракує сили далі страждати. І я щиро скажу тобі, що зречуся тебе і знайду іншу, котра подарує мені кохання, в якому ти, не знати чому, відмовляєш. Часом мені здається, що я ненавиджу тебе, не хочу тебе, і тоді все, чим ти мене мучила, зводиться муром, який нас роз'єднує... Але я повертаюсь, тільки-но ти кличеш мене ніжним словом, і вся моя ненависть розвіюється, як сухе листя од вітру...

Що більше я думаю про твої вагання і про наші дивні взаємини, то менше я все це розумію. Для мене єдине законне кохання — те, яке ґрунтується на природних засадах. Звідси я й почав би розглядати права твого чоловіка, якого ти не любиш і не поважаєш і якому все-таки належиш без вагань. Але ти йшла проти моїх переконань, не слухала мене, хоч іноді й дозволяла себе цілувати. Але й цілуючи тебе, я мучився, бо не відчував взаємності. Я горів бажанням бачити тебе, любити, але ти була холодна, і я, знесилений, згорав, так і не запаливши тебе...

Ні, я не звинувачую тебе. Я щиро пишу про біль моєї душі, і прошу тебе: допоможи втекти від тебе. Адже ти твердо вирішила не бути моєю? Я теж мав багато чого сказати тобі, але не сказав. Чому? І сам не можу втямити. Хотів би й серце своє вкласти в цей лист, але жодна з думок, які

не дають мені жити і про які ти зовсім ще не знаєш, так і не висловлена в цьому листі.

Тебе цілує багато-багато разів твій нещасний

М.»

Від Амади до Марсіаля

Четвер, 10

«Чому ти говориш про людину, ім'я якої мені б не хотілося чути з твоїх уст? Я страждаю того, що ти пов'язуєш моє ім'я з ним.

Учора я не могла написати тобі, бо розхвилювалася од твоїх докорів. Не могла сісти спокійно за стіл, щоб відповісти тобі.

Я тобою жертвую, Марсіалю, і маю силу... до допомогти тобі, якщо бажаєш утекти від мене. Я— себелюбка, жаклива себелюбка, і справді, після того як я тебе стільки мучила, не маю права ні на найменше твоє співчуття.

Ти називаєш мене байдужою. Який же ти нетямущий! Слухай, я признаюся в тому, в чому ніколи не признавалася: протягом усього нашого знайомства я жила мрією поцілувати тебе, а потім — хоч і вмерти. Адже я й не гадала, що ця мрія здійсниться, що ти сам мене поцілуєш...

Не розумію, чому ти вважаєш себе нещасним? Адже я щаслива від того, що маю. Адже могла б і цього не мати? Я була б безмежно нещасна тільки тоді, коли б погодилася стати твоєю, бо муки сумління затьмарили б усю мою радість.

Слухай мене і вір, бо я ніколи тебе не обманювала: багато місяців я думала тільки про тебе, призначала тобі побачення і не відчуваю докорів сумління... Я так вірю в наші почуття, що починаю терпимо ставитися до поганих вчинків інших жінок, а раніше ж їм ніколи не прощала. Але прошу тебе — не думай, що я погана... Між тим, чого вимагає серце, і тим, що велить сім'я, я вибрала те, що ніколи не принизить мене у власних очах.

Сам бачиш, я сподіваюся перед тобою, аби ти знав, що я зовсім не якась незбагненна істота, а звичайнісінька жінка. Моє життя склалося зовсім не так, як я колись мріяла, але нині я живу нашими з тобою радіщами і намагаюсь уявити, ніби вони законні... Здрагаюся від самої думки, що моя душа могла опиратись такому щастю. Звичайно, за радіщі потрібно розплачуватись. Я пішла на це, хоч не маю права на радість, а тепер це вимагає від мене жертви — не бути твоєю... Інакше, я не змогла б дивитись у вічі людям, які мене поважають...

Мій єдиний біль сьогодні — це мука, якої я тобі завдаю, не маючи сили зректись тебе. Тому й сповідаюся перед тобою, розкриваю серце, ніби перед богом. І скажу тобі ще одне, що розвіє твої сумніви й допоможе пізнати мене такою, яка я є.

Я тебе кохаю, кохаю щиро, і того, що я відчуваю, коли ми разом, ні з ким раніше я не знала... Якби ти тільки знав, скільки ніжності в мені до тебе!.. Ось знову мої щоки палають... Якби в цю мить ти побачив, то не сказав би, що я — примара і що ми з тобою лише друзі! Нині я така, якою була б коло тебе, якби могла любити тебе перед усім світом без ганьби й безчестя!

Уже друга година ночі, і тільки я одна не сплю в цьому домі. Тому й кінчаю листа, хоча й чимало ще маю тобі сказати! Я не перечитуватиму його і незабаром однесу в нашу вазу в саду. Я розповіла тут тобі таке потаємне, що якби залишила листа до ранку, то, певне, порвала б його...

Прощай!.. Зрозумій мене і не мучся. І пиши... Багато, про все і щиро, як я тобі!..»

Від Марсіаля до Амади

Субота, 12 (північ)

«Божество моє і життя!

Як я хочу побачити тебе! Ще від учора, після твого листа, який так схвилював мене і викликав стільки суперечливих почуттів!.. Але ми далеко одне від одного, і змушені перебувати вечір у розлуці, а все тому,

що тебе так лякають умовності! Мені пригадалося все: і радість від наших зустрічей, і смуток, коли не міг дочекатися тебе — такої гарної і такої ніжної! Навіщо ж ти ховала від мене і красу свою, і ніжність?!

Я не спав минулої ночі. Твій лист то додавав мені віри, то вкидав у провалля смутку, глибину якого я завжди відчуваю відтоді, як покохав. Ти пишеш про кохання і поцілунки, а чи розумієш це все посправжньому? Мені здається, що твоя душа далеко в ці хвилини, хоч знає, до чого поривається моя...

Мій Сфінксе, божество моє! Ти пишеш про свою і мою пристрасть, і цього досить, щоб я радів. Але між нами стоять страховиська, що їх створює твоя уява, аби розлучити нас, і здіймаються високі мури з химер, які нас роз'єднують... Як це жахливо! Твоя рука пише про пестоці, але нерухомі уста твої і холодне тіло не бажають їх відчувати. Ти бережеш свої уста й тіло, як скнара береже коштовності в старій скрині, щоб витягати їх і тішитись на самоті, а природа велить раювати тільки вдвох! Хіба це не безумство — так мучити себе, і мене доводити до відчаю? Наш «гріх»,— якщо це можна назвати гріхом,— не меншає від того, що ти його приховуєш.

Я хочу, щоб ти зрозуміла це і обірвала жахливу напруженість, що панує між нами.

Я не можу кохати тебе, не належачи тобі. Я люблю твої ноги, і перса, і губи, і очі, і волосся, і не відчуваю себе ані таким цнотливим, ані таким сильним, щоб відмовитись від усього цього. Я обіймав би тебе перед усім світом! Ти полонила мою уяву, і я не спав усю ніч...

Мені потрібно бачити тебе. Признач яке хочеш місце, аби тільки там не було свідків. Бо я волю не бачити тебе, ніж бути біля тебе в присутності матері і щохвилі критись. Ношу твій образ у серці, хочу тебе пригортати й цілувати, щоб угамувати свою безнастанну спрагу. Сама бачиш: коли я далеко від тебе — я спокійний, а коли близько — ти мене зводиш з розуму... Ти жорстока, мій загадковий Сфінксе! Ти мучиш і мучиш мене, але мені — несила без тебе...

Пиши, як ти живеш, але пиши без туманних недомовок, вони не потрібні нам.

Посилаю тобі поцілунок здаля і вкладаю в нього всю душу і все життя!

« М. »

Від Амади до Марсіаля

Вівторок, 15

«Твій останній лист мені не сподобався. Я порвала його. Невже тобі зовсім не дороге наше кохання?.. Навіть можна подумати, що цього листа писав не ти.

Чому ти пишеш про ганебне й негарне?

Я сумую. Ось уже два дні, як від тебе — жодного слова, і я тривожусь... Хотіла б тебе бачити, хотіла б упевнитись, що ти не змінився, що ти сам угамував гризоту душі, яку накликаєш на мене.

Я винна, в усьому винна! Я, необачна, наві-жена, чого тільки не написала тобі!.. Але і я втратила спокій через тебе, так що й упізнати себе не можу...

Чекаю тебе післязавтра».

Від Марсіаля до Амади

Четвер, 17 (вечір)

«Моя люба Амадо!

Я не зможу прийти ні сьогодні, ані наступного тижня.

З твого короткого позавчорашнього листа я бачу, що ти весь час каєшся. І я навіть щасливий від цього. Нині хочу розвіяти свою тугу і поїхати на тиждень до матері.

Мене гнітить самотність, свідомість того, що ти цураєшся мене.

Прощай. Може, після приїзду я заспокоюсь і писатиму лицемірні та холодні листи, які тобі подобатимуться.

М.»

Від Амади до Марсіаля

Неділя, 20 (4-а година ранку)

«Мій бог і моє все!

Що я тобі зробила, що?! Чим заслужила такі слова, холодність і кару? Я не можу зрозуміти, що саме тебе так вразило.

Ти не прийшов ні в п'ятницю, ні в суботу, ти лише коротко повідомляєш про подорож, яка скидається на нову втечу.

Я у відчаї і не знаю, що тобі писати. Я проплакала цілу ніч, чорні думи зовсім змучили мене. Шукаю виходу, але як його знайти?

Я знаю одне: ти — все в моїм житті, я не можу жити без тебе!

І я переконалася — з цим уже нічого не поробиш. Де моє почуття власної гідності? Не можу нічого вдіяти! Це сильніше за мою волю... Я плачу, я хочу померти...

Не кажу вже про обов'язок чи пристойність, бо давно втратила гордість і зрозуміла, що я не така хороша. Набагато гірша за тих, що одверто відкидають цнотливість!..

Я не відчуваю докорів сумління, бо ми не переступили межі. Іншого кохання у нас і не могло бути. І тому ми маємо право не боятися ніяких Хоакін, а я можу з гордістю сказати, що чесно заплатила за те, чим володію. Але якби я обрала стежку брехні, чи зради, чи лицемірно вкраденої насолоди, то була б беззбройна, не могла б відчувати, що живу чесно, а отже, й бути щасливою.

Якби мати знала, про що я тобі пишу, або хоч запідозрила — це вбило б її... А проте, коли б вона мене запитала, я не змогла б нічого приховати. Я розповіла б їй, як боролася за свою жіночу честь і чим пожертвувала, аби спокутувати свою провину.

Чому ти дорікаєш мені, що я кохаю не так, як треба? Адже ти тепер знаєш принципи, якими я керуюсь у житті.

Ти навіть не здогадуєшся, яка я нещасна! Ти не знаєш, бо про все я тобі казала, тільки не про свою ганьбу...

Ти не зважаєш на одне: як би зрадів *він*, коли б ми цілковито належали одне одному! Дивна річ — буває, що моя воля слабне перед думкою про твої страждання. Але тоді. інша думка — думка про те, що тільки так може бути очевидною його мерзенність,— стає джерелом, з якого я п'ю силу...

Не ображайся. Я сповідаюся тобі в своїх душевних гризотах і бідах, бо ти для мене — бог. І прошу тебе — підтримай, підбадьор мене, хоч ти прагнеш, щоб я сама допомогла тобі втекти від мене...

Невже й після цього я буду для тебе Сфінксом? Не називай мене так. Я плачу в самотині, вона повиває мене як саван... Я ненавиджу життя, яке анітрохи не схоже на те, що я омріяла!..

Я надішлю тобі цього листа поштою. Друкувала його на машинці, щоб не знали, хто його писав. Не можу без жаху думати про цілий тиждень, який нас роз'єднуватиме. Цілий тиждень я нічого не знатиму про тебе!

Не відмовляй мені у приязні і співчутті, не будь жорстокий... Сам бачиш, я вже не та, що була,— не горда... Повертайся швидше!»

Від Амади до Марсіаля

Понеділок, 28 (ніч)

«Що сталося?! Чому ти не відповідаєш мені?

Знаю, що ти повернувся ще в суботу, а в нашій вазі й досі нічого немає...

Я боюся, що це ти вже зовсім тікаєш від мене, і божеволію від безнадії.

Пиши або приходь, але не покидай мене, це так жорстоко!

Згадай, що ти обіцяв не робити-цього, не сказавши чесно й щиро...

Я тебе жду, я завжди тебе жду!...»

Від Марсіаля до Амади

Вівторок, 29

«Бідна моя подруго!

Дні, які я провів поза містом, прояснили мені розум. Я не хотів уже писати до тебе, не хотів бачити тебе, але ти нагадуєш мою обіцянку, і лише це змушує мене писати ці рядки.

Перед нами нині тільки дві стежки — кохатись або розійтись...

Тепер я вже знаю, що ти мене не так любиш, щоб заглушити свої сумніви, і що я маю в цьому суперника, який важить для твого сумління більше, ніж я. Ти прикидаєшся, ніби кохаєш, а сама тримаєш мене на відстані, завдаючи цим витончених мук...

То навіщо ж мені наполягати, навіщо боротися проти твоєї холодної волі? Адже ти хочеш зостатись непереможеною... Моя мати дещо підозрює, усе туркоче мені, щоб я взявся за розум, подбав про майбутнє і одружився. А я — борюся, марно борюся, аби переконати тебе... Я так стомився, так змучився, надіючись на краще і не маючи змоги наблизити його...

Ми — нерівня, ми й думаємо по-різному. Довго я вірив, що кохання тебе змінить, але тепер уже не вірю...

Отже, я вирішив. Я не тікаю від тебе, як тобі здається,— я доручаю тобі наше майбутнє. Коли захочеш зустрітись зі мною (на самоті, звичайно!),— надішли листа поштою, я прийду... Хай у твоїй душі переможе щось одне — або моя любов, або твої вагання.

Прощай. Я не прийшов до тебе, бо мені боляче, бо мені тяжко, але ти ніколи цього не зрозумієш, тому що не кохаєш мене по-справжньому. Деякі почуття здаються тобі ганебними, а для мене вони — великі й благородні, як саме життя. Може, наші думки в цьому ніколи й не зійдуться, але спогад про тебе ніколи не вмере в моєму серці. І я це пишу, лишаючись назавжди твоїм.

Марсіаль»

Від Амади до Марсіаля

(Без дати)

«Минуло двадцять днів, відколи надійшов твій останній лист. Я знаю, що ти зробиш, як сказав. Знаю, що нема чого вже писати до тебе, бо ти ж уже все сказав. Знаю, що ти мене зневажаєш, а може, й смієшся з мене. І ти маєш слухність.

Чи знаєш ти, як я страждаю?..

Слухай же мене. Шістнадцятого вересня річниця смерті мого батька. Дозволь мені присвятити кілька днів, що лишилися до цієї дати, смуткові. Може, я знову випробовую твоє терпіння, але це вже примха моєї загадкової душі... Та й, мабуть, востаннє я прошу тебе зробити так, як хочу я. Не пиши і не приходь до мене до того дня. І я не писатиму. Житиму спогадами про тебе...

А вісімнадцятого ввечері візьмеш ключ у саду і прийдеш о десятій годині до альтанки.

Ти бачиш, як слухняно виконує Сфінкс твою волю? Отже, зроби й ти невеличку поступку, про яку я тебе прошу... Ти ж погодишся?»

ІХ

18 вересня Амада, як завжди, прокинулась о дев'ятій ранку. Була бліда й змарніла. Байдужно підійшла до вікна, визирнула надвір — і раптом здригнулася від радості: із свинцевого неба сіявся легким серпанком дрібний дощик.

«Мабуть, і вночі буде дощ!» — подумала вона, і їй здалося, що доля, на яку вона в усьому покладалась, і цього разу не зрадила її.

Відважившись на щось, Амада завжди діяла рішуче. Але тепер знову почала вагатись, намагалася забути Марсіаля і, шануючи батькову пам'ять, цілком віддалася болю й смуткові. Старого в сім'ї обожнювали, з повагою вимовляли навіть саме його ім'я. В домі знову стало сумно, як і тоді, коли сеньйор Вільялоса лежав на смертельній постелі. Ніхто не згадував про небіжчика вголос, але всі розуміли одне одного і мовчки презиралися й зітхали. Вдова, яка завжди ревно стежила за відзначенням родинних дат, у день

смерті сеньйора Вільялоси вставала дуже рано — зажурена, з червоними від сліз очима. Починалися поминки. Діти в сумному мовчанні збиралися коло матері, поділяючи з нею скорботу. Приходили висловити своє співчуття родичі та знайомі, і їх завжди приймали з щирою вдячністю.

Так само було й цього разу. Тільки Марсіаль не прийшов — послався на нездужання, аби вволити Амадину примху, і згадка про нього не тривожила Амаду в її журбі. Та минув сумний день, і в її душу знов закрався неспокій, а дім після монастирського смутку поринув у дрімотний спокій буднів...

Амада швидко одягнулась і пішла в суміжну кімнату. В двері легенько постукала Хоакіна.

— Сеньйора сьогодні снідатиме в їдальні? — спитала, навіть не глянувши на молоду господиню. Завжди так трималась, коли її посилали по Амаду, і щоранку питала про одне й те саме, хоч знала, що Амада тепер сама готує собі сніданок і їсть у своїй кімнаті.

— Ні, можете прибрати зі столу, — спокійно сказала Амада. Але Хоакіна, втупивши погляд у стелю, не зрушила з місця.

— Вам чогось треба? — нервово спитала Амада.

— Я повинна сказати... Сеньйора Вільялоса дозволила мені піти на вечір і на ніч з дому.

Амада глянула на Хоакіну і... затремтіла. Що це? Пастка?.. Обличчя служниці було спокійне, мова тиха й монотонна, ніби вона читала молитву.

«Ну що ж, нехай!» — подумала Амада.

— Гарзд, Хоакіно! Ти мені не потрібна. Служниця вклонилась і вийшла.

«Ось хто справжній Сфінкс!» — з гіркою іронією подумала Амада.

Щоб розвіяти тривожні думки, пішла до матері — сліпа до десятої ранку ніколи не виходила із своєї кімнати. Побачила її, безпорадну й довірливу, — і серце стиснулось у грудях.

— Які в тебе холодні руки, донечко! — лагідно сказала старенька. — Невже знову якась прикрість?

Вона натякала на те, що Хакоба за нахабну поведінку виключили з клубу, і це погано позначилось на його політичній кар'єрі. Амада гірко плакала від образи й сорому, бо все це сталось у річницю батькової смерті. Мати вперше торкнулася того, чого раніше намагалась уникати в розмовах, хоч завжди сподівалась від Хакоба найгіршого і пояснювала доччин сум невдалим заміжжям.

— Ні, мамо, то я змерзла, ідучи галереєю...— сказала Амада.

Сліпа повірила: надворі справді було вогко. Амада заходилась одягати її — хай уже більше ні про що не розпитує,— потім сіла читати їй газету. Голос її ледь помітно тремтів, думки були далеко. Невже Хоакіна йде з дому, бо знає її таємницю?! А втім, що буде, те буде!..

Того дня Хакоб, який майже ніколи не їв удома, через дощ був змушений сісти за стіл разом із сім'єю. Увійшов до їдальні з таким виглядом, наче й справді зробив жінкам хтозна-яку честь.

Надворі стелився похмурий туман, і в їдальні довелося засвітити світло. Хакоб, в елегантному темному костюмі, з коштовним перснем на пальці, сів поряд тещі. Стара була смутна, проте намагалась приховати поганий настрій. Амада, опустивши очі, неухважно тарабанила пальцями по столу. Їсти їй не хотілось. Запала важка тиша. А Хакоб прикидався, ніби не помічає холодного ставлення тещі й дружини, і розповідав кумедні історії про знайомих. Як усі люди такого шти-бу, він умів легко й невимушено виходити із ніякового становища. Ці троє людей жили кожне своїм життям і кожне по-своєму розуміли питання моралі та обов'язку. Хакоб зневажав тещу й дружину і мстився їм за те, що був для них чужий.

Та ось Амада, яка досі байдуже слухала Хакобові теревені, раптом почервоніла: він розповідав про одну жінку, дружину відомого промисловця, котра втекла з чоловіковим шофером і повернулась тільки після того, як втрутилися друзі сім'ї. Хакоб дуже потішався з цього випадку.

Сеньйора Вільялоса насупила брови.

— Який негідник! — стиха мовила вона.

— Шофер?

— Ні, чоловік!

— Пробачте, сеньйоро, але я іншої думки. Вона, звичайно, дурна, бо про такі речі сторонні люди не повинні знати. Та й він уже не раз пробачав їй усілякі вибрики.

Старенька, вражена таким цинізмом, низько похилила голову. Амада сміливо глянула чоловікові у вічі й спитала:

— Отже, чоловіки й жінки мають однакове право на таку помилку?

Хакоб знизав плечима.

— Коли вже ти так наголошуєш, що в нас різна природа, я дозволю собі твердити, що у нас не однакові й почуття та права.

В очах Амади спалахнули вогники, але вона швидко опустила вії. Знов сиділа байдужа й неуважна, як завжди. Сліпа, котрій надокучила така розмова, та ще й при слугах, мовчки поклала на стіл виделку й ніж...

Спливали години. Амада хвилювалась. Ходила з кутка в куток, марно силкувалась заспокоїтись. Відчинила шафу й почала перебирати сукні. Мати, сидячи неподалік, з цікавістю розпитувала, які вони в неї та чи не попсувались, і все хотіла їх помацати. Хакоб, незважаючи на негоду, таки подався десь. Амада думала про ключ, що його поклала у вазу: хоч би не доржавів од дощу. О третій годині побачила, як Хоакіна швидко вийшла з дому, вся в чорному, тримаючи під рукою велику парасольку. Амада полегшено зітхнула. Тепер вона могла спокійно чекати вечора. Хмари розходяться, і на ніч дощу, мабуть, не буде.

Того дня вона вбиралася довше, ніж звичайно. Потім пішла до матері, щоб почитати їй вечірні новини. Почувала себе легко: за нею ж бо не стежила Хоакіна... Вечоріло. Тепер уже Амаді здавалося, що хвилини побігли швидко-швидко... Ніч несла їй неспокій, смуток і острах. Але що було діяти? І Амада безнастанно повторювала собі: «Я йому обіцяла, я обіцяла!..»

Сидячи вдвох з матір'ю за великим обіднім столом, вона трималася зовсім спокійно й невимушено, була навіть жвава. А проте весь час думала про своє. Яка разюча невідповідність між розбурханим світом її почуттів і цією спокійною затишною обстановкою! Неяскраве електричне світло, тьмянний блиск срібних ложок та виделок, неквапні порухи слуг,— усе це здавалось їй наче

глухом. Чому б їй не кинути всім в обличчя, що вона — лицемірна? Не розголосити своєї таємниці?.. Амада картала себе, гнала геть гіркі думки, відчуваючи, що кров холоне їй у жилах.

Настала пора, коли треба було готувати матір до сну. Амада була, як завжди, дбайлива й турботлива, але пальці її дрібно тремтіли, застібаючи гудзики на материній нічній сорочці... Нарешті звільнилась і кинулася до своєї кімнати, притискаючи руки до грудей.

А в цей час Марсіаль, не менш схвильований, спускався вуличкою, що виходила до садової огорожі. За хвилину дістався й до містка через струмок. Звідси можна було бачити все, що відбувалося навколо будинку. Він з острахом думав про небезпеку, яка могла чигати на нього цієї ночі, і вже каюся, що виблагав у Амади побачення в старій альтанці. Навіть удень, на службі, його не залишала думка про те, який може виникнути скандал, коли його застукають там з чужою дружиною! Власне, його любов зазнала стількох випробувань і розчарувань, що він уже й не мріяв про щастя. Твердо поклав собі, що ця зустріч буде останньою. Ще зранку хотів був попередити Амаду, щоб не чекала на нього, та спокуса жаданих любовощів в отій альтанці виявилася сильнішою за обережність. А тепер він знову відчував страх, егоїстичний страх людини, яка не хоче зайвих тривог. Мало не повернув назад, але згадав про Хоакіну, про можливу засідку — і здригнувся від глухої нічної тиші. Повторював собі, що він мужчина, що Амада виявила більше сміливості, погодившись на це побачення, і що, зрештою, він має в кишені револьвер.

Раптом волосся йому стало дибом — він почув приглушені дзюркотливим струмком кроки. Якась темна постать обережно обминала вибоїни на стежці. Марсіаль припав до огорожі і пропустив незнайомого повз себе, потім, ховаючись у тіні, підбіг до вази. Ось і ключ!.. Марсіаль схопив його і аж затремтів, ніби вже торкнувся тіла коханої. Потім повільно попрямував до заграбованої хвіртки і несміливо зазирнув У сад.

У занедбаному саду не було ні шелесту, ні руху. Зовсім близько білили стіни альтанки, а далі бовваніло темне громаддя будинку, де світилося лише у двох чи трьох вікнах. Марсіаль обережно повернув ключа в добре змащеному

замку і, коли хвіртка жалібно вискнула, аж похолов від жаху. Почекав трохи, потім увійшов, причинивши за собою хвіртку і, скрадаючись, побіг до альтанки. Боявся, що за ним стежать, але сам себе заспокоював: мовляв, Амада не залишила б ключа, якби цієї ночі могло статися щось страшне... Сподівався, що вона вже в альтанці, та, штовхнувши двері, наразився на таку темінь, що аж моторошно стало. Здавалося, ось зараз звідти висунеться чиясь рука і схопить його... Напружуючи слух, збуджений до краю, він чиркнув сірником. В альтанці було чисто — ні пилу, ні павутиння, меблі дбайливо розставлено попід стінами — очевидно, хтось добре подбав про те, щоб побачення тут було приємним. У кутку, за старою ширмою, Марсіаль побачив оббитий шкірою диван,— той самий, який Хоакіна ставила в бібліотеці,— а на столику — свічку й сірники. Він засвітив свічку, затуливши її якоюсь скринькою, щоб світла не видно було крізь щілини в дверях, і чекав, прислухаючись до стукоту власного серця.

Звичайно, це Амада все підготувала. Вона ждала його... Невже вона таки наважиться віддатись йому? Марсіаль згадував переможну посмішку, яка грала на її устах щоразу, коли він, пригнічений, відступав після невдалої атаки, і пообіцяв собі, що сьогодні буде брутальним з цією святенницею. Але над усе жадав солодкого сп'яніння, хотів відчутти наодинці з нею таємницю ночі... Зціпивши зуби, щоб погамувати хвилювання, напружено прислухався, чи не долине звук її легкої ходи, і невідривно дивився на двері.

Скоро він стомився від цього очікування. Хвилини збігали, але ніщо не порушувало величного спокою ночі. Марсіаль глянув на годинник раз, і вдруге, і втретє... О, вже чверть на одинадцятку... Може, захворіла сеньйора Вільялоса? Може, затримали Амаду, коли вона виходила? Марсіаль підійшов до дверей і визирнув надвір. На темному небі блищали зорі. В будинку погасло світло. Марсіалеві стало холодно від самотності. Довкола — море буйної зелені саду, що поночі видавалося чорним. Чому ж не йде Амада?..

Пів на одинадцятку... За чверть одинадцятку... Одинадцятка!.. Він одсунув ширму й ліг на диван, стомлений і розчарований, боячись нової примхи загадкового Сфінкса. Вогник свічки блимав, і на стінах танцювали химерні тіні.

Раптом Марсіаль схопився, почувши квапливу ходу, і кинувся до дверей назустріч Амаді. Простягнув руки, обійняв її. Вона лагідно нахилила голову і, зітхнувши, пригорнулася до нього. Марсіаль чув, як шалено калатало її серце.

Жадібними губами припав він до її покірливих вологих уст. Тоді обернувся, щоб зачинити двері на засув, але Амада, отямившись, злякано вигукнула:

— Ні! Не треба!

Марсіаль нерішуче спинився: боявся, що вона втече.

— Не зачиняй! — владно звеліла вона. — Якщо зачиниш, я піду!

Марсіаль зміряв її поглядом і холодно кинув:

— Знов те саме, еге ж? Ти вбиваєш найкращі мої поривання! Ти засушуєш квіти, які ще навіть не розцвіли!

Не сказав більше нічого, але й не дивився на неї. Амада стояла нерухома, схвильована. Раптом вона прошепотіла:

— Гаразд, коли хочеш — зачини... Ти — як дитина, думаєш тільки про свою втіху!

Марсіаль кинувся до дверей, узяв їх на засув і, радісний, повернувся до коханої, щоб знову пригорнути її.

— Коли б ти знала, люба моя, як ти примушуєш мене страждати, то не була б така жорстока до мене! Я чекав цієї хвилини, як найбільшого щастя. Я хочу бути твоїм, тільки твоїм!.. Чому ж ти знов мучиш мене? Ми були б такі щасливі! Ми забули б усі наші сварки і... після цієї ночі я кохав би тебе ще дужче!..

Він тремтів, обіймаючи її, спопеляв вогнем своїх очей, та Амада слухала ті палкі слова з незбагненим смутком. Здавалося, вбирала душею щастя цієї швидкоплинної миті, щоб потім згадувати її вічно. А він не вгавав.

— Ти моя, моя!.. — шепотів гарячково. — Твоя душа і твоє тіло... Я ніколи не відділяв їх, чуєш? Ось губи... Скільки вони зневажали мене, ніби поцілунок — найжахливіший злочин!.. Ти вся така прекрасна!.. Тільки з тобою я можу бути щасливим, і це сильніше, ніж твоя і моя воля!..

Він відхилив їй голову, він п'янив її і сам пив насолоду за всі свої так довго тамовані бажання. Потім ковзнув рукою по оголеній шиї, торкнувся грудей... Якусь хвилину Амада в забутті дозволяла йому робити все, що він хотів, тоді враз лагідно, але твердо відвела його руку і показала на своє скуйовджене волосся.

— Дивись, що ти зі мною робиш!

А Марсіаль цілував її плечі, її очі.

— Таж не тільки я цього хочу. І ти це відчуваєш! І ти тремтиш від моїх пестоців... Твоє тіло покірне мені...

Він обережно, щоб не сполохнути Амаду, тягнув її до дивана. Вона не боронилась. Покірно поклала голову йому на плече і ступала, наче уві сні. Та раптом, збагнувши Марсіалів намір, вирвалась із його обіймів і стала посеред альтанки бліда й розгнівана.

Марсіаль сів на диван.

— Ти... йдеш?

Вона не поворухнулася.

— Ні. Я прийшла для того, щоб поговорити... Тільки поговорити! Там, біля матері, було краще...

І хоч не перший раз бачив її такою Марсіаль, він глянув на неї вражено. Йому хотілося кинутись на неї, кусати, дряпати. Але він знав, що треба стримуватися, бо тільки тоді вона буде довірлива. А втратити її він не хотів.

— То сідай, поговоримо,— криво посміхаючись, мовив він.— Я теж хочу поговорити...

Амада кивнула головою і боязко примостилася на краєчку дивана.

Гамуючи лють, Марсіаль узяв її за руку.

— Ну чому ти така?..— спитав тихо.

Ці слова глибоко схвилювали її. Вона несміливо погладила його по голові, наче перепрошувала. Тоді заговорила щиро й сумно:

— Я така не тому, що хочу мучити тебе, друже. Наші зустрічі — єдине щастя в моєму житті, а кому ж хочеться втратити своє щастя? І не тому я така, що хочу вдати із себе хорошу. Ні, я погана, дуже погана. Ти знаєш, як ти мене

змінив? Я сама себе не впізнаю. Те, що я нині дозволяла тобі робити, ще торік жажнуло б мене! Я ж так поважала себе, і в цьому була моя сила! Я вірила в себе! Нині вже не вірю... І це все зробив ти!

Він слухав її, похмуро стуливши губи.

— То чому ж ти не моя?

— Як то не твоя?!

— Не моя! Сама знаєш! Не дитина, щоб не знати, як жінка може належати мужчині.

Амада замислилась. А він дивився на неї, таку кохану, жадану.

— Але це не легко мені далось,—помовчавши, знову заговорила вона.— Я пішла б за тобою, аби по-справжньому, чесно, хай би навіть мене весь світ зневажав! Але обманювати?.. Жити в родині, їсти хліб старої матері і, вдаючи з себе добродішну, зраджувати тих, з ким живу? Ні, це не для мене! Я купую щастя, сплачую за нього і нікому нічого не винна. Я вже казала тобі: мені не треба ні перед ким тремтіти, я не криюсь... Може, й зараз Хоакіна або хтось інший шпигує за нами. А мені це байдуже! Я прийшла сюди відкрито, і, якщо вранці мати визнає, я скажу їй, що ходила до тебе, що ми були разом. І вона повірить, бо я ніколи їй не брехала...

— Ти божевільна, люба моя!..

Він нахилився і почав пестити чорні кучерика на її потилиці, потім жадібно припав губами до ніжної шиї. Він знову був наче п'яний і схопив її в обійми.

— Ні, ні, ти слухай, я ще не все сказала,— благала вона.— Нині я знаю, чого хочу, і міряю усе тим, до чого зійшла... своїм безумством!.. Ні, я не вдаю із себе цнотливу, бо я ж ось прийшла до тебе об одинадцятій годині ночі... Але ти не повинен вимагати від мене того, на що я не можу зважитись... Мабуть, смішно чути таке від дорослої жінки, але я кажу це щиро. Я весь час тамувала нестримний потяг до тебе і все-таки просила, щоб ти прийшов... Бо моя любов більша за твою... І я не каюся в моєму коханні до тебе!.. Проте є щось сильніше навіть за нього...

Та Марсіаль уже не слухав. Пригорнув її, посадовив собі на коліна і гладив рукою шовк панчіх. Амада, поринувши у вир думок, ніби й не помічала цього.

— О, які в тебе ніжки! Скільки я мріяв хоч доторкнутись до них!..

Палаючи від збудження, він раптом відслонив сукню їй з колін, але Амада зараз же відкинула його жадібну руку і поправила поділ.

Марсіалья наче облили холодною водою. З гіркотою глянув на леї, мовчки відсторонився й посадив її на диван. Тоді ображено сказав:

— Гаразд! Я більше не надокучатиму тобі!

Її чоло спохмурніло.

Він теж насупився. Далєбі, смішно було отак мріяти про побачення з жінкою, яка покаже тобі щонайбільше якусь свою підв'язку!..

— Я хотів би знати,— сказав він глухо,— навіщо ти кликала мене сюди.

Вона нервово усміхнулась, щоб приховати хвилювання, і не відповіла. Але коли побачила, що Марсіаль похилив голову і що очі його повні сліз, звелася на ноги й лагідно заговорила:

— Чому ти не хочеш зрозуміти мене, друже? Хіба ж я не бачу, як ти страждаєш? Але ж інакше не можна. Якби ти знав, чим я ризикую! Адже мій чоловік вистежує мене... Я не хотіла казати тобі про те, який огидний, який мерзенний намір плекає він щодо мене...

Насилу стримуючи ридання, Амада розповіла про все, що почула від старого кучера... Та й сама вона бачить, що чоловік ладен штовхнути її в обійми кого завгодно, аби тільки мати спадкоємця!

Вона замовкла, пригнічена цією ганебною сповіддю, що раптом примусила її відчути якусь дивну ворожість до цього молодика, який так різнився від неї своїми моральними поглядами.

Зате Марсіаль знову був щасливий. Як, тільки це?! Оце і є та притичина, яка досі стояла на заваді його щастю?! Він присунувся до Амади і знову почав нестямно цілувати її.

— І це все, все? — радів він, голублячи її.— Але якщо це дасть тобі щире кохання, то хіба задля цього не варто зрадити чоловіка?.. Адже він не

любить тебе! То чому ж тебе мучить сумління? Ти можеш бути моєю і водночас вволити його. волю. То чому ж не зробити йому такої ласки?

Амада була так схвильована, що навіть не помітила його цинізму. Тільки сумно похитала головою. А Марсіаль цілував її, слабку й безвольну, певний, що ось-ось переможе, і не давав їй отямитись. Свічка блимала, догораючи. На стінах і на стелі хилиталися чорні, тіні. Марсіаль, заплутавшись рукою в жіночому одязі, зовсім сп'янів... Та що ж це таке?! Невже вона знову знущається з нього?..

Коли він отямився, Амада стояла перед ним, бліда, але сповнена гордої віри у свою силу. Він сказав розлючено, наче батогом шмагонув:

— Дуже вдячний! То ти для цього прийшла? Вона не відповіла. Тільки нервово обсмикувала сукню і раз у раз прикладала руки до серця, щоб заспокоїтись.

— Відповідай, — вимагав Марсіаль, насилу тамуючи гнів, — навіщо ти мене кликала? Ти не маєш душі, твоя кам'яна байдужість дозволяє тобі бавитися почуттям у розпалі пристрасті. Навіщо ти збуджуєш мене? Ти хотіла цього?..

Вона мовчала. А Марсіаль і далі шмагав її жорстокими словами. Він більше не дивився на неї, але уявляв собі її сумне й застигле обличчя.

— Може, гадаєш, це добре, що ти довела мене до такого стану? Ні! Пристрасть завжди можна пробачити, а холодний обман природи — ніколи. Неможливо ставити одну свічку богові, а другу — чортові... Ти слухай, бо ми востаннє про це говоримо. Ти більше не побачиш мене. Сьогодні я остаточно зрозумів, чого можна сподіватися від тебе. Я йду...

Амада застогнала. Марсіаль повторив:

— Я йду! Прощай! Ні, ми не створені одне для одного!

Сказавши це, він рушив до виходу. Хотілося ще дужче вразити, принизити цю святенницю, але забракло слів. Розчинив двері і, не озираючись, вийшов. Вітер, повний терпких випарів саду, вдарив йому в лице. Марсіаль зупинився, неспокійно вдивляючись у густу темряву. Раптом почув позаду тремтячий Амадин голос:

— Тільки одне слово, Марсіалю, одне-однісіньке...

— Чого тобі треба? — сухо спитав він.

— Скажи мені тільки одне,— благально почала вона,— скажи тільки одне, і я тебе відпущу. Невже ти думаєш, що, коли я не погоджуся на твої вимоги, в нас не буде кохання?..

— Ні! — твердо відказав Марсіаль.

— А дружби?

— Не знаю...

— Тоді прощай!..

Марсіаль несвідомо стиснув її холодну руку і швидко пішов. Ось і поховано його останню надію, його мрію, яку ще недавно дарувала йому ця дивна жінка, а тепер так жорстоко розвіяла...

Х

Минув рік після того побачення. За цей час життя сеньйори де Хакоб дуже змінилось. Та й саму її, стомлену, змарнілу від горя, з сивиною на скронях, важко було впізнати. Навіть хода в неї стала якась невпевнена. Коли при ній говорили про тих, хто бореться за правду,— вперто насуплювала брови.

Протягом цього року Марсіаль іноді, про людське око, відвідував дім Вільялосів, але з Амадою бачився рідко, бо вони уникали одне одного: він не міг простити їй тієї ночі, а вона була ладна на будь-яку жертву, аби поставити на своєму.

Тепер Марсіаль нарешті взявся за розум. Він не належав до тих, хто може довго зневажати реальну вигоду. Був себелюбний і мав природжений нахил до холодного розрахунку, вважаючи, що гроші — окраса життя. Колись його родичі кепкували з його надмірної прихильності до літератури й бажання стати газетярем. Але вони помилялися щодо справжньої вдачі молодика. Марсіалеві подобалось удавати з себе ідеаліста, а насправді в душі у нього переважав сухий практицизм — риса, яка досить часто зустрічається в молодого покоління. Щоб одразу позбутись своїх мрій та химер, треба було взятися до

якоїсь зисковної справи, і йому пощастило в цьому. Він дістав посаду в касі одного банкіра, з тих, що кредитували будівельників і гребли величезні прибутки. Остання зустріч в альтанці розвіяла його колишні мрії, і спокуса збагачення щодалі заступала їхнє місце в його душі. Проте його чоловіча гордість була боляче вражена. Коли він бачив Амаду — удавав із себе байдужого, аби принизити цю жінку з її «чистою» любов'ю, а на самоті згадував про неї з болісним смутком.

Амада цікавилась Марсіалевими успіхами і щиро вірила, що він охолонув до неї. На себе дивилась як на хвору, що починає одужувати. Вірила, що час остаточно вилікує її. Спогад про власну стійкість тієї ночі підтримував душевну рівновагу цієї нещасливої в житті і в коханні жінки.

Але її смутило ще й інше. З матір'ю коїлося щось дивне: старенька стала підозріливою, неспокійною, нервовою. І все це наробила Хоакіна, яка тепер трималася дедалі зухваліше, і Амада нерідко ловила на собі її осудливий погляд. Служниця впливала, як тільки могла, на стару господиню, котру тепер неможливо було й застати саму, без Хоакіни, ладної слухати всі балачки сліпої і підказувати їй вигідні для себе думки. Вона робила все, аби віддалити матір від дочки... «Невже вона про все розказала матері? — думала Амада.— Ні, не може цього бути, бо тоді мати заборонила б Марсіалеві приходити в дім». А проте сеньйора Вільялоса, колись така лагідна до Амади, стала тепер сувора і недовірлива з дочкою, ба навіть якась відчужена. Амада вже не читала їй вечорами газети, не вкладала в ліжку — тепер про стару піклувалася Хоакіна. Амада мовчки терпіла все це заради матері, щоб не хвилювати її. До того ж вона вважала себе винуватою.

Одного ранку, коли господиня і служниця замкнулися, щоб ніхто їм не заважав, Амада постукала в двері: їй треба було порадитися з матір'ю про щось по господарству. Відчинила Хоакіна і, ставши на порозі, сказала, що сеньйора веліла нікого не пускати.

— А відколи ж це мама криється від мене так, що навіть не велить приймати? — спитала Амада, занепокоєна нахабством служниці, яка наголосила на слові «нікого».

Хоакіна обернулася до сліпої, котра все чула, і сказала в'їдливо:

— Сеньйоро, ваша дочка наполягає на побаченні з вами, хоч я їй передала від вашого імені все, що ви звеліли передати.

Настала пауза. Серце матері прискорено билосся, вона мусила щось вирішити. Нарешті проказала вибачливо:

— Прийди пізніше, доню. Нам дуже ніколи.

Амада довго плакала. Вона все зрозуміла і намагалася більше не турбувати матір. Хоакіна постійно нагадувала старій жінці про бога, пекло і смерть, підтримуючи в її душі покору і страх, і в такий спосіб прибрала її до рук. А дочка була не в силі відвернути цей вплив. Адже мати ніколи не простить їй того злочасного шлюбу з непутящим і немаєтним Хакобом. А крім того, вона ж іще он яка грішна!.. Спогад про це боляче краяв їй душу. Тепер їй лишалося тільки скоритись — адже життя однаково розбите. Поки вона жила почуттям до Марсіаля, вона непомітно втратила й своє становище в домі, і його вже не повернути. Остаточно вона переконалася в цьому одного вечора, коли на власні вуха почула, як стара з сльозами в невидющих очах сказала:

— Я завдячую Хоакіні більше, ніж своїм дітям.

То був для Амади тяжкий удар. Але вона приховала свій біль силуваною усмішкою — поруч була ненависна служниця.

Отак минали дні, печальні й одноманітні...

Борючись із спогадами про минуле, яке вона називала в думці «добою свого божевілля», Амада всіляко обминала місця, де зустрічалася з Марсіалем. Майже ніколи не заходила до бібліотеки, і за перші чотири місяці того року тільки двічі була в саду, боячись навіть поглянути на альтанку. Якось, проходячи попід огорожею, помітила щербату вазу — колишню «поштову скриньку» — і в гніві шпурнула камінь в цього невинного свідка свого кохання. А потім цілий вечір не могла заспокоїтись, аж поки їе позбирала всі черепки й не сховала їх у своїй кімнаті як реліквію. Раніше вона зберігала все, до чого доторкалися руки коханого: листи, олівці, книжки, навіть сигару... Згадавши про це тепер, вона гірко посміхнулася.

Саме в ці дні до столиці приїхав її брат, суддя, щоб узяти шлюб. Щоб сліпа мати могла бути при вінчанні, церемонію влаштували в їхньому домі. Амада страшенно стомилася від незвичного клопоту, пов'язаного з весіллям,— від усього того прибирання, печіння й варіння,— і тільки лишившись на самоті, зітхнула з полегкістю.

Сеньйора Вільялоса була рада, що оженила сина. Вона полюбила свою молоду невістку і плакала від радості, коли чула про неї добре слово. Але її сподіванням жити вкупі з молодятами не судилося справдитись, і це засмутило стару. Крім того, що син не міг залишити свою посаду, була ще одна причина: суддя колись поклявся, що ніколи не житиме там, де йому довелося б зустрічатись зі своїм шуряком, Діонісіо Хакобом.

Вислухавши його пояснення, вдова звела сліпі очі до неба й покійно сказала:

— Якось воно буде...

Амада подумала: «Невже мати знову здалася на волю Хоакіни? Невже мені знову доведеться бути самотньою, лишитися віч-на-віч із своїм горем?..» І, щоб не розридатися при всіх, квапливо вийшла з кімнати.

Її життя знову стало нудним, буденним. Хакоб, як і перше, рідко ночував дома: напевне, мав коханку. Амада знала про його успіхи в політиці — він став кандидатом у Конгрес,— знала й про те, як він розтринькує гроші, одначе була тільки рада, що чоловік дав їй спокій. Зате мати була невдоволена й закидала їй легковажне ставлення до подружніх обов'язків. Вона й думки не припускала про розлучення — в її розумінні то був би нечуваний скандал і довічна ганьба для жінки. І Амада, на догоду матері, мусила робити все, аби повернути осоружного їй Хакоба.

На щастя, в Амади несподівано з'явилася подруга і полегшила її життя. Мов теплий сонячний промінчик, увійшла в похмурий дім Вільялосів сімнадцятирічна русявка, сестра братової дружини. Вона мала вродливе личко, милий кирпиченький носик і гарні очі, в яких грали пустотливі бісики. Ця чарівна дівчина, створена для розваг, веселощів і сміху, полюбила двох нещасливих жінок, які жили, немовби поховані в руїнах. А вони знайшли в ній

те саме, що раніше в Марсіалі,— відгомін світу, від якого вони жили вдалині, і розраду в своєму горі.

Ще вперше опинившись у домі, Ермінія — так звали дівчину — зачудовано вигукнула:

— Як багато тут прекрасних речей! — І зараз же: — Але як ви можете тут жити?

Амада усміхнулась її наївності. Вони належали до різних світів. Ермінія була дочкою підприємця, що здобув велике багатство за якихось два роки. Жила в особняку, спорудженому й умебльованому в стилі модерн, зовсім не схожому на старий дім Вільялосів. Її сестра познайомилася з молодим Вільялосою десь на пляжі, і Ермінія й гадки не мала про те, як живуть його родичі. Коли вона вперше потрапила в старовинний дім у Серро, їй здалося, що вона перенеслась в іншу епоху — епоху прадавньої старовини і відмерлих звичаїв. Та дуже скоро вона заприятелювала з обома господинями і, щиро співчуваючи їхньому горю, часто годинами сиділа з ними, стараючись потішити їх і розрадити. Амада показувала їй усе варте уваги в бібліотеці та в галереї фамільних портретів. Дуже поважні сеньйори в старовинних убраннях дивилися на дівчину широко розплющеними очима з темних полотен у вицвілих рамах. Але найбільше сподобався Ермінії занедбаний сад і відлюдний, мовчазний садівник.

— Ці джунглі поглинуть будинок,— говорила дівчина, показуючи на буйну зелень.— Коли я тут сама, без вас, мені страшно. Тут є гадюки, правда ж?

Їй дуже хотілось зайти до альтанки, але Амада, холонучи, завжди відмовлялася тим, що там багато пацюків.

Слухаючи цю веселу щебетушку, її міркування про життя, такі не схожі на її власні, Амада відчувала, як у її душі зринають туманні мрії про якийсь інший, незвіданий світ. Ермінія казала, що вийде заміж лише після того, як нагуляється, натанцюється, і визнає про світ усе, що варто знати. Вважаючи свою нову подругу жінкою вродливою і гідною поваги, дівчина не розуміла, як вона може бути нещасливою, журитися, навіть впадати у відчай.

— Якщо мене мій чоловік не любитиме,— щебетала вона,— то єдине, про що я його попрошу,— це відразу ж дати мені спокій. Адже молодість буває тільки разу а закохуватись можна й кілька разів...

Амада мовчки хитала головою або казала з гіркою посмішкою:

— Самотність, люба моя, це щось зовсім інше, ніж воно здається у двадцять років!

Одного вечора, коли Ермінія весело щось розповідала про своїх подружок, Амада раптом мовила:

— Колись і я не прощала людям помилок. Але тепер... Тепер я могла б приятелювати з такими жінками, на яких раніше й не глянула б...— І, помовчавши, додала: — А думаю так тепер не тільки тому, що постаріла... Просто пізнала собі ціну... Тому що не краща за інших...

Ермінія розреготалась. Хіба не дивно було почути отаке від цієї добропорядної жінки?

— Це ви, Амадо? Та невже?

— Так, я,— витримала та її погляд.

— Годі, доню. Не кажи дурниць! — втрутилася сеньйора Вільялоса.— Які там у тебе гріхи, щоб отаке плескати?

Амада похилила голову, відчуючи на собі здивований погляд Ермінії. Всі троє замовкли. Кожна думала про своє.

Ермінія ще не бачила Марсіаля, але Амада казала їй про нього, як про можливого закоханця. Була певна, що він не пропустить нагоди позалицятися до дівчини, хоча б задля того, аби помучити її, Амаду. Марсіаль був у них дедалі рідше — може, захопився новим коханням... Коли ж навідував їх, Амада розповідала йому про свою нову подругу і пропонувала їх познайомити. Він байдужно знизував плечима, а вона жартома провіщала, що влаштує їхнє весілля.

Марсіаль, котрий тепер ставився до Амади з підкресленою холодністю, якось спитав похмуро:

— Хто цього хоче? Ти?

— Звичайно! Ермінія має все, щоб зробити чоловіка щасливим.

Хоч серце Амади стискалося, голос її був напрочуд спокійний, і довірливий Марсіаль, зваживши на те, що їх чула сеньйора Вільялоса, сухо відказав:

— Спасибі! Я вдячний тобі за піклування про мене, але коли мені буде потрібна наречена, я сам її знайду, на свій смак.

Ця болісна гра полонила хворобливу уяву Амади. Тепер вона ні про що більше не думала. Гадала, що вже вилікувалась від почуття до Марсіаля, і намагалася, поставивши між ним і собою іншу жінку, з корінням вирвати з душі будь-який спогад про минуле. Крім того, їй подобалося випробовувати свої сили, борючись у душі з собою. Перемога, яку вона здобула над своїм коханням, здавалася їй великим тріумфом волі. Аби тільки все скінчилося так, як велить їй розум... Та водночас... водночас бажала впевнитись, що Марсіаль не зможе покохати іншої, що в його серці горить любов до неї, що він лишиться нечутливим до чарів Ермінії.

Амада не лукавила з собою. Вона розійшлася з Марсіалем, бо честь для неї була вища за все. І коли б тепер хтось сказав, що її задум ошчасливити Марсіаля, віддавши його іншій жінці, іде від бажання думати про нього без докорів сумління, вона б щиро засмутилась, їй хотілося вмерти, і це прагнення заглушало всі інші почуття, заважало глянути на себе збоку, в'ялило душу. І, здавалося, смерть уже десь близько.

Але виходило все не так, як бажалося...

Те літо було страшенно жарке й грозове. Майже щоранку важкі свинцеві хмари скупчувались на обрії, і починалася злива. Скрізь панувала похмура нудьга. Ермінія вже багато днів не приходила — дім Вільялосів більше не вабив її. Амада одразу відчула це й засмутилася, бо щиро полюбила цю жваву дівчину і з нею почувала себе не такою самотньою. До матері вона тепер і не потикалася: там порядкувала Хоакіна. Крім того, сліпа безнастанно молилась, дбаючи про спасіння душі. Служниця все зробила, щоб відвернути її від родичів. І Амада, зовсім самотня, без Марсіаля, без Ермінії, поринула в безнадійну тугу.

Та от одного серпневого вечора, коли Амада більше й не думала про це, Марсіаль і Ермінія таки зустрілися в домі Вільялосів. Марсіаль прийшов перший, а через п'ять хвилин з'явилась і дівчина, напрочуд гарненька в своєму легкому білому вбранні й крилатому сомбреро. Амада так хвилювалася, що насилу розуміла, про що йде розмова; однак спостерегла, що Марсіаль чимось наче невдоволений, а Ермінія — серйозніша, ніж звичайно. Чи вони так уже не сподобались одне одному?.. І коли слуга зайшов сказати, що автомобіль сеньйорити чекає біля воріт, Амада полегшено зітхнула.

А за кілька хвилин по тому вона впала на ліжку і, кусаючи подушку, щоб заглушити ридання, дала волю сльозам. Марсіаль у цей час розмовляв зі сліпою, тривожно озираючись: що сталося, куди зникла Амада?..

ХІ

— Я знаю, ти завжди щира зі мною, Ермініє. Тож скажи, яке враження справив на тебе мій родич?

Амада всміхалась, але очі її з затамованим смутком стежили за гарним личком подруги.

— О, він дуже симпатичний! — відповіла Ермінія.— І такий добрий!

Амада здригнулась.

— Він тобі подобається?

Ермінія почервоніла.

Амада перевела розмову на інше. А сама дивилась і дивилась на Ермінію, оцінюючи її красу з доскіпливістю ревнивої жінки, яка хоче знати силу суперниці, їй здавалось, що дівчина вся світиться: світло було в великих темних очах, сповнених наївної сміливості; світло на гладенькій, мов шовк, шкірі з ледь помітними голубими жилками; світло на свіжих устах. Сміялась Ермінія завжди весело й щиро, виблискуючи гарними білими зубенятами. Мала прегарну статуру і стрункі ніжки, яких не приховувала по-модному коротка сукня.

Серце Амади боляче стиснулось. Вона не розпитувала більше Ермінію ні про що. Бачила, що та криється від неї, хоч дівчина була пустотлива й весела як завжди. А Амада думала собі, що, певне, щасливі людини за Ермінію немає в світі...

Через тиждень Ермінія і Марсіаль знову, ніби випадково, зустрілися коло крісла сліпої. Прийшли майже разом: молодий архітектор — вишукано вдягнутий, з модною зачіскою, а вона — з перлами на шії, у сукні з прозорими рукавами, і в маленькому капелюшку, з-під якого вибивалися русьві кучерики. Вся кров прилила Амаді до серця, але вона опанувала себе: цікаво, що ж вони робитимуть?.. Вони, усміхаючись, потиснули одне одному руки, і Амада відчула, що вони вже бачились і розмовляли. Потім вона, як завжди приязно, почала розпитувати Ермінію про здоров'я, про нові сукні, доброзичливо згадала невістку... Марсіаль сидів осторонь і дивився на блискучі носки своїх черевиків, чекаючи, коли спаде ця хвиля нудних теревенів. Сеньйора Вільялоса бідкалася, що дівчина рідко їх провідує.

— Ти гордуєш нами, доню моя! А ти ж єдиний світлий промінчик, що забігає до нашої сумної оселі. Чому ж ти забуваєш про нас, не заходиш? Чому така жорстока до тих, хто тебе любить?..

Ермінія кокетливо виправдувалась і усміхнулася всіма ямочками нарум'яненого обличчя. В неї, мовляв, на цьому тижні було два званих обіди, весілля Тронкосо, верхова їзда, бо тепер у моді коні, а скільки візитів, два чи три запрошення до театру, готування до човнярських перегонів і безліч дрібних справ, про які вона й згадати не може! Увечері вона падає на ліжко й спить, як убита. Але всі ці розваги скоро скінчаться — і тато стомився, і грошей вона забагато витрачає... Вона щебетала без угаву, начебто зовсім забувши про Марсіаля і тішачись власним базіканням.

Сеньйора Вільялоса зітхнула.

— Твоя бідолашна сестра, мабуть, забуде в отій глушині про всі розваги. Що вона тобі пише?

Дівчина похитала головою.

— О! Вона старша за мене на п'ять років і нагулялася куди більше, ніж я. Крім того, вона одружена і кохає свого чоловіка. То хіба не однаково, де жити? Коли я вийду заміж, побачите, яка я буду!

І зареготала, наче шлюб — то теж весела розвага.

Марсіаль підійшов до столика, на якому Ермінія залишила сумочку, і грався шовковими шнурками. Дівчина, обернувшись, глянула на нього і насварилася пальчиком.

— Зробіть ласку, покладіть сумочку, бо в ній мої таємниці...

Марсіаль розсміявся. Радів, що трапилась нагода, люб'язно розмовляючи з Ермінією, показати свою байдужість до Амади. Спокій Амади, її дружнє ставлення до нього дратували його.

— А чому ви не дозволяєте мені розкрити ваші таємниці? — спитав він. — Виходить, наче ви боїтесь, що вони виявляться не дуже цікавими.

Ермінія зважливо усміхнулась.

— Ото ще! Мені байдуже! Відкрийте сумочку! В гріху — покаєння.

Марсіаль не примусив довго себе просити. Розкривши сумочку, він витяг звідти дзеркальце з золотим обідком, гарненьку пудреницю, коробку з рум'янами, мереживну хусточку, записничка з олівцем, кілька поштових листівок і менший за мізинець платиновий образок святого Антонію. Шия святого була обв'язана шовковою ниткою. Молодик іронічно засміявся:

— О, який музей! Ви нічого не залишили вдома, сеньйорито?

— Це моя зброя! — відповіла вона, анітрохи не бентежачись. — І мушу вас, необачного, попередити: вона стріляє!

— А цей ідол у зашморгу?

— Більше поваги, сеньйоре! Це святий Антонію. Правда, йому бракує цнотливості. Я ношу його, щоб кинути виклик долі. Подруга моєї сестри носила його чотири роки і стала черницею. Може, й мені таке судилося.

Вона дивилась на молодика спокійно, навіть трохи глузливо, ніби хотіла показати свою перевагу над ним.

А спохмурніла Амада думала: саме такі жінки й роблять чоловіків щасливими. Отже, нехай так. Вона пожертвує собою заради його щастя... Із

зклопотаним виглядом вона підвелась і залишила гостей біля сліпої, яка не могла їм заважати. Вже виходячи з кімнати, почула, як старенька казала Марсіалеві, наче справжня сваха:

— Будь обережний, сину мій, а то цей святий Антоніо іще посміється з тебе!..

Повернувшись через півгодини, Амада побачила, що Марсіаль і Ермінія любенько собі розмовляють і сміються, не зважаючи на стару господиню, яка куняє в своєму кріслі,— зовсім як колись, у щасливі дні «великого божевілля». Побачила — і знову вийшла, щоб не заважати. Але молоді люди одразу ж немов відсахнулись одне від одного; їхній запал миттю згас, наче від злих чарів.

Коли по Ермінію прислали автомобіль і настала пора прощатись, Амада, яка на той час знову зайшла до кімнати, підвелась, строга й бліда в своєму жалібному уборі, обняла дівчину й поцілувала в обидві щоки. Марсіаль винувато, ніби злочинець, схилив перед Ермінією голову. Стара прокинулася, теж поцілувала дівчину й сказала:

— Приходь іще повеселити нас, а якщо отримаєш листа від сестри, то принеси мені.

Амада і Марсіаль залишилися самі коло сліпої, яка знов задрімала. Обое мовчали. Першою обізвалася Амада. Вона вся тремтіла, але говорила спокійно.

— Далєбі, непоганий вибір, сеньйоре. Дівчина закохалася. Вона може зробити тебе щасливим.

В її голосі вчувалась іронія. Марсіаль підвів голову і понуро відказав:

— Я не вірю, що ти щиро радиш мені одружитися з Ермінією.

— А чому ні? Рано чи пізно ти покохаєш і тебе покохають...

Марсіаль здивовано глянув на неї і гірко всміхнувся:

— А чому, Амадо, тобі самій не зробити мене щасливим? Чому це має робити інша?

Його серце шалено стукотіло, він нахилився і хотів узяти її за руку. Амада відсахнулася.

— Ні!

Стара прокинулась і розплющила невидючі очі. Амада і Марсіаль неприязно презирнулися. Це вперше після багатьох місяців вони заговорили про минуле. Амада повторила:

— Ні! Цього ніколи вже не буде!..

І сама здивувалася з своєї рішучості, бо насилу стримувала ридання. Марсіаль знизав плечима і криво посміхнувся.

— Отже, ти справді радиш мені покохати іншу?

Амада кивнула головою.

— Тільки так ми обоє зможемо віднайти спокій. Марсіаль мовчки підвівся і вийшов не попрощавшись.

Тієї ночі Амада навіть не склепила очей. Мучилася від ревнощів, але до Ермінії не мала зла. «Марсіаль мене зневажає тому, що ніколи не кохав по-справжньому»,— твердила собі. І вже щиро вірила: він буде щасливий з Ермінією. Хіба ж могла вона сама бодай подумати про те, щоб поєднати своє знівечене, розбите життя з життям цього молодика? Вбачала в цьому страшне себелюбство, мало не злочин... Дійшовши такого висновку, вона відчула себе трохи краще змогла нарешті підвестися з постелі.

Амаду мучила ще й інша любов і інша ревність. Що було робити з отою Хоакіною, яка так міцно ввійшла в довіру матері, що та з кожним днем усе більше здавалася на її волю і вже навіть не приховувала невдоволення, коли до неї заходила Амада? Нещасна дочка відчувала власне безсилля і невимовно страждала. А їй же так потрібна була добра материнська порада. Тим часом сліпа стала мовчазна й відлюдкувата, а Хоакіна поводитися з нею зовсім панібратськи. І Амада не могла навіть зауважити їй, бо служниця дивилася на неї так зухвало, що вона мимоволі опускала очі.

Якось Амада одержала листа з коротким підписом «друг». Вона впізнала руку кучера Хосе. З безліччю вибачень він повідомляв, що Хоакіна натуркала старій сеньйорі, ніби Хакоб надумав її отруїти. А насправді та Хоакіна сама готує на неї пастку й хоче довести її до божевілля. Амада з огидою відкинула листа. Але одного ранку, коли Хоакіна подавала старенькій склянку води, вона

побачила, як тремтять материні руки, як та неспокійно блимає невидючими очима. І серце знов шпигнула тернина підозри.

Ці події сплутали всі її думки. Вона поклала собі осягти драму, яка відбувалась у їхньому домі. Силкуючись не думати про Ермінію та Марсіаля, пильно стежила за Хоакіною і, якби спіймала її на гарячому, задушила б своїми руками. Мов тінь, ходила за нею, щоб застукати на чомусь лихому. Вставала серед ночі, аби подивитися крізь шпаринку в дверях, що робить служниця: чи не варить, бува, отруйного зілля. Та ніщо не показувало на те, що вона готує злочин. Тільки й того, що базікає про земні гріхи, муки пекла й вічне життя. І, хоча такі розмови згубно впливали на бідолашну стару, Амада не наважувалася втручатись у цю справу й збивати матір з шляху, який та обрала з власної волі: вона ж бо сама над усе ставила справедливість і повагу до чужих переконань. І все-таки підозра не залишала її. Вона написала братові, щоб він вийшов у відставку і оселився різом з ними, тим більше, що Хакоб уже, по суті, покинув їхній дім. Про те, щоб приїхала старша сестра, годі було й думати: адже вона весь час жила в Іспанії.

Брат, якому Амада так відверто звірилася із своїми побоюваннями, був засліплений щастям медового місяця і поставився до її звістки досить легковажно. Він підсміювався з її підозрливості, проте обіцяв, що незабаром таки вийде у відставку. Амада була самотня в своїй біді і часом впадала у відчай, особливо коли помічала, що заважає матері своєю присутністю. Та винуватила передусім себе саму, бо, взявши шлюб проти волі батьків, понівечила життя собі і всій сім'ї, і тепер через неї інші діти не могли жити коло матері. Сліпа ніколи не казала про це прямо, та коли вона, зітхаючи, починала з ніжністю говорити про свого бідолашного сина й невістку, котрі мусли нидіти десь у глушині, неважко було здогадатися, що в неї на думці. Зводячи до неба згаслі очі, вона значуще промовляла:

— Ну що ж, якось воно буде.

І те, що саме її заміжжя завдало стільки горя близьким людям, сповнювало душу молодої жінки гіркотою. «Милій боже! Чи того, чим я вже заплатила за це, не досить? Де ж тоді справедливість, і де вони, хороші люди?

Нехай би я краще померла, щоб уже ніколи нікому не заважати. Боротися? Навіщо?.. Тепер я прагну тільки спокою...»

Нарешті вона вирішила поговорити про все з матір'ю.

— Мамо, нам конче потрібно залагодити наші сімейні справи. Я буду жити окремо од вас, а брат з дружиною зможуть спокійно оселитися в цьому домі. Я багато думала. Іншої ради немає.

Стара різко обірвала її:

— Як? Ти, заміжня жінка, і житимеш сама, без чоловіка?! Щоб люди плескали про тебе казна-що?. Ні, доню. Якщо так зробиш — пропадеш. Терпи вже якось, на все воля божа.

І зітхнула, але не так осудливо, як перше. Амада заридала і, захлинаючись од сліз, припала до материних колін.

— Я хочу, матусю, щоб ви жили спокійно, щоб ви усміхались, щоб коло вас були щасливі діти, які б давали вам утіху, а не страждання. Мені байдуже до того, що скажуть люди, бо моє життя розбите, і я вже не сподіваюсь ні щастя, ні радості. Не жалійте мене і не прощайте. Я караюсь, бо сама заслужила на це. І не хочу заважати людям, які ні в чому не винні.

Крізь сльози Амада бачила, як полагіднішало змучене обличчя матері. Стара вже й руку простягнула, щоб погладити дочку по голові, але з сусідньої кімнати долинуло сухе покашлювання, і рука важко впала на коліна.

— Підведися, дочко,— суворо сказала сеньйора Вільялоса.— Все це дитячі примхи, гонор. Тепер у твоєму житті є тільки одна любов, одна надія...

— Яка? — спитала нещасна Амада, відчуваючи, що сили залишають її.

— Бог!

Амада вийшла хитаючись. Це був осуд, це була безнадія...

А через кілька днів Ермінія принесла звістку про Марсіаля. І ще передала для бабуні, як вона пестливо називала сеньйору Вільялосу, листа від своєї сестри.

Дівчина поспішала, бо на неї чекали подруги, з якими вона зібралася грати в теніс. Амада вийшла їй назустріч. Вони поцілувались, і Ермінія, квапливо виклавши новини, пообіцяла навідати бабуню трохи пізніше.

— От непосидюща! А Марсіаль? Ти бачила його? — спитала Амада.

— О, ми часто бачимося! — захоплено щебетала дівчина.— Я оце недавно розмовляла з батьком про свої плани і мрії... Та ми ще про це поговоримо...— Вона махнула рукою і побігла до автомобіля, який чекав біля огорожі. Гукнула не обертаючись: — Я не прощаюсь, скоро повернуся! Ну, до зустрічі!

Але вона не повернулася. Дім Вільялосів був надто сумний і похмурий. Знову надходили роковини смерті старого сеньйора, і Ермінію страхала ця могила живих. Боялася, що, прийшовши сюди, втратить свою радість. Амада більше не журилася цим так болісно, як колись. Здогадувалась, що Марсіаль часто відвідує Ермінію, і бачила, як на згадку про нього паленіло обличчя дівчини.

В ці дні всі в домі розмовляли тільки про смерть. Постаті в чорному тихо снували лункими покоями, в яких жили спогади минулого. Опівдні слуги ставили крісло сліпої перед портретом сеньйора Вільялоси на весь зріст, і вдова ворушила губами, шепочучи молитви за упокій душі небіжчика. Амада сиділа поряд, але зовсім не молилася: в її серці, враженому болем і кривдою, згасла віра. Іноді мати, яка мала чудову пам'ять, пригадувала вголос останні дні життя сеньйора Вільялоси.

— Такого ж дня, о цій же годині — пам'ятаєш? — йому полегшало, і ми вірили, що він одужає. Мені здається, я чую, як він просить принести одяг, щоб одягнутись і встати з ліжка...

Або:

— А пам'ятаєш, як він усіх нас покликав, гадаючи, що настала його остання хвилина? Потім, коли подали кисневу подушку, йому полегшало, і він навіть жартував зі мною.

Амада здригалась, ніби їй у рану сипали сіль. З очей тихо котилися сльози.

Часом вона забувала, що в домі поминки. Перед очима поставали Ермінія і Марсіаль: побравшись за руки, вони походжали якоюсь довгою алеєю. Але дивна річ — це видіння не викликало в неї ні смутку, ні гіркоти. Байдуже

дивилася вона тепер і на Хоакіну. Дивна жінка годинами простоювала на колінах, молячись за упокій душі старого сеньйора. А в її кімнатці перед образом, на якому юрба потворних грішних душ каралася в полум'ї, вдень і вночі горіла велика воскова свічка. Служниця робила все тихо й непомітно.

І навіть до Амади зверталася тепер лагідно, ніби примирилася з нею.

Якось пізно ввечері, коли всі розійшлись, а стара задрімала в своєму кріслі, Амада в раптовому пориві розпачу вклякла перед батьковим портретом.

— Батьку мій! — простогнала вона.— Ти бачиш, як я страждаю! Скажи мені, чи така вже я погана, що навіть не гідна твого прощення? Якщо це не так, підтримай мене й допоможи, бо мені вже несила жити далі... Я всім пожертвувала задля тебе, задля імені, яке ти мені дав, я не зганьбила його!..

Вона стояла на колінах і дивилася на німе полотно, сподіваючись чуда, але обличчя сеньйора Вільялоси залишалось гордим і незворушним. І серце їй пройняв холод. Вона повільно підвелась і вийшла з вітальні...

Наступного дня вона довідалася з газет про неждану новину: Ермінія і Марсіаль заручилися. Газети повідомляли, що незабаром і весілля, вихваляли вроду дівчини і Марсіалеві заслуги.

Як це могло статися?.. Амада день і ніч думала про це. Колись же сама цього хотіла, але тепер їхній шлюб здавався їй неможливим, химерним, безглуздим...

XII

Одного понеділка Амада, як звичайно, побачила серед кореспонденції листа від судді Вільялоси і з хвилюванням розірвала конверт. Знаючи тверду братову вдачу, вона все-таки сподівалася, що він допоможе покласти край пануванню Хоакіни і навести лад у домі. Протягом довгого часу суддя вельми ухильно відповідав на її численні, сповнені благань листи, вважаючи Хоакіну просто нудною святенницею, нехай навіть і фанатичною. Та, зрештою, його таки занепокоїли настирливі сестрині прохання, і він пообіцяв, що подумає над цією справою і напише матері, порадить звільнити служницю. Ось чому Амада

так зраділа, впізнавши на конверті його почерк. Усі листи, що приходили на материне ім'я, вона завжди спочатку читала сама, а тоді переказувала їх матері.

Суддя списав чотири сторінки, і все таким самим нудним стилем, яким, певно, писав свої вирoki. Докладно розповідав про своє життя і службу, про вагітність дружини. Йому доводиться багато працювати вдома, навіть ночами, щоб бути разом з Аделаїдою, яка погано себе почуває: її часто нудить, паморочить-ся в голові... Цьому був присвячений майже весь лист. І тільки один абзац стосувався справи.

«Тепер, моя люба мамо,— писав суддя,— я хочу перейти до одного серйозного питання. До мене дійшли чутки, ніби служниця Хоакіна — погана жінка. Очевидно, її не можна притягти до судової відповідальності, але я радив би вам розлучитися з нею, давши їй достатню винагороду. Цим ви повернете спокій мені і особливо сестрі. Не вірю, моя добра мамо, щоб якась вередлива служниця могла важити для вас більше, ніж спокій ваших дітей».

Амада сховала конверт за корсаж і пішла до материної кімнати. Але ще треба було дочекатися нагоди, щоб прочитати листа сліпій: біля неї, як завжди, була Хоакіна. Спершу служниця не звернула уваги на Амаду, але потім, як видно, зметикувавши, що та хоче щось сказати матері наодинці, наче прикипіла до місця і з непроникним виразом обличчя мовчки сиділа біля старої господині. Але Амаді таки вистачило терпіння пересидіти її. Тільки-но Хоакіна за чимось вийшла, вона покvapно, одним духом, прочитала матері листа.

Поки йшлося про синові службові справи та про майбутнє материнство невістки, лице старої було ясне й радісне, але, почувши про Хоакіну, вона враз насупилась, не приховуючи свого невдоволення. Амада пильно стежила за виразом її обличчя.

Помовчали хвилину. Потім мати, стримуючи себе, спитала:

— Хто йому написав? Це, безперечно, ти.

Амада мовчала.

—Гаразд,— сухо вела далі стара,— одпиши йому від мого імені, що я багато чим завдячую цій жінці, що вона мені така дорога, як і мої рідні діти, і що я захищаю її тому, що всі на неї нападають.

— Але, мамо, він пише, що це треба зробити заради спокою в нашому домі.

— Напиши йому так, як я сказала, дочко. Стара похилила голову і знову поринула в свої болісні роздуми. Потім зітхнула, з очей покотилися сльози...

— Тільки в біді можна зрозуміти, чого варти людина, яка тобі служить вірно, як пес.

Амада безнадійно махнула рукою і мовчки сховала лист. Вона розуміла, що вже пізно, що змарнувала дорогий час, який дав змогу служниці обплутати матір, і що тепер гору взяла Хоакіна. Сеньйору Вілья-лосу наче підмінили за той час, поки вона, Амада, боролася із своїм коханням, не помічаючи нічого навколо. Забобони і страх перед пеклом, що ними отруювала стару Хоакіна, зробили з лагідної і довірливої бабусі затуркану, нещасну істоту, яка виконувала всі примхи підлої пролази й дедалі більше відверталась од власних дітей. Служниці не так уже й важко було цього досягти: сеньйора Вільялоса, яка звикла в усьому коритися своєму чоловікові, після його смерті відчула себе зовсім безпорадною. Тягар був надміру важкий для її слабких плечей. Зятеві вона не довіряла, вважала його навіть гіршим, ніж він був насправді. Син жив далеко. І вона, сліпа, залишившись у самотині, вхопилася за простягнуту їй підступну руку. Правда, при ній жила ще дочка. Але Амада була поглинута власною бідною — чоловіком, який по кілька днів і навіть тижнів не з'являвся додому... Тепер Амада все зрозуміла. То була її помилка. Вона сама допустила, щоб таке сталося, віддавши іншій право, яке повинна була міцно тримати в своїх руках для блага сім'ї. А вона, навпаки, ні в що не втручалась: надіялася так спокутувати перед рідними свою провину — шлюб з Хакобом. Поклала собі ніколи не цікавитися грошовими справами сім'ї. А це, як виявилось, тільки допомогло Хоакіні в здійсненні її планів. І тепер Амада не могла вже нічого вдіяти...

І вона відступила. Поцілувала матір у чоло і пішла до своєї кімнати. Переконавшись, що ніхто за нею не стежить, пошматувала на дрібні клаптики злощасного листа, який уже ні в чому не міг їй допомогти, і викинула їх за вікно. Намагалась зібратися з думками. Треба було спокійно все обміркувати.

Її загнано в глухий кут у рідному ж домі. Вона тут зайва. Все, на що вона колись покладалася, розбито. А вона ж усе віддала ідеалам, що їх втілював цей старий дім. А тепер тут так легко запанувала ота пройда...

І знову Амаду охопило відчуття страшної самотності. Вона вже не кликала в думках Марсіаля, який єдиний іще залишився десь серед руїн її душі. Згадувала, як він кепкував з її намагання обмежувати життя догматичними приписами, часом зовсім нереальними, вважаючи, що в усьому тому винне її цілковите незнання життя. І справді, саме ці погляди спричинили всі її нещастя. Передусім її наївність призвела до шлюбу з Діонісіо. Потім віра в святість сім'ї не дозволяла їй бачити вади свого чоловіка. А згодом, коли вона щиро покохала Марсіаля... Що вона зробила? Зреклася його, єдиної справжньої своєї любові!.. А тим часом Хоакіна обкрадала серце її матері. І вона ж, Амада, сама штовхнула Марсіаля в обійми Ермінії...

Молода жінка аж здригнулася. Чому вона така покірنا? Чому дозволила взяти гору над собою якійсь негідниці, котру могла б просто не пустити до матеріної кімнати і навіть вигнати з дому? Чому сама не стала господинею в рідному домі?.. Раніше, коли вона вважала себе винною перед матір'ю, вона сприймала це приниження, як покару, і ладна була все стерпіти. Але нині, коли вона спокутувала свою провину тяжким горем, відмовою від щастя, навіки знівеченим життям,— хіба не дістала вона права боронити свій останній притулок, останній захисток свого серця?..

Задихаючись від гніву, Амада металася по кімнаті, як загнаний звір. Була певна, що, коли вона розмовляла з матір'ю, Хоакіна підслуховувала в суміжній кімнаті, бо звідти виразно долинав якийсь шерех і покашлювання... Амада нервово засміялася, зібгала в руці хусточку. А чи не поговорити віч-на-віч із служницею? Вона могла б приборкати ту святенницю своєю зверхністю, подавити зневагою. Місяць тому такий вчинок видався б їй негідним, але тепер це був єдиний спосіб дати вирішальний бій за свою долю.

Саме в цю мить у саду з'явилася Хоакіна — видно, йшла до себе. Амада вибігла з кімнати і подалася до чорних сходів.

Хоакіна стояла в своїй кімнатці спиною до дверей, як тоді, коли чистила каменю, і злякано обернулася, помітивши на підлозі тінь. Амада пильно дивилася на неї з порога.

— О сеньйоро Амадо! Це ви! — не змигнувши, обізвалася служниця.

— Так, Хоакіно. Я прийшла поговорити з вами. Служниця мовчки присунула їй єдиного стільця, що був у цій чистій, але непривітній, мов келія, кімнатці.

— Але ж сеньйора могла послати по мене.

— Тут буде краще,— сухо сказала Амада і, згорда кивнувши головою, сіла на стілець.

Дивилась на Хоакіну суворо, наче виймала з неї душу, а служниця мовчки чекала.

— За що ви, Хоакіно, ненавидите мене? — зненацька спитала Амада, сподіваючись приголомшити її несподіванкою.

Служниця силувано всміхнулася і заперечливо похитала головою.

— Відповідайте. Чому ви намагаєтесь посварити матір з дочкою?

— Ви самі добре знаєте, сеньйоро Амадо,— спокійно відказала Хоакіна,— якби я хотіла цього, мені було б досить розповісти старій сеньйорі про те, що ви од неї приховуєте...

Натяк був такий прозорий, що Амада почервоніла від сорому. Але свідомість того, що її провина не така страшна, як гадає служниця, надала їй сили. Вона гордо випросталась, навіть рада з того, що розмова перейшла на ці речі.

— Он як! Мій злочин! Мій жахливий злочин! Дай боже, щоб чутки про нього дійшли до моєї бідолашної матері, бо тоді б вона запитала мене, і я сказала б їй усю правду і віднайшла б нарешті спокій. Я кохала і кохаю всім серцем одну людину, і ця людина — не мій чоловік. Я приводила коханого в свій дім, приймала його на самоті, відчувала, що божеволію в його обіймах. Чому ви не розказали про це моїй бідолашній матері, якщо знали? Ви могли б зробити це з повним правом, бо ж ви не відали того, що, незважаючи на всю свою любов, я відмовилась від щастя, яке могла мені дати тільки ця людина,

— Я це знаю, сеньйоро,— поважно сказала служниця.

Амада здригнулася.

— Ви знаєте?! Як же ви можете знати? Щоправда, ви могли про це довідатись, читаючи мої листи або листи... мого коханого. Чому ж тоді ви, вірячи в бога, котрий, як відомо, не карає безгрішних, хотіли для мене покари, замість того, щоб допомогти врятувати душу? При всій вашій удаваній порядності й побожності ви не можете сказати мені того самого, що я. Хто той священик, який щоночі чекає вас у бічній вуличці, і чого він приходить до вас?

— Той священик — мій брат, сеньйоро.

Амада з подиву аж відсахнулася.

— Ваш брат?!

— Рідний брат, сеньйоро... Херонімо Ітуррігойєн Іречета... Нещасливець, який не зміг дістати парафії.

Амада збентежилась: хотіла викрити цю святенницю, а натомість опинилася в прикрому становищі. Ця жінка справді добродісна і, безперечно, сильніша за неї. Амада втупилася в лице Хоакіни, тверде, наче закам'яніле, мов у святих, що їх зображують душевно чистими незворушними істотами, які не знають сердечного неспокою. Мабуть, ця дивна жінка просто ніколи не знала кохання і тому ненавиділа всіх закоханих. Амада вже ладна була все їй пробачити. Вона розуміла, що програла двобій з першої ж сутички, і не намагалася приховувати своєї поразки. Так, на її душі був гріх, хоч вона й не віддалася тоді коханому. Це позбавляло її морального права вимагати від інших пошани до себе. Але невже ж цьому присвяченому богові серцю чужі навіть такі почуття, як милосердя й любов до ближнього? Невже не зворушить, не обеззброїть цієї черниці безмежне Амадине горе, хоч вона і вважає Амаду гіршою, ніж та є насправді?.. Амада ще надіялась. Стояла, опустивши очі, перед цією жінкою, що ніколи не втрачала самовладання, спокійною, шанобливо холодною...

— Я вірю, Хоакіно,— тихо й щиро сказала вона по хвили,— що своїми словами завдала вам болю. Я це відчуваю. Звичайно, ви, не зазнавши кохання, не можете збагнути, як я страждаю, і змінити своє ставлення до мене, Але якщо

ви любите свого брата, то можете зрозуміти, що таке для мене мати. Скажіть — ви дуже його любите?

Вперше голос Хоакіни затремтів.

— Як бога! — сердечно сказала вона.— Він у мене єдиний на світі.

Амада зрозуміла, що нарешті торкнулася її серця, і сказала схвильовано:

— А для мене єдина на світі — ваша бідолашна сліпа господиня. Чому ж ви стаєте між нею і мною? Ви кажете, що вашому братові не щастить у житті, і, певне, хотіли б, щоб він забагатів. Гаразд, я вам допоможу, віддам свою частку спадщини і буду вам вдячна, якщо ви допоможете мені. Адже вам так легко це зробити!

Хоакіна замислилась. Але коли заговорила знов, її голос був холодний, як і перше.

— Я тільки чесно служу старій сеньйорі, вашій матері, і не знаю, чого ви од мене хочете.

Та Амада не здавалась.

— Я не сумніваюсь у вашій відданості. Але чому, наприклад, моя мати вже не хоче, щоб я переодягала її до сну?

— Тому що ви, сеньйоро Амадо, майже забули про неї тоді, коли... Пробачте, сеньйоро, я не хотіла б цього казати.

— Чого там,— з гіркотою в голосі обізвалася молода жінка.— Тоді, коли я аж помирала за Марсіалем? Правда?

Хоакіна кивнула головою. Амада вела далі:

— А чому мати болісно кривиться, коли я подаю їй склянку води? Чому вже не розмовляє зі мною, як раніше? Чому не довіряє мені? Чи моя мати боїться мене?

— А ви не боїтеся за неї, сеньйоро?

— Кого ж мені боятися?

— Цього я не знаю. Може, вашого чоловіка, а може, сеньйорито Марсіаля...

— Мого чоловіка?!

— Я кажу «може». Сеньйора не розповідає мені про свої справи... Але ті, кого господь позбавив зору, завжди недовірливі і всього бояться.

— І це все, Хоакіно?

— Все, сеньйоро!

Служниця дивилась на неї прямо, спокійно. Амада знов почала нервувати.

— Чому ж ви, така віддана служниця,— вколола вона Хоакіну,— не сказали моїй матері, що я маю коханця?

— Бо це не мій обов'язок, сеньйоро,— байдуже відказала та.— До того ж вона б страждала, коли б довідалась про це. Може, навіть захворіла б. Тому я робила все можливе, аби інші слуги не запідозрили, що сеньйорито Марсіаль приходить до... Хай мені прої бачить сеньйора, але ж вона сама запитує... Її нещасна мати така квола! Духівник казав мені, що хвилювання, біль чи переляк може спричинити їй смерть... І тому я навіть не наважилась віддати їй запрошення на весілля сеньйорито Марсіалья...

Амада зблідла, поточилася і сперлась на спинку стільця, щоб не впасти. Удар був несподіваний, жорстокий і влучний. Розуміла тепер, що Хоакіна радів з її горя і навмисне мучить її. Думки змішались їй у голові. Благально глянула на Хоакіну і, боячись нового підступу, спитала:

— Це правда?

Служниця обернулась, витягла з шухляди розпечатаний конверт і подала їй.

— Ось, надійшло вчора увечері.

Амада майже несвідомо взяла конверт, покрутила в руках, не наважуючись розкрити, тоді раптом відкинула геть, гнівно дивлячись просто в очі нахабі:

— Ви підліші, ніж я гадала!

І вийшла. На устах Хоакіни вперше промайнула ледь помітна посмішка.

В Амадиній душі клекотіло сліпе обурення. Марсіаль відходив од неї, Марсіаль мав належати іншій!.. Щоб не закричати, кусала собі пальці. Але відчай і лють швидко минули. Вона заспокоїлась. Очі були сухі. На блідих

устах блукала посмішка. Не тямлячи себе, походжала по галереї, байдужа до всього. Хай усе тут іде прахом. Невже вона мусить принести таку страшну жертву? Ні!.. Вона гордо випросталась, готова захищати своє щастя.

«Він був моїм раніше, ніж її»,— думала гнівно.

Та все-таки відчувала, що він уже чужий! Так, чужий!..

Непомітно для себе Амада опинилась біля дверей бібліотеки, куди не заглядала відтоді, як Хоакіна повісила там портрети предків, що пильно дивилися на Амаду з потемнілих полотен. А тепер їй так хотілось повернутися думкою до минулого, віддатись гірким споминам, знову жити хвилинами, що їх берегла в душі. Не могла подолати в собі цього бажання.

Ось і воно — місце незабутніх побачень... Амада боялася, щоб хтось не застукав її тут, ладна була миттю вислизнути в інші двері, якби з'явився хто із слуг,— щоб не побачили її, таку розгублену, нестямну. Раптом перед нею виросла висока чорна постать у сутані. Амада побачила широке усміхнене обличчя, виголені щоки — і не встигла зникнути. То був отець Гарсія, материн духівник, добряга з кущим розумом і життєлюбною вдачею, що ґрунтувалась на завжди повному шлунку і доброму травленні. Хоакіна рекомендувала його замість отця Нор'єґи, бо той не викликав у неї довіри..

Щоб приховати замішання, Амада силувано усміхнулась священикові.

— Вітаю вас, дочко моя. Я прийшов сюди, бо наша сліпенька хвилюється за вас і просила мене поговорити з вами.

Він хотів благословити її, але вона удала, що не здогадалась, і непорушно стояла на місці.

— Моя мати доручила поговорити зі мною вам, отче?

— Так. Оце допіру ми розмовляли про вас. Її тривожить, що ви не ходите до церкви, не сповідаєтесь і вже давно не причащались... Певна річ, я потурбував вас тільки заради неї, бо знаю, що ви — свята, що вам ні в чому каятись.

Амада почервоніла.

— Ні, отче, далеко мені до святої, і даремно ви мене так називаєте.

Вона так значуще вимовила ці слова, що добродушний священник здивовано глипнув на неї, але, будши не дуже далекоглядним і маючи грубий розум здорового селянина, тільки знизав плечима і поблажливо усміхнувся.

— Отакої! Ви зовсім як дитина. Де це бачено, щоб жінка не виходила на вулицю?! Ваш дім — взірець доброчесності! І ваші гріхи, дочко моя, напевне менші, ніж я відпускаю на сповіді.

— Не все в цьому домі таке вже доброчесне, отче! — сумно відказала Амада.— Під його дахом криється й погане.

Її очі блищали. Враз відчула гостре бажання розповісти все. Знала, священник — людина чесна, і їй страшенно схотілося відкрити йому свою таємницю. Не сповідатися перед слугою бога, в якого вона не вірила, а просто звіритись із своїм горем людині, котру обітниця зобов'язує бути доброю і щиро співчувати людській біді.

— Зовсім як дитина! — повторив він.— А сповідь потрібна тільки для того, щоб заспокоїти вашу матусю. Але я знаю, що вам нема в чому каятись, і обіцяю більше не надокучати.

Приголомшена Амада повними сліз очима глянула на священника і, не приховуючи гіркої іронії, сказала:

— Ви маєте рацію, отче. Я зовсім як дитина. Капризую від неробства... а може, з ревнощів до зрадливого чоловіка. Про сповідь ми ще поговоримо.

Священник махнув рукою: мовляв, вони ще матимуть час на все. Потім почав розповідати про свої злигодні, про те, як доводиться бігати по всіх кварталах міста, охоплених епідемією інфлюенци. Десять років він не мав парафії і жив з поодиноких мес та з того, що заступав інших священників. Але нема нічого гірше, як ота біганина... Останнім часом страшна пошесть винищує цілі родини, руйнує домашні вогнища...

Очі Амади загорілися темним вогнем.

— Невже вмирає стільки людей? — спитала вона тремтячим голосом.

— А ви цього досі не знали, дочко моя? Мруть, як мухи. Спочатку людині дуже болить голова, виламує суглоби, на другий день їй трохи краще, але хвороба дає тяжкі ускладнення на легені, й серце... Онде весь сусідній квартал

охоплений епідемією, люди вмирають один за одним. Є сім'ї, де всі лежать покотом...

Амада більше не слухала. Якось дивно усміхнулась і подала священникові руку.

— Гаразд, отче. Ви навіть не знаєте, яка я вам вдячна за ці новини... А ще більше — за обіцянку бути прихильним до мене під час сповіді...

Вона пішла, але за хвилину, сторожко озираючись, знову заглянула до бібліотеки: хотіла пересвідчитись, що Хоакіна не шпигує за нею.

Старі портрети колонізаторів, священників і чиновників висіли в ряд над темною полицею. Амаді не раз здавалося, що то мертві вийшли з могил і зібралися судити її. Але тепер вона й не глянула на них. Витягла з шухляди папір, конверта і сіла писати. Писала швидко й нервово. Лист вийшов короткий:

«Марсіалю!

Мені дуже потрібно тебе побачити.

Сьогодні — вівторок. Приходь у п'ятницю о десятій. Я чекатиму тебе біля входу. Якщо побачиш у вікні, що ліворуч, затінене світло, заходь сміливо.

Не бійся і не дивуйся. Я постараюсь більше не надокучати, бо знаю — тобі не подобається все, що пов'язане зі мною».

Перечитала листа, хитаючи головою і гірко посміхаючись. Потім написала на конверті адресу, наліпила марку. І враз відчула полегкість, наче зробила вирішальний крок у житті, і приготувалася сміливо йти назустріч майбутньому.

Від тієї хвилини Амада була спокійна. Провела служницю до садової огорожі і, побачивши, як та вкинула листа в поштову скриньку, повернулася в дім, горда й незворушна. І в неквапній ході, і в сповненій гідності поставі, і в простій чорній сукні — в усьому відчувалась її зневага до моди і до жіночої легковажності.

А проте в душі її бушувала буря, Та вона вже звикла до бур...

ХІІІ

Коли годинник на далекій церкві видзвонив десять разів, Амада вже стояла під колоною біля входу і неспокійно дивилася на вулицю. Було вітряно, сіялася холодна мжичка. На вулиці, під тьмяним світлом ліхтаря блищала бруківка. Амада чекала, незважаючи на негоду, хоч і вийшла в самій домашній сукні. Коли по той бік каналу проходив трамвай, здригалась і підводила голову. Вулиця була безлюдна, тільки коли-не-коли поодинокі перехожі квапливо перебігали попід стінами будинків і, кулячись від холоду, зникали в темряві. Густі віти дерев надійно ховали Амаду від нескромних очей. Та все ж вона непокоїлась: а що, коли Хоакіна дізналася про її таємницю і тепер стежить за нею з якоїсь схованки?..

Почувши дзвін годинника, Амада стрепенулась. Марсіаль мав би вже прийти. Раніше він ніколи не спізнювався... Вона зітхнула і раптом похолола від страшного здогаду: а може, він у цю мить пестить іншу? Бо чому ж досі не прийшов?..

Амада чекала й чекала, ніби прикипіла до місця. Раптом серце їй тьохнуло: перед загратованою хвірткою зупинилася темна постать. Та то був якийсь п'яниця, що чвалав вулицею, проклинаючи нічну темінь. Амада байдуже глянула йому вслід. Потім почала лічити трамваї: один... два... три... десять... Після одинадцятого угледіла на розі Марсіаля. Він вийшов з автомобіля і, тримаючи над головою парасольку, обережно обминав калюжі.

Боязко озираючись, підійшов. Амада мовчки подала йому руку. Коли він заговорив, голос його був хрипкий і чужий.

— Яка необачність... Чого ти мене покликала?

— Нам треба поговорити. Ходімо до бібліотеки,— спокійно відказала вона.

— А чи не краще тут? — нерішуче спитав він.

— Ні, там.

Вона, як колись, повела його за руку. Вони поминули вітальню, де в кутку горіла маленька лампочка під старим порцеляновим абажуром, потім — порожній передпокій, дві кімнати, лункі й холодні, і, нарешті, галерею. Двері до бібліотеки були прочинені. Амада засвітила світло і стала перед Марсіалем — бліда, спокійна й рішуча.

Марсіаль опустил очі, промимрив:

— Це все марно і жорстоко, Амадо. Навіщо ти мучиш себе й мене?

Вона глянула йому в очі:

Отже, правда, що ти одружуєшся?

Марсіаль кивнув головою.

— Ти ж сама так захотіла!

— А якби я захотіла, щоб ти не одружився?

Він вражено глянув на неї. Ніколи, навіть у хвилини забуття, Амада не зверталась до нього отак, тоном коханки, яка просить і вимагає. Її любов завжди була недовірлива, стримана і потайна. Марсіаль мовчав...

— Відповідай! А якби я захотіла, щоб ти не одружився? — не зводячи з нього погляду, повторила вона.

І всупереч його волі в груди йому наче вдарила тепла хвиля. Його хвилювала ця інтимність і ця знайома кімната, де колись, у ті незабутні дні, він мріяв, тішився і страждав. Але він не міг забути й про свою поразку, про те, що ця жінка не віддалась йому і хотіла, щоб він її залишив. Тим-то похмуро відповів:

— А хто винен? Я кохав тебе душею і тілом, а ти, холодна, тікала від мене, усе дбала про свою доброчесність, намагалася бути для мене лише абстракцією, привидом, міражем. А тепер дивуєшся, що я зневірився в тобі? Те, що я просив у тебе, цілком відповідає людській природі, а ти відштовхнула мене і воліла бути доброчесною, а не мою. Що, хіба я неправду кажу?

Амада сумно кивнула головою.

— Ти мене кохав... Я була для тебе єдиною жінкою... Все це *було*... Ну, а тепер? — благально простягла вона руки.— Тепер мені вже нема місця в твоєму серці?

Марсіаль завагався, проте витримав її погляд.

— Я завжди любив тебе!

Його голос звучав нерішуче, вимушено. Амада здригнулась, з недовірою глянула на нього.

— Ти — щирий?

— Так!

Це він сказав уже твердо. Амада знову була поряд, і він п'янів біля неї. Спогад про наречену відійшов кудись далеко-далеко...

Амада повільно й серйозно мовила:

— Слухай мене, Марсіалю. Я покликала тебе, бо не можу без тебе жити. Це не красива фраза і не романтична кучерявість, як ти, глузуючи з моїх дивацтв, казав колись. Я не можу без тебе. Моя мати, моє добре ім'я, моя родина, моє сумління — все це тепер для мене мало важить. Ти для мене — все! Я тебе кохаю і тому щаслива. Те, що інша жінка здобула право називати тебе своїм, відкрило мені очі. Ти ж бачиш, що я сама освідчуюся в коханні, що я вже не Сфінкс... Я не житиму без тебе!.. Я відкинула всі свої сумніви. Я, безумна, хотіла бути хорошою, хоч народилася поганою. Я кохала тебе. І кохаю...— Вона, червоніючи, опустила очі.— Це все, що я хотіла тобі сказати. Якщо не одружишся з іншою, я буду така, як ти схочеш.

Запала тиша. Марсіаль дивився на неї, покірливу й ніжну,— такою він бачив її колись,— і ладен був знову повірити їй. Задихався від хвилювання... Але що ж буде, як розладнається весілля?.. Скандал, та ще й який!.. І мати зі світу зведе своїми докорами. Амада, звичайно, вродлива, але жертвувати своїм майбутнім... До того ж вони з нею такі різні... І він гірко сказав:

— Ах! Що б я віддав, аби почути ці слова раніше!

То була відмова. Але в очах Амади загорілася впертість.

— Отже, ти береш мене?

Гарна, як ніколи, вона стояла з високо піднесеною головою, звівши брови й тяжко дихаючи. І Марсіаль збентежився.

— А ти все зважила? І потім... Таке не робиться швидко. Потрібен час, щоб підготувати розрив. Та ще моя мати...

— А я ладна покинути свою матір! — рішуче вигукнула Амада.

Марсіаль тремтів, передчуваючи, що не встоїть.

— О, я не кажу, що мати може втрутитись. Я хочу сказати, що не сподівався такого од тебе... І от, на превеликий жаль, заручився... Ти мучила мене, мої нерви не витримали... Ти доводила мене до божевілля — то захочувала, то відганяла... Щоб забути тебе, я покохав іншу. Адже ти сама навіяла мені це кохання, сама віддала мене іншій. Тепер мені потрібен час, щоб знову все змінити...

Амада махнула рукою — мовляв, не варт говорити про минуле,— і спитала:

— Скільки тобі потрібно часу?

— Місяць,— невпевнено сказав Марсіаль.

— Гаразд. Через місяць я буду твоя. Мені також потрібен час, щоб усе залагодити.

Він здивовано глянув на неї. Амада розповіла про свої плани. Вона не стане просто його коханкою і не дуритиме людей, а зробить так, щоб ніхто не посмів кинути в неї камінь. Її мати, брат і чоловік не зможуть сказати, що вона нечесна...

Марсіаль намагався щось докинути, але вона лагідно затулила йому рота рукою.

— О, дай мені помріяти! Я все влаштую якнайкраще. Хіба тобі не радісно, що я тішуся своїм щастям? Адже воно таке коротке!.. А потім, рано чи пізно, ми одружимося. Ти ж захочеш мати своє домашнє вогнище? Я уже мрію про це не рік і не два. Невже ти проти того, щоб моя мрія здійснилася?

Вона запалилась, обличчя її сяяло від радості. Марсіаль уперше бачив її такою — довірливою, нерозважливою, безтямно закоханою. Він і сам замріявся і знову забув і про наречену, і про будь-яку обережність. Йому вже ввижалося їхнє майбутнє щастя. І для нього вже нікого не було в цілім світі, тільки їх двоє — Амада і він.

Не відриваючи погляду від обличчя коханої, нахилився до неї, хотів обняти. Але вона м'яко відвела його руку.

— Через місяць! Сьогодні ми тільки освідчились.

Знову обіцянки!.. Але Марсіаль не образився і щиро сказав:

—Клянуся, що віднині буду тільки твоїм!

Молода жінка затріпотіла від цих слів, ніби від лестощів, з любов'ю глянула на нього. Марсіаль поцілував її в уста. Вона заплющила очі.

З саду крізь відчинене вікно долинав вологий вітрець, лампочка, підвішена до стелі, погойдувалась, і на темних полицях із старими книжками танцювали великі тіні. Портрети предків усе так само нагадували Амаді про честь і обов'язок, але тепер вона їх не боялася. Минуле тихо вмирало в меланхолійній сутіні, яка стала для неї ясною зорею. Ніколи ще не знала вона такого відчуття внутрішньої гармонії.

— Обережно! — раптом прошепотіла вона, відхиляючись од Марсіаля.

Хтось ішов галереєю. Амада штовхнула Марсіаля в куток за шафу, а сама, сівши до світла, розгорнула книжку, вдаючи, ніби читає. Подумала про Хоакіну і аж здригнулась. Але то пройшов слуга, несучи склянку і свічник. Амада полегшено зітхнула, але зараз же згадала, що тепер цей слуга щоночі спав біля надвірних дверей, і кинулась до Марсіаля.

— Швидше! Швидше! Ти прийшов дуже пізно... За десять хвилин він замкне двері!..

Підставила йому для поцілунку чоло і, задихаючись від хвилювання, додала:

— Через місяць я буду твоєю!

Марсіаль пригорнув її до грудей, поцілував і покvapно вийшов, а вона стала в галереї, щоб затримати слугу, якщо той надто швидко вернеться.

Ту ніч Амада спала погано: марила, прокидалася від страшних сновидінь. Серце їй щеміло, в голові снували тривожні думки. Відчувала, що Марсіаль уже не той, що він тільки скорився ілюзії почуття, що вона сама нав'язала йому свою волю, і тепер він її за це ненавидить. Вона пригадувала подробиці цього побачення: спізнення Марсіаля, його понурість і холодність,— як усе це різнилося від того, що було колись!.. Вона помітила, що Марсіаль боїться, думає про ризик, про своє майбутнє. А як він дорікав їй... Амада, як і всі, хто

надто багато розмірковує над своїми почуттями, була недовірлива, намагалась боротися з собою, але сумніви змагали її.

«Він почав нове життя, він більше не може любити тебе,— настирливо нашіптував їй внутрішній голос.— Він захопився чарами юності, він честолюбний, його вабить дівчина, чесна перед усім світом. Ти ж не можеш цим похвалитися. Незабаром тобі мине тридцять. Ти змарніла від горя. Ти не можеш з'явитись у вищому світі, де жінки, як хрест, несуть шлюбну вірність,— адже за законом ти належиш іншому чоловікові. Ти вчиниш злочин, покинувши сліпу матір, і сам Марсіаль потім докорятиме тобі... Ти перемогла, вирвавши в нього обіцянку, але в серці його ти переможена. Твоє життя розбите. Для тебе лишилася тільки одна надія і спокута — смерть».

«Ні, ти не маєш права жертвувати коханням! Він же щасливий з тобою!» — волав інший голос.

Вона терзалась від вагання. Хто краще за неї знав ціну любові й самозречення? Та чи потрібно це? Були хвилини, коли вона навіть кепкувала з своїх сумнівів. Але невмолимий голос знов і знов розвіював її мрії і сподівання.

«Ця дівчина — легковажна кокетка. Може, вона й не любитиме, як ти, але ж вона не розтратила свого серця даремно, не помилялася на життєвому шляху. Вона — цнотлива наречена, і сьогодні Марсіаль кохає її більше, ніж тебе, хоч згодом, безперечно, розлюбить. Чому ти не вберегла його, коли він був твоїм? Ти була рабинею мертвих принципів. А життя іде вперед. Зрікайся чи вмирай, а річка на потече назад...»

Минуло кілька днів. Амада марно очікувала на листоношу й була страшенно збуджена. На щастя, мати не помічала нервового стану дочки: в домі готувалися до зустрічі судді Вільялоси, який, нарешті, вирішив залишити свою посаду, бо хворів на хронічне нетравлення шлунка. Покликали теслярів, щоб опорядити кімнати, і сліпа цілими годинами сиділа в кріслі, радісно прислухаючись до стукоту їхніх молотків.

— Коли приїде брат із дружиною,— казала вона Амаді,— розвіється смуток нашого дому, який нині здається кладовищем.

Амада страждала мовчки. Розуміла, що її присутність тут нічого не важить. Проте ще вірила: може, кохання таки врятує її? Та минуло вже цілих п'ять днів, а листа від Марсіаля все не було. Амада зовсім занепала духом. Отже, він мовчить... А може, захворів?.. І шостого дня написала йому сама.

Тим часом уже почалася зима, дощова й сумна. З похмурого неба безнастанно сіялась дрібна й холодна мжичка. Безпросвітність цих захмарених днів, здавалося, ще більше поглиблювала безнадію. Світло в домі не гасили навіть удень. Величезними кімнатами, мов тіні, снували слуги.

Амада в холодному відчаї мріяла про смерть. Тепер, коли згасали її останні мрії, їй здавалося, що минуле, якого вона не могла позбутись, роззявляє свою пащу, щоб поглинути її. В душі була тільки безмежна втома й покора. Амада вже не нарікала на долю, не обурювалася — вона просто не мала сили жити далі. Десь на дні душі дотлівали сумніви й надії, а Марсія лева відповідь, що надійшла нарешті, ще через чотири дні, остаточно вбила їх.

Марсіаль не відмовлявся від своєї обіцянки, але від його чемних слів на Амаду повіяло холодом. Писав, що він не забув: 23 січня, через місяць після їхнього побачення, вони мають з'єднатися навіки, як призначили. Тільки ж усе це не так легко. Потрібен привід, щоб порвати з нареченою. Він, Марсіаль, переживає жахливі дні. Передбачає, який буде скандал, коли він скаже матері, що змінив свій намір. Звичайно, він зробить усе, щоб назвати Амаду своєю, — адже стільки вистраждав задля кохання... Проте в листі не було ні запалу, ні почуття. Були слова роздратованого боржника, змушеного виконувати угоду. Наприкінці листа Марсіаль просив пробачення, що відповів не одразу: він-бо тепер надто знервований і не в силі розважливо обміркувати все як слід. На закінчення посилав поцілунок, та був той поцілунок такий вимушений, що Амада здригнулася, як від наруги.

— Він має слухність, — сказала вона собі, ціпеніючи од відчаю. — Хто я така, щоб ставати між ним і його матір'ю?..

Тоді спокійно підвелася, згорнула лист і поклала в шухляду, в якій зберігала всі Марсіалеві листи.

«Треба з ними щось зробити»,— подумала неухажно і, вийнявши з шухляди чистий папір, почала швидко й гарячково писати.

«Можеш звинувачувати мене в чому хочеш, але я розміркувала й побачила, що не годна виконати своєї обіцянки. В цьому я нерівня тобі — адже ти маєш силу волі, ти в змозі зробити те, що ми задумали.

Тепер я згодна, що це справжнє божевілля, і ніяк не можу його допустити. Вважаю, що буде краще, коли я назавжди залишуся для тебе Сфінксом і не стану між тобою і нею,— чисте сумління мені дорожче за саме життя...»

— Комедію закінчено! — розпачливо сказала вона собі, написала: «Прощай!» — і вклала листа в конверт.

«Але ні, не може бути,— подумала вона за хвилину,— щоб Марсіаль повірив, ніби я писала щиро. Якщо він мене кохає, то неодмінно повернеться».

І знову в її душі зажеврила надія. Їй було необхідно обманювати себе саму, щоб мати силу дійти до кінця. Вона кидала останню карту в грі, де ставкою було її життя.

Лист летів назустріч її долі...

«Якщо він мене кохає, то повернеться...»

Амада вірила: Марсіаль не може не зрозуміти її почуттів, не може не догадатися, що її лист — це лише прояв великодушності, який вимагає того самого й від нього; він повинен відчувати, як вона тепер мучиться, страждає... І вона не втрачала надії, гірко кепкуючи з власної наївності. Чекала день, два, три, чотири... десять. Нарешті, здалася невблаганній долі.

А Марсіаль мовчав...

XIV

Минуло два тижні. Того вечора Амада сиділа, замкнувшись у своїй кімнаті. Раптом хтось постукав у двері. Вона подумала, що то Хоакіна, і сердито сказала:

— Хто там?

Та то була не Хоакіна. За дверима озвався слуга:

— Сеньйоро, отець Гарсія запитує, чи ви можете його прийняти?

Невдоволена з того, що їй не дають побути на самоті, Амада стомлено спитала:

— А де отець Гарсія?

— Тут, біля дверей, сеньйоро.

Вона повагалась, але зрештою сказала:

— Нехай заходить.

Священик трохи збентежено попросив пробачення і незграбно переступав з ноги на ногу, не знаючи, з чого почати. Амада, щоб підбадьорити його, всміхнулась і жестом указала на стілець. Спокійно чекала, що він скаже.

— Ваша матуся, сеньйоро, просила мене поговорити з вами. Справа делікатна, і тому даруйте мені... Ви знаєте, що ваш сеньйор чоловік порушує справу про розлучення?

Амада, анітрохи не знітившись, ствердно кивнула головою. Священик був вражений.

— А ви знаєте, що він хоче домогтися розлучення, щоб одержати частину майна і взяти новий шлюб за кордоном?

— Перед тим, як порушити справу про розлучення,— спокійно сказала Амада,— він говорив зі мною, і я дала йому свою згоду.

Отець Гарсія аж підскочив на стільці.

— Це ж злочин, який засуджує церква! — обурено вигукнув він.— Чи ви знаєте, що це злочин, дочко моя?

— Якщо я не можу знайти щастя тут, отче, то, природно, шукаю його в іншому місці,— несвідомим рухом приклавши руку до серця, тихо сказала вона.

Добряга спантеличено почухав потилицю, шукаючи потрібних слів. Глянув на Амаду: що діється в душі цієї дивної жінки? Хоч була вона спокійна і розмовляла лагідно, очі в неї застигли, наче в божевільної. Священик подумав, що то від глибокого й німого горя, якого завдала їй чоловікова зрада.

— Будьте обачна, дочко моя,— сказав він.— Горе збиває вас на криві стежки і заводить в оману. Ви належите до сім'ї віруючих, в якій ніхто ніколи не розлучався... Скажіть мені, що ви зробили це зопалу, що оті страшні слова вимовили не ви, а горе ваше.

— Я вже не знаю, чого я зрікаюсь, а в що вірю, отче,— відповіла Амада.— Раніше я надміру вірила і тому дійшла, самі бачите, до чого... Хай усе буде так, як я постановила. Ось ви кажете, що мати просила вас поговорити зі мною. Отже, самі бачите, яка вона нещира,— боїться сама сказати мені те, що в неї на думці.

— Наша бідна сліпенька не заслуговує на ваш докір, дочко моя,— намагався виправдати стару священик.— Просто вона боїться говорити з вами про таке, і це природно. Крім того, йдеться про справу, яка належить до компетенції церкви. Ваш сеньйор брат залагодив би все це краще за мене. Але його приїзд трохи відкладається, бо ще не знайшли нікого на його місце. Він написав вашій матусі листа, в якому називає цю подію у вашій сім'ї скандальною. Треба, щоб ви доручили своєму адвокату від вашого імені заперечити проти розлучення. Ви знаєте, чим сеньйор Хакоб обгрунтовує свою вимогу?

— Знаю. Тим, що я відмовляюся з ним жити,— спокійно відповіла Амада.

— Це ж підла брехня!

Вона усміхнулась.

— Ви помиляєтесь, отче. Мій чоловік має письмове підтвердження цього.

Тепер отець Гарсія, який і до того вже запитував себе, чи ця жінка при своєму розумі, ладен був повірити, що вона справді недалеко від божевілля. На його грубуватому обличчі відбилися переляк і співчуття. Справжній трагізм

того, що відбувалося в цій родині, був недосяжний недалекому розумові цього дебелистого й життєлюбного слуги божого. Але він знав дещо про жіночі вибрики та примхи. Вся ця справа видавалась йому цілком звичайною: чоловікові завжди ввижалася зрада, хоч нічого схожого й не було, і тепер він хотів одружитися з багатою вдовою; а для цього мав розірвати попередній шлюб. Звичайною річчю був і лист, якого Амада в розпачі написала своєму чоловікові: «Я могла б завдати тобі ще жорстокішого удару» але не хочу порушувати справи про розлучення і прошу тільки одного — допоможи мені і зроби це сам».

Священик розгубився і насупив брови.

— Це серйозна помилка, дочко моя, її не можна пробачити. Помилка щодо ліри, щодо традицій вашого дому. Та я не думаю, що вона непоправна. Ми все зробимо, щоб зарадити лихові.

Він співчутливо подивився на її змарніле від сліз обличчя, на запалі очі з темними тінями під ними. Йому подумалося, що такі обличчя бувають на іконах, які зображують муки грішників. І йому стало шкода цієї нещасної жінки. Амада помітила його жалісливий погляд і сумно всміхнулась.

— Я не знаю, отче, хто сказав матері, ніби я хотіла щось приховати від неї. Вірніше, я все знаю, але пробачаю тому, хто це зробив. А ви допоможіть мені заспокоїти душу бідної каліки, яка не винна в моїх помилках. Слухайте мене: я не підпишу ніякої заяви, не заважатиму чоловікові порушити справу про розлучення, але запевняю вас, що розлучення не буде, що ні церква, ні моя сім'я не матимуть чим дорікнути мені. Я ніколи не казала неправди, і зумію виконати свою обіцянку. Але треба, щоб ви допомогли мені, щоб запевнили матір, що не буде ні розлучення, ні скандалу, ані судового процесу — нічого. Через кілька днів усе залагодиться. Я прошу, зробіть це для мене...

Збентежений священик кивнув на знак згоди.

— Отже, ви обіцяєте не дати згоди на розлучення, якщо ваш чоловік все-таки наполягатиме?

Якусь секунду Амада ще вагалась.

— Якщо не буде іншої ради, я зроблю це, не дам згоди.— І опустила очі, щоб не зустрітися з недовірливим поглядом співрозмовника.

— Скажіть, дочко моя, коли ж усе це залагодиться? Я запитую про це, щоб мати спокійну совість.

Вона мовчала. Думала.

— До двадцять третього січня,— сказала нарешті тремтячим голосом.

Настала пауза. Обоє хвилювалися. Та ось священник важко звівся на ноги і простягнув руку, яку Амада машинально поцілувала.

— Гарзд! — сказав він.— Я допоможу вам і покладаюся на ваше слово.

Вони рушили до дверей. Амада йшла легкою швидкою ходою, ніби скинула з плечей тягар. Прощаючись, раптом спитала:

— А як там ваші хворі, отче?

Обличчя священника спохмурніло.

— Жах, дочко моя! Замучився я з ними. Це кара господня за злочини порочного віку. А ще злидні, бруд... Особливо отут, у сусідньому кварталі,— самісіньке вогнище епідемії. Цілі сім'ї вимирають... Учора я бачив Томасу, вашу пралю. В неї померла дитина, а тепер ще двійко малих захворіло. Вона сама насилу тримається на ногах. І всі — голодні! Сеньйора Вільялоса, ангел-охоронець цього злиденного кварталу, доручила мені однести їм трохи грошей. Боюся, що й сам занедужаю, хоч, здається, бог ще не ладен кликати мене до себе.

З-за дверей, біля яких вони стояли, тхнуло духом карболової кислоти і ладану — то Хоакіна поливала і обкурювала весь дім, щоб відігнати заразу. Священик скептично посміхнувся, знизав плечима.

— Гай-гай! Даремні намагання! Все одно можеш заразитися, хоч вилий отут усю чисто дезинфекцію.

Усе ще схвильований розмовою, він глянув Амаді в очі.

— Прощайте, дочко моя. Не впадайте у відчай, це не личить християнці. Я бачу, ви трохи збилися з дороги, і печальось, бо цей дім для мене — ніби рідна сім'я. Не забувайте, що після віри покора — основна чеснота християнина.

Амада вже не слухала його. Несвідомо стежила, як він узяв свою парасольку, як віддалявся, великий і незграбний, мов ведмідь, плутаючись у полах сутани. Ішов знову туди, де ллються сльози, де панують біль і горе. Хоч він і не поділяв їх, проте робив своє добре діло з оптимізмом міцного здоров'я і філософською незворушністю, набутою за шістдесят років життя.

Амада знову лишилася сама. Знову їй стало тужно. Дім, де вона народилася, здавався їй тепер величезною пусткою...

«Мені ніде немає місця!»

Рано-вранці, коли веселі малярі розпочали роботу в кімнатах, що призначалися для брата, Амада, звелівши служниці супроводити її, накинула на плечі легкий плащик і вийшла на вулицю з непокритою головою.

Вона давно вже не виходила з дому. Слуги здивувались, а розгублену Хоакіна кинулась до вікна. Сеньйора де Хакоб кудись пішла! Може, до Марсіаля? Може, помирилася з ним, а вона, Хоакіна, про це нічого не знає? Повз її увагу не пройшло, що Амада бачилася з Марсіалем у бібліотеці і що двері було замкнено майже годину. Знала вона й про те, що вони знову писали одне одному листи. Але ж тільки й того... А що, коли вони хитріші, ніж це їй здавалося, і давно вже кохаються?.. І Хоакіна прожогом вискочила з дому, щоб простежити за молодою сеньйорою.

А Амада йшла до пралі Томаси, про яку казав їй священник. Дорогу добре знала, бо навідувала цю бідолашну жінку щоразу, коли господь посилав їй нову дитину, хоч Томаса була вдова. Служниця, що супроводжувала молоду сеньйору, тремтіла від страху, наближаючись до кварталу, де лютувала епідемія. В його занедбаних халупах жили самі злидарі. Вузькі вулички поросли травою. Подекуди на моріжках паслися кози, шпорталися кури. На мотузках сохла білизна. Скрізь було тихо й безлюдно. На дверях білили листівки, на яких великими червоними літерами було написано: «Інфлюенца»,— щоб попередити перехожих про небезпеку.

Наблизившись до Томасиної халупи, Амада звеліла служниці чекати на вулиці, а сама пішла в дім.

У хаті на нужденному голому ліжку лежало двоє дітей. Одне вже задихалося, друге начебто спало. Поряд стояла обшарпана колиска, а на підлозі — брудний матрац. На матраці, загорнута в якесь ганчір'я, заворушилася Томаса — худа, зелено-жовта, розпатлана, з великим животом — вона знову була при надії. Побачивши сеньйору, прая заплакала й почала вибачатися, що на ліжку немає простирадла — останнє пішло на саван найменшенькому. Амада наблизилась до ліжка і поцілувала в чоло обох дітей. Томаса жахнулася: чи сеньйора хоче заразитися?! Мармурове обличчя Амади було спокійне. Вона не думала більше про своє кохання й зовсім забула про Марсіаля. Не думала й про те, що хотіла померти перед двадцять третім січня. Автоматично поралася в цій злиденній халупі, де стояв нудотний сморід, своїми ніжними, випещеними руками прибирала на підлозі, чистила й дезинфікувала брудні речі. Пробыла тут кілька годин і пообіцяла прийти увечері. Залишила Томасі всі гроші, які мала при собі. Коли верталася додому, на душі було легко. В ясного небі весело бігли білі хмарки і сяяло усміхнене сонце.

Відтоді почалося для Амади нове життя. Цілі дні вона доглядала хворих. Томасині діти тепер лежали чистенькі, на нових простирадлах. В одній з сусідніх халуп померла жінка, пригорнувши до виснажених грудей дитину. Немовля теж невдовзі сконало. Амада сама загорнула їх у саван і заплатила за похорон. Скрізь була потрібна допомога. Скрізь були хворі. Медики муніципальної служби вже знали Амаду. Знала її і обслуга санітарних карет. Вона відмовилась від щеплення, бо не хотіла жити. Але не думала ні про що, цілком поринувши в благодійні турботи. Чутлива від природи, вона кривилася, коли її починали хвалити, називали добрим ангелом. Вона завжди мріяла про справжнє діло і щиру любов, а життя насміялося з цих її мрій, примусило грати з собою і з людьми безглузду комедію. Хотілося крикнути тим, хто дивився на неї мало не з побожністю: ні, вона не добра, вона не любить людей, вона тільки гамує своє горе!..

А в домі Вільялосів Хоакіна відділила Амаду від усіх суворим санітарним кордоном. Ця святенниця, накази якої в домі стали законом, звеліла все, чого торкалася сеньйора де Хакоб, випрати і дезинфікувати, а самій Амаді було

заборонено наближатись до матері — мовляв, старенька може заразитися. Слепа погоджувалась з усіма розпорядженнями ключниці. Отже, Амада весь свій час віддавала хворим.

Ніякі турботи не могли вже врятувати старшого синка пралі. Хвороба душила його. Якось увечері, коли Амада стояла біля нього, він раптом розплющив оченята, сповнені недитячої печалі. Амада припала устами до його тремтячого ротика, але хлопчик перестав дихати.

— Це божевілля, сеньйоро! Потім не вилікуєтесь! — крикнула Томаса, насилу відтягуючи Амаду од ліжка.

— О! — криво посміхнулась Амада. — У мене міцне здоров'я. Не заражуся.— І опустила очі.

Томаса зрозуміла її без слів і сумно похитала головою:

— Доля несправедлива — карає тих, хто на це не заслуговує...

Часом Амада дивувалася, що й досі не захворіла. Вона мстиво боролася з горем, що роздирало їй серце. Якось увечері, лягаючи спати, відчула, що нездужає, але до ранку все минулося. Вона й сама не знала, чи радіти з цього...

Менша дитина Томаси одужувала, а смерть старшої пралі сприйняла з покірністю, властивою простим людям, що надто багато страждають. Ця жінка знаходила в собі душевні сили і з материнською сердечністю намагалася розрадити молоду сеньйору, що не крилася із своїм горем, але й ніколи про себе не говорила.

— Хіба ж можна так зневірюватись? — казала вона.— Сеньйора ще знайде своє щастя.

На світанку сімнадцятого січня Амаду почала тіпати лихоманка, потім страшенно заболіли голова і ноги, до горла підступила нудота. Та вона все-таки встала. Серце лунко калатало в грудях. Паморочилось у голові. Та, певне, цього було ще замало, щоб померти. Найдужче боялася, що з її вини захворіє мати.

Насилу одягнувшись, Амада, як завжди подалася до Томасиної халупи. Сіла в кутку, похилила голову й заплющила очі. Томаса занепокоїлась, проте виду не показала.

— Тільки не бійтеся,— втішала вона Амаду,— більшість людей усе-таки одужує.— Тоді, співчутливо подивившись на неї, додала: — Я на вашому місці, сеньйоро Амадо, замість конати з горя, вдарила б лихом об землю і жила б щасливо. Ніхто не подякує вам за те, що ви жертвуєте собою заради інших.

Амада підвела голову і сумно всміхнулась.

— Може, ви маєте рацію,— довірливо заговорила вона.— Мабуть, і я на вашому місці думала б так само. Але я не можу бути щаслива — тепер я вже в цьому не сумніваюсь. І віра не може мене підтримати так, як вас. Релігія, сім'я, суспільство — що мені до всього того? Я намагалася бути себелюбною, хотіла відкинути з свого шляху все, що заважало моєму щастю. Намагалась — і не змогла. І ті, що мене любили, ніколи не розуміли мене. Я не вірю більше в свої ідеали, але вони, як пута на ногах, заважають мені йти...

Томаса нічого не розуміла, але дивилася на молоду сеньйору із співчуттям і захопленням. Амада знову замовкла, думаючи про свою хворобу. Хоч би не ослабнути, не злякатися. Ранок видався холодний. Амада тремтіла, кутаючись у тонку шаль, шкодувала, що, виходячи з дому, не надягнула плащ. Її мучила лихоманка, руки й ноги заніміли, голова стала важка. Подумала, що дійти додому сили вже, певно, не стане. Томаса помітила, що вона зблідла й от-от знепритомніє, і тихо сказала:

— Ідіть додому і спочиньте, сеньйоро. Не гнівіть бога.

Амада здригнулась.

— Додому? Ні! Ні! — злякано вигукнула вона. Намагалася триматись, але десь через дві години вже ледве стояла на ногах. Довелося вести її під руку. Томаса відімкнула ключем садову хвіртку і стежила за сеньйорою, поки не побачила, що та ступила на сходи, які вели до галереї. Насилу діставшись до своєї кімнати, Амада роздяглась і, полегшено зітхнувши, впала на ліжко.

Хвилини через десять з'явилася мати. Прийшла не з Хоакіною, а з служницею, з якою Амада ходила до хворих.

— Що це таке, доню? Чому ти лягла? Може, в тебе лихоманка?

Наблизилась навпомацки і хотіла покласти руку дочці на чоло, як у ті милі дитячі роки, але Амада злякано відсунулась на край ліжка. І

— Мамо, бога ради, йдіть від мене! Це страшна зараза!

— Не кажи дурниць, доню! — суворо мовила сліпа.— Я пошлю по лікаря, а ти не вставай, поки я не повернусь.

Вона поклала руку на гарячу доччину щоку. Амада заплющила очі.

Лікар сказав, що нічого небезпечного нема, прописав потогінне і пообіцяв прийти увечері. Мати звеліла перенести до Амадиного ліжка своє крісло і сіла в головах хворої. Потяглися довгі сумні години. Одна жінка лежала приспана хворобою, а друга сиділа, терпелива й мовчазна, з виразом тихої покори. Ввечері температура у хворої підвищилась, вона заметалась у гарячці. Їй ввижались труни, й великі воскові свічки, і Марсіаль, який ішов під руку з незнайомою жінкою, сміючись і шепочучи їй ніжні слова. Потім усе довкола огорнув густий морок, і налетіли великі кажани, від яких вона відбивалась руками і ногами. В одного кажана було обличчя Хоакіні...

Прийшов лікар, прописав заспокійливі краплі і знову сказав, що нічого небезпечного нема. Стара збиралася сидіти цілу ніч біля доччиного ліжка. Надворі було холодно; сеньйора Вільялоса звеліла зачинити всі вікна і покликала служницю, яка мала сидіти з нею біля хворої. Амада борсалась у тривожнім сні. Часом вона кликала чоловіка, потім брата, але ні разу не злетіло у неї з уст ім'я Марсіаля. Тільки згодом, трохи заспокоївшись, вона дивно засміялась і чітко вимовила:

— Так, так! Сфінкс!

Удосвіта, коли хвора зовсім заспокоїлася, сліпа з служницею теж задрімали. Здавалось, і сама кімната дрімала у важкій тиші, яку порушувало тільки цокання годинника над ліжком. Сеньйора Вільялоса і служниця прокинулись, коли вже було видно, і почули тихе й рівне дихання хворої. Амада спокійно спала — їй видимо полегшало.

А вранці почався кашель. Амада скаржилася на біль у горлі, проте лікар сказав, що хвороба минає без ускладнень і триватиме ще днів зо два. Опівдні Амаду залишили в кімнаті саму, щоб вона трохи поспала. Була немічна, квола, але спокійна. Увечері її, як і напередодні, тіпала лихоманка і мучив кашель. Мати з служницею знову лишилася на ніч біля неї. Хоакіна за весь день ні разу

не заглянула до кімнати. Хвора марила. їй здавалося, що вона лине у вічність. Навколо — прозорі білі хмарки, вони заколисують її, наче хвилі лагідного моря. А там, угорі, ніякого життя — тільки пустка, тихий спочинок, безмежний спокій, якого ніколи не відчують і не можуть відчути люди на землі. Амада усміхнулась, і ця лагідна усмішка наче осявала її виснажене хворобою обличчя.

Коли Амада прокинулась, її більше не трусило. Отже, доля ще раз жорстоко насміялася з неї. Тепер, коли вона була певна, що вже не помре, її знову пойняли душевні муки. Життя здавалося ще нестерпнішим. Скільки людей вмирало од тої хвороби! А вона, яка так прагнула смерті, так чекала цього звільнення від туги,— одужує! Одужує, щоб знову мучитися й страждати...

Коли небезпека минула, сеньйора Вільялоса повернулася до своєї кімнати й тепер заходила до Амади лише на кілька хвилин, щоб спитати, як вона себе почуває, і висохлою рукою погладити її по голові. Тепер ця турбота і ласка тільки дратували хвору. Почувала себе краще на самоті. Стомилася, линучи душею до тих, кого любила, і скрізь наражаючись на байдужість. Не було вже для неї місця ні в цьому домі, ані в цілому світі. Навіть про Марсіаля не хотіла згадувати, щоб не ятрити болючої рани в душі. Заплющувала очі, вдаючи, ніби спить, а тим часом сторожко дослухалася до всіх звуків, намагаючись відгадати, що відбувається в домі. Десь після сніданку до неї долинули незнайомі голоси — якісь чужі люди ходили, пересували меблі, щось переносили. Часом Амада чула владний голос Хоакіни, а одного разу навіть розрізнила слова:

— Ні, ні! Так не кожна! Це валіза сеньйора судді, а оту віднесіть у кімнату сеньйори. Глядіть, не переплутайте.

Серце Амади шалено забилося. Отже, брат таки приїхав! Повернувся в старий дім, щоб принести сюди радість, як казала мати. І не знати чому, Амада гірко заридала. Вона давно вже не плакала, навіть у найтяжчі дні. А тепер душила в подушці гіркі ридання, корчилася у страшених муках. Потім відкинулася на спину і застигла, втупивши погляд у стелю...

Коли ввечері сліпа зайшла спитати, як вона себе почуває, і приклала руку їй до чола, то помітила, що в неї знову жар. Амада, як могла спокійно, спитала:

— Це правда, мамо, що приїхав брат?

— Правда, але не сюди,— лагідно відповіла стара.— Ми вирішили, хай він деякий час поживе у готелі, поки ми тут зробимо дезинфекцію.

— І всі вже знають, що він приїхав?

— Ні, тільки Хоакіна та я. І тобі ми не хотіли казати, щоб не хвилювати тебе. Того самого дня, коли ти захворіла, од нього надійшла телеграма. Він квапився, бо Ермінія надіслала йому запрошення на весілля.

Амада зненацька сіла в ліжку, безтямно дивлячись на матір.

— А-а! То коли ж виходить заміж Ермінія? — спитала тихо, сама дивуючись, що слова не застрягли в пересохлому горлі.

— Двадцять третього о дев'ятій годині вінчання,— сказала стара, не відаючи, що в цю мить вона вбиває свою дочку.

Амада ледь чутно зітхнула і впала на подушку. Отже, Марсіаль призначив саме цей день, щоб поглумитися з неї. Виходить, він нічого не зрозумів. Жалюгідний неборак, що колись був для неї всім!.. Сліпа вийшла, тримаючись за руку служниці. Амада знов лишилася сама. Лежала без думок, без надій..

— Тепер мені таки треба вмерти! — раптом сказала вголос.

XV

Незабаром усе в домі знов заспокоїлось. Амаду гнітила самотність. І відчай, сильніший за її волю, підказував неминуче рішення.

По обіді сеньйора Вільялоса зайшла до неї з лікарем. Лікар, вислухавши легені, задоволено усміхнувся. Хвора одужувала, невеличкий бронхіт також був не страшний. Ще два дні полежати в ліжку — і все мине. Сліпа заспокоїлась, погладила дочку по голові й хотіла поцілувати. Амада відсахнулася.

— Гаразд, доню,— сказала стара.— Не хочеш, то я тебе й не чіпатиму. Але служницю на ніч усе-таки біля тебе залишу.

— Не треба, мамо,— заперечила Амада.— Я ж почуваю себе зовсім добре, і вона мені не потрібна. Коли щось знадобиться, подзвоню. Я погано сплю, коли хтось є в кімнаті.

— Ну нехай так,— погодилася мати,— тільки ж укривайся добре. Хоакіна сказала, що сьогодні всього одинадцять градусів тепла.

Амада трохи заспокоїлась і, коли мати вийшла, знову почала дослухатися до того, що діється в домі. Чула, як слуги замикають двері, збирають у їдальні посуд і гасять в кімнатах світло. Було таки холодно. Амада відчувала, як клякнуть ноги під легкою ковдрою, часто кашляла. Підвелась на ліжку і погасила лампочку над нічним столиком. Місячне сяйво м'яко розлилося по кімнаті, зробивши все якимсь примарним. У домі запала тиша, яку порушували тільки скрадливі кроки — то тихенько розходилися стомлені слуги. Нарешті заскреготав металевий засув на великих надвірних дверях: Хоакіна зачиняла їх після того, як усі слуги залишали дім.

Амада зітхнула, почекала ще з півгодини, потім, упевнившись, що все навколо поснуло, витягла з шухлядки письмового столу Марсіалеві листи. Досі не наважувалася знищити їх. А тепер байдуже, не перечитуючи, порізала на клаптики великими ножицями. Не знала, де їх подіти, і кинула в кошик. Змерзнувши в тонкій нічній сорочці, знову лягла в ліжку.

Думала й думала про своє життя, суворо осуджуючи кожний крок, кожний вчинок. Вона кохала Марсіала всім серцем, кохала так, що віддала б за нього життя. А він утік од неї, вважаючи її холодною і вередливою кокеткою. Навіщо вона душила в собі почуття до нього? Якби ж міг він заглянути їй у душу, коли вона лишалася сама, коли ніщо не змушувало її удавати ту холодність. Якби ж він міг відчуті ті поцілунки, які вона в уяві оддавала йому!..

Амада гірко посміхнулася. Скільки разів вона пробувала забути його! І все дарма. Поривалася до нього і плакала, коли він ішов од неї, а поруч з ним була холодна й жорстоко відштовхувала його. Хіба ж би вона вагалася, якби мала право належати йому? А Марсіаль на це не зважав. Він не розумів її і прагнув лише насолоди. Амаді пригадалася та ніч в альтанці. Як він палав

коханням! А вона страхалась його пестощів. Що керувало нею? Доброчесність? Ні, то була не просто доброчесність. Вона не могла вчинити інакше/ бо це суперечило б традиціям їхньої сім'ї, увічненим у поколіннях людей, суворих і непохитних, коли йшлося про честь і обов'язок. І це було сильнішим за її волю — в ній говорила кров Вільялосів. Тим-то вона належала своєму ненависному чоловікові і виривалася з обіймів коханого. То була єдина загадка Сфінкса...

— Я не мала права порушити обов'язок, який був законом для всього мого роду,— шепотіла вона сама до себе.— Я не могла втішатися щастям, здобутим оманом, і жити з нечистим сумлінням. Бачить бог, я боролася, я хотіла довести самій собі, що існує тільки один шлях — саме той, який я обрала. Але як я страждала!..

Амада лежала непорушно, поклавши руки на ковдру. Якби хто зайшов до кімнати, то, побачивши загострений ніс, воскові щоки й безкровні уста, міг би подумати, що вона мертва. Лежала так години зо дві. Тоді нараз відкинула ковдру і сіла на ліжку. Скрізь було тихо. Амада сиділа, прислухаючись до цієї тиші, потім скочила з ліжка і стала боса посеред кімнати. Місяць освітлював широку білу сорочку, що спадала з плечей аж до підлоги. Амада здригнулася від холоду, потім рвучко підійшла до вікна і розчинила його навстіж.

Стояла, подавшись уперед, вдихаючи на повні груди холодне повітря. Її постать біліла у вікні, неначе в темній рамі. На небі, як великий ліхтар, блищав місяць. У саду дзюркотів струмок. Незворушний спокій огортав усе навколо. Зорі потопали в молочній безодні небозводу. Природа була прекрасна і моторошно байдужа. Амада відчула, що і її серце проймає така сама байдужість. Вона піднесла руку до шиї і рвонула сорочку так, що аж гудзики повідлітали. Сорочка впала, оголивши білі округлі плечі, високі груди. Студене повітря обвівало тіло, ясна ніч прийняла його в свої холодні обійми. Ця жінка, тіла якої ніколи не бачили ні чоловік, ні коханий, яка навіть купалася в сорочці і, нехтуючи модою, ховала свою красу під довгими сукнями,— ця жінка, Амада Вільялоса, зневажила життя і віддала своє тіло холодному поцілункові смерті. Освітлена місяцем, вона стояла непорушно, мов статуя.

Нараз отямившись, Амада збентежено огляділася, зачинила вікно і впала на ліжку. Було дивно: нічого особливого з нею не діялось. Вона почала картати себе за боягузтво й невдячність, за те, що хотіла отак покинути своїх рідних. Але чи стане їй сили триматись обраного шляху, якщо вона все-таки виживе? І вона твердо пообіцяла сама собі не йти більш назустріч смерті, якщо ця остання божевільна вихватка не обірве їй життя...

Десь через годину хвилювання і втома здолали нещасну жінку. Вона заплющила очі й скоро заснула. У сні її мучили жахливі видіння, вона борсалася на ліжку, щось уривчасто бурмотіла...

XVI

На світанку Амада прокинулась. Її мучила лихоманка. Тіпало так, що аж зуби цокотіли. Вона злякалась і хотіла когось покликати, але стримала себе. Так тривало з годину. Потім її кинуло в жар і пройняв гострий біль у грудях. Стало важко дихати. Ось воно, те, чого вона чекала, чого так прагнула!.. Тепер вона вже не могла зупинити цього. Кривлячись од болю, старалася не стогнати.

Зайшла служниця і, побачивши, в якому стані молода господиня, побігла до сеньйори Вільялоси. Всі в домі заметушилися, залунали стривожені голоси.

Лікар якого зараз же викликали, розгубився. Мовчки оглянув хвору, написав якийсь рецепт і подався з кімнати.

У дверях його чекала сліпа, яку підтримувала під руку служниця. Старенька тремтіла з переляку.

— Що з нею, лікарю?

— Ускладнення, сеньйоро.

— Небезпечне?

— Так.

— Є надія?

— Ні, сеньйоро.

Сеньйора Вільялоса в розпачі звела руки до неба і тихо зайшла в доччину кімнату. Сліпота й самотність зробили цю стару жінку наївною фаталісткою, притупили її чутливість, і їй і на думку не спадало, що в її домі розігрується така страшна драма і що от-от настане розв'язка. Вона жила собі, не знаючи нужди, і в усьому вбачала волю господню.

Стара мовчки сиділа біля хворої дочки, тільки час від часу губи її щось безгучно шепотіли. Опівдні, коли сеньйорі Вільялосі принесли сніданок, Амаді стало ще гірше. Лице її паленіло, вона ледве дихала, марила, вимовляючи в гарячці якісь незрозумілі слова. Коли жар спадав — лежала, мов мертва, тільки раз у раз здригалася від жахливого кашлю. У кімнаті з'явилася Хоакіна, глянула на хвору і, насупивши брови, вийшла навшпиньках. Сліпа поклала на груди дочці чудотворний образок, але Амада навіть не почула...

В домі панувала велика тиша — тиша руїни. Сеньйора Вільялоса, потонувши в своєму кріслі, несвідомо перебирала перламутрові зерна чоток і ледь чутно зітхала. Хоакіна, пообідавши, сіла за дверима, щоб бути коло старої сеньйори.

Настала жахлива ніч. Коли нападав кашель, Амада кричала від болю. Вся горіла, кидалася в ліжку, марила. Не спала ні хвилини. Бурмотіла уривчасті фрази. Здавалось, билася з невидимими привидами. А десь перед світанком чітко вимовила, ніби кинула свої слова в обличчя тому, кого тільки вона й бачила:

— Це підлість! Вибрати цей день — підлість! Підлість! Підлість!

Уранці, коли зійшло сонце, вона на мить опритомніла і раптом побачила брата, який мовчки стояв коло її ліжка. Він прийшов без дружини — певно, боявся зарази. Був короткозорий, плішивий, з пожовклим сухим обличчям. Професія судді навчила його приховувати почуття, і він стояв біля хворої сестри суворий та незворушний. Амада, побачивши його, здригнулася, тоді пальцем поманила до себе й тихо сказала:

— Будь обережний!

Від хвилювання вона закашлялась. Брат з болем подивився на неї. Важко було повірити, що зовсім недавно це була вродлива жінка, стійка і горда. Очі в

неї позападали, ніс на змарнілому фіолетовому обличчі був гострий, як у мерця. Лежала під ковдрою маленька, ніби висохла за час хвороби.

— Будь обережний! — повторила вона ще раз.— І прости мене... Це мені так важливо...

Чиновник злякано скривився, пильно глянув на сестру. Вираз її обличчя раптом змінився. На блідому чолі пролягла вперта зморшка.

— Ти!.. — силкувалася щось сказати вона. — Я помру... тільки знай... Ні!..

Вони зрозуміли одне одного. Вільялоси помирають, коли перед ними стає вибір — смерть або гріх. І зараз вони, брат і сестра, утверджували цей святий закон роду.

Чиновник картав себе в думці за те, що міг сумніватися в своїй сестрі. Сім'ю його дружини непокоїли стосунки між Амадою і Марсіалем, і там раз у раз велися розмови про чесність і порядність. Але тепер він знав, що Амада чиста,— йому було досить одного слова «ні!», щоб відкинути всі свої підозри..

— Моя дружина незабаром прийде до тебе,— ніяково сказав він.

То було примирення. Чиновник боявся зарази не фізичної, а моральної, але тепер був спокійний щодо цього.

Сліпа прокинулась у своєму кріслі. Мати і син обнялися. Очі в обох були повні сліз. Амада знову марила, важко дихаючи і стогнучи. Часом вона затихала, і тоді було чути, як у саду дзюркотить струмок. Старенька і син сіли поруч. Чиновник говорив рішуче і твердо. Треба будь-що врятувати Амаду! Чому досі не скликали консилиуму лікарів? Адже хвороба дуже небезпечна!

— Тільки бог, сину мій, має владу рятувати своїх дітей,— з сумірною покорою промовила сеньйора Вільялоса.

Але син наполягав, і вона погодилася скликати консилиум. Потім вони заговорили про Хакоба, який давно вже не з'являвся у домі, стали міркувати, чи слід повідомити його.

Сліпа, котра стояла за святість шлюбу, твердила, що чоловік лишається чоловіком, хоч який би він був. Суддя, зіпсований впливом цивільного кодексу, скептично кривив зморшкувате, рано постаріле лице. Хвилювання за сестру часом відслоняло маску офіційної незворушності, яка скувала йому обличчя

відтоді, як він студіював право в університеті. Поглядав раз у раз то на ліжко, на якому Амада, не розплющуючи очей, зводила вгору руки, щоб легше дихалось, то на матір, бліду й нерухому, як статуя. Нещасні створіння! Такі самотні, немічні й забуті!

Тихо ввійшла служниця з підносом, на якому була телеграма. Суддя розгорнув жовтий папірець і прочитав його вголос. Хакоб запитував про здоров'я Амади, повідомляв, що від'їжджає на кілька днів, і просив тещу відповісти йому негайно. Суддя, пересиливши себе, написав на звороті аркушика єдине слово: «Небезпечно»,— і навіть не підписався.

— Нехай Хоакіна надішле цю відповідь на адресу, зазначену в телеграмі,— коротко сказав він служниці і, схвильований, підвівся з стільця, щоб пройтися трохи по галереї.

Коли він повертався до кімнати хворої, назустріч йому вийшла Хоакіна. Він невдоволено скривився, але служниця ніби не помітила його роздратування.

— Яке нещастя, сеньйоре!..

СВІТ КРІЗЬ СЛЬОЗИ

Кубинська революція, загартувавши в полум'ї боїв якісно нове мистецтво, відродила і класичну літературу, що за страшних часів тиранії була, по суті, вигнана з країни як перша помічниця революції. Нині тут великими тиражами перевидаються твори письменників-класиків, і народ острова Свободи бере їхні книги на озброєння в боротьбі за майбутнє. І серед цих книг одне з чільних місць належить романам визначного майстра кубинської прози Мігеля де Карріона «Доброчесні» та «Грішниці».

Правду кажуть, що книжки, як і люди, мають свою долю; Мігель де Карріон, автор чотирьох романів, народився 1875 року; його юність минала в той час, коли кубинці піднімалися до бою, щоб вирватися з лабет королівської Іспанії, яка мала їхню країну за колонію; його світогляд і характер формувалися тоді, коли невгамовний Хосе Марті своєю новаторською поезією та вогненною публіцистикою потряс усю Латинську Америку і запалив пожежу революції на Кубі.

Перший роман Мігеля де Карріона «Чудо» вийшов друком у 1903 році, коли іспанських колонізаторів було вигнано геть з острова. Про книжку схвально відгукнувся патріарх кубинської культури Хосе Енріке Варона. До молодого письменника прийшли визнання і слава. Одначе навіть після успіху роману він тривалий час мовчав.

Мігель де Карріон, виходець із не дуже заможної родини, гнаний скрутою, хапався до будь-якої роботи. Він був і журналістом, і викладачем анатомії, і директором педагогічної школи, і директором інституту урології, і засновником «Кубинської асоціації добродійності», і, нарешті, комерсантом та промисловцем. Мусив працювати не покладаючи рук, у той час як губернатори, військові чиновники, плантатори-цукровики, зробивши політику своєю

професією, гребли до себе багатство. Мігель де Карріон, талановита й освічена людина, ненавидів тих «жирних корів», які нічого не створюють і не будують. Звідси і вбивчий сарказм у змалюванні тогочасного політичного життя, звідси і глузування з буржуа, які віддають вітчизну в оренду іноземним капіталістам. Письменник викриває буржуа, девізом яких є слова: «Ні торгівлі, ні політики!» — для них досить збирати свою ренту. Цей сарказм, спрямований проти крикливих політиканів, особливо відчутний у романі «Доброчесні», що вийшов у світ 1917 року. А трохи згодом, у 1919 році, Мігель де Карріон публікує роман «Грішниця», що також має гостре політичне спрямування. Ці дві книжки принесли письменникові заслужену народну шану.

Мало сказати, що «Грішниця» — вершина творчості визначного романіста і неабиякий набуток кубинської прози. Це справедливо, але далеко не все. Адже нічим не можна зміряти глибину горя і страждання, що їх Мігель де Карріон підняв цим романом із моря біди, яке залило весь острів Кубу. Крізь пекучі гіркі сльози письменник дивився на муки народу, але ті сльози не завадили йому побачити новий день. Сторінки «Грішниць» настільки сповнені людського горя, що їх аж важко читати. Автор пером-реаліста змалював жахливе життя Гавани кінця минулого і початку нашого століття, коли північноамериканські капіталісти після поразки Іспанії проникли на Кубу, несучи народів кабалу, страждання, злигодні та розпусту.

То була чорна доба в історії Куби. Сталося те, чого найбільше боявся Хосе Марті: північноамериканці, побачивши, що революція 1895 року наближається до перемоги, оголосили війну Іспанії. Але не для того, щоб допомогти кубинцям, а щоб приборати до рук цей багатий острів. Відгомін цієї боротьби, як далека гроза, відчувається в романі «Грішниця». Революція закінчилась. Але її плодами скористалися плантатори та їхні прибічники — сенатор Чіверо, «полковник» Монго Лукас, комерсант і домовласник дон Рудесіндо Сармієнто, котрі галасують про славу, честь і щастя народу, а насправді дбають лише про свої прибутки та безчестять бідних дівчат. Мігель де Карріон дошкульно глузує з цих демагогів, до дна вивертаючи їхні підлі душі.

Та найцікавіші, найбагатші в романі образи жінок. Немов живі, постають перед читачем скривджені лихою долею Марго, Карлота, Аніта, яких збили з пуття охоронці моралі, подібні до Хосе Ігнасіо Требіхо, котрий вигнав із дому рідну сестру Тересу під тим приводом, що вона зганьбила їхню родину, хоч насправді він мав на оці багатство дому, яке таким чином привласнив собі.

Тереса — найдраматичніший образ Мігеля де Карріона, завзятого борця за емансипацію жінки — адже всі без винятку його романи присвячені цій проблемі.

Тереса цілісна і вольова натура. Вона йде на все заради кохання. Так, не оглядаючись, вона віддала молодість одруженому Рохеліо Діасу, котрого умови суспільного життя зробили

безпорадним і нікчемним неробою. Навіть тоді, коли коханий пустився берега, Тереса намагалась підняти його своєю любов'ю. Та її сили виявилось замало. Рохелію покинув напризволяще Тересу з двома хлопчиками та законну дружину з хворою донькою. Але Тереса й тут показує свою велику душу: вона йде до дружини коханого, підтримує її в горі. Нарешті, аби добути гроші, щоб якось врятувати дівчинку, приносить у жертву свою жіночу честь... Дівчинка померла... Здобуті такою дорогою ціною гроші підуть на похорон...

Який страшний символ! Яке хвилююче художнє узагальнення! Драматичні епізоди моральної смерті Тереси звучать як гнівне прокляття і страшне звинувачення суспільству.

«Грішниці» — роман соціальний. Він зриває райдужну вуаль із болячок капіталістичного суспільства, яке нівечить і декласує людей, породжує проституцію, безробіття, паразитизм. Мігель де Карріон не тільки показує соціальне зло, а й розвінчує його винуватців: «власних» і чужих гнобителів,— зокрема північноамериканців, котрі, як каже один із найколеритніших персонажів твору горбань Ріголетто, усе забувають зняти з кубинців кайдани.

В цьому значущість роману «Грішниці», сильного своїм запереченням і водночас слабкого своїм ствердженням. Його позитивні герої — люди з серцем і розумом, але без життєвих ідеалів. На них лежить печать фатальної приреченості. А втім, це було бідною не тільки героїв твору, а й самого автора. Він болісно й довго шукав маяка, який би вказав йому шлях до жаданого берега вселюдської правди і добра.

Шукання автора «Грішниці» стануть зрозуміліші, якщо згадати про його лист до відомого кубинського критика Рафаеля Монторо, якому, до речі, присвячено цей роман. Письменник повідомляє, що сподівається, коли не забракне йому сили й життя, послідовно публікувати книжки, які б відстоювали благородні ідеали, що їх залишили великі люди минулого. Певне, такою книжкою мав стати й роман «Сфінкс», роботу над яким обірвала нагла смерть.

Мігель де Карріон помер у 1929 році, незадовго до революції, яка змела диктатуру Мачадо. Марія-Антонія Карріон де Ботет, дочка письменника, дбайливо зберегла батькові рукописи. Саме завдяки їй 1961 року в Гавані вийшов роман «Сфінкс», що став справжньою сенсацією в культурному житті народної Куби,— адже навіть у літературних колах мало хто знав про останній твір визначного письменника.

Роман вийшов з ґрунтовною передмовою Маріо Парахона, який високо оцінив його, назвавши заповітом письменника. Літературознавець зокрема підкреслив: «Амада Хакоб (героїня роману.— *М. Л.*) сконала в той самий час, що й Мігель де Карріон. Флобер якось сказав: «Мадам Боварі — це я». Карріон міг би повторити цю фразу щодо Амади Хакоб».

Роман «Сфінкс» відображує роки диктатури Мачадо, коли національна буржуазія, переобтяжена злочинами й розкішшю» потопала в болоті себелюбства та дрібної підлоти,

коли чесним і чистим душею людям нелегко було в задушливій темряві знайти пряму і вірну дорогу.

«Сфінкс» — передусім роман психологічний. Мігель де Карріон розкриває в ньому характери ключами школи натуралістів, основоположником якої був Еміль Золя, улюблений його письменник. Карріон, як і Золя, ставить на перший план соціальну психологію, однак він по-своєму дивиться на світ, на суспільство, на людей, вибираючи для своїх творів такі цілісні, вольові натури, як Амада Хакоб.

Амада народилася в сім'ї визначного чиновника Вільялоси, в сім'ї, де зберігали давні традиції, шанували честь і шляхетність. У цих традиціях і виховав сеньйор Вільялоса свою дочку. Та хитрий ловелас і пройдисвіт із начищеними нігтями та вишуканими манерами, Діонісіо Хакоб, який не мав нічогісінько в душі і за душею, поласився на родинне багатство. Лестощами та обманом він домігся шлюбу з Амадою. Але невдовзі тесть помер, багатство сплигло, і для розчарованого ловеласа дружина стала зайвим тягарем. Далєбі, він навіть радіє, що до запліснявілого дому Вільялосів приходить Марсіаль, Амадин друг дитинства. У Хакоба свої клопоти, свої прагнення. І тут автор мимохідь кидає дошкульну репліку, що яскраво характеризує цього безпринципного буржуа і холодного циніка: «Хакоб захопився політикою і громадською діяльністю... В іспано-американській країні, подібній до нашої, завжди можна знайти чудове поле діяльності для людей такого штибу».

Стара мораль, проголошуючи нерозривним шлюб, ставила в залежність жінку, обертала її на рабиню. Амада була вірна цій моралі. Ненавидячи чоловіка і кохаючи Марсіаля, вона не могла порушити заповіти батьків і розірвати шлюб із Хакобом. Амада, незворушна й холодна, мов сфінкс, стоїть перед Марсіалем. А цей себелюбець, який виконує тільки фінансові угоди, злякався кохання; він тікає геть, коли Амада благає допомогти їй порвати з ненависним чоловіком і поки, нути старий задушливий дім, де живуть тіні минулого. Забувши про всі свої велемовні обіцянки, Марсіаль одружується з багатою вертихвісткою Ермінією.

Амада в розпачі побачила, що ті принципи честі й шляхетності, якими вона жила, давно вже відкинуто. Вона, Амада, яка була непохитна щодо моралі, нещасна тільки тому, що чесна. І вона пориває з усім, що її гнітило, скидає з себе ярмо облудної старорежимної честі...

Амаді забракло сили боротися далі. Зіткнувшись віч-на-віч із новою мораллю буржуазного світу, де над усе стоять зиск і вигода, вона впала, смертю своєю тавруючи суспільство таких буржуа, як Діонісіо Хакоб, як Марсіаль, як її рідний брат суддя Вільялоса.

Зупинилося серце Амади. Обірвалося життя Мігеля де Карріона. Перо випало з його рук, коли він дописував останні сторінки роману «Сфінкс» — недоспіваної своєї лебединої пісні Він любив Амаду, славив красу її серця захоплено і натхненної Він

мучився разом з нею. Слепа любов, сумніви, вагання гіркота поразок у борні за честь і волю — така доля Амади. І майже такий самий болісний шлях автора. Мігель де Карріон і його героїня померли одночасно. Та книжкам випала щасливіша доля, ніж письменникові,— вони живуть і діють. Вони увійшли в нове життя як пристрасні свідки темного минулого, до яких прислухається сама історія, що виносить присуд світові гноблення і соціальної несправедливості.

Михайло ЛИТВИНЕЦЬ

1 крб. 2 коп.
К

1 κpb. 2 κοπ.
K

ΜΙΓΕΛΨ ΔΕ ΚΑΡΡΙΟΝ

ΜΙΓΕΛΨ
ΔΕ ΚΑΡΡΙΟΝ